

Richard Dawkins-Dumnezeu o amagire
Richard Dawkins-Dumnezeu o amagire

Richard Dawkins-Dumnezeu o amagire

PREFAȚĂ

În copilărie, soția mea ura școala și dorea să se lase de ea. Mai târziu, mama ei s-a arătat șocată când, pe la vreo douăzeci de ani, a mărturisit părinților acest lucru: „Dar, de ce nu ai venit să ne spui, draga mea?” Laitmotivul meu de acum îl constituie răspunsul pe care l-a dat Lalla: „Nu am știut că puteam”.

Nu am știut că puteam.

Presupun (de fapt, sunt sigur) că există o sumedenie de oameni care au fost crescuți într-o religie sau alta și care se simt nefericiți în cadrul ei, nu cred în ea, sau sunt afectați de relele care se comit în numele acesteia; oameni care au tendința de a părăsi religia părinților, și ar face-o dacă și-ar da seama că acest lucru reprezintă o opțiune reală. Dacă faci parte dintre aceștia, cartea de față ți se adresează. (Ea are scopul de a te face să conștientizezi faptul că a fi ateu reprezintă o aspirație realistă, curajoasă și frumoasă. Poți fi un ateu fericit, echilibrat, moral și împlinit din punct de vedere intelectual. Acesta este cel dintâi dintre mesajele prin care vreau să ridic nivelul conștiinței cititorului. Vreau să fac acest lucru prin încă trei modalități, la care voi ajunge mai târziu.

În ianuarie 2006, am prezentat un documentar de televiziune în două părți la televiziunea britanică (Channel Four), intitulat *Root of All Evil?* [Rădăcina tuturor relelor?]. Titlul nu mi-a plăcut de la bun început. Religia nu este rădăcina *tuturor* relelor, pentru simplul motiv că ea nu este rădăcina a nimic. Totuși, m-a încântat reclama pe care Channel Four a publicat-o în ziarele naționale. Era vorba despre o fotografie a Manhattanului, purtând îndemnul „Imaginați-vă o lume fără religie”. Care era legătura? Turnurile gemene ale World Trade Center erau proeminent prezente în imagine.

Imaginați-vă, împreună cu John Lennon, o lume fără religie. Imaginați-vă că nu există atentatori cu bombă sinucigași, 11 Septembrie, cruciade, vânători de vrăjitoare, Complotul Prafului de Pușcă¹, dezmembrarea Indiei², războaiele israeliano-palestiniene³, masacrele sârbo-croato-musulmane, persecuția evreilor ca „ucigași ai lui Cristos”, „tulburări” în Irlanda de Nord, „crime în numele onoarei”, predicatori tele-evangheliști spilcuiți și coafați, păstorind banii credulilor („Dumnezeu vrea ca tu să dai până când te doare!”). Imaginați-vă că nu există talibani care să arunce în aer statui⁴, decapitări publice ale blasfemiatorilor sau biciuiri ale femeilor pentru crima de a-și fi expus pielea. Întâmplător, colegul meu Desmond Morris mi-a adus la cunoștință faptul că minunatul cântec al lui John Lennon este interpretat uneori în America eliminându-se versul „and no religion too”. Există chiar o variantă care a îndrăznit să-l schimbe în „and *one* religion too”.

Poate considerați că agnosticismul reprezintă o poziție rezonabilă iar ateismul este la fel de dogmatic precum credința religioasă? Dacă este așa, capitolul al doilea sper să vă schimbe părerea, convingându-vă că „ipoteza Dumnezeu” reprezintă o ipoteză științifică asupra universului, care trebuie analizată cu același scepticism ca oricare alta. Poate că ați fost învățat că filosofii și teologii au pus în evidență motive serioase pentru a crede în Dumnezeu. Dacă gândiți astfel, s-ar putea să vă placă cel de al treilea capitol, despre „Argumente privind existența lui Dumnezeu” — argumente care se dovedesc a fi spectaculos de firave. Poate vi se pare evident faptul că Dumnezeu trebuie să existe, pentru că, altfel, cum ar fi putut apărea

---

¹ Organizat de către un grup de catolici englezi în anul 1605 pentru a-l asasina pe regele James I împreună cu familia acestuia și cea mai mare parte a aristocrației protestante, prin aruncarea în aer a Parlamentului. (*N. trad.*)

² Este vorba despre crearea la 14 și, respectiv, 15 august 1947, în urma acordării independenței de către Imperiul Britanic, a Indiei (cu populație majoritară de religie hindusă) și Pakistanului (cu populație de religie musulmană) prin împărțirea teritoriului fostei colonii India Britanică. De notat că împărțirea teritorială s-a făcut luându-se în considerare concentrările geografice de hinduși și musulmani, astfel încât Pakistanului i-au fost alocate două teritorii, separate între ele de teritoriul Indiei. (*N. trad.*)

³ Generate de același tip de împărțire teritorială aplicat ulterior Indiei în același an 1947, în acest caz fiind vorba de teritoriul Palestinei în momentul încetării Mandatului Britanic. (*N. trad.*)

⁴ Cu referire la dinamitarea de către musulmani militanți, în luna martie 2001, a două uriașe statui ale lui Buddha (realizate între sec. 2—5 e.n. și aflate în patrimoniul UNESCO) în Afganistan, în urma unui decret al conducerii talibane. (*N. trad.*)

lumea ? Cum altfel ar fi putut exista Viața, cu toată bogăția și diversitatea ei, cu fiecare specie părănd a fi, misterios, „proiectată” ? Dacă acestea sunt gândurile dumneavoastră, sper să dobâniți iluminarea prin capitolul patru, intitulat „De ce anume, aproape cu certitudinii nu există Dumnezeu”. Departe de a sugera existența unui proiectant, iluzia existenței acestuia în cadrul lumii vii se explică într-un mod mult mai economic și cu o devastatoare eleganță prin selecția naturală a lui Darwin. Deși selecția naturală se limitează la explicarea lumii vii, ea ne poate conștientiza în ceea ce privește posibilitatea apariției unor „pârghii” care să ne conducă spre înțelegerea cosmosului însuși. Forța unor pârghii precum selecția gaturală reprezintă numărul doi între cele patru elevatoare de constanță ale mele.

Deoarece antropologii și istoricii arată că orice cultură omenească este dominată de către cei credincioși, poate considerați că trebuie să existe un Dumnezeu, sau mai mulți dumnezei. Dacă apreciați acest lucru ca fiind convingător, vă rog să consultați capitolul al cincilea, „Rădăcinile religiei”, care explică de ce credința este omniprezentă. Sau, poate credeți că religia este necesară pentru a explica morala ? Nu avem oare nevoie de Dumnezeu pentru a fi buni ? Vă invit să citiți capitolele șase și șapte pentru a înțelege de ce nu este așa. Încă mai considerați că religia este, totuși, de folos pentru ca lumea să fie bună, chiar dacă voi înșivă v-ați pierdut credința ? Capitolul opt vă invită să reflectați la situații în care religia nu este un lucru chiar atât de bun pentru lume.

Dacă vă simțiți captiv în religia în care ați fost crescut, ar merita să vă întrebați cum s-a petrecut acest lucru. De cele mai multe ori, răspunsul se va referi la o formă oarecare de îndoctrinare copilărie. Dacă sunteți întru totul credincios, probabil că religia dumneavoastră este cea a părinților. Dacă v-ați născut în Arkansas și considerați creștinismul ca fiind adevărat și Islamul fals, înțelegând bine că ați fi gândit exact contrariul dacă v-ați fi născut în Afganistan, atunci sunteți o victimă a îndoctrinării din copilărie. Și invers, dacă v-ați fi născut în Afganistan.

Întreaga problemă privind religia și copilăria face obiectul capitolului nouă, care inclțide, de asemeni, și cel de al treilea factor de conștientizare. Așa după cum feminisții sunt deranjați când aud spunându-se „el” în loc de „el sau ea”, aș vrea și eu ca fiecare dintre noi să fie deranjat atunci când aude expresii precum "copil catolic" sau „copil musulman”. Dacă doriți, putem vorbi despre

„copilul unor părinți catolici”; însă, atunci când auziți pe cineva vorbind despre un „copil catolic”, întrerupeți-l și explicați-i politicos că cei mici sunt prea tineri pentru a avea o opinie în astfel de situații, la fel precum nu își pot da seama nici care este opinia lor în materie de economie sau politică. Tocmai pentru că intenția mea este să conștientizez cititorii, nu trebuie să-mi cer scuze pentru că vorbesc despre acest lucru în prefață și în capitolul al nouălea. Despre acest subiect nu se poate vorbi îndeajuns. Deci, voi repeta. Acel copil nu este musulman, ci copilul unor părinți musulmani. Acel copil este prea mic pentru a ști dacă este, sau nu, musulman. Nu există copil musulman. Nu există copil creștin.

Capitolele întâi și al zecelea încep și încheie cartea explicând în moduri diferite felul în care o înțelegere adecvată a măreției lumii reale, fără a deveni religie, poate împlini toțiul inspirațional pe care, din punct de vedere istoric, l-a uzurpat în mod inadecvat religia.

Mândria de a fi ateu reprezintă cel de al patrulea factor de conștientizare. Să fi ateu nu este un lucru de care să te jenezi. Dimpotrivă, privind cu mândrie către orizont, este un lucru demn de laudă, deoarece ateismul arată aproape întotdeauna o independență mentală pozitivă și un intelect sănătos. În adâncul inimii lor, mulți oameni știu că sunt ateii, însă nu îndrăznesc să o afirme față de familie sau, în unele cazuri, chiar față de ei înșiși. Acest lucru se datorează în parte faptului că termenul „ateu” a fost transformat cu asiduitate într-o etichetă detestabilă și înspăimântătoare. Capitolul nouă citează povestea tragi-comică a descoperirii pe care au făcut-o părinții actriței Julia Sweeney, printr-un articol de ziar, că fiica lor a devenit atee. Ar fi putut înțelege necredința în Dumnezeu; dar să fii ateu! ATEU ?! (Vocea mamei se transformă în strigăt.)

La acest punct trebuie să adresez ceva în mod special cititorilor americani, deoarece religiozitatea Americii actuale este ceva întru totul remarcabil. Avocata Wendy Kaminer nu a exagerat atunci când a făcut observația că a te amuza pe seama religiei este la fel de riscant ca a da foc drapelului⁵ în American Legion Hall*. Statutul ateilor astăzi, în America, este același cu cel al homosexualilor cu cincizeci

⁵ Wendy Kaminer, *The last taboo: why America needs atheism*, New Republic, 14 octombrie 1996; <http://www.positiveatheism.org/writ/kaminer.htm>.

American Legion este denumirea organizației veteranilor de război **americani**.
(N. trad.)

de ani în urmă. Azi, după mișcarea Gay Pride, este posibil, deși cu greutate, ca un homosexual, să fie ales într-o funcție publică. Un sondaj Gallup din 1999 i-a întrebat pe americani dacă ar vota pentru o persoană competentă de sex feminin (95% da), romano-catolică (94% da), pentru un evreu (92% da), o persoană de culoare (92% da), un mormon (79% da), un homosexual (79% rda), sau un ateu (49% da). Este limpede că mai avem de mers un drum lung. Însă, în mod special în rândul elitelor educate, ateii sunt mult mai numeroși decât s-ar putea crede. Acest lucru a fost la fel și în secolul 19, pe când Stuart Mill putea deja afirma: „Lumea ar fi uimită dacă ar afla cât de mare este procentul ales din rândurile celor mai scilipitoare minți, al celor mai apreciate personalități, respectate pentru înțelepciunea și virtutea lor, care sunt complet sceptici în privința religiei”.

Acest lucru trebuie să fie cu atât mai adevărat în prezent, iar în capitolul al treilea prezint dovada în acest sens. Motivul pentru care mulți nu îi remarcă pe atei este acela că un mare număr dintre noi sunt rezervați în a „ieși la lumină”. Visul meu este acela că această carte îi va ajuta pe mulți să iasă la lumină. La fel ca și în cazul mișcării gay, cu cât ies la lumină mai mulți, cu atât le va fi mai ușor altora să li se alătore. Pentru inițierea unei reacții în lanț tre-buie să existe o masă critică.

Sondajele americane scot în evidență posibilitatea ca ateii și agnosticii să-i depășească numeric pe evreii religioși și chiar alte grupări religioase. Totuși, ateii și agnosticii nu sunt organizați, ei neexercitând astfel aproape nici o influență, lucru care nu se întâmplă cu evreii, recunoscuți ca având unul dintre cele mai eficiente lobbyuri din Statele Unite, sau creștinii evanghelici, care administrează o și mai mare putere politică. A-i organiza pe atei seamănă cu a mâna o turmă de pisici, deoarece, având tendința de a gândi independent, ei nu se vor supune autorității. Însă, un prim pas eficient ar fi acela de a crea o masă critică din numărul celor care vor să iasă la lumină, încurajându-i astfel și pe alții să facă același lucru. Chiar dacă nu pot fi strunite, pisicile, în număr mare, pot face foarte mult zgomot, neputând fi astfel ignorate.

Termenul „delusion”⁶, din titlul cărții, i-a neliniștit pe unii psihiatri care îl privesc ca pe un termen tehnic cu care nu te poți juca.

⁶ Tradus aici prin „iluzie”, *delusion* poartă în limba engleză o încărcătură în primul rând patologică, în sensul de delir, viziune maladivă. {N. trad.}

Trei dintre ei mi-au scris pentru a-mi propune în ceea ce privește iluzia de tip religios un termen profesional: „relusion”⁷. Poate că îl voi lua în considerare. Deocamdată însă, rămân la „delusion” și consider că trebuie să explic de ce îl folosesc. *Penguin English Dictionary* definește „delusion” drept o „falsă credință sau impresie”¹¹, în mod surprinzător, citatul ilustrativ din dicționar este din Philip E. Johnson: „Darwinismul reprezintă eliberarea omenirii de iluzia că destinul său este controlat de către o putere superioară”. Oare acesta este același Philip E. Johnson care conduce cruciada creaționistă împotriva darwinismului în America ? Este chiar el, iar citatul este, așa cum putem bănuși, scos din context. Sper să se rețină faptul că am făcut această precizare, deoarece nu același lucru s-a petrecut cu numeroasele citate din cărțile mele pe care le-au folosit creaționiștii, scoase din context în mod răuvoitor și intenționat. Oricare ar fi înțelesul pe care îl dă Johnson afirmației sale, eu o susțin, cu bucurie, ca atare. Dicționarul integrat al programului Microsoft Word definește termenul „delusion” drept o „falsă credință persistentă, susținută împotriva dovezilor contrare evidente, în mod special ca simptom al unei probleme psihiatrice”. Prima parte încadrează perfect credința religioasă. În ceea ce privește faptul că ir fi un simptom al unei probleme psihice, tind să fiu de acord cu Robert M. Pirsig, în *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*: „Atunci când cineva are iluzii, se numește boală. Atunci când un mare număr de oameni are iluzii, se numește religie”.

Dacă această carte are efectul scontat, cititorii credincioși care o deschid vor fi atei atunci când o vor termina. Cât optimism prezumțios! Capetele pătrate dintre cei credincioși sunt, desigur, imune la argumentație, dovedind rezistență după atâția ani de îndoctrinare în copilărie, prin metode care s-au maturat timp de secole (fie prin evoluție, fie prin proiect). Printre cele mai eficiente dispozitive de imunizare se află avertismentul amenințător față de deschiderea unei cărți precum aceasta, care, cu siguranță, nu poate fi decât o lucrare a lui Satan. Cred, însă, că se găsesc destui oameni cu mintea deschisă, oameni a căror îndoctrinare în copilărie nu a fost chiar atât de insidioasă, sau care, din diverse motive, nu au acceptat-o, ori a căror inteligență nativă este suficient de puternică

⁷ Dr. Zoe Hawkins, Dr. Beata Adams și Dr. Paul St. John Smith.

pentru a o depăși. Asemenea spirite libere au nevoie doar de un mic îndemn pentru a se elibera pe deplin din strânsoarea religiei. Și, în cele din urmă, sper că nimeni dintre cei care citesc această carte nu va mai putea spune, după aceea, „Nu am știut că puteam”.

Pentru ajutorul oferit la pregătirea acestei cărți sunt recunoscător multor prieteni și colegi. Nu îi pot menționa pe toți, însă îi includ aici pe agentul meu literar John Brockman precum și pe editorii mei Sally Gaminara (pentru Transworld) și Eamon Dolan (pentru Houghton Mifflin) care au citit cartea cu sensibilitate și Înțelegere luminată, oferindu-mi un amestec util de critică și sfaturi. Încrederea lor entuziastă și deplină în această carte a fost foarte încurajatoare. Gillian Somerscales a fost un redactoare exemplară, pe cât de constructivă la nivelul sugestiilor făcute, pe atât de meticuloasă în ceea ce privește corectura. Alții, care au revizuit diferite variante și cărora le sunt foarte recunoscător sunt Jerry Coyne, J. Anderson Thomson, R. Elisabeth Cornwell, Ursula Goodenough, Latha Menon și, în mod special, Karen Owens, un extraordinar critic, a cărei implicare în coaserea și descoasere fie-cărei variante a cărții a fost aproape fel de minuțioasă ca și a mea.

Cartea datorează câte ceva (și invers) documentarului de televiziune în două părți *Root of All Evil?*, pe care l-am prezentat la televiziunea britanică (Channel Four) în ianuarie 2006. Sunt recunoscător tuturor celor care au fost implicați în producția acestuia, incluzându-i pe Deborah Kidd, Russel Barnes, Tim Cragg, Adam Prescod, Alan Clements și Hamish Mikura. Mulțumesc IWC Media și Channel Four pentru permisiunea de a cita din acest documentar. *Root of All Evil?* a avut un rating excelent în Marea Britanie și a fost achiziționat de către Australian Broadcasting Corporation. Rămâne de văzut dacă vreun canal de televiziune din Statele Unite va îndrăzni să-l difuzeze.

Această carte s-a dezvoltat în mintea mea timp de câțiva ani. În tot acest timp, unele idei și-au făcut, în mod inevitabil, loc în prelegeri, ca de exemplu Tanner Lectures de la Harvard, precum și în articole din ziare și reviste. În special cititorii rubricii mele perma-

⁸ La momentul la care această ediție intra sub tipar, răspunsul este, în continuare, nu. Sunt însă disponibile DVD-uri la <http://richarddawkins.net/store>.

nente din *Free Inquiry* pot găsi unele fragmente ca fiindu-le familiare, îi sunt recunoscător lui Tom Flynn, editorul acestei admirabile reviste, pentru imboldul pe care mi l-a dat atunci când m-a angajat cronicar permanent. După o întrerupere temporară dedicată finalizării acestei cărți sper să-mi pot relua rubrica, pe care o voi folosi, fără îndoială, pentru a răspunde ecourilor cărții.

Dintr-o multitudine de motive, le sunt recunoscător lui Dan Dennett, Marc Hauser, Michael Stirrat, Sam Harris, Helen Fisher, Margaret Downey, Ibn Warraq, Hermione Lee, Julia Sweeney, Dan Barker, Josephine Welsh, Ian Baird, și în special lui George Scales. Astăzi, o carte precum aceasta nu este completă până nu devine centrul de interes al unui website, al unui forum pentru materiale suplimentare, al unor reacții, discuții, întrebări și răspunsuri — cine știe ce poate aduce viitorul? Sper că www.richarddawkins.net, site-ul Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, va îndeplini acest rol, și îi sunt extrem de îndatorat lui Josh Timonen pentru măiestria artistică, profesionalismul și munca grea pe care o investește în el.

Mai presus de toți, îi mulțumesc soției mele Lalla Ward, cea care m-a încurajat în momentele de ezitare și dubiu, fiu numai prin sprijin moral și sugestii, ci și citindu-mi cu glas tare întreaga carte, pe parcursul a două faze de pregătire a acesteia, pentru a fi capabil să înțeleg cum ar apărea unui alt cititor. Recomand această metodă și altor autori, însă atrag atenția că cititorul trebuie să fie un actor profesionist, cu o voce și o ureche adaptată muzicalității limbajului.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA NECARTONATĂ

Ediția cartonată a cărții *The God Delusion* a fost descrisă de toată lumea ca bestsellerul surpriză al anului 2006. Ea a fost primită cu căldură de către majoritatea celor care și-au exprimat opiniile pe site-ul Amazon (la data când sunt scrise aceste rânduri, circa 1 000). În ceea ce privește recenziile scrise însă, aprecierile favorabile au fost ceva mai puține. Un cîrtitor ar putea pune acest lucru pe seama unui reflex care ține de rutină: dacă are în titlu „Dumnezeu”, se trimite unui cunoscător într-ale religiei. Totuși, ar fi exagerat. Câteva recenzii nefavorabile încep cu propoziția, pe care am învățat cu mult timp în urmă să o percep ca amenințătoare, „Sunt ateu, DAR...”. După cum menționează Dan Dennett în *Breaking the Spell*, un număr surprinzător de mare de intelectuali „cred în credință”, chiar dacă nu sunt religioși. Acești credincioși de rangul doi sunt, de regulă, mai zeloși decât cei adevărați, zelul lor fiind alimentat de o toleranță lingușitoare: „Păcat că nu îți pot împărtăși credința, dar o respect și simpatizez cu ea”.

„Sunt ateu, DAR...”. Continuarea, aproape întotdeauna, nu servește la nimic, fiind dezamăgitoare sau, mai rău, infuzată cu un fel de negativism exultant. De menționat, de altfel, asemănarea cu un alt gen favorit: „Eram ateu, dar...”. Este vorba despre un truc vechi, un preferat al apărătorilor religiei, de la C. S. Lewis și până în ziua de azi. El servește la stabilirea unei fațade de credibilitate, și este uimitor cât de eficient se dovedește. Feriți-vă de el!

Am scris un articol pentru site-ul <http://www.richarddawkins.net>, intitulat „Îm an atheist, BUT...” de unde am împrumutat următoarea lista de puncte critice negative din recenziile la ediția cartonată. Același site, administrat de inspiratul Josh Timonen, a atras un

număr uriaș de contributori care au dezmembrat, efectiv, toate aceste critici, pe un ton mai puțin precaut și mai vehement decât al meu, sau al colegilor mei filosofi A. C. Grayling, Daniel Dennett, Paul Kurtz și alții, care au făcut acest lucru în scris.

NU POȚI CRITICA RELIGIA FĂRĂ O
ANALIZĂ DETALIATĂ A TRATATELOR
DE TEOLOGIE

Bestseller surpriză? Dacă m-aș fi entuziasmat cu privire la perspectivele epistemologice dintre d'Aquino și Duns Scotus, dacă aș fi dat dreptate lui Eriugena în ceea ce privește subiectivitatea, lui Rahner în privința harului, sau lui Moltmaison în privința speranței (așa după cum a crezut el, în zadar, că voi face), cartea mea ar fi fost mai mult decât un bestseller surpriză: ar fi fost unul miraculos. Însă nu aceasta este ideea. Invers de cum a procedat Stephen Hawking (care a acceptat sugestia că fiecare formulă pe care o publică îi înjumătățește vânzările), eu aș fi renunțat cu bucurie la notorietatea scrierilor mele dacă ar fi existat cea mai mică speranță CA Duns Scotus să-mi ilumineze problema nodală a existenței lui Dumnezeu. Marea majoritate a scrierilor teologice iau, pur și sim-piu, de-a gata faptul că el există, începându-și demersul de la tceastă premisă. Pentru scopul meu, însă, trebuie să-i iau în considerare numai pe acei teologi care, acceptând în mod serios^osibi-litatea ca Dumnezeu să nu existe, aduc argumente că el există. Acest lucru îl face, cred, capitolul al treilea, cu ceea ce sper să fie un umor de calitate și deschidere suficientă.

Atunci când vine vorba de umor de calitate, nu-l pot depăși pe P. M. Meyers cu al său „Courtier's Reply”, publicat site-ul său numit „Pharyngula”:

Am luat în considerare impudicele acuzații ale D-lui Dawkins, exasperat de lipsa unei instrucții serioase în ceea ce îl privește. După cum se pare, dumnealui nu a citit minuțioasele disertații ale contelui Roderigo de Sevilla cu privire la excepționala piele exotică a ghetelor împăratului și nici nu apreciază, deloc, opera lui Bellini „*Irizațiile pălăriei cu pene a împăratului*”. Noi avem școli întregi dedicate scrierii de tratate savante despre frumusețea veșmintelor împăratului, iar fiecare ziar important are o secțiune dedicată modei imperiale... Dawkins ignoră cu aroganță

toate aceste profunde reflecții filosofice pentru a-l acuza pe împărat de nuditate... Până când Dawkins nu se va instrui în magazinele din Paris și Milano, până când nu va fi învățat să distingă între un bordaj încrețit și un pantalon bufant, noi, cu toții, ne vom preface că nu s-a exprimat împotriva gusturilor imperiale. Pregătirea lui în biologie s-ar putea să-i ofere abilitatea de a recunoaște un organ genital atârând, însă nu l-a învățat să aprecieze așa cum se cuvine materialele textile imaginare.

Mai departe, cei mai mulți dintre noi vor respinge bucuroși zânele, astrologia și pe Flying Spaghetti Monster fără a se cufunda mai întâi în cărți de teologie pastafariană¹ etc.

Următoarea critică este adresată criticismului de tip "sperietoare".

ATACĂ ÎNTOTDEAUNA
CEA MAI PROASTĂ RELIGIE ȘI
IGNORĂ-LE PE CELE MAI BUNE

„Ia-te mai degrabă de oportuniști grosolani și inflamatori precum Ted Haggard, Jerry Falwell și Pat Robertson, decât de tecipgi rafinați precum Tillich sau Bonhoeffer, care învață genul de religie în care cred eu.”

Dacă în lume ar fi predominat numai acest fel de religie, subtilă și nuanțată, lumea ar fi fost cu siguranță un loc mai bun iar eu aș fi scris o altfel de carte. Tristul adevăr este, însă, acela că acest tip rezervat și decent de religie este neglijabil cantitativ. Religia seamănă, pentru majoritatea credincioșilor lumii, cu ceea ce se aude de la Robertson, Falwell sau Haggard, Osama bin Laden sau ayatollahul Khomeini. Aceștia nu sunt sperietori ci personalități influente cu care fiecare om de astăzi are de-a face.

SUNT ATEU, DAR MĂ DISOCIEZ DE LIMBAJUL
DUMNEAVOASTRĂ VEHEMENT, STRIDENT, NESTĂPÂNIT ȘI
INTOLERANT

În realitate, dacă vă uitați la limbajul din *Iluzia-Dumnezeu*, el este mai puțin vehement sau nestăpânit decât cel folosit în mod obișnuit,

¹ <http://www.answers.com/topic/flying-spaghetti-monster>. (N. trad.)

de exemplu de comentatorii politici, sau criticii literari, de teatru, sau artă. Limbajul meu sună dur și nestăpânit numai din cauza ciudatei convenții, acceptată aproape universal, după care credința se situează deasupra și dincolo de critică.

În 1915, Horatio Bottolomey, membru al parlamentului britanic, a făcut recomandarea ca, după război, „dacă, din întâmplare, descoperiți într-un restaurant că sunteți serviți de un chelner german, să-i aruncați supa în fața lui împuțită; dacă vă aflați în preajma unui funcționar german să-i vărsați călimara cu cerneală în capul lui împuțit”. Așa ceva este strident și intolerant — și cred că și ridicol, ineficient și retoric, chiar și la timpul acela. Puneți aceasta în balanță cu propoziția care deschide capitolul al doilea, care reprezintă fragmentul cel mai adesea citat ca fiind „strident” sau „vehement”. Nu eu sunt cel care poate spune dacă am reușit, însă intenția mea a fost mai degrabă aceea de a avertiza viguros, dar cu umor, decât de a stârni polemică. În lecturile publice ale acestei cărți, fragmentul menționat mai sus are parte de o porție garantată de răs sănătos și, de aceea, soția mea și cu mine îl folosim pentru a sparge gheața în fața unei audiențe noi. Dacă m-aș aventura să spun de ce are succes umorul, cred că ar fi vorba despre nepotrivirea dintre un subiect care *ar fi putut* fi exprimat într-un mod strident sau vulgar și exprimarea de fapt a lui, printr-o serie de termeni latinizanti sau fals-științifici („infanticid”, „megaloman”, „pestilențial”). Modelul meu în acest sens a fost unul dintre cei mai buni scriitori ai secolului 20, Evelyn Waugh, pe care nimeni nu l-ar numi vehement sau Strident (chiar m-am dat în vileag, menționându-i numele într-o povestioară din capitolul al doilea).

Criticii literari sau de teatru pot fi ironic-negativi și dobândi aprecieri încântătoare pentru spiritul mușcător al cronicilor lor. Însă, în critica religiei până și *claritatea* încetează a mai fi o virtute și sună a ostilitate agresivă. Un politician poate ataca necruțător un oponent în Cameră atrăgându-și aplauze pentru agresivitatea sa viguroasă. Dacă, însă, un critic al religiei cu un raționament sobru folosește termeni care într-un alt conext ar părea doar direcți sau îndrăzneți, societatea manierată va strânge cîn buze clătînându-și capul; chiar și societatea manierată seculară, în special cea parte căreia îi face plăcere să spună „Sunt ateu, DAR...”.

PREDICI UNOR ADEPTI! CE SENS MAI ARE?

„Converts Corner" de pe www.richarddawkins.net dezvăluie neadevărul acestei premize; totuși, se pot găsi răspunsuri bune chiar și într-o discuție deschisă. Unul este acela că numărul noncredincioșilor este mult mai mare decât se crede, în mod special în America. Din nou în mod special în America, este vorba despre un grup închis de adepți care are nevoie disperată de a fi încurajat să se arate la lumină. Judecând după mulțumirile pe care le-am primit din întreaga Americă de Nord cu ocazia turneului cărții mele, încurajarea pe care oameni precum Sam Harris, Dan Dennett, Cristopher Hitchens și cu mine suntem capabili să o oferim este foarte mult apreciată.

Un motiv ceva mai subtil pentru a predica; unui grup de adepți îl reprezintă necesitatea ridicării nivelului de conștientizare. Atunci când feminisții ne-au făcut conștienți de folosirea sexistă a pronu-melor, ei se adresau unei adunări pentru care la ordinea zilei erau teme mai substanțiale, privind drepturile femeii și discriminarea. Însă, chiar și acel grup liberalist a avut nevoie de conștientizarea problemei limbajului de zi *cu* zi. Indiferent câtă dreptate am avea cu privire la problemele politicii drepturilor și a discriminași, noi am introdus în ele, fără să vrem, convenții lingvistice care fac ca jumătate din omenire să se simtă dată la o parte.

Există și alte convenții lingvistice care trebuie să urmeze aceeași cale ca și pronumele sexiste, gruparea ateistă nefăcând excepție. Cu toții avem nevoie de conștientizare. Atât ateii cât și teistii urmează în mod inconștient convenția socială privind respectul și politețea deosebite datorate credinței. Și nu vrei să obosi niciodată atrăgând atenția societății în ceea ce privește acceptarea tacită a etichetării copiilor după opiniile religioase ale părinților lor. Ateii trebuie să fie conștienți de următoarea anomalie: opinia religioasă face parte din categoria opiniilor parentale care, prin consens aproape universal, pot fi impuse unor copii care sunt prea mici pentru a ști care este adevărata lor părere. Nu există copil creștin ci numai copil al unor părinți creștini. Folosiți orice ocazie pentru a impune acest lucru acasă.

EȘTI TOT ATÂT DE FUNDAMENTALIST PE CÂT SUNT CEI PE CARE ÎI CRITICI

Nu, vă rog, este foarte ușor să confunzi ardoarea, care se poate schimba, cu fundamentalismul, care nu se va schimba niciodată.

Fundamentalistii creștini se opun cu pasiune evoluției, iar eu o susțin cu pasiune. La pasiune ne potrivim. Iar această lucruri, după unii, înseamnă că suntem la fel de fundamentalști. Pentru a parafraza un aforism, a cărui origine îmi scapă, atunci când două puncte de vedere sunt exprimate cu forță egală adevărul nu se află, neapărat, la jumătatea drumului. Este posibil ca una dintre părți să nu aibă, pur și simplu, dreptate. Iar acest lucru justifică ardoarea celeilalte părți. Fundamentalistii cunosc obiectul credinței lor și știu că nimic nu îi va face să-și schimbe părerile. Un citat din capitolul opt, al lui Kurt Wise, spune totul: „... dacă toate dovezile din univers vor fi împotriva creaționismului eu voi fi primul care va accepta acest lucru; dar voi rămâne creaționist pentru că așa pare să arate Cuvântul lui Dumnezeu. Pe această poziție trebuie să stau”. Distincția dintre un atașament atât de pasional față de fundamentele biblice și la fel de pasionalul atașament al omului de știință față de mărturie nu poate fi exagerată. Fundamentalistul Kurt Wise declară că nici măcar toate mărturiile din univers nu îl vor face să se răzgândească. Adevăratul om de știință, oricât de pasional ar „crede” în evoluție, știe exact de ce ar fi nevoie pflitru a se răzgândi: dovezi! „Fosile de iepure în precambrian” — după cum a spus J. B. S. Haldane atunci când a fost întrebat ce fel de dovadă ar putea contrazice evoluția. Dați-mi voie să-mi modelez o variantă proprie a manifestului lui Kurt Wise: „Dacă toate mărturiile din univers se dovedesc în favoarea creaționismului, eu voi fi cel dintâi care va accepta acest lucru și mă voi răzgândi pe loc. După cum stau lucrurile însă, toate dovezile disponibile (și numărul lor este foarte mare) susțin evoluția. Pentru acest motiv, și numai pentru el, susțin evoluția cu o pasiune asemănătoare cu cea a acelor care sunt împotriva ei. Ardoarea mea se bazează pe mărturii. Nepăsătoare la toate acestea, ardoarea lor este într-adevăr fundamentalistă”.

SUNT ATEU, DAR EXISTĂ ȘI RELIGIA. OBIȘNUIEȘTE-TE CU IDEEA

„Vrei să scapi de religie ? Îți urez succes! Crezi că poți scăpa de religie ?! Pe ce planetă trăiești ? Religia este permanentă. Obișnu-iește-te cu ideea!”

Pot înțelege aceste afirmații dacă sunt făcute pe un ton de regret sau preocupare. Dimpotrivă însă, tonul lor este, adesea, de-a dreptul vesel. Și nu cred că este vorba aici de masochism. Cred, mai degrabă că îl putem pune, din nou, pe seama „credinței în credință”. Aceste persoane probabil că nu sunt credincioase, dar le încântă ideea că alții sunt. Ceea ce mă aduce la cea din urmă categorie de negativiști

SUNT ATEU, DAR OAMENII AU NEVOIE DE RELIGIE

„Ce ai de gând să pui în loc ? Cum ai de gând să-1 consolezi pe cel îndurerat de moartea celui drag ? Cum vei umple nevoia ?”

Câtă condescendență grijulie! „Tu și cu mine suntem, desigur, mult prea deștepți și educați ca să avem nevoie de religie. Dar Oamenii obișnuiți, *hoi polloi* în termenii lui Orwell, deltele și epsilonii semi-tâmpiți ai lui Huxley², au nevoie de religie”. Îmi amintesc de un moment anume când țineam o prelegere la o conferință despre receptarea a științei și mi s-a atras atenția că simplific, în timpul sesiunii de întrebări de la sfârșit cineva din audiență s-a ridicat și a sugerat că o simplificare ar fi totuși necesară, „pentru a aduce către știință minoritățile și femeile”. Tonul vocii lui arăta că respectivul chiar credea că este liberalist și progresist. Nu pot decât să-mi imaginez ce au crezut despre el „minoritățile” și femeile din audiență.

Revenind la nevoia umanității de consolare, aceasta este, desigur, reală; dar, nu care cumva există ceva copilăresc în credința că Universul ne datorează această alinare? Remarca lui Isaac Asimov Cu privire la infantilismul pseudoștiinței se aplică și religiei: „Verifică fiecare componentă a pseudoștiinței și vei descoperi o pătură de siguranță, un degețel de supt, o fustă de ținut”. Este uimitor cât de mulți oameni nu sunt capabili să înțeleagă faptul că dacă „x mă alină” nu înseamnă și că „x este adevărat”.

O plângere asemănătoare se referă la nevoia în viață a unui „scop”. Citând un critic canadian, „Ateii ar putea avea dreptate în privința lui Dumnezeu. Cine știe?! Însă, cu sau fără Dumnezeu, este clar că ceva din sufletul uman cere o încedințăre că viața are un sens care transcende planul material. Cineva ar putea crede că un

² Aldous Huxley, în *Brand New World*, roman din genul distopic (utopic-pesimist), împarte ființele umane în diferite categorii, gama și delta reprezentându-i pe proletari, iar epsilon pe cei cu inteligență subumană. (*N. trad.*)

empirist de tipul «eu sunt mai rațional decât tine», precum Dawkins, ar putea recunoaște acest aspect neschimbător al naturii umane... Crede Dawkins, cu adevărat, că această lume ar fi mai umană dacă am căuta cu toții adevărul și alinarea în cartea sa decât în locul Bibliei?"

Sincer să fiu, da, devreme ce menționați termenul „uman”, da, cred, dar trebuie să repet, din nou, că alinarea pe care o conține o credință nu îi ridică acesteia valoarea de adevăr. Desigur că nu pot nega nevoia de confort emoțional și nu pot afirma că viziunea adoptată de această carte oferă mai mult decât o consolare moderată, de exemplu, celui care suferă pentru pierderea cuiva drag. Dacă, însă, alinarea pe care pare a o aduce religia este bazată pe pre-miza neurologică foarte improbabilă că supraviețuim morții cerebrale, ai mai dori să o susții ? Oricum, nu cred că am întâlnit vreodată la vreo înmormântare pe cineva care să nu fie de acord că părțile nereligioase (necroloagele, poeziile sau muzica preferate de decedat) sunt mult mai emoționante decât rugăciunile.

După ce a citit cartea de față, Dr. David Ashton, medic generalist britanic, mi-a scris cu privire la moartea neașteptată a dragului său fiu Luke, în vârstă de șaptesprezece ani. Cu puțin înaintea morții lui Luke, ei doi vorbiseră apreciativ despre fundația umanitară pe care o administrez în scopul încurajării rațiunii și științei. La înmormântarea lui Luke, în Isle of Man, tatăl a sugerat celor prezenți ca, dacă doresc să facă o contribuție în amintirea fiului lui, să o trimită fundației mele, așa cum și-ar fi dorit Luke. Cele treizeci de cecuri primite s-au ridicat la 2 000 de lire sterline, incluzând peste 600 de lire adunate la o colectă în cârciuma satului. Este evident că acest băiat foarte iubit. Atunci când am citit agenda înmormântării am plâns pur și simplu, deși nu îl cunoscusem pe Luke, și am cerut permisiunea de a publica textul pe www.richarddawkins.net. Un cimpoier a interpretat elegia lui Manx *Ellen Vallin*. Doi prieteni au vorbit despre răposat. Însuși Dr. Ashton a recitat minunatul poem al lui Dylan Thomas *Fern HUI* („Acum, când eram tânăr și ușor, sub crengile de măr” — atât de dureros de evocator al tinereții pierdute). Apoi, îmi vine greu să o spun, a citit primele rânduri din *Unweaving the Rainbow*, pe care le rezervasem demult pentru propria mea înmormântare:

Vom muri, și acest lucru ne așează printre cei norocoși. Mulți nu vor muri niciodată, pentru că nu se vor fi născut. Cei care ar fi putut fi aici, în locul meu, dar, de fapt, nu vor putea vedea lumina zilei niciodată, depășesc numărul firelor de nisip ale Saharei. Cu siguranță că fantomele acestor nenăscuți numără poeți mai mari decât Keates, oameni de știință mai măreți decât Newton. Știm aceste lucruri pentru că numărul posibil de oameni pe care îl permite ADN-ul nostru depășește cu mult numărul oamenilor existenți, în banalitatea noastră, tu și cu mine care suntem aici, ne găsim în colții acestei uluitoare loterii...

Iar noi, cei câțiva privilegiați care am câștigat la loteria nașterii deși șansele erau împotriva noastră, îndrăznim să ne văicărim în fața întoarcerii noastre la starea anterioară din care marea majoritate nu s-au desprins niciodată ?

Deși în mod evident că există și excepții, eu cred că motivul pentru care mulți oameni se agață de religie nu este acela al alinării pe care o oferă aceasta, ci faptul că au fost dezamăgiți de sistemul educațional și nu realizează că noncredința este o opțiune egală. Lucrul acesta este cu siguranță adevărat pentru cei care se consideră creaționiști. Acestora, pur și simplu, nu li s-a predat așa cum trebuie uimitoarea alternativă a lui Darwin. Probabil că același lucru este valabil și pentru mitul derogativ că oamenii „au nevoie” de religie. La o recentă conferință, în 2006, un antropolog un specimen prețios de lingușitor tip „sunt ateu, dar...”) a citat răspunsul lui Golda Meir atunci când a fost întrebată dacă crede în Dumnezeu: „Cred în poporul evreu, iar poporul evreu crede în Dumnezeu”. Antropologul nostru a prezentat propria sa versiune: „Cred în oameni, iar oamenii cred în Dumnezeu”. Eu prefer să afirm că cred în oameni, iar oamenii, atunci când li se oferă sprijinul potrivit pentru a gândi cu propriile minți relativ la toate informațiile care ne stau acum la dispoziție, se dovedesc destul de des a *nu* crede în Dumnezeu, trăind totodată vieți împlinite și realizate — *eliberate* cu adevărat.

1

UN PROFUND NECREDINCIOS

*Nu încerc să-mi imaginez un Dumnezeu personal;
este destul să mă uit plin de uimire la structura
lumii, în măsura în care ne permit inadecvatele
noastre simțuri să, o apreciem.*

ALBERT EINSTEIN

RESPECTUL CUVENIT

Băiatul stă în iarbă cu fața în jos, cu bărbia odihnindu-se în palme. S-a trezit dintr-o dată copleșit de percepția accentuată a hățișului de tulpini și rădăcini, o pădure în microcosmos, o lume transfigurată de furnici și găze, și chiar — deși nu cunoștea pe atunci amănunte — miliarde de bacterii de sol care, în tăcere și nevăzute, fUSTINEAU economia acelei microlumi. Dintr-o dată, micropădurea «Cestui tărâm păru că se extinde și deveni una cu universul și cu mintea extaziată a băiatului care o contemplă. El interpretează această experiență în termeni religioși și, la un moment dat, ea l-a condus Către preoție. A fost învestit preot anglican și a devenit capelan la școala mea, un profesor de care m-am simțit legat. Mulțumită unui astfel de om nimeni nu poate spune că religia mi-a fost băgată pe gât cu forța.¹

Într-un alt timp și spațiu, acel băiat aș fi putut fi eu, sub stele, amețit de Orion, Cassiopeia și Ursa Mare, înlăcrimat de muzica neauzită a Căii Lactee, zăpăcit de mirosurile florilor nopții unei

¹ Plăcerea noastră în timpul orelor era aceea de a-l deturna de la scriptură către incitantele povestiri de război ale vremii. El făcuse războiul în RAF [Forțele Aeriene Regale], și de aceea mi-a fost familiară, și cu o oarecare afecțiune pe care o mai păstrez față de Biserica Angliei (cel puțin prin comparație cu alte competitori), lectura de mai târziu a poemului lui John Betjeman:

Al nostru padre e un fost pilot, Din
scurt aripile i-au fost tăiate, Totuși,
catargul din grădina parohiei Arată tot
spre Cele-Inalte...

grădini africane. De ce aceeași emoție l-a condus pe capelanul meu într-o direcție iar pe mine în alta, nu este o întrebare la care se poate răspunde cu ușurință. Un gen de răspuns cvasimistic față de natură și univers este un lucru comun printre oamenii de știință și gânditorii raționaliști. El nu are legătură cu o credință supranaturală, în copilărie cel puțin, capelanul meu nu cunoștea (și nici eu) rândurile de încheiere ale *Originii speciilor* — vestitul fragment referitor la malul cotropit de vegetație², cu ale sale „păsări ciripind îa tufișuri, diferite gâze străbătând aerul și râmele târându-se pe pământul umed”. Dacă ar fi avut cunoștință de existența lui, cu siguranță că s-ar fi identificat cu el și, în loc de preoție, ar fi putut fi atras de viziunea lui Darwin, după care totul „a fost produs de către legile care acționează în jurul nostru”:

Astfel, din războiul naturii, din foamete și moarte, urmează în mod direct producerea animalelor mari, cel mai înalt obiect pe care îl putem concepe. Există o măreție în această viziune a vieții, cu forțele ei care au fost la început insuflate în câteva forme, sau doar în una; și astfel, în timp ce planeta se rotea în acord cu legea fixă a gravitației, dintr-un început atât de simplu, au evoluat, și continuă să evolueze, numeroase forme.

Cari Sagan scria în *Pale Blue Dot*:

Cum se face că aproape nici una dintre marile religii nu a privit către știință pentru a spune „Este mai bine decât am crezut! Este Universul mai mare decât au spus profeții noștri, mai măreț, mai rafinat, mai elegant?” În schimb, ele zic „Nu, nu, nu! Dumnezeu meu este un dumnezeu mic și vreau să rămână astfel”. O religie, veche sau nouă, care să pună în evidență Universul așa cum este el revelat de către știința modernă ar putea fi capabilă să atragă respectul și uimirea pe care cu greu le-au cunoscut credințele convenționale.

Toate cărțile lui Sagan ating terminațiile nervoase ale curiozității față de transcendent, pe care religia a monopolizat-o în ultimele secole. Cărțile mele aspiră către același lucru. În consecință, aud

² Cu referire la locul exact (malul unui râu din Anglia) unde Darwin a avut respectivul moment de inspirație. (*N. trad.*)

adesea despre mine că sunt descris drept o persoană profund credincioasă. O studentă americană mi-a scris că și-a întrebat profesorul dacă are vreo opinie în ceea ce mă privește. „Desigur”, a răspuns acesta. „Știința pozitivă a lui nu este compatibilă cu religia, însă se extaziază cu privire la natură și la univers? Pentru mine, *aceasta* înseamnă religie!” Este însă potrivit termenul „religie”? Eu nu cred. Steven Weinberg, fizician câștigător al Premiului Nobel (și ateu), subliniază la fel ca toată lumea, în *Dreams of a Final Theory*:

Unii oameni au despre Dumnezeu vederi într-atât de largi și flexibile, încât este inevitabil să-l găsească oriunde l-ar căuta. Putem auzi că „Dumnezeu este adevărul cel din urmă”, sau că „Dumnezeu este universul”. Desigur ca, la fel ca oricărui alt cuvânt, termenului „Dumnezeu” i se poate da orice înțeles am dori. Dacă vrei să spui că „Dumnezeu este energie”, atunci îl poți afla pe Dumnezeu într-un bulgăre de cărbune.

Weinberg are cu siguranță dreptate că, dacă nu se vrea ca termenul Dumnezeu să devină complet inutil ar trebui ca el să fie folosit în modul în care oamenii s-au obișnuit în general: să denote un creator supranatural „potrivit pentru a fi venerat”.

O mare confuzie este generată de lipsa de discernământ între ceea ce poate fi numit religie einsteiniană și religie supranaturală. Einstein menționa uneori numele Dumnezeu (și nu este singurul om de știință ateu care face acest lucru), dând astfel ocazia la neînțelegeri din partea supranaturaliștilor dornici să-și revendice un astfel de gânditor ilustru ca pe unul de-al lor. Dramaticul (sau, poate, provocatorul) final al *Scurtei istorii a timpului*, a lui Steven Hawking, „pentru că atunci am cunoaște gândirea lui Dumnezeu”, este notoriu ca fiind greșit interpretat. El a lăsat oamenii să creadă, eronat desigur, că Hawking este o persoană credincioasă. În cartea *The Sacred Depths of Nature*, biologul Ursula Goodenough pare mai credincioasă decât Hawking sau Einstein. Ei îi plac bisericile, moscheile și templele, iar multe pasaje ale cărții se cer parca fi scoase din context și folosite ca muniție de către religia supranaturală. Autoarea merge până într-acolo încât se autodefinește drept „naturalistă religioasă”. Și totuși, o lectură atentă a cărții ei arată că ea nu este o ateistă mai puțin fermă decât mine.

"Naturalist" este un termen ambiguu. El mi-l aduce în memorie pe eroul copilăriei mele, Doctorul Dolittle (care, dealtfel, avea destul din aerul naturalistului „filosof” de pe HMS Beagle) al lui Hugh Lofting.³ În secolele 18-19 a fi naturalist însemna ceea ce înseamnă și astăzi pentru majoritatea dintre noi: un cercetător al lumii naturale. Adesea, naturaliști în acest sens, au fost, de la Gilbert White încolo, și oameni ai Bisericii. Însuși Darwin a fost destinat, în tinerețe, Bisericii, în speranța că viața relaxată de preot de țară i-ar fi permis să-și urmeze pasiunea pentru găze. Filosofii, însă, folosesc termenul „naturalist” într-un mod foarte diferit, ca fiind opus lui *supranaturalist*. Julian Baggini explică în cartea *Atbeism: A Very Short Introduction* înțelesul atașamentului unui ateu față de naturalism: „Ceea ce cred cei mai mulți atei, este că există doar un singur fel de materie în univers, de natură fizică, și din ea rezultă mintea, frumusețea, emoțiile, valorile morale — pe scurt, întreaga gamă de fenomene care conferă bogăție vieții omului”.

Gândurile și emoțiile omenești *emerg* dintr-o extrem de complexă interconectare a entităților fizice aflate în creier. Din perspectiva naturalismului filosofic, un ateu este cineva care crede că nu există nimic dincolo de lumea naturală, fizică, nicio inteligență supranaturală care pândește dincolo de universul observabil, niciun suflet care supraviețuiește trupului, și nici minuni — cu excepția fenomenelor naturale pe care încă nu le înțelegem. Dacă există ceva care pare a se afla dincolo de lumea naturală, aceasta se întâmplă pentru că nu îl cunoaștem suficient în prezent, dar sperăm ca în viitor să-l cunoaștem; fi să-l aducem în sfera naturalului. Atunci când descompunem un curcubeu pentru a-l cerceta, acesta nu va apărea mai puțin minunat.

Când examinezi mai profund credințele unor oameni de știință care, de obicei, par a fi credincioși, constăți că nu este chiar așa. Cu siguranță că acest lucru este adevărat în cazul lui Einstein și Hawking. Martin Rees — Astronomul Regal și președinte al Royal Society — mi-a mărturisit că merge la biserică în calitate de „anglican necredincios... din loialitate față de trib”. Nu are convingeri teiste, însă împărtășește acel naturalism poetic pe care l-am menționat, pe care

³ Creație a scriitorului britanic de literatură pentru copii din prima jumătate a secolului 20 Hugh Lofting, doctorul Dolittle avea capacitatea de a vorbi cu animalele. (N. trad.)

cosmosul îl provoacă și altor oameni de știință. În cursul unei conversații televizate recente, l-am provocat pe prietenul meu medicul obstetrician Robert Winston, un respectabil stâlp al comunității evreiești britanice, să admită că iudaismul are exact acest caracter și că, în realitate, el nu crede în nimic supranatural. Era gata să admită acest lucru, însă în cele din urmă a dat înapoi (ca să fiu drept, el ar fi trebuit să mă intervieveze pe mine și nu invers).⁴ La insistența mea, el a afirmat că iudaismul i-a furnizat o bună disciplină, care l-a ajutat să-și structureze o viață de calitate. Probabil că așa este, însă lucrul acesta nu se sprijină pe valoarea de adevăr a nici uneia dintre pretențiile supranaturale ale iudaismului. Există mulți intelectuali atei care se recunosc cu mândrie evrei și respectă ritualurile evreiești, probabil din respect față de o tradiție atât de veche sau față de rude ucise, dar și, probabil, din cauza unei dorințe neclare și a confuziei etichetării drept „religie” a reverenței de tip panteist pe care mulți dintre noi o împărtășim cu cel mai distins exponent al ei, Albert Einstein. Poate că ei nu sunt credincioși, însă, împrumutând o expresie a filosofului Dan Dennett, „cred în credință”.⁵

Una dintre cele mai citate remarci ale lui Einstein este „Știința fără religie este șchioapă, religia fără știință, este oarbă”. Însă Einstein a mai spus și:

Ceea ce ați citit despre convingerile mele religioase a fost desigur, o minciună, o minciună care este repetată în mod sistematic. Eu nu cred într-un Dumnezeu personal și niciodată nu am negat acest lucru, ci am afirmat-o în mod limpede. Dacă există în mine ceva ce poate fi numit religios, atunci este admirația neșarmurită față de structura lumii, în măsura în care o poate revela știința.

Pare, cumva, Einstein se contrazice singur ? Că vorbele sale pot fi scoase din context în cadrul unor citate care să argumenteze ambele părți ale unei dispute?; Nu! Prin „religie” Einstein a înțeles ceva cu totul diferit de sensul convențional al acestui cuvânt. Continuând să lămuresc distincția dintre religia supranaturală, pe de-o

⁴ Documentul de televiziune, din care făcea parte interviul, a fost însoțit de o carte (Winston, 2005).

⁵ Dennett (2006).

parte, și religia einsteiniană pe de alta, rețineți că atribui caracterul de iluzie doar zeilor *supranaturali*.

Pentru a vă oferi o notă de religie einsteiniană, iată alte câteva citate din Einstein:

Sunt un necredincios. Acesta este un tip oarecum nou de religie.

Niciodată nu i-am imputat Naturii o intenție sau un scop, sau orice ar putea fi înțeles antropomorfic. Ceea ce văd în natură nu este decât o magnifică structură pe care nu o înțelegem decât imperfect, și acest lucru nu poate decât să confere unei persoane raționale cu un sentiment de umilință. Acesta este un sentiment religios autentic și nu are nimic de-a face cu misticismul.

Ideea unui Dumnezeu personal îmi este complet străină și mi se pare chiar naivă.

Se înțelege că, de la moartea sa, un număr din ce în ce mai mare de apologeți creștini încearcă să-l revendice pe Einstein ca pe unul de al lor. Unii dintre contemporanii săi religioși l-au perceput în mod foarte diferit. În 1940, Einstein a scris o faimoasă lucrare justificându-și declarația „Nu cred într-un Dumnezeu personal”. Această declarație, și altele similare, provocaseră o furtună de scrisori din partea religioșilor convenționali, mulți dintre ei făcând trimitere la originea evreiască a lui Einstein. Extrasele care urmează sunt luate din cartea lui Max Jammer *Einstein and Religion* (care este și pen-tru mine principala sursă de citate ale lui Einstein în materie de religie). Episcopul romano-catolic de Kansas spunea: „Este trist să vezi un om care provine din rasa Vechiului Testament și ale cărui învățături neagă marea tradiție a acestei rase”. Alți prelați au susținut afirmațiile sale: „Nu există alt Dumnezeu decât Dumnezeul personal... Einstein nu știe despre ce vorbește. Greșește total. Unii oameni cred că dacă au atins un nivel înalt de cunoaștere într-un anumit domeniu sunt calificați să se exprime în toate”. Ideea că religia este un *domeniu* propriu-zis în care cineva se poate pretinde *expert* nu trebuie lăsată fără a fi pusă sub semnul întrebării. Prelatul respectiv probabil că nu ar fi acceptat expertiza vreunui „specialist în zâne” cu privire la forma exactă și culoarea aripioarelor acestora. Atât el cât și episcopul au crezut că Einstein, fiind neinstruit teologic, a înțeles în mod greșit natura lui Dumnezeu. Dimpotrivă însă, Einstein înțelesese foarte bine și foarte precis ceea ce nega.

Un avocat romano-catolic american i-a scris lui Eiiiitein în numele unei coaliții ecumenice:

Regretăm profund faptul că ați făcut această declarație... în care ridiculați ideea unui Dumnezeu personal. În ultimii zece ani, nimic nu a fost mai potrivit decât declarația dumneavoastră pentru a da oamenilor ocazia să considere că Hitler a avut unele motive să-i expulzeze pe evrei din Germania. Acceptând faptul că aveți dreptul la liberă exprimare, susțin totuși că declarați dumneavoastră vă transformă într-una dintre cele mai mari surse de discordie din America.

Un rabin din New York a spus: „Einstein este, fără îndoială, un mare om de știință, însă vederile sale religioase sunt diametral opuse iudaismului”.

„Însă”? „Însă”? De ce nu „iar” ?

Președintele unei societăți istorice din New Jersey a scris o scrisoare care ilustrează atât de condamnabil punctele slabe ale gândirii religioase încât merită a fi citită de două ori:

Vă respectăm cunoștințele Dr. Einstein, totuși, se pare că există un lucru pe care nu l-ați învățat: acela că Dumnezeu este spirit și nu poate fi găsit cu ajutorul telescopului sau microscopului, tot așa cum gândurile sau emoțiile umane nu pot fi descoperite analizând creierul. După cum toată lumea știe, religia nu se bazează pe cunoaștere ci pe Credință. Fiecare persoană care gândește este, probabil, asaltată uneori de îndoieli de natură religioasă. Propria mea credință a șovăit de mai multe ori. Nu am povestit însă nimănui despre aberațiile mele spirituale din două motive: (1) m-am temut că aș putea, fie și numai prin puterea sugestiei, tulbura și prejudicia viața și așteptările unei alte persoane; (2) pentru că sunt de acord cu acel scriitor care a spus: „Există ceva rău în oricine distruge credința altuia"... Sper, Dr. Einstein, că ați fost citat greșit și că veți spune, totuși, ceva mai plăcut marelui număr de americani care se învrednicesc să vă onoreze.

Ce scrisoare devastator de Revelatoare! Fiecare propoziție este îmbibată de lașitate intelectuală și morală.

Mai puțin abjectă, însă mai șocantă, a fost scrisoarea venită de la fondatorul (*Calvary Tabernacle Association*, din Oklahoma:

Profesore Einstein, cred că fiecare creștin din America vă va spune, „Nu vom renunța la credința noastră în Dumnezeu și în fiul său Isus Cristos, iar dacă nu credeți în Dumnezeul acestei națiuni, vă invităm să vă întoarceți acolo de unde ați venit.** Eu am făcut tot ceea ce mi-a stat în putere să fiu o binecuvântare pentru Israel, pentru ca apoi să veniți dumneavoastră și, cu o singură declarație făcută cu limba dumneavoastră blasfemiatoare, să faceți cauzei poporului din care faceți parte un rău mai mare decât toate eforturile făcute de creștinii care îl iubesc pe Israel pentru a înlătura antisemitismul de pe pământul nostru. Profesore Einstein, fiecare creștin din America vă va spune imediat „Ia-ți nebuneasca și frauduloasa teorie a evoluției și du-te înapoi în Germania de unde ai venit, sau încetează să mai încerci să sfârâmi credința unui popor care te-a primit bine atunci când ai fost nevoit să-ți părăsești pământul natal”.

Singurul lucru pe care toți acești critici teiști l-au nimerit a fost acela că Einstein nu era unul de-ai lor. În mod repetat, el s-a indignat la sugestia că ar fi un teist. Atunci, a fost el un deist precum Voltaire și Diderot ? Sau un panteist precum Spinoza, a cărui filosofic o admira ? : „Cred în Dumnezeul lui Spinoza care se revelează pe sine în ordinea armonioasă a ceea ce există, nu într-un Dumnezeu care este preocupat de soartă și acțiunile ființelor umane”.

Să ne reamintim terminologia. Un teist crede într-o inteligență supranaturală care după opera sa primordială de creare a universului rămâne pentru a supraveghea și influența soarta creației sale inițiale. În multe sisteme de credință teiste zeitatea este implicată intim în afacerile umane. Răspunde la rugăciuni, se frământă cu privire la faptele bune sau rele și știe atunci când le comitem (sau chiar atunci când ne *gândim* să le comitem). Și deistul crede tot într-o inteligență supranaturală, însă una ale cărei activități se rezumă în primul rând la stabilirea legilor care guvernează universul. Dumnezeul deist nu intervine niciodată după aceea și, cu siguranță, nu manifestă vreun interes pentru problemele umane. Pan-teiștii nu cred deloc într-un Dumnezeu supranatural și folosesc termenul Dumnezeu ca pe un sinonim nonsupranatural pentru Natură, pentru Univers, sau pentru legitatea care îi guvernează funcționarea. Deiștii diferă de teiști prin aceea că Dumnezeul lor nu răspunde la rugăciuni, nu este interesat de păcate sau mărturisire, nu ne citește gândurile și nu intervine prin miracole capricioase. Deiștii diferă de paneiști prin aceea că Dumnezeul deist este un| fel

de inteligență cosmică mai curând decât *sinonimul* metaforic sau poetic pentru legile universului al panteiștilor. Panteismul este un ateism cosmetizat. Deismul este un teism diluat.

Există toate motivele de a crede că „einsteinisme” faimoase pre-cum „Dumnezeu este insidios însă nu răuvoitor” sau „El nu joacă zaruri”, ori „A avut el de ales atunci când a făcut Universul?”, sunt panteiste, nu deiste și cu siguranță nu teiste. „Dumnezeu nu joacă zaruri” ar trebui tradus cu „întâmplarea nu stă la baza tuturor lucrurilor”. „A avut Dumnezeu de ales în crearea Universului?” înseamnă „Ar fi putut începe universul altfel?” Einstein folosea termenul Dumnezeu într-un mod pur poetic, metaforic, ca și Stephen Hawking, și ca majoritatea fizicienilor care strecoară ocazional în limbajul lor o metaforă religioasă. În cartea sa *The Mind of Gody* Paul Davies pare să planeze undeva între panteismul einsteinian și o formă obscură de deism — lucru pentru care a fost răsplătit cu Premiul Templeton (o sumă foarte mare de bani oferită anual de către Templeton Foundation, de obicei unui om de știință care este dispus să spună ceva pozitiv despre religie).

Dați-mi voie să sintetizez religia einsteiniană printr-un citat din Einstein: „Religiozitatea este atunci când simțim că în spatele ori-cărei experiențe se găsește ceva ce mintea noastră nu poate înțelege și a cărui frumusețe și sublim ajung la noi numai în mod indirect ca o pală reflecție. În acest sens, sunt religios”. Și eu sunt religios în acest sens, sub rezerva că „nu poate fi înțeles” nu înseamnă neapărat că „nu poate fi înțeles niciodată”. Prefer, totuși, să nu mă descriu ca fiind religios, deoarece acest lucru poate induce în eroare. Poate fi vorba de o eroare distructivă, deoarece, pentru marea parte a oamenilor, „religie” implică și „supranatural”. Cari Sagan a spus-o cel mai bine: „... dacă prin *Dumnezeu* cineva înțelege setul de legi fizice care guvernează universul, atunci cu siguranță că un astfel de Dumnezeu există. Acest Dumnezeu este nesatisfăcător din punct de vedere emoțional... nu prea are sens să te rogi legii gravitației”.

Este amuzant că ultima afirmație a lui Sagan este umbrită de către Reverendul Dr. Fulton J. Sheen, profesor la Catholic University of America, într-un atac sălbatic împotriva negării unui Dițmnezeu personal de către Einstein, în 1940. Sheen a întrebat în mod sarcastic dacă cineva ar fi gata să-și dea viața pentru Calea Lactee. Crezând că aduce un argument împotriva lui Einstein și nu împotriva lui însuși, el a mai adăugat: „Nu există decât o singură floare în

această religie *cosmică*: există în cuvânt o literă în plus, și anume litera *s*". Credințele lui Einstein nu au însă nicio latură comică. Mi-aș dori ca fizicienii să se abțină de a folosi termenul „Dumnezeu” în metaforele lor. Dumnezeul metaforic sau panteist al fizicienilor se află la ani lumină distanță de Dumnezeul intervenționist, făcător de minuni, cititor de gânduri, care pedepsește păcate și răspunde la rugăciuni, al Bibliei, preoților, mulahilor [prelații musulmani (*n. trad.*)] și rabinilor, precum și al limbajului comun. A-i confunda pe cei doi în mod intenționat reprezintă, după părerea mea, un act de înaltă trădare intelectuală.

RESPECTUL NECUVENIT

Titlul meu, *Himera credinței în Dumnezeu* [The God Delusion], nu se referă la Dumnezeul lui Einstein și al altor oameni de știință luminați, din secțiunea precedentă. De aceea, a trebuit să încep prin a elimina religia einsteiniană: ea are capacitatea dovedită de a crea confuzii. În restul cărții voi vorbi numai despre dumnezeii *supra-naturali* între care cel mai familiar majorității cititorilor mei va fi Yahweh, Dumnezeul Vechiului Testament. Voi discuta despre el imediat. Înainte însă de a încheia acest capitol preliminar trebuie să mai rezolv o chestiune care, altfel, poate crea confuzie pe parcursul cărții. De această dată este vorba de o problemă de etichetă. Există posibilitatea ca cititorii religioși să se simtă ofențați de ceea ce am de spus, și să considere o lipsă de *respect* față de credințele lor (sau față de ale altora). Ar fi păcat ca așa ceva să-i împiedice să citească mai departe și de aceea doresc să elimin neînțelegera chiar acum, de la început.

O presupunere larg răspândită, pe care o acceptă aproape toată lumea în societatea noastră, inclusiv persoanele nonreligioase, este aceea că credința de tip religios e vulnerabilă în mod deosebit la lipsa de considerație și de aceea ar trebui protejată de un zid masiv de respect, de o factură diferită de cel pe care fiecare om îl datorează celuilalt. Douglas Adams a explicat cel mai bine acest lucru într-un discurs spontan ținut la Cambridge cu puțin înainte de moartea sa⁶, și pe care nu voi ostentă niciodată să-l împărtășesc celor din jur:

⁶ Transcrierea întregului discurs în Adams (2003), sub titlul "Is there an artificial God?"

Religia... are în centrul ei anumite idei pe care le numim sacre, sfinte, sau oricum altfel. Sensul este următorul: „Aceasta este o idee, sau o noțiune, despre care nu îți este permis să spui nimic rău; pur și simplu nu ai voie. De ce ? — pentru că nu se poate!” Dacă cineva votează pentru un partid cu care tu nu ești de acord, ești liber să discuți cât poțtești; fiecare va avea o părere, dar nimeni nu se va simți lezat. Dacă cineva consideră că impozitele trebuie să crească ori să scadă, ești liber să dezbați problema. Pe de altă parte, însă, dacă cineva zice că „Nu am voie să aprind lumina sâmbăta”⁷, trebuie să spui „Respect acest lucru”. De ce este perfect legitim să susții Partidul Laburist sau Partidul Conservator, pe republicani sau pe democrați, un model economic sau altul, Macintosh în loc de Windows, dar nu ți se permite să ai o părere despre cum a început Universul, despre cine a creat Universul... pentru că lucrul acesta este sfânt ?... Suntem obișnuiți să nu contestăm ideile religioase, dar este interesant ce furori creează cineva atunci când o face! Pentru că nu este permis să spui astfel de lucruri, lumea devine absolut agitată. Și totuși, dacă privești rațional, nu există nici un motiv pentru care aceste idei să nu poată fi deschise dezbaterii ca oricare altele, deși, cumva, am ajuns să fim de acord că *nu*.

Iată un exemplu semnificativ de respect lipsit de măsură față de religie, prezent în societatea noastră. Pe timp de război, cele mai accesibile motive cu care se poate obține obiecția de conștiință la încorporare sunt cele religioase. Poți fi însă un extraordinar filosof moralist, cu un doctorat excepțional despre catastrofele războiului, și să întâmpini dificultăți în fața comisiei de evaluare a cererii de obiecție de conștiință. Dar, dacă declari că unul sau ambii părinți sunt quakeri⁸ treci fără probleme, indiferent cât de nearticulat și analfabet ai fi în materie de teorie a pacifismului, sau chiar de doctrină a quakerilor.

La capătul opus al spectrului, avem o rezervă în a folosi denumiri religioase pentru facțiuni belicoase. În Irlanda de Nord, catolicii și protestanții sunt eufemizați ca „naționaliști” și, respectiv,

⁷ Cu referire la interdicția din iudaism de a face focul sâmbăta, în ziua de repaus. (*N. trad.*)

⁸ Quakerii reprezintă o denominație creștină (Religious Society of Friends) înființată în secolul 17 în Anglia și răspândită în America de Nord, Centrală și de Sud. (*N. trad.*)

„loialiști”. însuși termenul „religie” este modificat în „comunitate”, ca, de exemplu, „război intercomunitar”. Ca urmare a invaziei anglo-americe din 2003, situația din Irak a degenerat într-un război civil sectar între musulmanii suniți și șiiți. Deși, în mod limpede, este vorba de un conflict religios, ziarul *The Independent* din 20 mai 2006 îl denumește, atât în titlul de pe prima pagină cât și în titlul articolului, „purificare etnică”. Termenul „etnic” nefi-înd, în acest context, decât încă un eufemism. Ceea ce vedem în Irak nu reprezintă altceva decât epurare religioasă. Și în fosta Iugoslavie, unde s-a folosit inițial termenul „purificare etnică”, el nu a fost decât un eufemism pentru epurarea religioasă, implicând ortodocși sârbi, croați catolici și musulmani bosniaci.⁹

Am atras și altă dată atenția asupra favorizării religiei în dezbaterile publice din mass-media și instituțiile guvernamentale.¹⁰ Ori de câte ori apare o controversă privind morala sexuală sau repro-ductivă, putem fi siguri că lideri religioși aparținând diferitelor confesiuni vor fi reprezentanți proeminenți în cadrul unor comisii influente, sau în grupurile de discuție de la radio și televiziune. Nu vreau să sugerez că părerilor acestor oameni ar trebui să fie cenzurate. De ce însă societatea se îndreaptă întotdeauna către ei ca și cum aceștia ar avea o expertiză comparabilă cu, să zicem, cea a unui filosof moralist, a unui avocat sau a unui medic ?

Iată, încă un exemplu bizar de favorizare a religiei. Curtea Supremă a S.U.A. a hotărât pe 21 februarie 2006, în baza Constituiției, ca o biserică din statul New Mexico să fie exceptată de la legea privind consumul de substanțe halucinogene, pe care ar trebui să o respecte întreaga populație.¹¹ Credincioșii de la *Centro Espirita Beneficente Uniao do Vegetal* consideră că nu îl pot înțelege pe Dumnezeu decât dacă beau ceai de *hoasca*, această plantă conținând halucinogenul ilegal dimetiltriptamină. De notat faptul că respectivii credincioși chiar *cred* că drogul le mărește puterea de înțelegere. Ei nu trebuie să aducă, însă, nici o dovadă în acest sens. Pe de altă parte, există numeroase dovezi conform cărora. canabisul ameliorează starea de greață și disconfortul bolnavilor de cancer

⁹ Perica (2002). De asemeni http://historycooperative.org/journals/ahr/108.5/br_151.html

¹⁰ Dawkins (2003), „Dolly and the cloth heads”.

¹¹ <http://scotus.ap.org/scotus/04-1084p.zo.pdf>

care fac chimioterapie. Și totuși, Curtea Supremă a hotărât în 2005, din nou în baza Constituției, că toți bolnavii care folosesc canabis în scopuri medicinale sunt pasibili de urmărire penală la nivel federal, chiar și în cele câteva state unde uzul medical specializat este legal. Ca întotdeauna, religia deține cartea câștigătoare. Imaginați-vă membrii unui club de amatori de artă pledând în fața instanței despre „credința” lor în nevoia de a lua halucinogene pentru a putea înțelege mai bine pictura impresionistă sau suprarealistă... Cu toate acestea, atunci când o biserică face o cerere asemănătoare, ea este întărită de cea mai înaltă instanță a țării. Într-atât de mare

este puterea de talisman a religiei.

Cu 17 ani în urmă am fost unul dintre cei 36 de scriitori și artiști angajați de către revista *New Statesman* să scrie în sprijinul distinsului autor Salman Rushdie, aflat pe atunci sub amenințarea pedepsei cu moartea pentru vina de a fi scris un roman. Indignat de „simpatia” exprimată de către liderii creștini, și chiar de către unii formatori de opinie seculari, față de „daunele” și „jignirea” suferite de musulmani, am făcut următoarea paralelă¹²:

Dacă susținătorii apartheidului ar fi fost mai isteți, ar fi susținut că amestecul rasial contravine religiei lor. Atunci, o bună parte a oponenților s-ar fi îndepărtat tiptil. Nu se poate afirma că, deoarece apartheidul nu are o justificare rațională, această paralelă este incorectă. Motivația principală a credinței religioase, tăria și mândria ei cea mare, este aceea că ea nu e susținută de justificări raționale. Noi ceilalți, însă, trebuie să ne justificăm preconcepțiile. Cereți însă unei persoane religioase să-și argumenteze credința și îi veți leza „libertatea religioasă”.

Cu greu aș fi putut bănuși că în secolul 21 se poate petrece ceva asemănător cu ceea ce urmează. Ziarul *Los Angeles Times* a relatat pe 10 aprilie 2006 faptul că numeroase grupări creștine din campusurile studențești americane dau în judecată universitățile respective pentru că au impus reguli antidiscriminatorii incluzând interdicția de sicanare și abuz față de homosexuali. Ca un exemplu ilustrativ, James Nixon, un puști de 12 ani din Ohio, a obținut în 2004, în tribunal, dreptul de a purta la școală un tricou inscripția

¹² R. Dawkins, „The irrationality of faith”, *New Statesman* (Londra), 31 March 1989.

*Homosexualitatea este un păcat, Islamul o minciună, avortul o crimă. Unele lucruri nu pot fi decât în alb și negru!*¹³ Școala nu îi permise să poarte acest tricou, iar părinții au dat-o în judecată. Dacă părinții ar fi intentat o acțiune în bună credință, atunci s-ar fi întemeiat pe Primul Amendament, referitor la garantarea libertății cuvântului. Ei nu au făcut însă acest lucru. În schimb, avocații familiei Nixon au invocat dreptul constituțional la libertatea *religiei*. Acțiunea lor, care a avut câștig de cauză, a fost susținută de către *Alliance Defense Fund of Arizona*, al cărei interes este acela de a „impune lupta în justiție pentru libertatea religioasă”.

Reverendul Rick Scarborough a numit valul de procese menite a transforma religia într-o justificare legală a discriminării față de homosexuali și alte grupări, ca fiind lupta civilă a secolului 21: „Creștinii vor fi nevoiți să ia poziție pentru dreptul de a fi creștini”¹⁴ Cu greu ar putea cineva să nu simpatizeze cu această poziție devreme ce astfel de persoane o iau în temeiul libertății cuvântului. Dar nu despre așa ceva este vorba. În acest caz, „dreptul de a fi Creștin se pare că înseamnă „dreptul de a-ți băga nasul în viața privată a altora”. Cauza în favoarea discriminării homosexualilor este instrumentată ca răspuns la o presupusă discriminare religioasă! Iar legiuitorul pare a fi de acord cu actul lucrului. Nu se poate afirma: „Încercând să mă oprești să-i insult pe homosexuali îmi violezi libertatea predeceșilor”. Dar poți reuși susținând că: „Este violată libertatea mea religioasă”. În fond, dacă stai să te gândești, careș este diferența ? Încă o dată, religia are cartea câștigătoare.

Voi încheia capitolul cu un studiu de caz care pune în evidență respectul exagerat, mai presus de respectul normal, pe care îl are societatea față de religie. Cazul a apărut în februarie 2006, ca un episod absurd pendulând între comedie și tragedie. În luna septembrie, cu un an înainte, ziarul danez *Jyllands-Posten* publicase 12 caricaturi care îl înfățișau pe profetul Mahomed. În următoarele trei luni, un mic grup de musulmani care trăiau în Damemarca, conduși de către doi imami cărora le fusese acordat azil politico, au cultivat sistematic indignarea în interiorul lumii islamice.¹⁵ Către

¹³ *Columbus Dispatch*, 19 Aug. 2005.

¹⁴ *Los Angeles Times*, 10 April 2006.

¹⁵ <http://gatewaypundit.blogspot.com/2006/02/islamic-sodery-of-denmark-used-fake.html>.

sfârșitul lui 2005, acești exilați rău intenționați au plecat din Danemarca în Egipt având la ei un dosar, care a fost copiat și pus în circulație în întreaga lume islamică — fapt important, inclusiv în Indonezia. Dosarul conținea falsuri privind presupusul rău tratament la care sunt supuși musulmanii în Danemarca, precum și minciuna tendențioasă că *Jyllands-Posten* era ziar guvernamental. Mai conținea și cele 12 caricaturi cărora, lucru crucial, imamii le adău-gaseră trei imagini de origine necunoscută care nu aveau, cu siguranță, nici o legătură cu Danemarca. În comparație cu celelalte 12, acestea erau cu adevărat jignitoare — sau ar fi fost, dacă, după cum susțineau propagandiștii zeloși, l-ar fi reprezentat pe Mahomed. Una dintre cele trei, care era deosebit de jignitoare, nu era însă o caricatură ci o fotografie expediată prin fax, a unei persoane cu barbă care purta un rât fals de porc prins cu elastic. Mai târziu, s-a dovedit că nu era vorba decât de o fotografie a Associated Press, reprezentând un francez care participa la un concurs de guițat la un nici din Franța.¹⁶ Fotografia nu avea nici o legătură cu profetul Mahomed, nici cu Islamul și nici cu Danemarca. Cu toate acestea, prin activitatea lor rău intenționată de la Cairo, activiștii musulmani au făcut toate cele trei legături... cu rezultate previzibile.

Cultivate cu asiduitate, „suferința” și „jignirea” au fost aduse, în decurs de câteva luni după ce fuseseră publicate cele 12 caricaturi, la o stare explozivă. În Pakistan și Indonezia, demonstrații au ars drapele daneze (de unde le procuraseră?) și s-au făcut cereri isterice guvernului danez pentru a-și cere scuze. (Scuze, pentru ce? Nu guvernul a desenat și publicat caricaturile. Ceea ce populația din numeroase țări islamice nu ar putea înțelege, este că danezii trăiesc într-o țară unde presa este liberă.) Ziare din Norvegia, Germania, Franța, și chiar din Statele Unite (însă, de remarcat, nu și din Marea Britanie), au publicat caricaturile în semn de solidaritate cu *Jyllands-Posten*, ceea ce a aprins și mai tare conflictul. Ambasade și consulate au fost devastate, mărfurile daneze au fost boicotate, cetățeni danezi și, în general, occidentalii au fost amenințați fizic; biserici creștine din Pakistan, fără nici o legătură cu Danemarca sau Europa, au fost arse. În Bengazi au fost uciși nouă oameni, atunci când demonstrații libieni au atacat și incendiat consulatul italian.

După cum spunea Germaine Greer, ceea ce oamenii aceștia iubesc cel mai mult, și fac cel mai bine, este haosul.¹⁷

Un imam pakistanez a pus o recompensă de un milion de dolari pe capul „caricaturistului danez” — fără să știe prea bine, după cum se pare, că erau, de fapt, 12 caricaturiști danezi diferiți și, cu siguranță, fără să aibă habar că trei dintre cele mai ofensatoare imagini nici măcar nu apăruseră în Danemarca (milionul oferit drept premiu de unde ar fi provenit?). Demonștrânți musulmani care protestau în Nigeria împotriva caricaturilor daneze au incendiat câteva biserici creștine și au atacat și ucis cu macete credincioși creștini (nigerieni de culoare). Un creștin a fost băgat într-un cauciuc de mașină și stropit cu benzină, dându-i-se apoi foc. În Marea Britanie au fost fotografiați demonștrânți care purtau bannere pe care scria „Ucideți-i pe cei care insultă Islamul”, „Măcelăriți-i pe cei care își bat joc de Islam”, „Europa, vei plăti: demolarea continuă”, și apa-rent fără ironie, „Decapitați-i pe cei care insultă Islamul”. Din fericire, liderii noștri politici au fost prin preajmă pentru a ne reaminti faptul că Islamul este o religie a păcii și a milei.

Ziaristul Andrew Muller a luat după toate acestea un interviu liderului „moderat” musulman britanic Sir Iqbal Sacranie.¹⁸ Poate că, după standardele islamice de astăzi, o fi moderat, însă în relatarea lui Andrew Mueller el se, evidențiază prin remarcă făcută atunci când Salman Rushdie a fost condamnat la moarte pentru a fi scris un roman: „Probabil că moartea este prea ușoară pentru el” — cuvinte care îl plasează într-un contrast care nu îi face cinste față de predecesorul lui pe postul de cel mai influent musulman, regretatul Dr. Zaki Badawi, care i-a oferit adăpost lui Salman Rushdie în propria sa casă. Sacranie i-a povestit lui Mueller despre preocuparea sa cu privire la caricaturile daneze. Și Mueller era îngrijorat, însă dintr-un motiv diferit: „Pe mine mă preocupă faptul că reacții ridicolă și disproporționată față de câteva desene lipsite de umor dintr-un obscur ziar scandinav ar putea confirma... că Islamul și Occidentul se află pe poziții fundamentale ireconciliabile”. Sacranie, pe de altă parte, a lăudat jurnalele britanice pentru că nu au publicat caricaturile, lucru la care Mueller, dând glas bănuielilor celei

¹⁷ *Independent*, 5 Feb. 2006

¹⁸ Andrew Mueller, „An argument with Sir Iqbal”, *Independent on Sunday*, 2 April 2006, Sunday Review section, 12-16.

mai mari părți a națiunii, a spus: „Reținerea presei britanice s-a bazat ceva mai puțin pe sensibilitatea față de disconfortul musulmanilor și mai mult pe dorința de a nu-și vedea geamurile sparte". Sacranie a explicat că: „Persoana Profetului, pacea fie cu el, este cinstită în lumea musulmană cu o dragoste și un atașament #are nu pot fi redade prin cuvinte. Trece dincolo de proprii părinți, persoanele iubite, proprii copii. Ea este parte d\|n credință. Mai există și o învățătură islamică prin care se interzice reprezentarea Profetului". După observația lui Mueller, aceasta ar însemna că:

Valorile Islamului le depășesc pe cele ale celorlalți oameni — lucru pe care îl presupune orice adept al Islamului, la fel după cum orice adept al oricărei alte religii crede că valorile sale reprezintă calpa, adevărul și lumina. Dacă oamenii preferă să iubească un predicatorului secolul 7 mai mult decât propria familie, este alegerea lor; însă nimeni altcineva nu poate fi obligat să ia acest lucru în serios...

Numai că, dacă nu o iei în serios și nu îi acorzi respectul cuvenit, ești amenințat din punct de vedere fizic într-un mod la care nici o religie nu a mai aspirat din Evul Mediu încoace. Este greu să nu te întrebi de ce este necesară toată această violență, de vreme ce, după cum notează Mueller, „Dacă ați avea dreptate, caraghioșilor, carica-turiștii ajung oricum în iad — nu-i așa ? Între timp, dacă vreți să vă agitați din cauza afronturilor la adresa musulmanilor, citiți mai bine rapoartele Amnesty International despre Siria și Arabia Saudită!"

Foarte mulți au remarcat contrastul dintre „suferința" isterică a musulmanilor și promptitudinea cu care mass-media arabă a publicat caricaturi stereotipe antievreiești. În Pakistan, la o demonstrație împotriva caricaturilor daneze, o femeie îmbrăcată într-o *burka* neagră a fost fotografiată ținând o pancartă pe care scria „Dumnezeu să-l binecuvânteze pe Hitler".

Reacționând la tot acest balamuc, ziare deschise, decente, deplângeau violența și vorbeau despre libertatea cuvântului. În același timp însă, ele își exprimau „respectul" și „simpatia" față de „jignirea" profundă și „suferința" pe care au „îndurat-o" musulmanii. „Suferință" și „îndurare" neconstând în, să ne reamintim, violență fizică exercitată asupra vreunei persoane, sau orice fel de durere; nimic altceva decât o cantitate de cerneală tipografică într-un

ziar, de care nu ar fi auzit nimeni în afara Danemarcei dacă nu ar fi existat o campanie deliberată de instigare la haos.

Nu sunt adeptul jignirii sau ofenselor. Sunt intrigat și nedumerit însă de modul în care este privilegiată disproporționat religia în societatea noastră seculară. Politicienii sunt obișnuiți să fie ridiculizați prin caricaturi lipsite de respect și nimeni nu se grăbește să-i apere. Ce are religia încât de special încât să îi acordăm un respect atât de deosebit ? După cum a spus H. L. Mencken, „Trebuie să respectăm religia celuilalt, însă numai în sensul și limitele ideii sale, conform căreia soția lui este frumoasă și copiii lui deștepți”.

Îmi plasez propria dezmințire cu privire la conținutul acestei cărți în lumina prezumției respectului nețărnut pentru religie. Nu voi merge până într-acolo încât să jignesc, însă nici nu voi umbla cu mânuși cu religia mai mult decât cu orice altceva.

IPOTECA DUMNEZEU

*Religia unui veac reprezintă divertismentul
literar al celuilalt*

RALPH WALDO EMERSON

S-ar putea ca Dumnezeuul Vechiului Testament să reprezinte personajul cel mai neplăcut din toată literatura de ficțiune: gelos și mândru în gelozia lui, meschin, nedrept, nestăpânit obsedat de a deține controlul, răzbunător, segregacionist însetat de sânge, misogin, homofob, rasist, ucigaș de copii, ucigaș în masă, infanticid, contaminant, grandoman, sadomasochist, bătauș capricios și plin de răutate. Aceia dintre noi crescuți din copilărie după modelul său, devin însă insensibili la acestea. Un *necunoscător*, binecuvântat fiind cu perspectiva inocenței, are, totuși, o percepție mai bună. Nepotul lui Winston Churchill, Randolph, reușise cumva să rămână neștiutor al scripturii până când Evelyn Waugh și un camarad ofițer, în timpul războiului, într-o încercare zadarnică de a-l face să tacă în timpul serviciului, l-au provocat la un pariu că nu este în stare să citească întreaga Biblie în două săptămâni: „Din nefericire, rezultatul nu a fost cel dorit de noi. Nu citise înainte absolut nimic din ea, și a devenit oribil de incitat; citește pasaje cu voce tare zicând « Pun prinsoare că habar nu aveți că astârvine din Biblie... », sau se plesnește peste șolduri chicotind: « Dumnezeule, pip-i așa că Dumnezeu e un netrebnic ?!»".¹ Thomas Jefferson (lec-tură recomandată) avea o părere asemănătoare, descriindu-l pe Dumnezeuul lui Moise ca fiind „o ființă cu un caracter îngrozitor: crud, răzbunător, capricios și nedrept”.

Nu este însă drept a ataca o țință atât de ușoară. Ipoteza Dumnezeu nu va rezista și nici nu va cădea cu cea mai dezagreabilă ipostază a sa, Yahweh, și nici cu insipidul său revers creștin, „Umilul, blândul, bunul Isus”. (Pentru a fi corect, această *persona* bleagă

¹ Mitford and Waugh (2001).

datorează mai mult adeptilor ei din epoca victoriană decât lui Isus însuși. Oare poate fi ceva mai greșos și mai lacrimogen decât îndemnul lui Mrs. C. F. Alexander „Copiii creștini au, toți, ca datorie / Blânzi, supuși și buni, ca el, să fie" ?) Eu nu atac calitățile specifice ale lui Yahweh, sau Isus, sau Allah, ori ale vreunui zeu anume precum Baal, Zeus sau Wotan. De aceea, voi defini Ipoteza Dumnezeu într-un mod mai rezervat: *există o inteligență supranaturală, supraumană, care a proiectat și creat în mod intenționat universul și tot ceea ce se află în acesta, inclusiv pe noi* Această carte va argumenta însă o viziune alternativă: *orice inteligență creatoare care are o complexitate suficientă pentru a proiecta ceva vine în existență numai ca produs al unui proces îndelungat de evoluție graduală*. Fiind evaluate, inteligențele creatoare ajung în univers relativ târziu și, de aceea, ele nu pot răspunde de proiectarea acestuia, în sensul definit, Dumnezeu reprezintă o iluzie; ba chiar, așa după cum o vor arăta capitolele care urmează, o iluzie dăunătoare. Fiind fondată pe tradiții locale aparținând unor revelații particulare și nu pe dovezi, nu este surprinzător faptul că Ipoteza Dumnezeu vine în mai minte versiuni. Istoricii religiei recunosc existența unei progresii pornind de la animismele primitive tribale, trecând prin politeisme precum cele ale grecilor, romanilor și populațiilor nordice, până la monoteisme precum iudaismul și derivatele sale, creștinismul și Islamul.

POLITEISM

Nu este limpede de ce trecerea de la polițism la monoteism trebuie considerată a fi o evidentă îmbunătățire progresivă. Însă aceasta este părerea generală — o presupunere care l-a făcut pe Ibn Warraq (autorul cărții *Why I Am Not a Muslim*) să realizeze cu perspicacitate că monoteismul este condamnat, la rândul său, să mai renunțe doar la un zeu pentru a deveni ateism. *Catholic Encyclopedia* expediază cu ușurință politeismul și ateismul: „Ateismul dogmatic formal se neagă singur și nu a câștigat niciodată, *de facto*, acceptul rațional al unui număr considerabil de oameni. Nici politeismul, oricât de ușor ar putea aprinde imaginația populară, nu va putea satisface mintea unui filosof".²

În Anglia și Scoția, șovinismul monoteist a făcut până de curând parte din legislația privitoare la donații, discriminând religiile polițiste în acordarea scutirilor de impozit și permițând un acces foarte ușor la donațiile al căror obiect era promovarea religiei monoteiste, scutindu-le pe acestea de riguroasa examinare necesară pentru donațiile seculare. Ambiția mea personală a fost să conving un membru al respectatei comunități hinduse din Marea Britanie să ia atitudine, și să introducă o acțiune în justiție pentru a evidenția această discriminare șoabă față de politeism.

Desigur, mult mai bine ar fi ca nicio religie să nu mai fie acceptată ca receptor de donații. Beneficiile societății ar fi astfel mai mari, în mod special în Statele Unite, unde valoarea sumelor scutite de impozit supte de către biserici, și care lustruiesc pantofii teleevangheliștilor spilcuiți, ating niveluri de-a dreptul obscene. Oral Roberts, care poartă un nume atât de expresiv, a spus la un moment dat audienței sale televizate că Dumnezeu îl va ucide dacă nu i se dau 8 milioane de dolari. Aproape de necrezut, dar i-a mers. Neimpozabili! Lui Roberts îi merge bine acum, la fel ca și „Uni-versității Oral Roberts” din Tulsa, Oklahoma. Clădirile acesteia, evaluate la 250 de milioane de dolari, au fost comandate direct de către Dumnezeu însuși, cu aceste cuvinte: „Ridică-i pe studenții tăi să-Mi audă vocea, să meargă acolo unde lumina Mea este estompată, unde vocea Mea se aude încet și puterea Mea vindecătoare este necunoscută, chiar și în cele mai îndepărtate hotare ale Pământului. Lucrarea lor o va întrece pe-a voastră, și întru aceasta îmi găsesc Eu mulțumirea”.

Avocatul hindus pe care mi l-am imaginat ar fi mers pe ideea că „Dacă nu-i poți învinge, alătură-te lor”. Politeismul lui nu este în realitate un politeism ci un monoteism deghizat. Există un singur Dumnezeu: Domnul Brahma creatorul, Domnul Vișnu păstrătorul, Domnul Shiva distrugătorul și zeițele Saraswati, Laxmi și Parvati (soțiile lui Brahma, Vishnu și Shiva), Domnul Ganesh zeul elefant, și mulți alții, toți ca manifestări sau încarnări ale unui singur Dumnezeu.

Spiritul creștin ar trebui să ia foc la auzul unui astfel sofism. S-au revărsat râuri de cerneală, ca să nu mai spunem și de sânge, pentru „taină” Treimii și pentru suprimarea unor devieri precum erezia ariană. În secolul 4 d.Chr., Arius din Alexandria a negat faptul că Isus era *comsubstațial* (de aceeași substanță, sau esență) cu

Dumnezeu. Vă întrebați, poate, ce mai înseamnă și asta? Substanță? Care „substanță”? Ce anume se înțelege prin „esență” ? Răspunsul cel mai rezonabil pare a fi: „Foarte puțin”. Și totuși, controversa aceasta a scindat creștinătatea pentru un secol, iar împăratul Constantin a ordonat ca toate copiile cărții lui Arius să fie arse. Divizarea creștinătății prin despicarea firului de păr — aceasta a fost, dintotdeauna, metoda teologiei.

Avem un Dumnezeu în trei părți, sau trei Dumnezei într-unui ? Chestiunea ne este lămurită de *Catholic Encyclopedia*, într-o capodoperă de raționament teologic concluziv:

În unitatea Dumnezeirii există trei Persoane, Tatăl, Fiul și Sfântul Spirit, aceste Trei Persoane fiind întru totul distincte una de cealaltă. Astfel, prin cuvintele Crezului Atanasian, „Tatăl este Dumnezeu, Fiul este Dumnezeu, și Sfântul Spirit este Dumnezeu, și totuși nu sunt trei dumnezei ci un singur Dumnezeu”.

Și, de parcă nu ar fi fost suficient de limpede, enciclopedia îl citează pe teologul din secolul al treilea Sf. Grigorie Făcătorul de Minuni:

De aceea, nu este nimic creat, nimic supus celuilalt în Treime: nici nu este nimic care să fi fost adăugat ca și cum nu ar fi existat odată ci ar fi venit după aceea: de aceea, Tatăl nu a fost niciodată fără Fiul, nici Fiul fără Spirit: și această Treime este imuabilă și nesticăcioasă veșnic.

Indiferent ce fel de minuni au făcut ca Sf. Grigorie să-și merite porecla, acestea nu au fost minuni de luciditate onestă. Cuvintele sale poartă aroma obscurantistă caracteristică a teologiei, care — spre deosebire de știință sau de cele mai multe ramuri ale cunoașterii umane — nu s-a schimbat în decursul a opt secole. Ca de obicei, Thomas Jefferson a avut dreptate atunci când a spus: „Ridiculizarea este singura urmă care poate fi folosită împotriva propozițiilor de neînțeles. Înainte ca rațiunea să opereze asupra lor, ideile trebuie să fie clare; niciodată, cineva nu a avut o idee clară despre trinitate. Cei care se numesc pe sine preoți ai lui Isus nu sunt decât niște șarlatani”.

Celălalt lucru pe care nu mă pot abține să-l observ este încrede-rea exagerată cu care religioșii fac afirmații detaliate pentru care nu

au, și nu pot avea, nici o probă. Poate că tocmai lipsa probelor care să susțină opiniile teologice, generează ostilitatea draconică tipică față de cei care au opinii puțin diferite, în mod special în domeniul trinitarianismului.

În critica sa asupra calvinismului, Jefferson a ridiculizat masiv doctrina numită de el „Sunt trei Dumnezei”. În mod special, ramura Romano-Catolică a creștinismului este cea care duce către o inflație galopantă cochetăria recurentă cu politeismul. Treimea este (sunt?) însoțită de Maria, „Regina Cerurilor”, o zeiță întruto-tul exceptând numele, care îl secondează îndeaproape pe însuși Dumnezeu ca țintă a rugăciunilor. Acest panteon mai este burdușit cu o armată de sfinți, a căror putere de intermediere îi face, dacă nu semizei, cel puțin demni de a fi abordați în specializarea lo\$ Catholic Community Forum listează 5 120 de sfinți³ împreună cu domeniul de expertiză al fiecăruia, care incluzând dureri abdominale, victime ale abuzului, anorexia, negustoria de arme, fierăria, fracturile osoase, tehnica explozivilor și dezordinea intestinală, pentru a ne opri doar aici. Și nu trebuie uitate cele patru coruri ale oștirilor îngerești, împărțite în nouă ordine: serafimii, heruvimii, tronurile, domniile, stăpâniile, puterile, începătorile, arhanghelii (căpeteniile tuturor cetelor), și simplii îngeri, incluzându-i și pe prietenii noștri cei mai apropiați, atotveghetorii îngeri păzitori. La patologia catolică mă impresionează întrucâtva kitsch-ul lipsit de gust, dar, mai ales, aerul nonșalant cu care acești oameni inventează amănuntele din mers. Ea este, pur și simplu, inventată fără rușine.

Papa Ioan Paul al II-lea a creat mai mulți sfinți decât toți predecesorii săi din ultimele secole la un loc, și a avut o afinitate deosebită față de Fecioara Maria. Aplecările sale politeiste au fost demonstrate în mod dramatic în 1981, când a fost victima unei tentative de asasinat la Roma și a atribuit faptul de a fi supraviețuit Intervenției Doamnei Noastre de la Fatima: „O mână maternă a îndrumat glonțul”. Unii s-ar putea întreba, însă, de ce nu l-a ghidat astfel încât să nu-l nimerească deloc? Alții, s-ar putea gândi că cel puțin o parte din merit i-ar fi revenit echipei de chirurghi care l-a operat timp de șase ore; totuși, probabil că și mâinile lor au fost îndrumate matern. Ceea ce interesează aici este faptul că, după părerea papei, nu doar Doamna Noastră a îndrumat glonțul, ci, în

³ <http://www.catholic-forum.com/saints/indexnt.htm> ?NF=1.

mod precis, Doamna Noastră *din Fatima*. Probabil că Doamna Noastră din Lourdes, Doamna Noastră din Guadalupe, Doamna Noastră din Medjugordje, Doamna Noastră din Akita, Doamna Noastră din Zeitun, Doamna Noastră din Garabandal și Doamna Noastră din Knock erau prinse în alte misiuni la momentul acela.

Oare cum s-au descurcat grecii, romanii și vikingii cu dilemele politeiste ? Venus a fost un alt nume dat Afroditei, sau erau două zeițe ale dragostei, deosebite? Thor, cu ciocanul său, era o manifestare a lui Wotan, sau un zeu separat ? Cui îi pasă ?! Este prea scurtă viața ca să ne mai obosim cu distincția dintre diverse creații ale imaginației. Deoarece am tot menționat politeismul, nu voi mai spune nimic despre el pentru a nu fi acuzat de superficialitate. Pentru mai multă concizie mă voi referi la toate zeitățile, fie poli- fie mono-, cu denumirea de „Dumnezeu”. Sunt conștient că Dumnezeul avra-amic este în mod agresiv masculin și, de aceea, voi folosi pentru pronume acest gen. Tot mai mulți teologi sofisticăți afirmă asexualitatea lui Dumnezeu, în vreme ce unii teologi feminiști încearcă să repare nedreptăți istorice declarându-l feminin. În fond, care este, totuși, diferența între un feminin inexistent și un masculin inexistent ? Presupun că, la nostima intersectare a teologiei și feminismului, existența ar trebui să fie un atribut ceva mai pregnant decât genul.

Îmi dau seama că cei care critică religia pot fi acuzați că nu dau importanță diversității fertile de tradiții și viziuni asupra lumii, definită ca fiind religioasă. Bizara fenomenologie a superstiției și ritualului este fascinant reprezentată în lucrări de antropologie bine documentate, de la *Golden Bough* a lui Sir James Fraser la *Religion Explained* a lui Pascal Boyer, sau *In God We Trust* a lui Scott Atran. Citiți astfel de cărți și minunați-vă în fața bogăției credulității umane.

Cartea aceasta nu urmează însă această cale. Dezavuez supranaturalismul sub toate formele sale și, de aceea, metoda cea mai potrivită va fi de a mă concentra asupra formei celei mai familiare cititorilor mei: cea care se impune amenințător întregii noastre societăți. Deoarece cei mai mulți dintre cititorii mei trebuie să fi fost crescuți într-una dintre cele trei „mari” religii monoteiste de astăzi (patru, dacă se ia în calcul și mormonismul), toate trăgându-se de la mitologicul patriarh Avraam, este oportun a ne referi în restul cărții la această familie de tradiții.

La fel ca oricare altul, momentul de față este potrivit pentru a preveni o reacție față de această carte, una care s-ar putea transforma — cu cea mai mare siguranță — într-o recenzie: „Dumnezeul în care nu crede Dawkins este unul în care nici eu nu cred. Nici eu nu cred într-un bătrân din cer, cu o barbă lungă și albă”. Bătrânul este însă derutant, iar barba lui este pe cât de lungă pe atât de neinteresantă. Deruta aceasta este cu adevărat irelevantă. Absurditatea ei este gândită să distragă atenția de la faptul că nici ceea ce crede vorbitorul nu este mai puțin caraghios. Știu că nu credeți într-un bătrân care stă pe un nor, așa că să nu mai pierdem timpul cu asta. Nu atac nicio variantă anume de Dumnezeu sau zei. Eu îl atac pe Dumnezeu, toți zeii, orice și tot ceea ce este supranatural, oriunde și oricând au fost sau vor fi inventați.

MONOTEISM

Marele rău ascuns, aflat în miezul culturii noastre, este monoteismul. Dintr-un text barbar al Epocii Bronzului, cunoscut drept Vechiul Testament, au evoluat trei religii antiumane: Iudaismul, Creștinismul și Islamul. Acestea sunt religii ale zeului cerului. Ele fiind literalmente patriarhale— Dumnezeu este Tatăl Atotputernic — de aici derivă, în țările afectate de zeul cerului și de delegații lui masculini pe pământ, dezgustul manifestat de 2 000 de ani față de femei. GORE VIDAL

Cea mai veche dintre cele trei religii avraamice și, în mod clar, predecesoarea celorlalte două, este iudaismul — la origine un cult tribal al unui Dumnezeu aprig și dezagreabil, obsedat morbid de restricții sexuale, de mirosul cărnii arse, de propria sa superioritate față de zeii rivali și de exclusivitatea tribului său deșertic ales. În perioada ocupației române a Palestinei, Paul din Tars a fondat creștinismul, o sectă iudaică ceva mai puțin brutală și mai puțin exclusivistă, care avea o perspectivă extraiudaică asupra restului lumii. Câțeva secole mai târziu, Muhammad și însoțitorii lui s-au orientat către monoteismul fără compromisuri al originalului iudalic lipsit însă de exclusivismul acestuia, fondând astfel Islamul, pe baza unei noi cărți sfinte, Coranul sau Qur'an, adăugând o puternică ideologie militară de cucerire în vederea răspândirii credinței. De asemeni, și creștinismul a fost răspândit cu sabie, la început de către mâini romane, după ce împăratul Constantin 1-a ridicat de la statutul

de cult excentric la cel de religie oficială, apoi, de către cruciați și, mai târziu, de către *conquistadores* și alți invadatori și coloniști europeni, cu susținerea misionarilor. Din punctul meu de vedere, toate cele trei religii avraamice pot fi tratate fără deosebire. Dacă nu se precizează altceva, deoarece este varianta cu care se întâmplă să fiu cel mai familiarizat, mă voi referi cu precădere la creștinism. Pentru scopul urmărit, diferențele contează mai puțin decât asemănările. Nu mă voi ocupa deloc de alte religii, cum ar fi budismul sau confucianismul, în ceea ce le privește, într-adevăr, sunt motive să fie considerate mai curând sisteme etice sau filosofii de viață decât religii.

Dacă ne referim la Dumnezeu avraamic, definiția simplă a Ipotezei Dumnezeu cu care am început trebuie să fie extinsă substanțial. El nu numai că a creat universul, ci este un Dumnezeu *personal* care sălășluiește în acesta, sau, poate, în afara lui (orice ar însemna acest lucru), fiind posesor al calităților umane dezagreabile la care m-am referit.

Calitățile personale, plăcute sau neplăcute, nu fac însă parte din dumnezeul deist al lui Voltaire și Thomas Paine. În comparație cu delincventul psihotic al Vechiului Testament, Dumnezeul deist al Iluminismului secolului 18 este o cu totul altă, măreață, ființă: mândru de creația sa, superb nepreocupat de problemele umane, sublim distanțat de gândurile și speranțele noastre personale, nepăsător față de păcatele noastre mizerabile și de regretele pe care le îngăimăm. Dumnezeul deist este un fizician care epuizează întreaga fizică, alfa și omega matematicienilor, apoteoza proiectanților; un hiperinginer care a stabilit legile și constantele universului, pe care le-a acordat cu impecabilă precizie și previziune, a detonat ceea ce noi, acum, considerăm a fi fierbintele Big Bang, și S-t retras, de atunci înainte nemaiauzindu-se nimic despre el.

În perioadele de întărire a credinței, deiștii au fost considerați ca nedeosebindu-se de atei. Susan Jacoby redă în *Freethinkers: A History of American Secularism* o selecție de epitete aruncate bietului Tom Paine: „iudă, reptilă, porc, câine turbat, bețivan, ploșniță, animal, brută, mincinos și, desigur, necredincios”. Paine a murit abandonat de foștii săi prieteni politici stânjeniți de vederile sale anticreștine (cu notabila excepție a lui Jefferson). În zilele noastre, lucrurile s-au schimbat într-atât de mult încât deiștii sunt mai curând separați de atei și alăturați teiștilor. În fond, ei cred într-o inteligență supremă care a creat universul.

SECULARISM, PĂRINȚII FONDATORI ȘI RELIGIA
AMERICII

Se presupune, în mod convențional, faptul că Părinții Fondatori ai Republicii Americane erau dești. Fără îndoială că mulți dintre ei au fost adepți ai deismului, însă există părerea că cei mai mulți au fost ateii. Scrierile lor de atunci cel puțin, despre religie, nu îmi lasă niciun dubiu în sensul că majoritatea ar fi fost ateii în zilele noas-tre. Însă, oricare ar fi fost vederile lor religioase în acele timpuri, ceea ce aveau toți în comun este *secularismul*, și aceasta este tema către care mă orientez în această secțiune, începând cu — Surprinzător, probabil — un citat din 1981 al senatorului Barry Goldwater, Care arată în mod limpede cu câtă hotărâre a susținut tradiția seculară de la fondarea republicii acest candidat prezidențial și eprou al conservatorismului american:

Nu există o poziție pe care oamenii să fie atât de fermi precum convingerea lor religioasă. Nu există un aliat mai puternic pe care cineva să-l invoce într-o dezbatere decât Isus Cristos,

Dumnezeu, Allah, sau oricare alt nume conferit acestei ființe supreme. Totuși, la fel ca orice altă armă puternică, numele lui Dumnezeu trebuie să fie folosit în interes propriu cu grijă. Facțiunile religioase care se dezvoltă pretutindeni în țara noastră nu își folosesc puterea religioasă cu înțelepciune. Ele încearcă să-i forțeze pe conducătorii țării să le urmeze în totalitate poziția. Dacă nu ești de acord cu aceste grupări religioase asupra unei anumite chestiuni morale, ele *se plâng*, te amenință cu pierderi financiare sau cu pierderea voturilor lor, sau, chiar, cu ambele. Sunt realmente sătul de predicatorii politici de pe cuprinsul acestei țări care îmi spun mie, ca cetățean, că, în cazul în care vreau să fiu o persoană morală trebuie să cred în A, B, C și D. Cine se cred ei? Și de ce își revendică dreptul de a-mi impune convingerile lor morale? Sunt încă și mai furios în calitate de legislator, întrucât sunt nevoit și suport amenințările fiecărui grup religios care își închipuie că are dreptul dat de Dumnezeu să-mi controleze fiecare vot în cadrul Senatului. Îi avertizez acum: mă voi lupta cu ei pas cu pas dacă încearcă să-și impună convingerile morale tuturor americanilor, în numele conservatorismului.⁴

⁴ *Congressional Record*, 16 Sept. 1981.

Vederile religioase ale Părinților Fondatori prezintă un mare interes pentru propagandiștii dreptei americane actuale, dornică să promoveze propria versiune asupra istoriei. Contrar vederilor lor, faptul că Statele Unite *nu* a fost fondată ca națiune creștină este statuat prin termenii unui tratat încheiat cu Tripoli, schițat în 1796 în timpul lui George Washington, semnat de către John Adams în 1797:

Deoarece Guvernul Statelor Unite ale Americii nu este, sub nici o formă, fondat pe religia creștină; deoarece nu are în sine nici un caracter de inamicitate împotriva legilor, religiei sau liniștii musulmanilor; și deoarece numitele State nu au fost niciodată în război sau act de ostilitate împotriva niciunei națiuni musulmane, părțile declară că nici un motiv provenind din opinii religioase nu va produce o întrerupere a armoniei existente între cele două țări.

Cuvintele de deschidere ale acestui citat vor provoca rumoare între conducătorii de azi de la Washington. Cu toate acestea, Ed Buckner a demonstrat convingător că ele nu au produs la vremea lor nicio dizidență⁵, nici printre politicieni și nici în rândul publicului.

S-a observat adesea paradoxul că, Statele Unite, fondată pe secularism, este astăzi uina dintre cele mai religioase țări ale creștinătății în vreme ce Anglia, având o Biserică națională condusă de către un monarh constituțional, se află printre ultimele. Sunt întrebat în permanență de ce se întâmplă asta, și adevărul este că nu știu. Presupun existența posibilității ca religia să fi obosit în Anglia, după o oribilă istorie de violență interconfesională în care protestanții și catolicii dobândeau alternativ autoritatea și ucideau în mod sistematic membrii taberei adverse. O altă sugestie vine din faptul că America este o națiune de emigranți. Un coleg îmi atrage atenția că imigranții, dezrădăcinați din stabilitatea și confortul conferit în Europa de o familie mare, ar fi putut foarte bine să îmbrățișeze biserica, pe tărâm străin, ca pe un fel de substitut. Este o idee interesantă, care merită să fie cercetată mai îndeaproape. Nu este nici o îndoială că mulți americani văd biserica locală ca pe un important

---

⁵ <http://www.stephanjygould.org/ctrl/buckner?tripoli.html>.

factor de unitate, ceea ce îi conferă, într-adevăr, atributele unei nari familii.

O altă ipoteză este aceea ca religiozitatea Americii provine, paradoxal, din secularismul constituirii sale. Tocmai pentru că America este legal seculară, religia a devenit o întreprindere literă. Bisericele rivale concurează pentru congregații, și nu în ultimul rând pentru veniturile grase pe care acestea le aduc, iar competiția folosite toate tehnicile agresive de vânzare ale pieții. Ceea ce funcționează pentru vânzarea detergenților funcționează și pentru Dumnezeu, iar rezultatul în rândul claselor mai puțin educate de astăzi aduce cu manii religioasă. Prin contrast, în Anglia, aflată sub egida bisericii naționale, religia este doar cu puțin mai mult decât un mijloc plăcut de petrecere a timpului în societate, caracterul ei de credință cu greu putând fi recunoscut. Giles Fraser, vicar anglican și preparator la catedra filosofie de la Oxford, dă o frumoasă expresie acestei tradiții scriind în *Guardian*. Articolul lui Fraser poartă subtitlul „Instituția Bisericii Angliei 1-a scos pe Dumnezeu din religie, însă sunt riscuri privind o abordare mai viguroasă a credinței”:

Au fost timpuri când vicarul de țară era personajul englez constant. Acest băutor de ceai, ușor excentric, cu pantofii lustruiți și maniere amabile, reprezenta un tip de religie care nu îi făcea să se simtă prost pe cei nereligioși. El nu izbucnea într-o pero-rație existențială și nu te lipea de perete pentru a te întreba dacă ești mântuit, și cu atât mai puțin nu lansa cruciade de la tribună și nici nu așeza bombe pe marginea drumului în numele unei puteri de sus.⁶

(Se vede umbra lui Betjeman, "padrele" nostru, pe care l-am amintit la începutul capitolului întâi). Fraser merge și mai departe, spunând: „Agreabilul vicar de țară a imunizat, de fapt, mulțimi de englezi împotriva creștinismului”. El își încheie articolul plângându-se de tendința recentă a Bisericii Angliei de a lua în serios religia din nou, iar ultima sa frază reprezintă un avertisment: „Îngrijorarea provine din faptul că am putea slobozi duhul fanatismului religios englez din cutia instituțională în care dormea de secole”.

⁶ Giles Fraser, „Resurgent religion has done away with the country vicar”, *Guardian*, 13 April 2006.

Părinții Fondatori ar fi îngroziți să vadă duhul fanatismului religios bântuind America zilelor noastre. Indiferent că este drept sau nu să îmbrățișezi paradoxul și să dai vina pe constituirea seculară pe care au avut-o ei în vedere, fondatorii au fost în mod sigur secu-lariști care credeau în menținerea religiei în afara politicii, ceea ce este îndeajuns pentru a-i plasa hotărât alături de cei care obiec-tează *de pildă*, față de desfășurările ostentative ale Celor Zece Porunci în locuri publice aflate în proprietatea statului. Este totuși tentant să speculezi că măcar câțiva dintre Fondatori ar fi putut depăși deismul. Ar fi putut fi aceștia agnostici, sau chiar atei de-a dreptul? Declarația următoare a lui Jefferson nu se deosebește de ceea ce astăzi se numește agnosticism:

Să vorbești despre existențe imateriale înseamnă să vorbești despre nimicuri. Să afirmi că sufletul uman, îngerii, Dumnezeu, sunt nemateriali, înseamnă să spui că sunt nimicuri, sau, că nu există dumnezeu, nici îngeri, nici suflet. Nu pot gândi altfel... fără a mă arunca în adâncul nemăsurat al viselor și fantasmelor. Sunt mulțumit și îndeajuns de ocupat cu lucrurile care sunt, ca să nu mă mai frământ sau preocup de cele care ar putea fi, într-adevăr, dar despre care nu am nici o dovadă.

în biografia *Thomas Jefferson: Author of America*, Christopher Hitchens crede că este posibil ca Jefferson să fi fost ateu, chiar dacă în vremea sa era mult mai dificil:

În ceea ce privește faptul de a fi fost ateu, trebuie să luăm în calcul precauția la care era obligat în timpul vieții sale politice, însă, după cum i-a scris nepotului lui, Peter Carr, încă din 1787, nimeni nu trebuie să se teamă a se întreba, de frica consecințelor. „Dacă duce la credința că nu există Dumnezeu, te vei simți mândru în confortul și plăcerea acestui exercițiu, și în dragostea pentru ceilalți pe care el ți-o va oferi”.

Mi se pare mișcător următorul sfat al lui Jefferson, tot dintr-o scrisoare către Peter Carr:

Scutură-te de toate temerile servituților prejudecății sub care mințile stau, servil, ghemuite. Așază-ți bine mintea la locul ei și adu la judecata ei fiecare fapt, fiecare părere. Pune curajos la

îndoială chiar și existența unui Dumnezeu; pentru că, dacă ar fi unul, el ar trebui să fie de acord mai mult cu omagiul adus de către rațiune decât de cel al fricii oarbe.

Remarci ale lui Jefferson precum „Creștinismul este cel mai pervertit sistem care l-a străfulgerat pe om” sunt compatibile cu deismul, dar și cu ateismul. Tot la fel este și robustul anticlericalism al lui James Madison: „Instituția legală a creștinismului a fost probată timp de cincisprezece secole. Care au fost fructele sale ? Peste tot, mai mult sau mai puțin, orgoliul și indolența clerului; igno-ranța și servilismul laicității; în amândouă, superstiția, bigotismul și persecuția”. Același lucru se poate spune și despre afirmația lui penjamin Franklin, „Farurile sunt mai folositoare decât bisericile”. John Adams pare a fi fost un deist de tip puternic anticlerical („The frightful engines of ecclesial councils...”), și s-a învrednicit de iteva tirade splendide, în mod special împotriva (Creștinismului: „După cum înțeleg eu religia creștină, ea a fost, și este, o revelație Cum se face însă că atâtea fabule, povești, legende, au fost amestecate atât cu revelația iudaică cât și cu cea creștină, încât le-au făcut să fie cele mai sângeroase religii care au existat vreodată?” Și într-o altă scrisoare, de această dată către Jefferson, „Aproape că tremur la gândul de a face referire la cel mai fatal exemplu de abuz de durere pe care l-a păstrat istoria umanității — Crucea. Gândește-te la nenorocirile pe care le-a produs această mașină a durerii!”

Chiar dacă Jefferson și colegii lui erau teiști, deiști, agnostici sau Atei, ei au fost și seculariști dedicați care considerau că părerile religioase ale președintelui, sau absența lor, erau în totalitate treaba lui. Boți Părinții Fondatori însă, indiferent de părerile lor religioșe personale, ar fi fost consternați dacă ar fi citit relatarea răspunsului lui George Bush Sr. la întrebarea lui Robert Sherman privind recunoașterea caracterului cetățenesc și patriotic al americanilor atei: "Nu, nu știu dacă ateii ar trebui considerați cetățeni, nici că ar trebui considerați patrioți. Aceasta este o singură națiune sub Dumnezeu".⁷ Presupunând ca relatarea lui Sherman este corectă (din păcate, el nu a folosit un reportofon și, la vremea respectivă, nici un iar nu a publicat știrea), încercați experimental să înlocuiți "atei" cu „evrei" sau „musulmani", ori „negri". Aceasta ne oferă măsura

Robert I. Sherman, in *Free Inquiry* 8: 4, Fall 1988, 16.

prejudecăților și discriminării pe care ateii americani trebuie să le suporte astăzi. „Confessions of a lonely atheist”, din *New York Times*, a lui Natalie Angier, reprezintă o tristă și mișcătoare descriere a sentimentului de izolare, ca ateu, în America actuală.⁸ Izolarea ateilor americani este însă doar o iluzie, asiduu cultivată de prejudecată. Ateii americani sunt mai numeroși decât s-ar putea crede. Așa după cum am spus în prefață, ateii americani îi întrec cu mult pe evreii credincioși, și totuși, lobbyul evreiesc este în mod notoriu unul dintre cele mai formidabil de influente din Washington. Ce ar putea dobândi ateii americani dacă s-ar organiza cum se cuvine? (Tom Flynn, editor la *Free Inquiry*, punctează în forță în articolul „Secularism breakthrough moment”, *Free Inquiry* 26.03.2006, pp. 16—17: „Dacă ateii sunt singuri și oprimați nu putem să ne învinovățim decât pe noi înșine. Numeric, suntem tari. Si începem să ne impunem greutatea”.)

În cartea sa admirabilă *Atheist Universe*, David Mills spune o poveste pe care, dacă ar fi ficțiune, ați respinge-o ca fiind o caricatură nerealistă a bigotismului polițienesc. Un vindecător prin credință creștin conducea o „Cruciadă a miracolelor” care sosea în orașul lui Mills o dată pe an. Printre alte lucruri, vindecătorul prin credință îndemna diabeticii să-și arunce insulina, iar pe bolnavii de cancer să renunțe la chimioterapie și să se roage în schimb pentru un miracol. Gândindu-se, Mills a hotărât organizeze o demonstrație pașnică pentru a-i preveni pe oameni. El a făcut însă greșeala de a se duce la poliție pentru a o informa de intenția sa și a cere protecție împotriva eventualelor atacuri din partea susținătorilor vindecătorului. Primul polițist cu care a vorbit, l-a întrebat: „Is you gonna protest fir him or °gin him?” (adică, pentru, sau împotriva vindecătorului). Când Mills a răspuns „împotriva lui”, polițistul i-a spus că el avea de gând să participe la acel marș și că o să-l scuipe personal în față pe Mills când va trece prin dreptul lui.

Mills a hotărât să-și încerce norocul cu un al doilea polițist. Acesta i-a spus că, în cazul în care vreunul dintre susținătorii vindecătorului prin credință îl va agresa în mod violent pe Mills, el îl va aresta pe Mills pentru că „a vrut să deranjeze lucrarea lui Dumnezeu”. Mills a mers atunci acasă, unde a încercat să telefoneze la

⁸ N. Angier, „Confessions of a lonely atheist”, *New York Times Magazine*, 14 Jan. 2001: <http://www.geocities.com/mindstuff/Angier.html>.

secție în speranța de a găsi mai multa înțelegere la un nivel mai înalt. În cele din urmă i-a fost făcută legătura cu un sergent care i-a spus: „Du-te dracului tipule. Niciun polițist nu vrea să protejeze un blestemat de ateu.

Sper să te umple cineva de sânge, bine de tot". După cum se pare, adverbele erau pe sfârșite la secția de poliție, împreună cu blândețea umană și cu simțul datoriei. Mills relatează că a vorbit atunci cu vreo șapte sau opt polițiști. Nici unul nu i-a fost de ajutor, și cei mai mulți l-au amenințat cu violența.

Astfel de povestiri privind prejudecățile împotriva ateilor abundă, iar Margaret Dawney, fondatoare a *Anti Discrimination Support Network* (ADSN), ține o evidență sistematică a acestui fel de cazuri prin intermediul *Freethought Society of Greater Philadelphia*.⁹ Baza ei de date, împărțită pe comunități, școli, locuri de muncă, media, familie și guvernare, include exemple de hărțuire, pierderea locului de muncă, alungare din cadrul familiei și chiar crimă.¹⁰ Mărturii documentate despre ura și lipsa de înțelegere față de atei dau să se înțeleagă foarte ușor că, într-adevăr, în America, este virtual imposibil ca un ateu cinstit să câștige în alegeri publice. În Camera Re-prezentanților sunt 435 de membri, iar în Senat 100. Presupunând că majoritatea acestora reprezintă un eșantion educat al populației, pin punct de vedere statistic este inevitabil ca un număr substanțial între ei să nu fie atei. Pentru a fi fost aleși însă, ei trebuie sari mințit sau să-și fi ascuns adevăratele sentimente. Dat fiind electoratul pe bare trebuiau să-1 convingă, cine ar putea să-i condamne? Este uni-versal acceptat faptul că a admite că ești ateu ar reprezenta o sinucidere politică instantanee pentru orice candidat prezidențial.

Aceste fapte privind climatul politic actual din Statele Unite și ceea ce implică ele i-ar fi oripilat pe Jefferson, Washington, Madison, Adams și prietenii lor. Indiferent că ar fi fost atei, agnostici, dești, sau creștini, s-ar fi înfiorat de groază în fața teocrațiilor din Washingtonul începutului de secol 21, însă ar fi fost atrași de părinții fondatori seculariști ai Indiei postcoloniale, în

⁹ <http://www.fsgp.org/adsn.html>

¹⁰ Un caz cu totul neobișnuit de ucidere a unui bărbat pur și simplu pentru că tra ateu este relatat de buletinul informativ al *Freethought Society of Greater Philadelphia* din martie/aprilie 2006, http://www.fsgp.org/newsletters/newsletter_2006_0304.pdf

mod special de Gandhi („Sunt hindus, sunt musulman, sunt evreu, sunt creștin, sunt budist!") și de ateul Nehru:

Spectacolul a ceea ce se numește religie, sau, în orice caz, religie organizată, în India și oriunde, m-a umplut de groază și l-am condamnat adesea, și mi-am dorit să-l mătur la o parte. Aproape întotdeauna el pare a reprezenta credința oarbă și reacțiunea, dogma și bigotismul, superstiția, exploatarea și rezervarea unor interese absolute.

Definiția lui Nehru despre India seculară visată de Gandhi (dacă s-ar fi realizat, în loc de partiția țării lor printr-o baie de sânge interreligioasă) pare a fi marcată de fantoma lui Jefferson:

Vorbim despre o Indie seculară... Unii cred că aceasta înseamnă ceva opus religiei. Evident că acest lucru nu este corect. Ceea ce înseamnă este că Statul respectă toate credințele în mod egal și le oferă aceleași oportunități; India are o lungă istorie de toleranță religioasă... într-o țară precum India, având multe confesiuni și religii, nu se poate crea nici un fel de naționalism în afara unei baze seculare.¹¹

Dumnezeul deist, asociat adesea Părinților Fondatori, reprezintă în mod sigur o îmbunătățire față de monstrul din Biblie. Din picate, este mai puțin probabil ca el să existe, sau să fi existat. Ipoteza Dumnezeu nu este necesară pentru niciuna dintre formele lui. („Sire, nu am nevoie de această ipoteză!", i-a spus Laplace lui Napoleon când acesta și-a pus întrebarea cum a reușit vestitul matematician să-și scrie cartea fără a menționa numele lui Dumnezeu.) Ipoteza Dumnezeu este foarte aproape de a fi exclusă și de către legile probabilității. Voi ajunge la aceasta în capitolul patru, după ce ce mă voi fi ocupat în capitolul al treilea de presupusele dovezi ale existenței lui Dumnezeu. Deocamdată mă ocup de agnosticism și de eronaia idee că existența sau nonexistența lui Dumnezeu este o chestiune intangibilă, aflată pentru totdeauna dincolo de puterea științei

¹¹ <http://hinduonnet.com/thehindu/mag/2001/11/18/stories/20011111800070400.htm>

SĂRĂCIA AGNOSTICISMULUI

Robustul membru al mișcării Muscular Christian¹² care perora de la amvonul capelei vechii mele școli admitea să arunce o privire, pe furiș, către atei. Ei, cel puțin, au curajul de a-și afirma convingerile greșite. Însă, ceea ce nu putea suporta acest predicator, erau agnosticii: un amestec palid și insipid de blegi, fără coloană vertebrală. În parte avea dreptate, însă dintr-un cu totul alt motiv. Pe aceeași direcție, după Quentin de la Bedoyere, istoricul catolic Hugh Ross Williamson „respecta pe credinciosul angajat ca și pe ateul angajat. El își păstra disprețul pentru mediocritățile lipsite de coloană vertebrală care făceau agitație în zona de mijloc”.¹³

Nu este nimic greșit în a fi agnostic atunci când lipsesc probele, fie de o parte, fie de cealaltă. Este o poziție rezonabilă. Cari Sagan a fost mândru să se numească agnostic atunci când a fost întrebat dacă există viață în altă parte în univers. Refuzând să se angajeze într-o direcție interlocutorul l-a presat să ofere un răspuns „din burtă”, la care el a replicat nemuritor: „Dar, eu încerc să nu gândesc cu burta. Nu, serios este în regulă să-ți păstrezi părerea până când apare dovada”.¹⁴ Chestiunea vieții extraterestre este deschisă. De ambele părți pot fi aduse argumente valabile, și ne lipsesc dovezile care să ne permită să facem mai mult decât estimări palide într-o direcție sau în alta. Agnosticismul este într-o anumită măsură o poziție potrivită în multe chestiuni științifice, cum ar fi cauza extincției de la sfârșitul epocii permene, cea mai mare extincție în masă a istoriei fosilelor. Ar fi putut fi un impact meteoric, precum cel care, cu o mare probabilitate după dovezile actuale, a cauzat dispariția de mai târziu a dinozaurilor. Dar ar fi putut fi posibilă orice altă cauză, sau o combinație a lor. În privința ambelor acestor extincții în masă, agnosticismul este rezonabil. Cum rămâne cu problema privitoare la Dumnezeu ? Ar trebui să fim agnostici și cu

¹² Lit. *Creștinul Musculos*, o mișcare religioasă a epocii victoriene care susținea că trupul este o expresie a sănătății credinței și societății, motiv pentru care o credință adevărată trebuia reprezentată de un trup musculos — s-a manifestat cu pre-cădere în colegii. Începând cu sfârșitul secolului 20, în Statele Unite și Marea Britanie se manifestă o mișcare neomusculară creștină, fiind înființate colegii speciale unde exercițiul fizic și credința formează baza educației. (*N. trad.*)

¹³ Quentin de la Bedoyere, *Catholic Herald*, 3 Feb. 2006

¹⁴ Carl Sagan, „The burden of skepticism”, *Skeptical Inquirer* 12, Fall 1987.

privire la el? Mulți au spus un da categoric, adesea cu o convingere care frizează excesul. Oare, au ei dreptate ?

Voi începe prin a deosebi două tipuri de agnosticism. TAP — Temporary Agnosticism in Practice [Agnosticism Temporar Practic] — reprezintă poziția legitimă de așteptare atunci când există un răspuns definitiv, într-un fel sau în altul, dar lipsește dovada necesară pentru a-l confirma (sau nu înțelegem dovada, sau nu am avut timpul de a o cerceta etc). TAP ar putea fi o poziție normală față de extincția permiană. Există undeva un adevăr, pe care sperăm să-l aflăm la un moment dat, deși pentru moment nu îl cunoaștem.

Dar mai există un fel de așteptare, pe care o voi numi PAP — Permanent Agnosticism in Principie [Agnosticism Permanent din Principiu]. Faptul că acronimul se referă la un cuvânt folosit de acel predicator școlar de demult este (aproape) întâmplător. Stilul de agnosticism PAP este potrivit întrebărilor care nu își pot afla răspuns niciodată, indiferent de dovezile adunate, deoarece însăși ideea de dovadă nu are aplicabilitate. Problema există undeva pe un plan diferit, sau într-o dimensiune diferită, dincolo de zonele pe care le poate atinge mărturia. Un exemplu îl poate constitui acea castană filosofică privind întrebarea dacă tu vezi roșul tot așa cum îl văd eu. Poate că roșul tău este verdele meu, sau ceva complet diferit de orice altă culoare pe care mi-aș putea-o imagina. Filosofii dau această chestiune ca pe una care nu își poate găsi niciodată răspunsul, indiferent de dovezile care ne-ar putea sta la dispoziție vreodată. Iar unii oameni de știință și alți intelectuali sunt convinși — prea tare, după părerea mea — că întrebarea despre existența lui Dumnezeu aparține veșnic inaccesibilei categorii PAP. De aici, ei fac adesea, așa după cum vom vedea, ilogica deducție că ipotezele privind existența lui Dumnezeu și ipotezele privind nonexistența sa prezintă exact aceeași probabilitate de a avea dreptate. Viziunea pe care o voi susține este foarte diferită: agnosticismul cu privire la existența lui Dumnezeu aparține solid categoriei temporare, sau TAP. El fie există, fie nu. Este vorba de o interogare științifică; am putea cunoaște răspunsul odată, putând face, însă, între timp, câteva afirmații destul de tari cu privire la această probabilitate.

Există în istoria ideilor exemple de interogări care și-au găsit răspunsuri considerate mai înainte, pentru totdeauna, în afara științei. Vestitul filosof francez Auguste Comte scria în 1835 despre stele: „Niciodată nu vom fi în stare, prin nici o metodă, să le

Studiem compoziția chimică sau structura mineralogică". Și totuși, chiar înainte ca August Comte să aștearnă aceste cuvinte, Fraunhofer începuse să-și folosească spectroscopul pentru analizarea compoziției chimice a soarelui. Astăzi, spectroscopiștii contrazic zilnic agnosticismul lui Comte prin analizele lor la mare distanță, ale compoziției chimice exacte chiar și a celor mai îndepărtate stele.¹⁵ Indiferent de statutul exact al agnosticismului astronomic al lui Comte, această povestioară de atenționare sugerează că ar trebui să ezităm, cel puțin, mai înainte de a declama veridicitatea eternă a agnosticismului. Oricum, atunci când vine vorba despre Dumnezeu, mulți filosofi și oameni de știință mari sunt bucuroși să procedeze astfel, începând cu însuși inventatorul termenului, T. H. Huxley.¹⁶

Huxley a explicat cum l-a alcătuit atunci când s-a ridicat în fața unui atac la persoană care îl provocase. Reverendul Dr. Wace, director al King's College din Londra, își bătea joc de „agnosticismul laș” al lui Huxley:

Poate că el preferă să se numescă agnostic; însă numele lui adevărat este unul mai vechi — el este un păgân; adică un necredincios. Termenul păgân are, probabil, o semnificație neplăcută. Probabil că așa și trebuie. Este, și trebuie să fie, un lucru neplăcut pentru un bărbat să spună deschis că nu crede în Isus Cristos.

Huxley nu era omul care să lase o astfel de provocare să treacă fee lângă el, așa că replica lui din 1889 a fost pe atât de abrazivă pe cât ne-am fi așteptat (deși fără a se îndepărta de scrupulozitatea bunelor maniere — precum bulldogul lui Darwin, dinții lui erau ascuțiți de ironia urbană victoriană). După care, livrându-i lui Dr. Wace corecta retribuție și îngropându-i rămășițele, Huxley s-a întors către termenul „agnostic”, explicând cum a ajuns la el. El notează:

Unii erau foarte siguri că dobândiseră o anumită „gnosis” — rezolvând astfel, mai mult sau mai puțin satisfăcător, problema

¹⁵ Iau în discuție acest caz în Dawkins (1998).

¹⁶ T. H. Huxley, „Agnosticism” (1889), retipărit în Huxley (1931). Textul complet este disponibil și la http://www.infidels.org/library/historical/thomas_huxley/huxley_wace/part_02.html.

existenței; în vreme ce eu eram foarte sigur că nu, și eram destul de convins că problema era insolubilă. Deci, cu Hume și Kant de partea mea, nu mă puteam considera prezumțios dacă mă bazam pe această opinie... Astfel că m-am gândit și am inventat ceea ce am considerat a fi titulatura cea mai potrivită, cea de „agnostic”.

Ceva mai departe în discursul său, Huxley a explicat faptul că agnosticiei nu au nici o credință, nici chiar una negativă.

De fapt, agnosticismul nu este o credință ci o metodă, esența a ceea ce rezidă în aplicarea riguroasă a unui singur principiu... În mod pozitiv, principiul poate fi exprimat astfel: în materie de intelect, urmează-ți gândirea cât de departe te duce ea, fără să-ți pese de nimic altceva. Și în mod negativ: în materie de intelect, nu pretinde certitudinea concluziilor care nu sunt demonstrate sau demonstrabile. Aceasta, cred eu, că este credința agnostică, cu care, dacă cineva o menține întregă și nevătămată, nu trebuie să se rușineze să privească universul în față, indiferent de ceea ce i-a rezervat în cadrul lui viitorul.

Acestea sunt cuvinte nobile pentru un om de știință, iar T. H. Huxley nu poate fi criticat cu ușurință. Huxley însă, în concentrarea lui asupra imposibilității absolute de a dovedi sau dezavua existența lui Dumnezeu, se pare că a trecut cu vederea intervenția *probabilității*. Faptul că noi nu putem nici dovedi și nici dezavua existența a ceva nu plasează existența și nonexistența pe picior de egalitate. Nu cred că Huxley nu ar fi de acord cu aceasta, și bănuiesc că atunci când pare a face acest lucru el de fapt se retrage pentru a ceda un punct în interesul de a-și asigura un altul. Noi toți am procedat astfel, la un moment sau altul.

Contrar lui Huxley, eu sugerez faptul că existența lui Dumnezeu reprezintă o ipoteză științifică oarecare. Chiar dacă în practică este greu de verificat, ea aparține aceleiași categorii TAP, a agnosticismului temporar, ca și controversele privind extincțiile din permian sau cretacic. Existența sau inexistența lui Dumnezeu este un fapt științific privind universul, posibil de desoperit în principiu, dacă nu și în practică. Dacă ar exista și ar alege să arate acest lucru, Dumnezeu însuși ar putea încheia disputa în favoarea lui, cu zarvă și fără echivoc. Și chiar dacă existența lui Dumnezeu nu va fi

niciodată dovedită sau dezavuată cu certitudine, într-un fel sau în celălalt, dovezile aflate la dispoziție pot fi estimate la un nivel de probabilitate aflat departe de 50%.

Hai, atunci, să luăm în serios ideea unui spectru de probabilități și să plasăm raționamentele noastre privind existența lui Dumnezeu de-a lungul lui, între cele două certitudini extreme, opuse. Spectrul este continuu, însă el poate fi reprezentat prin următoarele jaloane:

1. Teist convins. 100% probabilitate a existenței lui Dumnezeu, în cuvintele lui G. C. Jung, „Eu nu cred, eu *știu*”.
2. Probabilitate foarte mare, dar mai mică de 100%. Teist *de facto*. „Nu pot ști cu certitudine, însă cred cu tărie în Dumnezeu și îmi trăiesc viața presupunând ca el se află acolo.”
3. Probabilitate mai mare de 50%, dar nu cu mult. Tehnic, agnostic, înclinând totuși către teism. „Sunt foarte nesigur, însă înclin să cred în Dumnezeu”. \
4. Exact 50%. Agnostic total, imparțial. „Existența sau inexistența lui Dumnezeu sunt perfect echivoce.”
5. Probabilitate mai mică de 50%, dar nu cu foarte mult. Tehnic, agnostic, înclinând însă spre ateism. „Nu știu dacă Dumnezeu există, înclin, însă, să fiu sceptic.”
6. Probabilitate foarte mică, însă nu zero. Ateu *de facto*. „Nu pot ști cu adevărat, dar cred că existența lui Dumnezeu este foarte improbabilă și îmi trăiesc viața cu presupunerea că el nu există.”
7. Ateu convins. „Știu că nu există Dumnezeu, cu aceeași convingere cu care Jung *știe* că există”.

Aș fi surprins să întâlnesc prea mulți oameni care fac parte din categoria a șaptea, însă o includ aici pentru simetria cu prima categorie, care este bine populată. Stă în natura credinței ca cineva, cum ar fi Jung, să mențină o credință fără a avea un motiv adecvat pentru aceasta (Jung mai credea și că anumite cărți de pe rafturile sale au explodat spontan, cu mare zgomot). Ateii nu au credință; numai rațiunea singură nu poate propulsa pe cineva către convingerea deplină că ceva nu poate exista. De aceea, categoria a șaptea este, în fapt, aproape nepopulată, în comparație cu prima categorie, opusă ei, care este bine populată. Pe mine însumi mă socotesc în categoria a

șasea, înclinând însă către cea de a șaptea — sunt agnostic numai în ceea ce privește zânele din fundul grădinii.

Spectrul probabilităților funcționează bine pentru TAP. La prima vedere, este tentant să plasezi PAP în mijlocul spectrului, cu o probabilitate de 50% pentru probabilitatea existenței lui Dumnezeu, însă nu este corect acest lucru. Agnosticii PAP declară că nu putem afirma nimic, nici într-un sens nici în celălalt, în privința întrebării despre existența lui Dumnezeu. Pentru agnosticii PAP interogația aceasta nu are, în principiu, răspuns, și ei ar refuza categoric să se plaseze oriunde în spectrul de probabilități. Faptul că nu știu dacă roșul tău este la fel cu verdele meu, nu se încadrează în probabilitatea de 50%. Propoziția aceasta este prea lipsită de înțeles pentru a merita o probabilitate. Totuși, a sări de la premiza că interogația despre existența lui Dumnezeu este, în principiu, fără răspuns, la concluzia că existența și non-existența lui sunt la fel de probabile, este o greșeală comună, cu care ne vom mai întâlni.

O altă cale de expresie a acestei erori este prin termenii temei mărturiilor, demonstrată astfel prin parabola ceainicului ceresc, a lui Bertrand Russell.¹⁷

Multe persoane tradiționaliste vorbesc ca și cum ar fi mai degrabă treaba scepticilor să dezaprobe dogmele decât a dogmatiştilor să le dovedească. Este, desigur, o greșeală. Dacă ar fi să sugerez că între Pământ și Marte se află un ceainic care se învârte în jurul soarelui pe o orbită eliptică, nimeni nu ar fi în stare să-mi respingă aserțiunea dacă aş avea grijă să adaug că ceainicul este prea mic pentru a fi descoperit chiar și de cele mai puternice telescoape. Însă, dacă aş merge mai departe și aş afirma, devreme ce afirmația mea nu poate fi respinsă,, că ar fi o intolerabilă prezumție a gândirii umane să se îndoiască, s-ar putea spune, pe bună dreptate, că afirm absurdități. Dacă, însă, existența unui astfel de ceainic ar fi afirmată în cărți vechi, repetată ca adevăr sacru în fiecare duminică și inoculată la școală în mințile copiilor, ezitarea de a crede în existența lui ar deveni un semn de excentricitate și l-ar califica pe cel ce se îndoiește atenției psihiatrului, într-o epocă luminată, sau a inchiizitorului, în vremuri mai vechi.

¹⁷ Russell, „Is there a god?” (1952), retipărită, Russell (1997b).

Nu ne vom pierde timpul cu astfel de afirmații, deoarece, din câte știu eu, nimeni nu venerază ceainice. (Dar, poate că m-a luat gura pe dinainte. Ziarul *Independent of Sunday* din 5 iunie 2005 scrie următoarele: „Oficiali malaezieni afirmă că o sectă religioasă care a construit un ceainic de dimensiunea unei case a încălcat regulile de urbanism”. BBC News la <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4692039.htm>)

Cu toate acestea, cu toții am putea fi *ceainic-agnostic*: nu putem dovedi cu certitudine că nu există un ceainic ceresc. Practic, ne deplasăm de la ceainic-agnosticism către *a-ceainicism*.

Un prieten care a fost crescut ca evreu și mai respectă sabatul și alte obiceiuri evreiești din loialitate față de moștenirea sa culturală, se descrie pe sine ca fiind „agnostic față de zâne”. El consideră că Dumnezeu nu este mai probabil decât o zână. Nici una dintre ipoteze nu poate fi respinsă, și ambele sunt improbabile. Deci, el este un a-teu, în aceeași măsură în care este un a-„zâneu”. Și agnostic în privința ambelor, în aceeași măsură.

Desigur că ceainicul lui Russell reprezintă o mulțime de lucruri a căror existență poate fi concepută și nu poate fi respinsă. Marele jurist american Clarence Darrow spunea „Nu cred în Dumnezeu după cum nu cred în Mama Gâscă”. Ziaristul Andrew Mueller este de părere că aderența la orice religie „nu este mai mult sau mai puțin ciudată decât a alege să crezi că Pământul este în formă de romb, și este purtat prin cosmos în cleștii a doi homari verzi numiți Esmeralda și Keith”.¹⁸ Un favorit filosofic este invizibilul, intangibilul, neuzitul unicorn, a cărui neexistență este dovedită anual de către copiii din tabăra Câmp Quest. [Câmp Quest duce instituția americană a taberelor de vară într-o direcție cu totul lăudabilă.

Diferit de celelalte tabere de vară, care sunt orientate către religie sau cercetășie, Camp Quest, fondată în Kentucky de către Edwin și Helen Kagin, este condusă de umaniști seculari, copiii fiind îndemnați să aibă o gândire sceptică, în vreme ce se distrează cu obișnuitele activități de tabără (www.camp-quest.org). Alte tabere Câmp Quest, cu o orientare asemănătoare, au apărut în Tennessee, Minnesota, Michigan, Ohio și în Canada.] O zeităte populară la această oră pe internet — și la fel de irefutabilă ca și Yahweh sau

¹⁸ Andrew Mueller, „An argument with Sir Iqbal”, *Independent on Sunday*, 2 April 2006, Sunday Review section, 12-16.

oricare altul — este Flying Spaghetti Monster, care, așa după cum se afirmă, i-a atins pe mulți cu excrescența sa în formă de tăiețel.¹⁹ Sunt încântat să văd că s-a publicat, spre mulțumirea tuturor, *Gospel of the Flying Spaghetti Monster*.²⁰ Eu nu am citit-o, însă cine are nevoie să citească o evanghelie atunci când știe că ea este adevărată ? Apropo, trebuia să se întâmple și asta, deja a avut loc o Mare Schismă din care a rezultat Biserica *Reformată* a lui Flying Spaghetti Monster.²¹

Ideea cu toate aceste exemple deplasate este aceea că ele nu pot fi dezavuate și, totuși, nimeni nu consideră că ipoteza existenței lor stă pe picior de egalitate cu ipoteza neexistenței lor. Ceea ce vrea Russell să puncteze este că tema mărturiei stă pe umerii credincioșilor, nu pe cei ai necredincioșilor. Eu subliniez că șansele în favoarea ceainicului (monstrului spaghetti/Esmeralda și Kieth/uni-corn etc.) nu sunt egale cu șansele contrare.

Nicio persoană rezonabilă nu consideră că merită să discute despre faptul că ceainicele care orbitează și zânele nu sunt irefutabile. Nimeni dintre noi nu simte vreo obligație să respingă vreuna din milioanele de exagerări pe care o imaginație bogată, sau glumeață, le poate produce. De câte ori am fost întrebat dacă sunt ateu, mi s-a părut amuzant să îi demonstrez interlocutorului că și el este ateu atunci când vine vorba de Zeus, Apollo, Amon Ra, Mithra, Baal, Thor, Wotan, Vițelul de Aur și Flying Spaghetti Monster. Eu nu fac decât să adaug încă un zeu acestui grup.

Cu toții ne simțim îndreptățiți să ne arătăm extrem de sceptici, până la necredință chiar — atâta doar că în cazul unicornilor, zânelor și zeilor Greciei, Romei, Egiptului și ai vikingilor, nu mai este nevoie (astăzi) să ne pese. În cazul Dumnezeului avraamic, însă, trebuie să ne pese, deoarece o proporție semnificativă a populației cu care împărțim planeta crede cu tărie în existența lui. Ceainicul lui Russell demonstrează că ubicuitatea credinței în Dumnezeu, în comparație cu credința în ceainice cerești, nu schimbă tema mărturiei în logică, deși pare a o schimba în practică politică. Faptul că nu poți dovedi neexistența lui Dumnezeu este un lucru acceptat și comun, fie și numai în sensul că niciodată nu am putea proba în

¹⁹ *New York Times*, 29 Aug. 2005. De asemeni, Henderson (2006).

²⁰ Henderson (2006).

²¹ <http://www.lulu.com/content/267888>.

mod absolut non existența a nimic. Ceea ce contează nu este dacă Dumnezeu este irefutabil (nu este), ci dacă existența lui *este probabilă*. Aceasta este o altă chestiune. Unele lucruri irefutabile sunt apreciate în mod sensibil ca fiind mai puțin probabile decât alte lucruri irefutabile. Nu există nici un motiv de a-l considera pe Dumnezeu ca imun la introducerea sa într-un spectru de probabilități. Și, cu siguranță, nu există nici un motiv de a presupune că, doar pentru că Dumnezeu nu poate fi nici probat și nici respins, probabilitatea existenței sale este de 50%. Dimpotrivă, așa după cum vom vedea mai departe.

NOMA

Așa după cum Thomas Huxley a făcut un pas înapoi și a mîmat un agnosticism complet imparțial, teiștii fac și ei același lucru, exact în mijlocul spectrului meu cu șapte trepte, din direcția opusă și din aceleași motive. Teologul Alistair McGrath face din aceasta punc-tul focal al cărții sale, *Dawkins' God: Gene, Memes and the Origin of Life*. într-adevăr, după sinopsisul său admirabil de corect al lucrărilor mele științifice, acesta pare a rămâne singurul punct de controversă pe care îl poate oferi: incontestabilul, dar rușinosul, punct slab referitor la faptul că nu se poate respinge existența lui Dumnezeu. Pagină după pagină, citindu-l pe McGrath, mă trezesc mîzgălind pe margini „ceainic”. Invocându-l tot pe T. H. Huxley, McGrath spune: „Sătul în egală măsură de teiști și atei care fac declarații dogmatice inutile bazate pe observații empirice inadecvate, Huxley declară că problema lui Dumnezeu nu poate fi rezolvată în baza metodei științifice”.

McGrath continuă prin a-l cita, în aceeași direcție, pe Stephen Jay Gould: „O voi spune pentru toți colegii mei și pentru a ultima milioană oară (de la discuțiile din facultate până la tratate științifice) : știința, pur și simplu, nu poate (prin metodele sale legitime) să-și adjudece tema posibilei supraadministrări a naturii de către Dumnezeu. Noi nu afirmăm și nici nu respingem acest lucru; pur și simplu, ca oameni de știință, nu putem să comentăm asupra lui”. în ciuda tonului ferm, aproape agresiv, al afirmației lui Gould, care ar fi, totuși, justificarea ei ? De ce, ca oameni de știință, nu ar trebui să facem comentarii despre Dumnezeu ? Și de ce nu sunt ceainicul lui Russell și Flying Spagetti Monster, la rîndul lor, imuni și ei față

de scepticismul științific ? După cum voi arăta la un moment dat, un univers care are un supraadministrator creativ ar fi de un fel foarte diferit față de unul care nu are. De ce nu ar fi acest lucru o temă științifică?

În una dintre cărțile sale mai puțin lăudate, *Rock of Ages*, Gould duce arta pasului înapoi până la dimensiuni impresionante. Aici a făurit el acronimul NOMA, cu referire la sintagma „non-overlapping magisteria” [domenii nesuprapuse]:

Domeniul, sau magisteriul, științei acoperă tărâmul empiricului: din ce este făcut universul (fapt) și de ce funcționează el astfel (teorie). Magisteriul religiei se întinde peste interogațiile privind sensul ultim și valoarea morală. Aceste două magisterii nu se suprapun, nici nu cuprind toată interogația posibilă (să luăm ca exemplu magisteriul artei și al sensului frumuseții). Pentru a cita vechi stereotipuri, știința primește epoca pietrelor, iar religia piatra epocilor; știința studiază cum merg cerurile, religia cum se merge la ceruri.

Acest lucru sună îngrozitor — până când îi acorzi un moment de gândire. Care sunt aceste interogații ultime în prezența cărora religia este un oaspete de onoare iar știința trebuie să se strecoare al ară respectuos ?

Martin Rees, distinsul astronom de la Cambridge pe care l-am menționat deja, își începe cartea *Our Cosmic Habitat* prin două întrebări, candidate la statutul de ultime, și o replică prietenească la NOMA. „Misterul pre-eminent se referă, în definitiv, la existența lucrurilor. Ce anume însuflețește ecuațiile și le actualizează într-un cosmos real ? Astfel de întrebări aparțin, însă, zonei de dincolo de știință: ele sunt teritoriile filosofilor și ale teologilor”. Eu aș spune că, dacă ele se află într-adevăr dincolo de știință, ar trebui să se afle și dincolo de teritoriul teologilor (mă îndoiesc de faptul că filosofii îi mulțumesc lui Rees pentru a-i fi înghesuit laolaltă cu teologii). Sunt tentat să merg și mai departe în privința sensului posibil al ideii că teologii *posedă* un teritoriu. Încă mă mai amuză amintirea unei remarci a unui fost director de la colegiul meu din Oxford. Un tânăr teolog solicitase o bursă de cercetare, teza lui de doctorat făcându-l însă pe directorul respectiv să spună: „Am mari îndoieli dacă, măcar, reprezintă un *subiect*”.

Ce fel de expertiză pot aduce teologii pentru a da profunzime interogațiilor cosmologice, pe care să nu o poată aduce oamenii de Știință ? Am relatat într-o altă carte cuvintele unui astronom de la Oxford, care, atunci când i-am pus una dintre aceste întrebări profunde, a răspuns: „Ah, acum trecem dincolo de tărâmul științei. Aici trebuie să predau ștafeta bunului nostru prieten, capelanul". Pe moment nu am fost destul de isteț ca să-i dau răspunsul, pe care l-am scris, totuși, mai târziu: „De ce capelanul? De ce nu grădinarul, sau bucătarul ?" De ce sunt, oare, oamenii de știință atât de plini de respect față de ambițiile teologilor în ceea ce privește întrebări pentru care aceștia nu sunt mai calificați să răspundă decât oamenii de știință înșiși ?

Este un stereotip plictisitor (și, față de altele, nici măcar nu este adevărat) acela că știința se preocupă cu întrebări tip *cum*, doar teologia fiind echipată să răspundă întrebărilor de tip *de ce*. Ce poate să fie o întrebare de tip *de ce* ? Nici măcar toate propozițiile care încep cu „de ce" nu reprezintă o interogație legitimă. De ce sunt inorogii goi în interior? Unele întrebări, pur și simplu, nu merită un răspuns. Care este culoarea unei abstracții? Care este mirosul speranței ? Faptul că o întrebare poate fi formulată corect din punct de vedere gramatical nu îi dă și înțeles, sau o îndreptățește la o atenție serioasă. Nici chiar dacă întrebarea este una reală, nu implică faptul că, dacă știința nu îi poate da un răspuns, i l-ar putea da religia.

Este posibil să existe unele întrebări, autentic profunde și pline de sens, care să se afle pentru totdeauna dincolo de acțiunea științei. Poate că teoria cuantică bate la această ușă a nemărginirii. Însă, dacă știința nu poate răspunde câtorva întrebări ultime, de ce ar trebui cineva să creadă că poate religia? Eu presupun că nici astronomul de la Cambridge și nici cel de la Oxford nu credeau cu adevărat că teologii posedă vreo expertiză anume care să le permită să răspundă întrebărilor a căror profunzime depășește știința. Presupun că, încă o dată, ambii astronomi s-au dat din politețe la o parte: teologii nu au nimic de spus care să merite atenția; hai să le aruncăm un posmag și să-i lăsăm să se preocupe de câteva întrebări la care nimeni nu poate da un răspuns și, probabil, nici nu va putea vreodată. Diferit de prietenii mei astronomi, eu cred că nu ar trebui să le aruncăm nici măcar un posmag. Și îmi rămâne de văzut dacă

există vreun motiv serios pentru a presupune că teologia (ca fiind opusă istoriei biblice, literaturii etc.) reprezintă, măcar, un subiect.

Totuși, cel puțin, putem fi cu toții de acord că îndreptățirea științei de a ne da sfaturi despre valorile morale este discutabilă. Vrea însă Gould, cu adevărat, să lase *religiei* dreptul de a ne spune ce este bine și ce este rău ? Faptul că religia nu are nimic *altceva* cu care să contribuie la înțelepciunea umană nu este un motiv de a-i da acesteia permisiunea de a ne spune ce să facem. În definitiv, cărei religii ? Celei în care s-a întâmplat să fim crescuți ? Către ce capitol, atunci, și din care carte a Bibliei, ar trebui să ne întoarcem — pentru că acestea sunt departe de a fi unanime, iar câteva dintre ele sunt, după orice standard rezonabil, odioase. Oare câți literalști au citit îndeajuns din Biblie pentru a afla că acolo se recomandă pedeapsa cu moartea pentru adulter, pentru adunarea de vreascuri sâmbăta și pentru obrăznicia față de părinți? Dacă respingem Deuteronomul și Leviticul (așa după cum fac toți modernii lumi-nați), după care criterii putem, atunci, să hotărâm ce valori morale fă *Acceptăm* ? Sau, ar trebui să alegem dintre toate religiile lumii plină când vom găsi una ale cărei valori morale să ni se potrivească ? Dacă da, atunci ar trebui să întrebăm din nou care sunt criteriile după care facem alegerea ? Și, dacă tot avem criterii independente după care alegem între moralele religioase, de ce să nu ocolim intermedierea religiei și să alegem în mod direct? Voi reveni la aceste întrebări în capitolul al șaptelea.

Pur și simplu nu îmi închipui că Gould credea foarte mult în ceea ce a scris în *Rock of Ages*. După cum am mai spus, cu toții ne-am făcut vinovați la un moment dat de a fi făcut, din politețe, un pas înapoi în fața unui oponent puternic, și nu pot decât să cred că același lucru l-a făcut și Gould. Este de înțeles faptul că el a făcut în mod intenționat afirmația tare și lipsită de echivoc că știința nu are absolut nimic de spus privind chestiunea existenței lui Dumnezeu: „Nu o afirmăm și nu o negăm; pur și simplu, ca oameni de știință, nu putem face comentarii asupra ei”. Aceasta sună a agnosticism permanent și irevocabil, pe de-a-ntregul de tip PAP. Ea implică faptul că, în ceea ce privește această chestiune, știința nu poate nici măcar să facă judecăți privind *probabilitatea*. Această remarcabil de răspândită prejudecată — pe care mulți o repetă ca pe o mantra, deși, cred că doar puțini au cugetat asupra ei — întrupează ceea ce eu numesc „sărăcia agnosticului”. De altfel,

[Gould, nu era un agnostic imparțial ci era puternic înclinat spre ateismul *de fado*. Pe ce bază a făcut el, atunci, respectiva apreciere, dacă nu există nimic de spus despre existența lui Dumnezeu ?

Ipoteza Dumnezeu sugerează că realitatea în care trăim conține un agent supranatural care a proiectat universul și, în multe dintre Variantele ipotezei, îl susține și chiar intervine în el prin minuni (încălcări temporare ale legilor sale proprii, altfel imuabile). În cartea sa *Is There a God ?*, Richard Swinburne, unul dintre teologii de frunte ai Marii Britanii, este surprinzător de limpede în această privință:

Teiștii afirmă despre Dumnezeu că are puterea de a crea, menține, sau distruge totul, mare sau mic. El mai poate să facă obiectele să se miște sau să facă orice altceva... Și poate face planetele să se miște după cum a descoperit Kepler, sau face praful de pușcă să explodeze atunci când este aprins; poate face ca planetele să se miște în diverse feluri, și poate face substanțele chimice să explodeze sau nu în anumite condiții, foarte diferite de cele care le conduc acum comportamentul. Dumnezeu nu este limitat de legile naturii; el le face, și tot el le poate modifica sau suspenda — dacă alege să facă acest lucru.

Cam prea ușor, nu-i așa?! Orice ar însemna, de fapt, aceste lucruri, ele sunt departe de NOMA. Și orice ar spune acei oameni de știință care subscriu la școala de gândire a „magisteriilor separate”, ei trebuie să accepte că un univers având un creator supranatural de inteligent este foarte diferit de un univers lipsit de acesta. Chiar dacă acest lucru nu poate fi testat practic, diferența dintre cele două universuri ipotetice cu greu ar putea fi, principial, mai fundamentală. Ea subminează seducătoarea opinie că știința trebuie să păstreze tăcerea în ceea ce privește pretenția existențială centrală a religiei. Chiar dacă nu este, sau nu încă, decisivă în practică, prezența sau absența unei superinteligente creatoare reprezintă, fără echivoc, o interogație științifică. Același lucru este valabil și pentru adevărul sau falsitatea fiecărei povestiri despre miracole, pe care se sprijină religia pentru a impresiona mulțimile de credincioși.

A avut Isus un tată uman, sau mama lui a fost virgină în momentul în care l-a născut ? Acestea sunt întrebări strict științifice, cu un răspuns principial clar, da sau nu, indiferent de suficiența probelor. L-a înviat Isus, din morți, pe Lazăr ? S-a reîntors el însuși

la viață la trei zile după ce a fost răstignit ? Chiar și dacă nu îl putem afla în mod practic, există câte un răspuns pentru fiecare întrebare de acest fel, și este vorba despre un răspuns strict științific. În cazul, improbabil, în care ar deveni disponibile probe relevante, metodele pe care le-am utiliza pentru a rezolva problema ar fi pur, și în întregime, științifice. Pentru a explicita ideea, imaginați-vă că, printr-o serie de circumstanțe de neimaginat, arheologi investigatori dezgroapă probe ADN care arată că Isus nu a avut, într-adevăr, un tată biologic. Vi i-ați putea, atunci, imagina pe apărătorii religiei că dau din umeri spunând ceva în genul: „Nu contează. În chestiuni teologice mărturia științifică este complet irelevantă. Este un alt magisteriu. Pe noi ne preocupă numai interogațiile ultime și valorile morale. Nici ADN-ul și nici o altă mărturie științifică nu pot influența vreodată datele problemei, în nici o direcție." ?

Această posibilitate este doar o glumă. Puteți paria că respectiva mărturie științifică, dacă ar fi să apară, ar fi asumată imediat și trâmbițată până la ceruri! NOMA are popularitate numai pentru că nu există dovezi care să susțină Ipoteza Dumnezeu. În momentul în care ar apărea chiar și cea mai mică sugestie a vreunei probe fizice în favoarea credinței, apărătorii religiei nu ar pierde nici o clipă pentru a arunca pe fereastră NOMA. Lăsându-i deoparte pe teologii sofisticăți (și chiar și ei sunt bucuroși să relateze oamenilor simpli povești cu minuni pentru a îngroșa numărul credincioșilor), consider că așa-zisele minuni furnizează credincioșilor cea mai puternică motivație a credinței lor, acestea, prin definiție, violând principiile științei.

Biserica Romano-Catolică pare să aspire uneori către NOMA, însă, pe de cealaltă parte, prezintă minunile ca pe o condiție esențială pentru sanctificare. Datorită opiniei sale în privința avortului, fostul rege al Belgiei este un astfel de candidat la statutul de sfânt. În prezent, se fac cercetări serioase pentru a determina dacă rugăciunilor făcute către el, după moartea sa, li se pot atribui vindecări miraculoase. Nu este o glumă! Aceasta este situația, și ea este tipică pentru poveștile cu sfinți. Îmi imaginez că toată afceastă afacere stânjenește cercurile ceva mai sofisticate din Biserică, și este un mister la fel de adânc precum cele care fac bucuria teologilor motivul pentru care grupări luminate mai rămân în cadrul acesteia.

Pus fața unor povestiri despre minuni, Gould s-ar replea, probabil, pe rândurile care urmează. Ideea privind NOMA este că ea

funcționează cu profitabilitate pentru ambele părți. În clipa în care religia pășește pe terenul științei și începe să amestece lumea reală cu miracole, ea încetează să mai fie religie, în sensul pe care îl iustine Gould, și acea *amicabilis concordia* este ruptă. Mai trebuie notat și că acea religie fără minuni pe care o susține Gould nu ar fi recunoscută de către cei mai mulți dintre teiștii practicanți, din biserică sau de pe covorașul de rugăciune. Pentru ei ar fi, într-adevăr, o mare dezamăgire. În acest sens, parafrazând comentariul lui Alice de dinainte de a cădea în Țara Minunilor, putem spune: „Care ar fi folosul unui Dumnezeu care nu face minuni și nu răspunde rugăciunilor ?” Să ne amintim deșteaptă definiție a lui Ambrose Bierce privind verbul „a ruga”: „A cere ca legile universului să fie anulate în folosul unui singur petent, altfel nevrednic, după propria măr-turisire”. Există atleți care consideră că Dumnezeu îi ajută să câștige în fața unor adversari care nu par a fi mai puțin demni de favorurile lui. Există și șoferi care cred că Dumnezeu le-a păstrat un loc de parcare — în defavoarea altcuiva, probabil. Acest stil de teism este deranjant de popular și este greu de crezut că ar putea fi impresionat de ceva atât de (superficial) rațional precum NOMA.

Să-l urmărim pe Gould și să reducem religia la un nonintervenționism minim: fără minuni, fără comunicare personală, în ambele direcții, între Dumnezeu și noi, fără denaturarea legilor fizicii, fără a încălca teritoriul științei. Cel mult, un mic impuls deist dat condițiilor inițiale ale universului, astfel încât, în decursul timpului, să se poată dezvolta stelele, elementele, chimia și planetele, și să evolueze viața. Este această separație potrivită ? Poate NOMA supraviețui în cadrul mai modest și discret al acestei religii ?

Ați putea crede că da. Eu consider însă că până și un Dumnezeu NOMA, nonintervenționist și mai puțin violent și nepriceput decât un Dumnezeu avraamic, dacă este evaluat în mod corect, nu rămâne decât o ipoteză științifică. Revin la idee: un univers în care suntem singuri, exceptând câteva inteligențe cu dezvoltare lentă, este un univers foarte diferit de cel care prezintă un agent conducător inițial al cărui proiect inteligent este răspunzător de existența sa. Accept că, în practică, nu ar fi prea ușor să deosebești un univers de celălalt. Există, însă, ceva cu totul aparte în privința ipotezei proiectului ultim și, la fel de aparte, și în privința singurei sale alternative cunoscute, în termeni generici, drept evoluție treptată. Cele două sunt aproape ireconciliabil distincte. Evoluția, ca nimic altceva,

explică existența unor entități a căror improbabilitate le-ar exclude altfel, din rațiuni practice. Concluzia, după cum voi arăta în capitolul al patrulea, este aproape fatală pentru Ipoteza Dumnezeu.

MAREA EXPERIENȚĂ A RUGĂCIUNII

Marea Experiență a Rugăciunii constituie un studiu de caz amuzant, și în același timp destul de deplorabil, în ceea ce privește minunile: ajută rugăciunea pentru bolnavi la însănătoșirea acestora ? Atât particular cât și în locuri special amenajate, bolnavilor li se oferă rugăciuni. Francis Galton, vărul lui Darwin, este cel dintâi care a analizat din punct de vedere științific eficiența rugăciunii. El a constatat că, în bisericile de pe cuprinsul întregii Mari Britanii, duminica, comunități întregi se rugau public pentru sănătatea familiei regale. Deci, nu ar fi trebuit ca aceștia să fie într-o formă fizică ieșită din comun în comparație cu toți ceilalți oameni pentru care se roagă numai cei apropiați și dragi ? [Atunci când colegiul meu de la Oxford a ales un nou director, asistenții au băut în sănătatea lui trei seri la rând. În discursul de răspuns, la cea de a treia reuniune, el a remarcat cu delicatețe, : „Deja, mă simt mai bine!”] Galton a analizat și nu a găsit nici o diferență statistică. În acest caz, intențiile sale au fost satirice, ca și atunci când s-a rugat pentru câteva parcele de teren cultivate, alese la întâmplare, pentru a vedea dacă plantele se vor dezvolta mai repede (nu s-au dezvoltat mai repede).

Ceva mai recent, fizicianul Russell Stannard (după cum vom vedea, unul dintre cei trei binecunoscuți oameni de știință credin-cioși ai Marii Britanii) și-a pus în joc toată reputația într-o inițiativă menită a verifica experimental ideea că rugăciunea mijlocitoare pentru bolnavi ajută la îmbunătățirea sănătății lor, finanțată de Templeton Foundation.²²

Astfel de experimente, făcute corespunzător, trebuie să aibă loc în condiții speciale și sub standarde stricte. Pacienții participanți, aleși aleatoriu, au fost alocați unui grup experimental (beneficiari ai rugăciunilor) și unui grup de control (nebeneficiari de rugăciuni). Nu li s-a permis nici pacienților, nici medicilor și îngrijitorilor, și nici experimentatorilor, să știe care sunt pacienții beneficiari și care

²² H. Benson *et al.*, „Study of the therapeutic effects of intercessory prayer (STEP) in cardiac bypass patients”, *American Heart Journal* 151:4, 2006, 934-42.

sunt cei de control. Persoanelor care efectuau rugăciunile experimentale li s-au făcut cunoscute doar numele celor pentru care se rugau — altfel cum s-ar fi putut ști că se roagă pentru aceia și nu pentru alții ? S-a avut însă grijă ca ei să cunoască numai numele mic și inițiala celui de familie. După cum se părea, era îndeajuns pentru ca Dumnezeu să poată localiza cu exactitate patul de spital care trebuia. Ideea privind astfel de experimente stârnește generos ridicolul, pe care proiectul 1-a și primit la timp. După câte știu, nu s-au făcut scenete umoristice, însă, parcă aud:

Ce zici, Doamne ? Nu poți să mă vindeci pentru că fac parte din grupul de control ?... Ah! Înțeleg! Rugăciunile mătușii nu sunt îndeajuns. Inșă, Doamne, dl. Evans, din salonul de alături... Ce ? Ce zici, Doamne ?... Dl. Evans a primit o mie de rugăciuni pe zi?! Dar, dl. Evans nu cunoaște o mie de oameni, Doamne!... Aaaa, s-au referit la el ca John E. Dar tu cum ai știut că nu se refereau la un alt John E., Doamne ?... Ah! Am înțeles! Ca să-ți dai seama despre cine era vorba, te-ai folosit de atotștiința ta. Auzi, Doamne...

Înfruntând vitejește batjocura, echipa de cercetători merge mai departe, cheltuind 2,4 milioane de dolari din banii lui Templeton, sub conducerea Dr. Herbert Benson, un cardiolog de la Mind/Body Medical Institute de lângă Boston. Anterior, Dr. Benson fusese citat într-un comunicat de presă Templeton cu afirmația: „Se înmulțesc dovezile credibile în favoarea eficienței rugăciunilor mijlocitoare în activitatea medicală". Cu siguranță, deci, că cercetarea se afla pe mâini bune, fără nici o posibilitate de a fi viciată de vibrațiile scepticismului. Un număr de 1 802 de pacienți au fost monitorizați în șase spitale de către Dr. Benson și echipa lui, toți având operații de bypass coronarian. Pacienții au fost împărțiți în trei grupuri. Primul grup a primit rugăciuni fără să cunoască acest lucru, cel de al doilea grup, de control, nu a primit rugăciuni și nici nu a știut acest lucru. Al treilea grup a primit rugăciuni și a știut acest lucru. Comparatia dintre primul și cel de al doilea grup verifică eficiența rugăciunii mijlocitoare. Cel de al treilea grup verifică posibilele efecte psihosomatice ale faptului de a ști că cineva se roagă pentru tine.

Rugăciunile au fost oferite de către trei comunități, una din Minnesota, una din Massachusetts și alta din Missouri, toate aflate

la mare distanță de cele trei spitale. După cum am spus, cei care se rugau primiseră numai numele mic și inițiala numelui de familie a pacientului pentru care se rugau. Deoarece, în practica experimentală, standardizarea este un lucru util, persoanelor care se rugau li s-a cerut să includă în rugăciune sintagma „pentru o operație reușită, cu o recuperare și însănătoșire rapide și fără complicații”.

Rezultatele, publicate în cadrul *American Heart Journal* din aprilie 2006, au fost cât se poate de limpezi. Nu a existat nici o diferență între pacienții beneficiari de rugăciuni și ceilalți. Ce surpriză ! A existat însă o diferență între cei care știau că beneficiază de rugăciuni și cei care nu știau acest lucru, dar în sensul greșit. Cei care știau au prezentat mai multe complicații decât cei care nu știau. Să-i fi pedepsit puțin Dumnezeu pentru a-și arăta dezaprobarea față de această bătaie de joc? Pare mai probabil ca acei pacienți care știau că cineva se roagă pentru ei să fi suportat un stres suplimentar cauzat de prestație — „trac” — după cum au afirmat experimenterii. Unul dintre cercetători, Dr. Charles Bethea, a afirmat că: „S-ar putea ca aceasta să le fi indus o stare de incertitudine, întrebându-se dacă sunt, într-adevăr, într-atât de bolnavi încât să fi fost nevoie de convocarea unei echipe de rugăciune”. În societatea litigioasă în care trăim, nu s-ar putea, oare, ca acei pacienți suferinzi de complicații cardiace ca urmare a faptului că au știut că cineva se roagă pentru ei, să intenteze un proces împotriva Fundației Templeton ?

Nu este surprinzător faptul că acest studiu a fost respins de către teologi, temându-se, probabil, de capacitatea lui de a atrage ridicolul asupra religiei. Teologul oxfordian Richard Swinburne, scriind după eșecul studiului, îl respingea motivând că Dumnezeu răspunde rugăciunilor numai dacă acestea servesc o cauză bună.²³ A te ruga pentru cineva mai degrabă decât pentru altcineva, numai pentru că așa au căzut sorții într-un experiment, nu constituie o cauză bună. Dumnezeu și-ar da seama. Aceasta a fost și tema satirei mele, pe care Swinburne o reia. În alte părți ale scrierii sate, el este, însă, lipsit de umor. Nu pentru prima oară, Swinburne încearcă să justifice prezența suferinței într-o lume condusă de către Dumnezeu:

²³ Richard Swinburne, în *Science and Theology News*, 7 April 2006, <http://www.stnews.org/Commentary-2772.htm>.

Propria mea suferință îmi oferă ocazia să dovedesc curaj și răbdare. Iar ție îți oferă ocazia de a-mi arăta simpatie și de a mă ajuta să-mi alin suferința. Iar societății, îi oferă ocazia de a alege dacă să investească, sau nu, mai mulți bani în încercarea de a se găsi un tratament pentru o suferință sau alta... Deși lui Dumnezeu îi pare rău de suferința noastră, preocuparea lui cea mai mare este, cu siguranță, ca fiecare dintre noi să manifeste răbdare, simpatie și generozitate, acestea alcătuind caracterul sfințeniei. Mulți oameni au nevoie să fie bolnavi pentru propriul lor bine, iar alții trebuie neapărat să fie bolnavi pentru a oferi altora posibilitatea unor opțiuni importante. Numai în acest fel pot fi unii îndemnați să aleagă în mod serios ce fel de persoană să fie. Pentru alții, boala nu este atât de valoroasă.

Această mostră de raționament grotesc, atât de tipică pentru gândirea teologică, îmi amintește de un moment în care am fost la o emisiune de televiziune cu Swinburne și cu colegul nostru de la Oxford, Prof. Peter Atkins. La un moment dat, Swinburne a încercat să explice holocaustul pe motivul că a oferit evreilor o minunată ocazie de a fi curajoși și nobili. La care Peter Atkins, splendid, a mormăit: „Să putrezești în iad!” [Aceste cuvinte au fost extrase din varianta difuzată a emisiunii. Faptul că remarca lui Swinburne este tipică pentru teologia lui, este arătat și de un comentariu destul de asemănător despre Hiroshima, în *The Existence of God* (2004), p. 264: „Presupunem că bomba atomică de la Hiroshima ar fi carbonizat o persoană mai puțin. Atunci, ocazia de a dovedi curajul și simpatia ar fi fost mai mică...”]

Mai departe în articolul lui Swinburne, apare o nouă mostră de raționament teologic. El sugerează, pe bună dreptate, că, dacă Dumnezeu ar fi vrut să-și demonstreze existența, ar fi putut găsi metode mai bune decât să aparțină statistica grupului experimental față de cea a grupului de control, în cazul pacienților cardiaci. Dacă Dumnezeu ar fi existat și ar fi vrut să ne convingă de acest lucru, el ar fi putut „să umple lumea cu superminuni”. Swinburne lansează apoi perla: „Sunt îndeajuns de multe dovezi ale existenței lui Dumnezeu și ce este prea mult s-ar putea să nu ne facă bine”. Prea mult s-ar putea să nu ne facă bine! Citiți din nou: *Prea mult s-ar putea să nu ne facă bine*. În momentul de față, Swinburne este proaspăt pensionat dintr-unul dintre cele mai prestigioase posturi de profesor de teologie și este membru al British Academy. Când

vorbim despre teologi, nu există distincție mai mare... Dar poate că nu vreți să vorbim despre teologi.

Swinburne nu a fost singurul teolog care, după eșecul studiului despre care am vorbit, s-a dezis de acesta. Reverendului Raymond J. Lawrence i s-a oferit un spațiu editorial generos în *New York Times*, pentru a explica de ce lideri religioși respectabili „au respirat ușurați” pentru că nu a fost găsită nici o dovadă a efectelor rugăciunii mijlocitoare.²⁴ Ar fi spus el altceva dacă studiul lui Benson ar fi reușit să demonstreze puterea rugăciunii? Probabil că nu, însă puteți fi siguri că mulți alți pastori și teologi ar fi făcut-o. Articolul reverendului Lawrence este de reținut pentru următoarea dezvăluire: „Recent, un coleg mi-a povestit despre o femeie devotată, bine educată, care l-a acuzat pe un medic de malpraxis în ceea ce privește tratamentul soțului ei. Ea l-a învinuit pe acesta de faptul de t nu se fi rugat pentru el”.

Și alți teologi s-au alăturat scepticilor inspirați de NOMA, afirmând faptul că un astfel de studiu privind rugăciunea reprezintă o risipă de bani, deoarece influențele supranaturale se află, prin defi-niție, dincolo de cuprinderea științei. Totuși, așa după cum a observat corect Templeton Foundation atunci când a finanțat studiul, presupusa putere a rugăciunii mijlocitoare se află, măcar în principiu, la îndemâna științei. Deci, se poate face un experiment, și s-a făcut. Ar fi putut avea un rezultat pozitiv. Și, dacă ar fi avut, v-ați putea imagina măcar un singur apărător al religiei care să-l fi respins pe motiv că cercetarea științifică nu are temeii în materie de religie ? Bineînțeles că nu.

Este inutil să mai spun că rezultatele negative ale experimentului nu îl vor zdruncina pe omul credincios. Bob Barth, directorul Spiritual al misiunii de rugăciune din Missouri, furnizoare a unei părți din rugăciunile experimentale, spunea: „Cineva care are credință va spune că studiul este interesant; noi însă ne rugăm de mult timp, am văzut rugăciunea la lucru și știm că ea funcționează, iar cercetarea rugăciunii și spiritualității de abia începe”. Daaa, bine... știm, prin *credință*, că rugăciunea funcționează, așa că, în caz că probele nu o demonstrează, nu putem decât să mărșăluim înainte, până când obținem rezultatul dorit.

²⁴ *New York Times*, 11 April 2006.

ȘCOALA NEVILLE CHAMBERLAIN PENTRU EVOLUTIONISTI

O posibilă motivație a acelor oameni de știință care insistă pe NOMA — respectiv, invulnerabilitatea Ipotezei Dumnezeu în fața științei — ar fi specificul agendei politice americane, dat de amenințarea creaționismului populist. În unele părți ale Statelor Unite, Știința este atacată de către o opoziție bine organizată, bine conectată politic și, mai presus de toate, bine finanțată, astfel încât învățământul evoluționist luptă în linia întâi. Oamenii de știință nu trebuie blamați pentru că se simt amenințați, deoarece cea mai mare parte din banii pentru cercetare vin, totuși, de la stat, iar reprezentanții aleși trebuie să dea socoteală atât în fața ignorantului și a celui plin de prejudecăți, cât și față de cel bine informat, din circumscripția sa electorală.

Ca răspuns la aceste pericole, a apărut un lobby pentru apărarea evoluției, reprezentat în mod remarcabil de către National Center for Science Education (NSCE), condus de către Eugenie Scott, o neobosită activistă pentru cauza științei, care și-a publicat recent propria carte, *Evolutionism vs. Creationism*. Unul dintre obiectivele politice majore ale NSCE este de a atrage și a mobiliza opiniile religioase „de bun-simț”, respectiv bărbați și femei ai bisericii care consideră că nu au nimic împotriva evoluției, și o consideră irele-vantă pentru (sau chiar, într-un mod bizar, că sprijină) credința lor. Către acest curent de gândire, format din clerici, teologi și credincioși nefundamentalști, deranjați de creationism deoarece discreditează religia, se îndreaptă lobbyul apărătorilor evoluției. Iar o metodă de a realiza acest lucru este aceea a pasului înapoi, în direcția lor, prin adoptarea NOMA — adică acceptarea ideii că știința este total inofensivă, deoarece nu este legată de pretențiile religiei.

O altă celebritate proeminentă a ceea ce am putea numi „Școala națională Neville Chamberlain pentru evoluționiști” o reprezintă filosoful Michael Ruse. Ruse a fost un eficient luptător împotriva creaționismului, atât pe hârtie cât și în instanță.²⁵ El susține că este ateu, dar în articolul pe care l-a publicat în revista *Playboy* susține următoarele:

²⁵ Prin procese și cărți, precum Ruse (1982). În ediția din aprilie 2006, i-a apărut un articol în *Playboy*.

Noi, cei care iubim știința, trebuie să înțelegem că dușmanul dușmanului nostru ne este prieten. Evoluționiștii și-au pierdut prea adesea timpul insultându-i pe potențialii aliați. Acest lucru este adevărat, în mod special, cu privire la evoluționiștii secula-rizanți. Ateii își dedică mai mult timp creștinilor simpatizanți decât contracarării creaționiștilor. Atunci când Ioan Paul al II-lea a scris o scrisoare care susținea darwinismul, răspunsul lui Richard Dawkins a fost, simplu, că papa este un ipocrit deoarece nu poate fi sincer față de știință, și că el însuși ar prefera un fundamentalist sincer.

Din punct de vedere strict tactic, pot înțelege apelul pe care îl face Ruse în comparația cu lupta împotriva lui Hitler: „Winston Churchill și Franklin Roosevelt nu îl plăceau pe Stalin și nici comunismul. Însă, ei au înțeles că, în lupta împotriva lui Hitler, trebuie să coopereze cu Uniunea Sovietică. Tot astfel și evoluționiștii de toate felurile trebuie să lucreze împreună în lupta împotriva creationismului”. În cele din urmă, am trecut *insa* de partea colegului genetician din Chicago, Jerry Coyne, care a scris despre Ruse că:

Eșuează în înțelegerea adevăratei naturi a conflictului. Nu este vorba doar de evoluționism contra creaționism. Pentru oameni de știință precum Dawkins și Wilson (E. O. Wilson, renumitul biolog de la Harvard) războiul adevărat se duce între raționalism și superstiție. Știința reprezintă doar o formă de raționalism, în timp ce religia este cea mai comună formă de superstiție. Creaționismul nu este decât un simptom a ceea ce ei consideră a fi cel mai mare dușman: religia. Pe când religia poate exista și fără creaționism, creaționismul nu poate exista în absența religiei.²⁶

Cu creationistii am în comun un lucru. Ca și mine, dar diferit de „Școala Chamberlain”, ei nu au de-a face cu NOMA și magisteriile ei separate. Departe de a respecta terenul de joc al științei, creaționiștilor nu le place nimic mai mult decât să-și înfigă crampoanele, peste tot, în el. Și mai joacă și murdar. În tribunalele americane din

²⁶ Acest răspuns al lui Jerry Coyne, dat lui Ruse, a apărut în ediția din august 2006 a revistei *Playboy*.

zonele nedezvoltate avocații îi vizează pe evoluționiștii care se declară ateii. Spre părerea mea de rău, cunosc faptul că numele meu a fost folosit în acest fel. Tactica aceasta este eficientă, deoarece furiile, fiind alese la întâmplare, sunt predispuse a include indivizi crescuți în a crede că ateii sunt demoni întrupați, de aceeași speță cu pedofilii sau cu „teroriștii” (echivalentul actual al vrăjitoarelor din Salem și al comitetelor McCarthy). Orice avocat creaționist care m-ar pune la bară ar câștiga instantaneu juriul numai dacă mi-ar pune următoarea întrebare: „V-au influențat cunoștințele pe care le aveți în privința evoluției către a deveni ateu ?” Ar trebui să răspund că da, pierzând astfel simpatia juriului într-o clipă. Din contră însă, răspunsul corect din punct de vedere juridic al părții Seculare ar fi: „Convingerile mele religioase, sau lipsa lor, reprezintă o chestiune privată care nu privește acest tribunal și nici nu este în legătură cu știința”. Pentru motive pe care le voi explica în capitolul al patrulea, eu nu pot afirma așa ceva cu onestitate.

Madeleine Bunting, ziaristă la *Guardian*, a scris un articol intitulat „De ce lobbyul în favoarea proiectului inteligent îi mulțumește lui Dumnezeu pentru Richard Dawkins”.²⁷ După cum se pare, ea nu l-a consultat decât pe Michael Ruse, articolul putând fi foarte bine coordonat chiar de către el.²⁸ La acest articol, Dan Dennett a replicat citându-l foarte oportun pe Uncie Remus²⁹:

Mi se pare nostim că doi britanici — Madeleine Bunting și Michael Ruse — s-au îndrăgostit de o variantă a uneia dintre cele mai vestite înșelătorii din folclorul american. Atunci când vulpoiul îl prinde pe Brer Rabbit [*Fratele Iepure*], acesta se roagă de el: „Oh, te rog, te rog, Brer Fox [*Frate Vulpoi*], fă ce vrei cu mine, dar nu mă arunca în mărăcinișul ăla oribil!” — unde va și ajunge imediat, teafăr și nevătămat, după ce vulpoiul

²⁷ Madeleine Bunting, *Guardian*, 27 March 2006.

²⁸ Același lucru se poate spune și despre articolul „When cosmologies collide” din *New York Times*, 22 Jan. 2006, al respectatei și de obicei mai bine informatei jurnaliste Judith Shulevitz. Prima regulă a războiului a generalului Montgomery era „Nu mărșăiui spre Moscova”. Probabil că ar trebui să existe și o primă regulă a științei jurnalismului: „Intervievați cel puțin și o altă persoană în afara lui Michael Ruse”

²⁹ Personajul povestitor de fabule și istorisiri cu animale, creat în sec. 19 de către controversatul autor Joel Chandler Harris, un ziarist din Boston fascinat de folclorul afro-american. (*N. trad.*)

făcu exact acest lucru. Când propagandistul american William Dembski îi scrie ironic lui Richard Dawkins îndemnându-l să continue să lucreze în sprijinul ideii proiectului inteligent, Bunting și Ruse cad în plasă! „Oh, Frate Vulpoi, afirmația ta directă — că biologia evoluționistă înlătură ideea unui Dumnezeu creator — pune în dificultate predarea biologiei la școală deoarece ar încălca separația dintre Biserică și stat.” Corect! Mai trebuie să obstrucționezi și fiziologia, deoarece afirmă că nașterea din virgină este imposibilă..³⁰

Toată această chestiune, incluzându-l pe Fratele Iepure scăpat în mărăciniș, este luată în discuție așa cum se cuvine de către bio-logul P. Z. Myers, al cărui blog numit Pharyngula poate fi consultat pentru opiniile sale tranșante.

Nu vreau să insinuez că toți colegii mei din lobby sunt neapărat nesinceri. S-ar putea ca ei să creadă în mod sincer în NOMA, deși nu mă pot abține să nu mă întreb cât de temeinic au reflectat asupra acesteia și cum își aplanează propriile lor conflicte mentale. Pentru moment, nu este cazul să mă ocup de problemă, însă oricine care ar dori să înțeleagă declarațiile oamenilor de știință în privința problemelor religioase, care au fost publicate, ar face bine să nu neglijeze contextul politic: războaiele culturale de neimaginat care sfâșie acum America. Tema influenței NOMA va reveni într-un capitol următor. Acum, revin la agnosticism și la posibilitatea ca acesta să ne diminueze puțin ignoranța și să ne reducă într-o măsură cuantificabilă incertitudinea în ceea ce privește existența sau neexistența lui Dumnezeu.

OMULEȚII VERZI

Si presupunem că parabola lui Bertrand Russell nu s-ar referi la un ceainic, ci la *viața* în spațiul cosmic — subiectul pe care Cari Sagan a refuzat, memorabil, să-l abordeze instinctual. încă o dată, nu putem respinge această idee, singura poziție rațională fiind agnosticismul. O ipoteză nu mai este, însă, superfluă. Nu ne mai miroase, imediat, a improbabilitate maximă. Putem susține o dezbatere interesantă bazată pe argumente incomplete, și putem nota dovezile

care scad gradul de incertitudine. Am fi revoltați dacă guvernele ar investi în telescoape scumpe pentru unicul scop de a cerceta ceainice orbitale. Dar, putem aprecia cheltuielile pentru SETI, Search for Extraterrestrial Intelligence, care folosește radiotelescoape pentru a examina cerul în speranța de a culege semnale de la inteligențe extraterestre.

L-am lăudat pe Cari Sagan pentru că a respins abordarea Instinctuală în privința vieții extraterestre. Se poate face, însă, așa cum a făcut Sagan, o apreciere rezervată a ceea ce ar trebui să cunoaștem pentru a estima probabilitatea aceasta. Aceasta poate porni de la nimic altceva decât o listă cu ceea ce nu cunoaștem, ca în vestita ecuație Drake, care, după spusele lui Paul Davies, adună probabilitățile. Aceasta spune că, pentru a estima numărul de civilizații care s-au dezvoltat independent în univers, trebuie să înmulțești șapte termeni. Aceștia se referă la numărul de stele, numărul de planete asemănătoare Pământului aferente unei stele precum și alte probabilități pe care nu le mai amintesc, deoarece ceea ce vreau să spun este aceea că toate sunt fie necunoscute, fie estimate cu o marjă enormă de eroare. Atunci când atâția termeni complet, sau aproape complet, necunoscuți sunt multiplicați, rezultatul — numărul estimativ de civilizații extraterestre — prezintă asemenea erori colosale încât o poziție agnostică pare foarte rezonabilă, dacă nu chiar singura poziție credibilă.

Unii dintre termenii ecuației lui Drake sunt ceva mai cunoscuți acum decât în 1961, atunci când a scris el ecuația. Pe atunci, sistemul nostru solar cu planete care orbitează în jurul unui soare central era singurul cunoscut, la un loc cu analogiile furnizate de sistemele de sateliți ale lui Jupiter și Saturn. Cea mai bună estimare a numărului de sisteme orbitale din univers se baza pe modele teoretice, cuplate cu ceva mai informalul „principiu de mediocritate”: simțământul (născut din neplăcute lecții ale istoriei, de la Copernic, Hubble și alții) că nu este nimic special cu locul în care se întâmplă să trăim. Din nefericire, principiul mediocrității a fost, la rândul lui, emasculat de către principiul "antropic" (capitolul opt): dacă sistemul nostru solar este cu adevărat singurul din univers, aceasta se întâmplă numai pentru că, în calitate de ființe care gândesc astfel de probleme, aici trebuia să trăim. Simplul fapt al existenței noastre poate determina, retrospectiv, prezența într-un loc extrem de nemediocru.

Astăzi, însă, estimările privitoare la ubicuitatea sistemelor solare nu se mai bazează pe principiul mediocrității; ele sunt făcute pe baza mărturiilor directe. Nenorocirea pozitivismului lui Comte, spectroscopul, lovește din nou. Telescoapele sunt prea puțin puternice pentru a putea vedea direct planetele aflate în jurul unei alte stele. Poziția stelei este însă perturbată de atracția gravitațională a planetelor care se rotesc în jurul ei, spectroscopul putând capta modificările Doppler ale spectrului acesteia, cel puțin în cazurile în care planeta perturbatoare este mare. La momentul în care se scriu aceste rânduri, folosind în principal această metodă, cunoaștem existența a 170 de planete care orbitează 147 de stele; însă cifra se va fi mărit cu siguranță până când veți fi citit cartea.³¹ Deocamdată, ele sunt doar niște „jupiteri”, deoarece numai acest tip de planetă este destul de mare pentru a putea perturba o stea într-un spectru detectabil cu spectroscopul actual.

Cel puțin din punct de vedere cantitativ, am îmbunătățit estimările unui termen din ecuația lui Drake, alinieri obscure. Acest lucru permite o semnificativă, deși încă moderată, relaxare a necunoașterii valorilor finale ale ecuației. Totuși, trebuie să rămânem rezervați în privința vieții de pe alte planete — ceva mai puțin însă, deoarece știm ceva mai mult. Știința poate știrbi agnosticismul în direcția în care Huxley a făcut pasul înapoi în cazul negării lui Dumnezeu. Afirm că, în ciuda rezervei politicoase a lui Huxley, Gould și a multor alora, chestiunea privitoare la Dumnezeu nu reprezintă, din principiu și pentru totdeauna, un teren interzis științei. La fel ca în cazul naturii stelelor *contra* Comte, sau a posibilității ca viața să orbiteze în jurul acestora, știința poate face măcar incursiuni pe teritoriul agnosticismului.

Definiția pe care am dat-o Ipotezei Dumnezeu conținea termenii „supraomnesc” și „supranatural”. Pentru a lămurii care este diferența, imaginați-vă că radiotelescopul SETI a captat un semnal din spațiul cosmic, care arată, fără echivoc, faptul că nu suntem singuri. Ce semnal anume ne poate convinge că este de origine extraterestră, nu este o chestiune lipsită de importanță. O abordare bună ar fi să punem întrebarea invers. Ce anume am putea face noi, în mod inteligent, astfel încât să ne facem semnalată prezența unor ascultători extraterestri? Pulsațiile ritmice nu ar ajuta. Jocelyn Bell Burnell, radioastronomul care a descoperit primul pulsar în 1967, a fost

³¹ <http://vo.obspm.fr/exoplanets/encyco/ecycl.html>.

într-atât impresionată de precizia perioadei de 1,33 de secunde încât, cu o undă de ironie, a denumit semnalul LGM (Little Green Men). Ceva mai târziu, a găsit un al doilea pulsar, în altă parte a cerului și cu o periodicitate diferită, ceea ce anula ipoteza LGM. Ritmuri metronomice pot fi generate de către multe fenomene non-inteligente, de la legănatul ramurilor până la picurarea apei, și de la momentele de întârziere ale buclelor de feedback recurent, la rotația și revoluția corpurilor cerești. În galaxia noastră au fost găsiți până acum peste o mie de pulsari, și este un fapt general acceptat acela că fiecare dintre ei este o stea neutronică, care se rotește și emite o energie radio care mătură spațiul precum lumina unui far. Este uimitor să te gândești la o stea care se rotește într-o perioadă de secunde (imaginați-vă că ziua noastră ar dura 1,33 de secunde, în loc de 24 de ore), însă cam tot ceea ce se cunoaște despre stelele neutronice este la fel de uimitor. Ideea este aceea că fenomenul pulsar este înțeles acum ca fiind un produs simplu al fizicii, și nu al inteligenței.

Deci, nimic posedând o ritmicitate simplă nu ar putea anunța unui univers aflat în așteptare prezența noastră inteligentă. Adesea, sunt considerate drept o bună alegere numerele prime, deoarece este greu să te gândești că ar putea fi generate de un proces fizic. Fie prin detecția numerelor prime sau prin orice alt mijloc, să ne imaginăm că SETI va aduce o dovadă lipsită de echivoc a existenței unei civilizații extraterestre, urmată, probabil, de o masivă transmisie de cunoștințe și de înțelepciune, pe modelele science-fiction *A for Andromeda*, al lui Fred Hoyle, sau *Contact*, al lui Carl Sagan. Cum ar trebui să răspundem ? O reacție scuizabilă ar fi una de tipul venerării, pentru că o civilizație capabilă să transmită un semnal la o distanță atât de mare ar trebui să ne fie cu mult superioară. Chiar dacă acea civilizație nu era, la momentul transmisiei, mult mai avansată decât a noastră, enorma distanță dintre noi ne îndreptățește să credem că ei ar trebui să ne preceadă cu milenii întregi în momentul în care semnalul ajunge la noi (aceasta în cazul în care nu se autodistrug, ceea ce nu este deloc imposibil).

Există civilizații extraterestre care sunt supraumane până într-acolo încât să pară divine în moduri care depășesc ceea ce ar putea săși imagineze un teolog. Realizările lor tehnice ne-ar părea la fel de supranaturale precum ar părea ale noastre unui țăran medieval, transportat în secolul 21. Imaginați-vă doar cum ar reacționa acesta la vederea unui laptop, a unui telefon mobil, a bombei cu hidrogen sau a unui jumbo jet. După cum a spus Arthur Clarke în cea de a treia sa

lege, „Nicio tehnologie îndeajuns de avansată nu poate fi deosebită de magie”. Miracolele tehnologiei noastre le-ar fi părut anticilor nu mai puțin ieșite din comun decât poveștile despre împărțirea apelor de către Moise, sau despre Isus mergând deasupra lor. Extraterestrii SETI ar fi pentru noi precum zeii, la fel cum s-a întâmplat cu misionarii care, atunci când și-au făcut apariția în mijlocul unor civilizații aflate în epoca de piatră purtând tunuri, telescoape, chibrituri și almanahuri care preziceau la secundă eclipsele, au fost tratați ca niște zei (și au și profitat la maximum de nemeritata onoare).

Dar, în ce privință *nu ar fi* avansații extraterestri SETI, zei ? În ce privință vor fi ei supraumani, dar nu și supranaturali ? Într-o privință foarte importantă, care constituie ideea centrală a acestei cărți. Diferența crucială dintre zei și extraterestri, cu trăsături de Dumnezeu, nu stă în proprietățile lor, ci în proveniență. Entitățile care sunt îndeajuns de complexe pentru a fi inteligente sunt produse ale unui proces evolutiv. Indiferent cât de asemănători unui Dumnezeu i-am vedea noi, ei nu au fost de la început astfel. Autori de science-fiction, precum Daniel F. Galouye în *Counterfeit World*, au sugerat chiar (și nu îmi dau seama cum ar putea fi contraziși) că trăim într-o simulare pe calculator, pusă la cale de vreo civilizație superioară. Însă și simulatorii înșiși trebuie să fi venit de undeva. Legile probabilității nu permit sub nici o formă apariția lor spontană, fără nici măcar cele mai simple antecedente. Probabil că ei și-ar datora existența unei variante (posibil necunoscute) a evoluției darwiniene: pentru a folosi terminologia lui Daniel Dennett, un fel de „pârghie” târătoare, diferită de un „scripete aerian”.³² Scripetii, incluzându-i aici pe toți zeii, sunt fermecați. Ei nu fac de la sine eforturi informative și pretind mai multe explicații decât furnizează. Pârghiile sunt dispozitive informative care oferă explicații faptice. Pârghia campioană a tuturor timpurilor este selecția naturală. Ea a ridicat viața de la simplitatea primordială până la înălțimea complexității, frumuseții și aparenței de proiect care vă uimesc astăzi. Aceasta va fi tema dominantă a capitolului al patrulea, „De ce anume, aproape cu certitudine, nu există Dumnezeu”. Mai întâi însă, înainte de a continua cu motivul meu principal de a nega în mod activ existența lui Dumnezeu, am obligația de a înlătura argumentele pozitive în favoarea credinței, care au fost oferite de-a lungul istoriei.

³² Dennett (1995).

ARGUMENTE PRIVIND EXISTENȚA LUI DUMNEZEU

*O catedră de teologie nu ar trebui să-și
găsească locul în instituția noastră.*

THOMAS JEFFERSON

În decursul secolelor, nu numai teologii au codificat argumente în favoarea existenței lui Dumnezeu ci și alții, inclusiv furnizorii de „bun-simț” prost înțeles.

„DOVEZILE” LUI TOMA D'AQUINO

Cele cinci „dovezi” pretinse în secolul 13 de Toma d'Aquino nu dovedesc nimic de fapt, și pot fi date cu ușurință în vileag ca fiind (ezit să mă exprim astfel, dată fiind eminența sa) găunoase. Primele trei nu sunt decât moduri diferite de a spune același lucru și, astfel, pot fi luate laolaltă. Toate implică o regresie la infinit — răspunsul la o întrebare produce o altă întrebare, și tot așa, *ad infinitum*.

1. *Mișcătorul nemișcat*. Nimic nu se mișcă fără a fi fost mișcat mai înainte de către altceva. Acest lucru ne conduce la o regresie din care singura scăpare este Dumnezeu. Ceva trebuie să fi făcut prima mișcare, și acel ceva îl numim Dumnezeu.
2. *Cauza necauzată*. Nimic nu este cauzat prin sine. Fiecare efect are o cauză anterioară și, astfel, recurgem, din nou, la regresie. Aceasta trebuie încheiată de o cauză primă, pe care o numim Dumnezeu.
3. *Argumentul cosmologic*. Trebuie să fi existat o vreme când lucrurile fizice nu erau. Însă, devreme ce lucrurile fizice există acum, trebuie să fi fost ceva nonfizic care să le aducă la existență, și pe acest ceva îl numim Dumnezeu.

Toate aceste trei argumente se sprijină pe ideea regresiei și, pentru a o încheia, au nevoie de Dumnezeu. Astfel, ele induc cu totul nejustificata presupunere că Dumnezeu este imun la regresie. Chiar daci ne-am permite îndoielnicul lux de conjuga unei regresii infinite un încheietor, pur și simplu pentru că avem nevoie de unul, căruia i-am atribui și o denumire, nu există absolut nici un motiv de a-l Investi pe acesta cu vreuna dintre proprietățile atribuite în mod normal lui Dumnezeu: atotputere, atotștiință, bunătate, proiectare creativă, pentru a nu mai vorbi despre acele atribute umane cum ar fi împlinirea rugămintilor, iertarea păcatelor și citirea celor mai ascunse gânduri. De altfel, faptul că atotștiință și atotputernicia sunt reciproc incompatibile nu a scăpat logicienilor. Dacă Dumnezeu este atotștiutor, înseamnă că el știe deja cum va interveni pentru a schimba cursul istoriei prin folosirea atotputerniciei sale. Aceasta înseamnă, însă, că el nu se mai poate, apoi, răzgândi în privința intervenției, ceea ce demonstrează că nu este atotputernic. Karen Owens a prins acest mic și deștept paradox în versuri pe măsură:

Poate Dumnezeu, atotștiutorul, cel ce
Cunoaște viitorul, găsi Atotputernicia
ca Propriul viitor a-l răzgândi ?

Reîntorcându-ne la regresia infinită și la inutilitatea invocării lui Dumnezeu pentru a o încheia, este mult mai economic să invocăm, spre exemplu, „o singularitate Big Bang”, sau vreun alt concept fizic încă necunoscut. A-l invoca pe Dumnezeu este, în cel mai bun Caz, nefolositor și, în cel mai rău, nociv de înșelător. „Rețeta nonsens de escalop fărâmițat” a lui Edward Lear, ne invită să ne „procurăm câteva felii de carne de vită, pe care, după ce le tăiem în cele mai mici bucățele posibile, continuăm a le tăia în bucățele și mai mici, repetând aceasta de circa opt sau, poate, nouă ori”. Unele regresii ating o încheiere naturală. Oamenii de știință obișnuiau să se întrebe ce întâmplă dacă s-ar tăia, să zicem, aurul, în cele mai mici bucățele cu putință. Ce te-ar putea împiedica să iei una dintre aceste bucățele și să o tai în două, pentru a obține o fărâmă încă și mai mică de aur ? În acest caz, regresia va fi în mod categoric încheiată de atom. Cea mai mică posibil bucățică de aur este un nucleu, care constă din exact șaptezeci și nouă de protoni și un număr

puțin mai mare de neutroni, însoțiți de un roi de șaptezeci și nouă de electroni. Dacă vei „tăia” aurul mai departe de nivelul unui singur atom, vei obține orice, dar nu aur. Atomul oferă o încheiere naturală regresiei de tip „escalop fărâmițat”. Faptul că Dumnezeu furnizează o încheiere naturală regresiei lui d'Aquino, nu este deloc clar — spunând acest lucru cu blândețe, după cum vom vedea mai târziu. Acum, să mergem mai jos, pe lista lui d'Aquino.

4. *Argumentul rangului*. Observăm că, în natură, lucrurile diferă. Există, să spunem, grade de bunătate sau de perfecțiune. Noi le judecăm pe acestea numai prin comparație cu un maximum, întrucât, însă, oamenii pot fi în egală măsură buni sau răi, maximumul de bunătate nu se poate găsi la noi. De aceea, trebuie să existe un alt maximum care să stabilească standardul de perfecțiune, și pe acesta îl numim Dumnezeu.

Acesta este un argument? Ai putea foarte bine să spui că oamenii variază în putoare, dar nu putem face comparația decât prin referire la o putoare maximum imaginabilă. De aceea, trebuie să existe un împruțit preeminent, fără egal, pe care îl numim Dumnezeu, înlocuiți cu orice alt termen de comparație doriți și veți ajunge la o concluzie la fel de ineptă.

5. *Argumentul teleologic*¹, sau *argumentul proiectului*. În lume, lucrurile, în special lucrurile vii, arată ca și cum ar fi fost proiectate. Nimic din ceea ce cunoaștem nu arată a fi proiectat dacă nu este proiectat de fapt. De aceea, trebuie să existe un proiectant, și îl numim Dumnezeu. D'Aquino a folosit analogia cu o săgeată care se îndreaptă către țintă, însă, o rachetă AA cu senzor de căldură de astăzi ar servi mult mai bine scopului dorit de el.

Argumentul proiectului este, la ora actuală, singurul aflat în uz curent, și încă le mai sună unora ca și cum ar fi un argument ultim și categoric. Tânărul Darwin a fost impresionat de el atunci când, student la Cambridge fiind, l-a citit în *Natural Theology*, a lui William Paley. Din păcate pentru Paley, la maturitate, Darwin l-a

¹ *Teleologic* se referă la finalitate/scop/țel. (N. trad.)

desființat. Probabil că nu a existat niciodată o mai mare înfrângere a unei credințe populare decât distrugerea argumentului proiectului de către Charles Darwin. A fost un lucru atât de neașteptat! Mulțumită lui Darwin, azi nu mai este corect să afirmi că nimic din ceea ce cunoaștem nu pare a fi proiectat fără a fi fost proiectat de fapt. Evoluția prin selecție naturală produce un simulacru perfect de proiect, care atinge niveluri remarcabile de complexitate și eleganță. Iar, între aceste eminente pseudoproiecte, există sisteme nervoase, care, între alte rezultate, mai modeste, manifestă un comportament de căutător de țel, care aduce mai curând cu o rachetă cu senzor de căldură decât cu o săgeată plecată către țintă, lucru valabil chiar și la cea mai mică insectă. Voi reveni la argumentul proiectului în capitolul patru.

ARGUMENTUL ONTOLOGIC ȘI ALTE ARGUMENTE *A PRIORI*

Argumentele pentru existența lui Dumnezeu intră în două mari categorii: *apriori* și *a posteriori*. Cele cinci argumente ale lui Toma d'Aquino sunt *a posteriori*, bazându-se pe inspectarea lumii. Cel mai vestit dintre argumentele de acest tip, care se sprijină pe niște silogisme de salon, este *argumentul ontologic*¹, propus de către Sf. Anselm de Canterbury în 1078, și reluat de atunci, sub diverse forme, de către foarte mulți filosofi. Un aspect ciudat al argumentului lui Anselm este acela că inițial a fost aplicat lui Dumnezeu și nu oamenilor, sub forma unei rugăciuni (ne-am gândi, totuși, că orice entitate capabilă a asculta o rugăciune nu ar avea nevoie să fie convinsă de propria sa existență).

Anselm a spus că este posibil de conceput o ființă care să fie mai mare decât oricare alta. Chiar și un ateu poate concepe o astfel de ființă superlativă, însă i-ar nega existența în lumea reală. Dar, continuă argumentația, o ființă care nu există în lumea reală este, tocmai de aceea, imperfectă. De aceea, avem de-a face cu o contradicție și, hopa, există Dumnezeu!

Dați-mi voie să vă traduc acest argument infantil într-un limbaj potrivit, cel al locului de joacă:

² Argumentul existenței/ființei. (*N. trad.*)

- Pariez că pot să dovedesc că Dumnezeu există!
- Pariez că nu poți!
- Biineee, atunci fii atent: închipuie-ți cel mai perfect, perfect, perfect lucru cu puțință.
- Ok...și?!
- Acum, este lucrul ăla perfect, perfect, perfect, adevărat ? ?
- Nu, e doar în mintea mea...
- Dar dacă era adevărat nu ar fi fost și mai perfect ? Pentru că un lucru care este de-adevăratelea, de-adevăratelea, perfect, ar fi mai bun decât un caraghioslâc imaginat. Așa că, ți-am dovedit că Dumnezeu există!! Sâc, sâc, sâc, toți atei sunt nebuni!!

Pentru expresia de la sfârșit, am ales cuvântul „nebun” cu bună știință. Însuși Anselm a citat primul verset al Psalmului 14: „Nebunul spune în inima lui: Nu este Dumnezeu”, și a avut obrăznicia să folosească, cu referire la ateul său ipotetic, termenul „nebun” (lat. *insipiens*):

Deci, chiar și nebunul este convins că în gândire există ceva față de care nimic mai mare nu poate fi conceput. De aceea, atunci când aude despre acest lucru, îl înțelege. Iar un lucru înțeles există în gândire. Cu siguranță că ceva mai mare decât poate fi gândit nu poate exista doar în gândire. Să spunem că există doar în gândire: atunci, poate fi gândit că există în realitate; care este mai mare.

Idea că din astfel de șmecherii logomahice pot fi derivate mari concluzii mă jignește din punct de vedere estetic, așa încât ar trebui > să mă rețin de a arunca termeni precum „nebun”. Bertrand Russell (care nu este nebun) a spus foarte interesant: „Este mai ușor să fii convins că [argumentul ontologic] este mincinos decât să cauți locul precis unde se află minciuna”. Russell însuși, pe când era tânăr, s-a lăsat convins de el, pentru scurt timp:

Îmi amintesc exact momentul, într-o zi din 1894 pe când mă plimbam pe Trinity Lane, când am înțeles într-o clipită (sau am crezut că înțeleg) faptul că argumentul ontologic este valid. Ieșisem să-mi cumpăr o cutie cu tutun; pe drumul înapoi, am aruncat-o dintr-odată în sus și am exclamat, pe când o prindeam din nou: „Ura, argumentul ontologic este solid”.

De ce oare, mă întreb, nu a spus: „Ura, argumentul ontologic pare plauzibil! Dar nu cumva este prea de tot ca un mare adevăr despre cosmos să derive doar dintr-un biet joc de cuvinte? Mai bine mă pun pe lucru, ca să rezolv ceea ce pare a fi un paradox, precum cele ale lui Zeno”? Grecii s-au chinat destul de mult ca să înțeleagă „dovada” lui Zeno că Ahile nu va putea niciodată să prindă țestoasa. [Paradoxul lui Zeno este prea bine cunoscut pentru a mai fi prezentat. Ahile poate alerga de zece ori mai repede decât țestoasa, așa încât îi dă animalului, să zicem, o sută de metri avans. Ahile aleargă o sută de metri, iar țestoasa se află acum cu zece metri înaintea lui. Ahile aleargă cei zece metri, și țestoasa are un avans de un metru. Ahile aleargă un metru, iar țestoasa se află cu zece centimetri înaintea lui... și tot așa, *ad infinitum*, astfel încât Ahile nu o va ajunge pe țestoasă niciodată.] Însă, grecii au avut bunul-simț de a nu concluziona faptul că Ahile va eșua definitiv în tentativa lui. L-au numit paradox, și au lăsat viitoarele generații de matematicieni să-l explice. Russell însuși, desigur, era îndreptățit ca oricare altul să mai înțeleagă și de ce nu trebuie aruncate în aer cutii de tutun în cinstea eșecului lui Ahile de a prinde broasca țestoasă. De ce nu a fost la fel de precaut și în cazul lui Anselm? Cred că el a fost un ateu cu o minte exagerat de deschisă, supradispus a fi dezamăgit atunci când logica i-o cerea. [Ceva similar se poate vedea astăzi în apostazia supermediatizată a filosofului Antony Flew, care a anunțat la bătrânețe că s-a convertit la o credință într-un fel de divinitate (dezlănțuind astfel o adevărată frenezie pe internet). Pe de altă parte, Russell a fost un mare filosof. Russell a câștigat Premiul Nobel. Poate că presupusa convertire îi va aduce lui Flew Premiul Templeton. Un prim pas în această direcție îl reprezintă rușinoasa sa decizie de a accepta, în 2006, *Premiul Phillip E. Johnson pentru Libertate și adevăr*. Primul deținător al Premiului Phillip E. Johnson a fost chiar Phillip E. Johnson, avocatul considerat a fi fondat strategia de vârf a proiectului inteligent. Flew este cel de al doilea deținător. Universitatea care îl decernează este BIOLA (Bible Institute of Los Angeles). Nu pot să nu mă întreb dacă Flew nu își dă seama că este folosit.³] Sau, poate că răspunsul stă în ceea ce a scris Russell în 1946, mult după ce demascase argumentul ontologic:

³ A se vedea Victor Stenger, „Flew's flawed science”, în *Free Inquiry* 25:2,205,17—18; www.secularhumanism.org/index.php?section=library/page=stenger_25_2

Întrebarea este: Ne putem gândi, oare, la ceva care, prin simplul fapt de a ne gândi la el, se dezvăluie a exista în afara gândirii noastre ? Oricărui filosof i-ar plăcea să spună că da, deoarece treaba unui filosof este aceea de a descoperi lucruri cu privire la lume mai degrabă prin gândire decât prin observație. Dacă răspunsul corect este da, atunci există o punte între gândirea pură și lucruri. Dacă nu, nu.

Dimpotrivă, sentimentul meu ar fi fost de imediată și profundă suspiciune privind orice fel de gândire care ajunge la o concluzie atât de semnificativă fără a fi folosit nici măcar o singură informație din lumea reală. Acest lucru arată, probabil, faptul că sunt doar un om de știință și nu un filosof. De-a lungul secolelor, într-adevăr, filosofii au luat în serios argumentul ontologic, atât pro cât și contra. Filosoful ateu J. L. Mackie oferă dezbateri lămuritoare în *The Miracle of Theism*. Folosesc drept compliment afirmația că o persoană care nu consideră bunul-simț pe post de răspuns aproape că poate defini un filosof.

Cele mai categorice respingeri ale argumentului ontologia sunt atribuite, de obicei, filosofilor David Hume (1711 — 1776) și Immanuel Kant (1724-1804). Kant a considerat că asul din mâneca lui Anselm este presupunerea dubioasă că, față de non existență, „existența” este „perfectă”. Filosoful american Norman Malcom a formulat acest lucru în felul următor: „Doctrina conform căreia existența reprezintă o perfecțiune este extrem de ciudată. Pot spune că viitoarea mea locuință va fi mai bună dacă este izolată decât dacă nu este izolată; dar, cum ar fi să spun că dacă va exista va fi o casă mai bună decât dacă nu va exista?”⁴ Un alt filosof, australianul Douglas Gasking, și-a spus punctul de vedere cu ironica sa „dovadă” a *ne* existenței lui Dumnezeu (și Gaunilo, contemporanul lui Anselm, a sugerat o astfel de *reductio*, întrucâtva similară).

1. Creația lumii este cel mai minunat lucru care se poate imagina.
2. Meritul unei realizări este produsul (a) calității sale intrinseci, și al (b) priceperii creatorului său.
3. Cu cât este mai mare neputința creatorului (sau handicapul), cu atât mai impresionantă este realizarea.

4. Cel mai formidabil handicap al unui creator ar fi non existența.
5. De aceea, dacă presupunem că universul este un produs al unui creator existent, putem concepe, atunci, existența unei ființe și mai mari — respectiv una care a creat totul fără să existe.
6. Un Dumnezeu care există, în consecință, nu va fi o ființă mai mare decât s-ar putea concepe, deoarece un creator încă și mai extraordinar și incredibil de mare ar fi un Dumnezeu care

nu există.

Deci:

7. Dumnezeu nu există.

Nu este nevoie să mai spun că Gasking nu a demonstrat cu adevărat că Dumnezeu nu există. Tot așa, nici Anselm nu a demonstrat că el există. Diferența este aceea că Gasking a fost amuzant. După cum și-a dat seama, existența sau non existența lui Dumnezeu este o chestiune mult prea importantă pentru a fi decisă de o „prestidigitație dialectică”. Și nu cred că folosirea tendențioasă a existenței ca indicator al perfecțiunii este cea mai rea dintre problemele acestui argument. Am uitat amănuntele, însă am iritat odată o adunare de teologi și filosofi adaptând argumentul ontologic pentru a dovedi că porcii pot zbura. Au simțit atunci nevoia de a recurge la logica modală pentru a-mi dovedi faptul că greșesc.

Ca toate argumentele *apriori* pentru demonstrarea existenței lui Dumnezeu, argumentul ontologic îmi amintește de bătrânul din *Punct contrapunct*, cartea lui Aldous Huxley, care descoperise o dovadă matematică a existenței lui Dumnezeu:

Cunoști formula, m supra zero egal infinit, unde m poate fi orice număr infinit? Bun, de ce să nu reducem ecuația la o formă mai simplă prin înmulțirea ambelor părți cu zero. În care caz vei avea m egal infinit înmulțit cu zero. Adică, un număr pozitiv este produsul lui zero și infinit. Nu demonstrează acest lucru crearea universului de către o putere infinită din nimic ?
Nu-i așa ?

Din păcate, vestita poveste a lui Diderot, enciclopedistul Iluminismului, și Euler, matematicianul elvețian, este îndoielnică. Conform

legendei, Ecaterina cea Mare a aranjat o dezbatere între cei doi, în care piosul Euler a lansat ateului Diderot provocarea, „Domnule, $(a+b^n)/n = x$, deci, Dumnezeu există. Răspundeți!” Ideea mitului este că Diderot nu era matematician și, de aceea, confuz, a trebuit să se retragă. Totuși, așa după cum a subliniat B. H. Brown în *American Mathematical Monthly* (1942), Diderot era, de fapt, un matematician destul de bun, astfel că era puțin probabil să renunțe în fața a ceea ce se poate numi „argumentul orbirii prin știință” (în acest caz, matematica). David Mills, în *Atheist Universe*, transcrie un interviu al său la radio, luat de către un redactor religios care, într-o tentativă ineficientă de orbire prin știință, a adus în discuție legea conservării masei și energiei: „De vreme ce suntem cu toții compuși din materie și energie, acest lucru nu face credibilă credința în viața veșnică ?” Mills a replicat cu ceva mai multă răbdare și politețe decât aș fi făcut-o eu, pentru că, ceea ce spunea interviuatorul, tradus, nu însemna altceva decât: „Atunci când murim, nici unul dintre atomii corpului nostru (și nici un pic de energie) nu se pierde. De aceea, suntem nemuritori”.

Nici chiar eu, în lunga mea experiență, nu am întâlnit vreodată o speranță mai caraghioasă decât aceasta. Am întâlnit, cu toate acestea, multe dintre minunatele „probe” adunate la <http://www.godlessgeeks.com/LINKS/GodProof.htm>, o listă numerotată foarte bogată, de „Peste trei sute de probe ale existenței lui Dumnezeu”. Iată o parte amuzantă dintre ele, începând cu proba nr. 36:

36. *Argumentul distrugerii incomplete:* Un avion s-a prăbușit, omorând 143 de pasageri și echipajul de la bord. A supraviețuit însă un copil, numai cu arsuri de gradul trei. Deci, Dumnezeu există.
37. *Argumentul lumilor posibile:* Dacă lucrurile ar fi fost diferite, atunci, situația ar fi fost alta. Lucrul acesta ar fi fost rău. Deci, Dumnezeu există.
38. *Argumentul voinței puternice:* Cred în Dumnezeu! Cred în Dumnezeu! Cred, cred, cred. Cred în Dumnezeu! Deci, Dumnezeu există.
39. *Argumentul necredinței:* În majoritatea lor, locuitorii lumii nu sunt credincioși creștini. Este exact ceea ce a vrut Satan.
» »
Deci, Dumnezeu există.

40. *Argumentul experienței post-mortem*: X a murit ateu. Acum, el își înțelege greșeala. Deci, Dumnezeu există.
41. *Argumentul șantajului emoțional*: Dumnezeu te iubește. Cum de poți fi atât de lipsit de inimă și să nu crezi în el ? Deci, Dumnezeu există.

ARGUMENTUL FRUMUȘETII

Un alt personaj al romanului deja menționat al lui Huxley a dovedit existența lui Dumnezeu ascultând Cvartetul de coarde nr. 15 în Do minor de Beethoven (*Heiliger Dankgesang*) la gramofon. Oricât ar părea de neconvingător, acest argument are popularitate. Am renunțat să mai număr de câte ori mi se aruncă, mai mult sau mai puțin agresiv, provocarea: „Cum îl explici atunci pe Shakespeare ?” (sau Schubert, Michelangelo etc, în funcție de gusturi). Acest argument este într-atât de cunoscut încât nu are rost să-l mai prezint. Logica din spatele lui nu este însă niciodată explicată, și cu cât te gândești mai mult la ea cu atât îți dai seama cât este de găunoasă. Evident că cvartetele târzii ale lui Beethoven sunt sublime. La fel și sonetele lui Shakespeare. Ele sunt sublime și dacă Dumnezeu este aici, și dacă nu este. Ele nu dovedesc existența lui Dumnezeu; ele dovedesc existența lui Beethoven și a lui Shakespeare. Un mare dirijor a spus: „Dacă îl ai pe Mozart, la ce ai mai avea nevoie de Dumnezeu ?”

Am fost, cândva, oaspetele săptămânii la emisiunea radioujui britanic *Desert Island Discs*. Trebuie să alegi opt discuri pe care le-ai lua cu tine dacă ai eșua pe o insulă pustie. Între cele alese de mine era și *Mache dich mein Herze rein*, din *Patimile Sf. Matei* de Bach. Redactorul nu putea să înțeleagă cum de am putut alege muzică religioasă fără să fiu, eu însumi, credincios. La fel de bine ai putea spune, cum se poate să-ți placă *La răscruce de vânturi* când știi că Heathcliff și Cathy nu au existat în realitate.

Vreau să subliniez încă ceva care trebuie spus oricând religia este creditată pentru Capela Sixtină sau *Bunavestire*, a lui Rafaei. Chiar și marii artiști trebuie să-și câștige existența, și de aceea vor accepta orice fel de comenzi. Nu am nici un motiv să consider că Rafaei și Michelangelo erau creștini (pe vremea lor, cam aceasta era singura opțiune), însă acest lucru este aproape coincidental. Averele enorme făcuse din Biserică patroana artelor. Oare, dacă istoria ar fi fost altfel, iar Michelangelo ar fi fost comandat să picteze plafonul

unui uriaș muzeu al științei, nu ar mai fi produs ceva cel puțin la fel de inspirat precum Capela Sixtină? Ce păcat că nu vom putea asculta niciodată *Simfonia mezozoică* a lui Beethoven, sau opera *Universul în expansiune*, a lui Mozart. Și ce păcat că ne lipsește de *Oratoriul evoluției* al lui Haydn — aceasta nu ne împiedică, totuși, să ne delectăm cu cel al *Creației*. Abordând argumentul din cealaltă parte, cum ar fi fost, după sugestia soției mele, dacă Shakespeare ar fi fost nevoit să execute comenzi ale Bisericii ? Cu siguranță că nu am mai fi avut *Hamlet*, *Regele Lear* și *Macbeth*. Și ce am fi câștigat în schimb ? Substanța visurilor ? Visați mai departe!

Dacă există vreun argument logic care să facă legătura dintre arta de valoare și existența lui Dumnezeu, acesta nu este dezvăluit de către exponenții lui. El este pur și simplu presupus a fi evident prin sine, ceea ce aproape cu siguranță că nu este cazul. Poate că ar trebui considerat ca o variație a argumentului proiectării: creierul muzical al lui Schubert este o minune de improbabilitate, chiar mai mult decât ochiul vertebratelor. Sau, mai rău, poate că este vorba despre un fel de gelozie a geniului. Cum de îndrăznește o altă ființă umană să facă asemenea frumusețe de muzică/poezie/artă, când eu nu pot ? Trebuie ca Dumnezeu să o fi făcut!

ARGUMENTUL „EXPERIENȚEI” PERSONALE

Unul dintre studenții din seria mea, un tip profund religios, a plecat într-o excursie cu cortul în insulele Scoției. În cort, în toiul nopții, el și prietena lui au fost treziți de vocea diavolului — Satan însuși; nu putea fi nici o îndoială, vocea era, în toate privințele, diabolică. Prietenul meu avea să nu uite niciodată groaznica experiență, ea fiind unul dintre factorii care l-au îndreptat, mai târziu, către preoție. Tinerețea mea s-a lăsat impresionată de această povestire, pe care am relatat-o unui grup de zoologi care se relaxau la hanul Rose and Crown, din Oxford. Doi dintre ei, întâmplător ornitologi experimentați, au izbucnit în râs. „Manx Shearwater!”, au strigat amuzați, amândoi deodată. Unul dintre ei a adăugat că țipetele ascuțite și cotcodăcelile acestei specii i-au atras, în diferite părți și în diferite limbi, meritata poreclă de „pasărea diavolului”.

Mulți oameni cred în Dumnezeu deoarece își închipuie că au avut o viziune a lui — sau a unui înger, sau a unei fecioare îmbrăcată în albastru. Sau că vorbește cu ei, în mintea lor. Acest argument al

experienței personale este unul dintre cele mai convingătoare, pentru cei care pretind că li s-a întâmplat așa ceva. Pentru oricine altcineva, însă, este cel mai puțin convingător, mai ales dacă are și cunoștințe de psihologie.

Spui că ai avut experiența directă a lui Dumnezeu? Păi, unii oameni au avut experiența unui elefant roz — dar, probabil că acest lucru nu te impresionează. Peter Suthcliffe, Spintecătorul din Yorkshire, a auzit în mod clar vocea lui Isus care îi spunea să omoare femeii, și pentru acest lucru a fost închis pe viață. George W. Bush spune că Dumnezeu i-a spus să invadeze Irakul (păcat că Dumnezeu nu i-a oferit revelația că acolo nu erau arme de distrugere în masă). Indivizi de prin aziluri cred că sunt Napoleon, sau Charlie Chaplin, sau că își pot transmite gândurile în mințile altor oameni. Ne amuzăm de ei și nu le luăm în serios revelațiile inte-rioare, în general pentru că nu sunt împărtășite de către mulți oameni. Experiențele religioase sunt diferite numai prin aceea că cei care le reclamă sunt mai mulți. Sam Harris nu a fost destul de cinic atunci când a scris în *The End of Faith* că:

Avem nume potrivite pentru cei care au multe credințe pentru care nu există o justificare rațională. Atunci când credințele lor sunt extrem de comune, îi numim „religioși”; altfel, au șanse de a fi numiți „nebuni”, „psihotici” sau „deliranți”... Este limpede, deci, că sănătatea stă în număr. Și totuși, este, în societatea noastră, doar un accident al istoriei, considerat normal, să crezi că Creatorul universului îți poate auzi gândurile, în vreme ce este ilustrativ pentru boala mintală să crezi că acesta comunică cu tine făcând picăturile de ploaie care bat în geamul dormitorului să sune în codul Morse. Și astfel, în vreme ce persoanele religioase nu sunt, în general, nebune, miezul credințelor lor este cu siguranță.

Voi reveni în capitolul zece la subiectul halucinațiilor.

În creierul uman funcționează un soft de simulare de prima clasă. Ochii nu arată creierului o fotografie fidelă a ceea ce este, sau un film exact a ceea ce se petrece în timp. Creierul nostru construiește un model care se înnoiește continuu prin pulsații care circula prin nervul optic. Iluziile optice reprezintă o strălucită exemplificare a

acestui fapt.⁵ Un mare număr de iluzii, între care cubul Necker este doar un exemplu, apar deoarece informațiile senzoriale pe care le primește creierul sunt compatibile cu două modele alternative de realitate. Creierul, neavând o bază pentru a alege între ele, alternează și, astfel, trăim experiența unei serii de salturi de la un model intern la altul. Imaginea pe care o privim pare, literalmente aproape, a sări și a se transforma în alta.

Softul simulator al creierului este adaptat în mod special construcției de fețe și voci. Am pe pervazul ferestrei o mască din plastic a lui Einstein. Privită din față, deloc neobișnuit, arată ca o figură masivă. Surprinzător este însă faptul că, văzută din spate, dinspre partea scobită deci, arată de asemeni ca o figură masivă, ceea ce face ca percepția ei să fie foarte ciudată. Dacă privitorul se mișcă, fața pare să-l urmărească — și nu la modul neconvingător cu care se spune că ar face-o ochii Mona Lisei. Partea scobită a măștii arată *cu adevărat* ca și cum s-ar mișca. Cei care nu au mai văzut această iluzie exclamă uimiți. Încă și mai ciudat, dacă este așezată pe un suport rotativ, masca se rotește în direcția corectă atunci când privești partea solidă, și în cea *inversă* atunci când privești partea scobită. Rezultatul este acela că, atunci când observi trecerea de la o parte la cealaltă, partea care se apropie pare să „mănânce” partea care se îndepărtează. Este o iluzie uimitoare, care merită efortul de a fi văzută. Uneori, te poți apropia surprinzător de mult de partea scobită fără să vezi că ea este scobită în mod „real”. În momentul când observi acest lucru, se petrece un salt brusc, care este însă reversibil.

Ce anume se petrece ? Nu există nici un truc în ceea ce privește construcția măștii. Cu orice mască scobită se întâmplă același lucru. Iluzia are loc, în întregime, în creierul privitorului. Softul simulator intern primește informații care arată prezența unei fețe, poate că nu mai mult de o pereche de ochi, un nas și o gură, aflate aproximativ în locurile corecte. Primind aceste indicii brute, creierul face restul. Simulatorul de fețe intră în acțiune și construiește

un model solid, integral, al unei fețe, chiar dacă realitatea de dinaintea ochilor prezintă o mască scobită. Iluzia rotației în direcția inversă apare deoarece (este destul de greu, însă, dacă vă gândiți cu grijă, veți fi de acord) rotația inversă reprezintă singura modalitate

⁵ Subiectul referitor la iluzii este discutat de către Richard Gregory într-o serie de cărți, inclusiv Gregory (1997).

de a desluși informațiile optice atunci când o mască scobită se rotește, în vreme ce ea este percepută ca o mască solidă.⁶ Este ca iluzia creată de o antenă de radar care se rotește, pe care o puteți vedea uneori în aeroporturi. În momentul în care creierul se adaptează modelului corect al antenei radarului, apare un model incorect din direcția opusă, însă într-un mod bizar, încrucișat.

Spun toate acestea doar pentru a demonstra formidabila putere a softului simulator al creierului. El este capabil de a construi „viziuni” și „vizite” dintre cele mai veridice. Pentru un soft atât de sofisticat, a simula un înger sau o Fecioară Măria ar fi o joacă de copil. Și același lucru este valabil și pentru auz. Atunci când percepem un sunet, el nu este transportat în mod fidel la nervul auditiv pentru a fi transmis creierului, ca într-un sistem de înaltă fidelitate Bang & Olufsen. La fel ca și în cazul vederii, creierul construiește un model sonor bazându-se pe informațiile auditive continue aduse de către nervul auditiv. De aceea auzim răcnetul unei trompete ca pe o singură notă și nu ca pe niște armonice compuse din tonalitățile pure care îi conferă acel timbru metalic. Din cauza echilibrului diferit al armonicilor, un clarinet care emite continuu aceeași notă sună „lemnos”, iar un oboi sună ca o „trestie”. Dacă se manipulează cu atenție un sintetizator de sunet astfel încât să emită armonicile una câte una, separat, creierul le va auzi pentru scurtă vreme ca pe o combinație de tonuri pure până când „intră în acțiune” softul simulator, de aici înainte noi percepând doar o singură notă, curată, de trompetă, oboi sau orice altceva. Vocalele și consoanele vorbirii sunt construite în creier în același fel, și tot așa, la alt nivel, fonemele și cuvintele.

Odată, pe când eram copil, am auzit o fantomă: o voce masculină care murmură, de parcă recita sau se ruga. Aproape că, dar nu chiar, am reușit să înțeleg cuvintele, care păreau a avea un timbru serios, solemn. Mi se spusese povești despre case vechi bântuite de preoți, și m-am speriat puțin. M-am dat însă jos din pat și m-am furișat în direcția din care venea sunetul. Apropiindu-mă, acesta devenea mai tare până când, brusc, mi-a „sărit” în cap. Eram deja destul de aproape pentru a-mi da seama despre ce era vorba cu adevărat. Vântul, bătând prin gaura cheii, crea sunete pe care softul

⁶ Propria mea încercare de a descâlci explicația se găsește în Dawkins (1997), pp. 268-9.

simulator din creierul meu le-a folosit pentru a construi un model de vorbire masculină, cu intonație solemnă. Dacă aș fi fost un copil mai impresionabil, probabil că nu aș fi „auzit” doar un discurs neinteligibil, ci cuvinte distincte și chiar propoziții. Și, dacă aș fi fost atât impresionabil cât și crescut într-un climat religios, mă întreb ce fel de cuvinte, oare, mi-ar fi spus vântul ?

Cu altă ocazie, cam la aceeași vârstă, am văzut o fată uriașă care se uita cu o răutate de nedescris prin fereastra casei, altfel o casă obișnuită dintr-un sat de la malul mării. Tremurând, m-am apropiat până când am fost destul de aproape pentru a vedea despre ce era vorba cu adevărat: un model asemănător unei fețe, făcut de niște pliuri ale perdelei. Figura și expresia de răutate fuseseră con-struite de mintea mea de copil speriat. Pe 11 septembrie 2001, persoanele pioase au crezut că au văzut figura lui Satan în fumul care se ridica din Turnurile Gemene: o superstiție întărită de o fotografie care a fost publicată pe Internet și larg circulată.

Creierul uman este foarte priceput la construcția de modele. Atunci când suntem adormiți se numește visare; când suntem treji, o numim imaginație, sau, dacă este extraordinar de vie, halucinație. După cum se va vedea în capitolul zece, copiii care au „prieteni imaginari” îi percep exact ca și cum ar fi reali. Dacă suntem creduli, nu vom recunoaște halucinația, sau visul cu ochii deschiși, ca atare, ci vom susține că am văzut sau auzit o fantomă; sau un înger; sau pe Dumnezeu sau, în special dacă ar fi vorba despre niște persoane de sex feminin, tinere și catolice, pe Fecioara Maria. Cu certitudine că astfel de viziuni și apariții nu constituie temeieri bune pentru a crede că există cu adevărat fantome, îngeri, zei sau fecioare.

Este greu de scris despre viziunile în masă, precum relatarea despre cei șaptezeci de mii de pelerini de la Fatima, în Portugalia, în anul 1917, care au văzut cum „soarele s-a smuls din ceruri și s-a prăvălit peste mulțime”.⁷ Nu este ușor de explicat cum șaptezeci de mii de oameni ar putea fi părtași la aceeași halucinație. Inșă este și mai greu de acceptat faptul că așa ceva s-ar fi putut întâmpla cu adevărat fără ca și restul lumii, din afara Fatimei, să vadă același lucru — și nu numai să vadă, ci să o și perceapă ca pe o distrugere catastrofică a sistemului solar, incluzând forte de accelerație suficiente pentru a azvârli lumea întreagă în spațiu. Irezistibil, îmi vine

⁷ <http://www.sofc.org/Spirituality/s-of-fatima.htm>.

în minte testul concis pentru miracole, al lui David Hume: „Nici o mărturie nu este îndeajuns pentru a certifica un miracol, dacă falsitatea ei nu o face să pară mai miraculoasă decât faptul însuși pe care vrea să-l stabilească”.

Ar putea părea improbabil ca șaptezeci de mii de oameni să fie induși în eroare simultan, sau să concludă în masă asupra unei minciuni. Sau, poate că istoria a înregistrat greșit numărul de șaptezeci de mii de oameni care au pretins că au văzut dansul soarelui. Sau, au văzut simultan un miraj (au fost îndemnați să se uite la soare, ceea ce le-ar fi afectat vederea). Însă, nici una dintre aceste aparente improbabilități nu este mai probabilă decât alternativa: Pământul a făcut un salt lateral, brusc, pe orbită, iar sistemul solar a fost distrus fără ca nimeni din afara Fatimei să bage de seamă. Totuși, Portugalia nu este chiar atât de izolată!⁸

Cam atât se poate sune despre „experiențele” personale cu zei sau alte fenomene religioase. Dacă ați avut o astfel de experiență, probabil că veți fi considerat-o cu adevărat reală. Însă nu vă așteptați și ca noi ceilalți să vă credem pe cuvânt, în special dacă suntem cât de cât familiarizați cu creierul și cu puterea sa.

ARGUMENTUL SCRIPTURII

Mai există oameni care se lasă convinși de Scriptură să creadă în Dumnezeu. Un argument obișnuit în acest sens, atribuit, printre alții, și lui C. S. Lewis (care știa câte ceva), spune că, de vreme ce Isus a susținut că este Fiul lui Dumnezeu, el nu poate decât fie să fi avut dreptate, fie să fi fost nebun sau mincinos: „Mad, Bad or God”⁹. Sau, fără valențe artistice, „Lunatic, Liar or Lord”¹⁰. Probele istorice că Isus ar fi reclamat statut divin sunt minime. Dar, chiar și dacă probele ar fi fost îndeajuns, ar fi apărut o ridicolă „trilemă”. O a patra posibilitate, parcă prea evidentă pentru a fi amintită, este aceea că Isus a fost interpretat greșit. Se întâmplă multora. Oricum, așa după cum am mai spus, nu există dovezi istorice viabile că el s-ar fi considerat vreodată divin.

⁸ Deși, odată, părinții soției mele au stat într-un hotel din Paris numit *Hotel de l'Univers et du Portugal*.

⁹ Nebun, fals sau Dumnezeu. (*N. trad.*)

¹⁰ Zăpăcit, mincinos sau Domn. (*N. trad.*)

Faptul că ceva este scris, este convingător doar pentru cei nefamiliarizați cu întrebări de genul „Cine a scris și când?”, „Cum au știut ce să scrie?”, „Au intenționat ei, la vremea lor, să spună ceea ce noi, la vremea noastră, înțelegem din ceea ce au scris?”, „Au fost lei observatori imparțiali, sau au avut o implicare care le-a nuanțat scrierile?” Încă de prin secolul 19, savanți teologi au afirmat faptul că evangheliile nu reprezintă relatări de la fața locului privind fapte istorice sau lumea reală. Toate au fost scrise cu mult după moartea lui Isus și, de asemenea, după epistolele lui Paul — care nu menționează aproape nici una dintre presupusele fapte din viața lui Isus. Toate au fost, apoi, copiate și recopiate de-a lungul a multe generații de „telefon fără fir” (a se vedea capitolul cinci), de către scribi failibili care, oricum, aveau propriile lor convingeri religioase.

Un bun exemplu de „nuanțare” în interesul religiei îl reprezintă înduioșătoarea legendă a nașterii lui Isus în Betleem, urmată de uciderea pruncilor. Atunci când au fost scrise evangheliile, la mulți ani după moartea lui Isus, nimeni nu mai știa unde se născuse el. O profeție a Vechiului Testament (Mica 5,2) spunea însă evreilor că mult așteptatul Mesia trebuie să se nască în Betleem. În lumina acestei profeții evanghelia lui Ioan remarcă în mod corect faptul că însoțitorii lui au fost surprinși că el *nu* se născuse la Betleem: „Unii au spus: Acesta este Cristosul. Dar, alții au spus: Cristosul trebuie să vină din Galileea? Nu spune scriptura: Cristos a venit din sămânța lui David, din orașul Betleem, unde a fost David?”

Matei și Luca tratează problema diferit, hotărând că, în definitiv, Isus *trebuie* să se fi născut în Betleem. Ei îl aduc însă acolo pe căi diferite. Matei îi plasează deja pe Maria și pe Iosif în Betleem, de unde pleacă spre Nazaret la mult timp după nașterea lui Isus, la întoarcerea lor din Egipt, unde se refugiaseră din cauza regelui Irod și a uciderii pruncilor. Luca, dimpotrivă, recunoaște faptul că, înainte să se fi născut Isus, Maria și Iosif trăiseră în Nazaret. Cum să faci atunci să-i plasezi în Betleem tocmai în momentul crucial, pentru a se împlini profeția? Luca spune că, pe vremea când guvernator al Siriei era Cyrenus (Quirinius), Cezar Augustus a decretat un recensământ al populației în scop fiscal, așa încât fiecare trebuia să meargă în „orașul lui”. Iosif descindea din „casa și linia lui David”, și de aceea trebuia să meargă în „orașul lui David, care este numit Betleem”. Aceasta trebuie să le fi părut o soluție bună. Atâta doar că este un nonsens istoric total, după cum au remarcat, printre alții,

A. N. Wilson în *Jesus*, și Robin Lane Fox în *The Unauthorized Version*. David, dacă a existat, trăise cu aproape o mie de ani înaintea Mariei și a lui Iosif. De ce l-ar fi pus românii pe Iosif să meargă într-un oraș unde trăiseră înaintașii lui cu un mileniu mai înainte ? Este ca și cum mi s-ar cere, să zicem, ca pe un formular de recensământ să consider Ashby-de-la-Zouch drept orașul meu natal, deoarece m-aș trage din Seigneur de Dakeyne, care a venit împreună cu William Cuceritorul și s-a stabilit acolo.

În plus, Luca încurcă datele amintind evenimente pe care istoricii le pot verifica independent. A existat, într-adevăr, un recensământ în timpul guvernatorului Quirinius, unul local, care nu a fost ordonat de către Cezar Augustus pentru tot imperiul, însă a avut loc prea târziu, în anul 6 d. Cr., la mult timp după moartea lui Irod. Lane Fox concluzionează că „povestirea lui Luca este imposibilă istoric și incoerentă intern”, însă este alături de demersul lui Luca și de dorința lui de a împlini profeția lui Mica.

În numărul din decembrie 2004 al *Free Inquiry*, editorul acestei excelente reviste, Tom Flynn, a adunat o colecție de articole care se referă la contradicțiile și hiatusurile mult iubitei povești de Crăciun. Flynn însuși însiruieste o mulțime de contradicții dintre Matei și Luca, singurii evangheliști care se ocupă de povestea nașterii lui Isus.¹¹ Robert Gillooly arată, la rândul lui, cum toate elementele esențiale ale legendei lui Isus, inclusiv steaua de la răsărit, nașterea din fecioară, venerarea pruncului de către regi, minunile, execuția, învierea și înălțarea, sunt împrumutate, fiecare, din alte religii deja existente în Mediterană și în regiunea Orientului Apropiat. Flynn apreciază că dorința lui Matei de a împlini profețiile mesianice (descendența din David, nașterea în Betleem) în beneficiul cititorilor evrei se bate cap în cap cu dorința lui Luca de a adapta creștinismul pentru „neamuri” [ne evrei] apelând la sensibilitățile religiilor păgâne eleniste (nașterea din fecioară, venerarea de către regi etc). Deși contradicțiile care rezultă de aici sunt evidente, ele sunt masiv trecute cu vederea de către cel credincios.

Creștinii sofisticăți nu au nevoie de George Gershwin care să-i convingă că „The things that you're li'ble / To read in the Bible /

¹¹Tom Flynn, „Matthew vs. Luke”, *Free Inquiry* 25: 1, 2004, 34-45; Robert Gillooly, „Shedding light on the light of the world”, *Free Inquiry* 25:1,2004,27-30.

It ain't necessarily so"¹². Există însă mulți creștini simpli care consideră că sunt neapărat așa, și care iau Biblia în serios, ca pe un registru într-adevăr fidel și literal al istoriei și, în consecință, ca pe dovada pe care se sprijină credința lor. Au deschis, oare, acești oameni, cartea despre care cred că reprezintă un adevăr literal ? De ce nu observă acele contradicții evidente ? Un literalist nu ar trebui

să fie preocupat de faptul că Matei trasează ascendența lui Iosif până la regele David, prin intermediul a douăzeci și opt de generații, în vreme ce Luca prezintă patruzeci și una de generații ? Și mai rău, numele de pe cele două liste aproape că nu se suprapun! Deși, oricum, dacă Isus s-a născut dintr-o fecioară, ascendența lui Iosif este irelevantă și inutilă împlinirii profeției Vechiului Testament conform căreia Mesia trebuie să descindă din David.

Într-o carte al cărei subtitlu este *The Story Behind: Who Changed the New Testament and Why*, cercetătorul biblic Bart Ehrman dezvăluie uriașa incertitudine care umbrește textele Noului Testament.¹³ În introducerea cărții, profesorul Ehrman descrie emoționant drumul său educațional de la fundamentalistul biblic la scepticul informat, provocat de iluminarea venită odată cu înțelegerea failibilității scripturilor. În mod semnificativ, pe măsură ce urca în igraria universităților americane, de la nivelul cel mai de jos al „Moody Bible Institute”, prin Wheaton College (ceva mai sus pe scară, dar tot o alma mater a lui Billy Graham) până la Princeton Theological Seminary, a fost avertizat la fiecare pas că îi va fi dificil să-și păstreze creștinismul fundamentalist în fața progresismului amenințător. Așa a și fost, iar noi, cititorii lui, suntem beneficiarii acestui lucru. Alte înviorătoare cărți iconoclaste de critică biblică sunt *The Unauthorized Version*, a lui Robin Lane Fox, deja amintită, și *The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously*, a lui Jaques Berlinerblau.

Cele patru evanghelii care au reușit să ajungă în canonul oficial au fost alese, mai mult sau mai puțin arbitrar, dintr-un număr mai

¹² „Lucrurile pe care / Le-ai putea citi în Biblie / Nu sunt neapărat așa”. (N. trad.)

¹³ Dau numai subtitlul, deoarece numai de acesta sunt sigur. Titlul principal al ediției mele, publicată de Continuum, la Londra, este *Whose Word Is It?* Nu pot să-mi dau seama dacă această ediție este a aceiași cărți publicate în America, la Harper, San Francisco, al cărei titlu este *Misquoting Jesus*, pe care nu am văzut-o. Presupun că este aceeași carte, dar de ce ar proceda editorii astfel?

mare, de cel puțin douăsprezece, care includea și Evangheliile lui Toma, Petru, Nicodim, Filip, Bartolomeu și Maria Magdalena.¹⁴ La aceste evanghelii suplimentare se referea Jefferson în scrisoarea către nepotul lui:

Am uitat să menționez, când am vorbit despre Noul Testament, că trebuie să citești toate istorisirile despre Cristos, pe cele ale celor pe care conciliile au hotărât în locul nostru să-i numească pseudoevangheliști, ca și pe cele ale celor numiți evangheliști. Deoarece acești pseudoevangheliști nu au avut pretenția unei inspirații, precum au făcut ceilalți, tu trebuie să judeci pretențiile lor cu gândirea ta, și nu cu cea a oamenilor Bisericii.

Evangheliile care nu au reușit să se impună au fost omise de oamenii Bisericii, probabil pentru că includeau povestiri care erau chiar și mai stânjenitor de neverosimile decât cele patru canonice. Evanghelia copilăriei lui Isus, a lui Toma, de exemplu, conține multe istorioare despre copilul Isus care abuza de puterile sale magice ca o zână răutăcioasă, prefăcându-și tovarășii de joacă în capre, cu neobrăzare, sau transformând noroiul în vrăbii, ori lungind o bucată de lemn pentru a da astfel o mână de ajutor tatălui său, la tâmplărie.¹⁵ Se poate spune că oricum nimeni nu crede în povești cu miracole grosolane, ca cele din Evanghelia lui Toma. Dar, nici în cele patru evanghelii canonice nu există mai multe sau mai puține motive de a crede. Toate au un statut de legendă, fiind la fel de îndoielnice din punct de vedere faptic precum poveștile cu Regele Arthur și Cavalerii Mesei Rotunde.

Cea mai mare parte din ceea ce au în comun cele patru evanghelii provine dintr-o sursă comună, fie evanghelia lui Marcu, fie o lucrare pierdută al cărei urmaș târziu este Marcu. Nimeni nu știe cine au fost cei patru evangheliști, însă este aproape sigur că ei nu l-au întâlnit niciodată, personal, pe Isus. Mare parte din ceea ce au scris ei nu a reprezentat în nici un caz o tentativă onestă de relatare istorică, ci a fost pur și simplu o prelucrare a Vechiului Testament,

¹⁴ Erhman (2006). De asemeni, Ehrman (2003a, b).

¹⁵ În biografia lui Isus, A. N. Wilson se îndoiește de faptul că Iosif a fost tâmplar, într-adevăr, cuvântul grecesc *tekton* înseamnă tâmplar, însă a fost tradus din aramaicul *naggār*, care poate însemna meșter sau învățat.

deoarece meșterii evangheliști erau ferm convinși că viața lui Isus trebuie să împlinească profețiile acestuia. Se poate chiar alcătui o argumentație istorică serioasă, deși nesprrijinită larg, conform căreia Isus nu existat deloc, așa cum a făcut, printre alții, profesorul G. A. Wells, de la University of London, într-un număr de cărți, inclusiv *Did Jesus Exist?*

Deși, probabil, Isus a existat, savanți bibliști reputați nu privesc, în general, Noul Testament (și, evident, nici Vechiul Testament) ca pe o relatare de încredere a ceea ce s-a petrecut cu adevărat în istorie, așa că nu consider Biblia, mai departe, ca mărturie pentru nici un fel de zeitate. În viziunile cuvinte ale lui Thomas Jefferson, care îi scria predecesorului lui, John Adams, „Va veni ziua în care fiaçãoea mistică a lui Isus, având Ființa Supremă ca tată, din pântecul unei virgine, va fi așezată alături de povestirea nașterii Minervei din creierul lui Jupiter”.

Romanul *Codul lui Da Vinci*, al lui Dan Brown, precum și filmul făcut după acesta, ridică controverse uriașe în cercurile bisericești. Creștinii sunt îndemnați să boicoteze filmul și să picheteze sălile de cinema care îl proiectează. Acest roman este, într-adevăr, fabricat de la început și până la sfârșit: inventat, ficțional. Din acest punct de vedere el este la fel ca și evangheliile. Singura diferență dintre *Codul lui Da Vinci* și evangheliile este aceea că acestea reprezintă ficțiune antică, pe când romanul pe cea modernă.

ARGUMENTUL OAMENILOR DE ȘTIINȚĂ RELIGIOȘI DE RENUME

Imensa majoritate a oamenilor inteligenți eminenți dezaprobă religia creștină, însă ascund acest lucru publicului deoarece se tem sa nu-și piardă veniturile.

BERTRAND RUSSELL

„Newton era credincios. Cine sunteți dumneavoastră sa vă puneți deasupra lui Newton, Galileo, Kepler, etc. etc. etc. ? Dacă Dumnezeu a fost suficient de bun pentru cei ca ei, cine vă credeți?” Nu că ar conta prea mult în fața unui astfel de nefericit argument, dar unii susținători au adăugat chiar și numele lui Darwin, despre care apar mereu, ca un miros urât, zvonuri persistente, dar demonstrabil

de către o anume „Lady Hope”, care a țesut o poveste mișcătoare cu un Darwin odihnindu-se pe perne în lumina serii, frunzărind Noul Testament și mărturisind că evoluția a fost în întregime greșită. În cadrul acestei secțiuni mă voi concentra mai mult asupra oamenilor de știință, deoarece, din motive nu foarte greu de imaginat probabil, aceia care lansează nume de personalități ca exemple de credință alee în mod obișnuit oameni de știință.

Newton a susținut, într-adevăr, că este credincios. La fel au făcut aproape toți, până în, semnificativ zic eu, secolul al nouăsprezecelea, când s-a manifestat mai puțină presiune socială și judiciară pentru profesarea credinței decât în secolele anterioare și, totodată, a existat mai mult suport științific în favoarea abandonării ei. Au existat, desigur, și excepții, în ambele direcții. Chiar și anterior lui Darwin, nu toată lumea era credincioasă, după cum o arată James Haught în *2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage of Doubt*. Există și oameni de știință care, după Darwin, au trecut la credință. Nu avem nici un motiv să ne îndoim de sinceritatea lui Michael Faraday în calitatea lui de creștin, chiar și după ce a făcut cunoștință cu lucrările lui Darwin. El a fost membru al sectei san-demaniene (astăzi, practic, dispărută), care credea în interpretarea literală a Bibliei, spăla ritual picioarele noilor membri și a făcut multe pentru a induce voința lui Dumnezeu. În 1860, anul următor apariției *Originii speciilor*, Faraday a devenit *elder* [venerabil] și a murit ca sandeman în 1867. Teoreticianul James Clerk, omologul experimentalistului Faraday, era în egală măsură un creștin devotat. La fel a fost și celălalt stâlp al fizicii britanice din secolul 19, William Thomson - lord Kelvin, care a încercat să demonstreze faptul că evoluția era exclusă din pricina lipsei timpului. Greșelile de datare ale marelui termodinamist presupuneau că Soarele era un fel de foc, care ardea un combustibil ce avea să se termine în câteva zeci de milioane de ani, și nu în mii de milioane. Evident, nu ne-am

¹⁶ Chiar și eu am fost onorat cu profeții de convertire pe patul morții. Într-adevăr, ele apar cu o monotonă regularitate, fiecare repetare atrăgând norii proaspeți, înrouați, ai iluziei că este o idee inteligentă și nouă. Probabil că ar trebui să mă înregistrează, pentru a-mi prezerva postum reputația. Lalla Ward adaugă: „De ce să te convertești la ceasul morții? Dacă tot renunți la convingerile tale, fă-o la timp CA să poți câștiga Premiul Templeton și apoi da vina pe senilitate”.

fi putut aștepta din partea lui Kelvin să cunoască energia nucleară. Din fericire, la întâlnirea din 1903 a British Association, i-a revenit iui Sir George Darwin, cel de al doilea fiu al lui Charles, plăcerea de a-și răzbuna neînnobilatul tată, amintind descoperirea radiului de către soții Curie și desființând astfel estimările anterioare ale lordului Kelvin, încă în viață.

De-a lungul secolului al douăzecilea a devenit dificil să găsești Oameni de știință practicanți ai religiei, deși aceștia nu sunt neapărat rari. Presupun că cei mai mulți dintre cei mai recentți sunt religioși doar în sensul einsteinian, care, așa după cum am arătat în primul capitol, reprezintă o folosire greșită a termenului. Cu toate acestea, există câteva exemplare autentice de oameni de știință buni care sunt în mod sincer credincioși pe de-a întregul, în sens tradițional. Printre oamenii de știință contemporani britanici pot fi alese trei nume, care au plăcuta rezonanță familiară a numelor unor parteneri într-o firmă dickensiană de avocatură: Peacocke, Stannard și Polkinghorne. Toți trei, fie au câștigat Premiul Templeton, fie sunt în membri în Templeton Board of Trustees. După discuții amicale cu toți, atât publice cât și particulare, continuu să rămân perplex nu atât față de credința lor într-un legiuitor cosmic, de orice fel, cât de încredințarea lor în amănuntele religiei creștine: învierea, iertarea păcatelor și toate celelalte.

Și în Statele Unite există exemple asemănătoare, precum Francis Collins, directorul administrativ al ramurei americane, oficiale, a Human Genome Project¹⁷ [Proiectul Genomului Uman]. însă, la fel ca și în Marea Britanie, ei ies în evidență prin raritate, fiind subiectul uimirii amuzate a colegilor lor din comunitatea academică. În 1986, în grădina vechiului său colegiu de la Cambridge, Clare, l-am intervievat pe prietenul meu Jim Watson, geniu fondator al Human Genome Project, pentru un documentar BBC despre Gregor Mendel, geniu fondator al geneticii însăși. Mendel, desigur, a fost un om credincios, călugăr augustinian; dar aceasta se petrecea în secolul 19, atunci când călugăria a reprezentat pentru tânărul Mendel singura cale de a-și urma pasiunea științifică. Pentru el a fost echivalentul unui grant de cercetare. L-am întrebat pe Watson dacă știe, astăzi, mulți oameni de știință credincioși. Mi-a

¹⁷ A nu se confunda cu proiectul neoficial al genomului uman, condus de către strălucitorul (și nonreligiosul) „corsar” al științei, Craig Venter.

răspuns: „Practic, niciunul. Îi întâlnesc ocazional, și sunt oarecum stânjenit (râsete), pentru că, știi, nu pot să cred că cineva acceptă un adevăr prin revelație”.

Francis Crick, cofondator împreună cu Watson al întregii revoluții genetice moleculare, a demisionat de la Churchill College, din Cambridge, din cauza deciziei colegilor lui de a construi o capelă (la cererea unui sponsor). În interviul meu cu Watson de la Clare, i-am atras atenția că, spre deosebire de el și de Crick, sunt persoane care nu văd nici un conflict direct între știință și religie, deoarece susțin că știința se referă la felul cum merg lucrurile, pe când religia la motivul pentru care toate există. Watson a replicat imediat: „Păi, nu cred că suntem aici *degeaba*. Suntem produse ale evoluției. S-ar putea spune, « Vai de mine, viața ar trebui să fie destul de cenușie dacă nu ai crede că există un scop ». Eu prevăd însă faptul că voi avea parte de un prânz foarte bun”. Și am avut, de asemeni, și un prânz bun.

Eforturile susținătorilor de a găsi oameni de știință distinși, moderni, care să fie credincioși, degajă un aer de disperare care generează acel sunet de neconfundat al unor butoaie goale care sunt rătăcite. Singurul site care pretinde a prezenta o listă cu „oameni de știință creștini câștigători ai Premiului Nobel” prezintă un număr de șase, dintr-un total de câteva sute de laureați. Dintre aceștia șase, s-a dovedit că patru nu erau laureați Nobel, iar unul, cel puțin, după cum știu cu siguranță, este un noncredincios care merge la biserică din rațiuni de socializare. Un studiu mai sistematic al lui Benjamin Beit-Hallahmi „a descoperit că printre laureații Premiului Nobel pentru știință, ca și printre cei pentru literatură, era prezent un remarcabil grad de ireligiozitate, comparativ cu popoarele din care aceștia provin”.¹⁸

Un studiu realizat de Larson și Witham pentru prestigioasa revistă *Nature*, în 1998, a arătat că dintre oamenii de știință americani apreciați ca fiind suficient de distinși pentru a fi aleși în National Academy of Sciences, numai șapte procente cred într-un Dumnezeu personal.¹⁹ Această copleșitoare preponderență a ateilor reprezintă aproape exact opusul profilului populației americane

¹⁸ Beit-Hallahmi and Argyle (1997).

¹⁹ E. J. Larson and L. Witham, „Leading scientists still reject *God*”, *Nature* 394, 1998, 313.

obișnuite, din care nouăzeci de procente cred într-o ființă supranaturală de un fel oarecare. Cifra referitoare la oamenii de știință mai puțin eminenti, care nu au fost aleși în respectiva academie, este intermediară. La fel ca și la cei distinși, numărul celor credincioși este mai mic, dar cu un procentaj ceva mai puțin dramatic, de patruzeci de procente. Această situație corespunde întocmai cu ceea ce mă așteptam, anume ca oamenii de știință americani să fie mai puțin credincioși decât publicul larg, iar cei mai apreciați dintre ei să fie și cei mai puțin religioși. Ceea ce este remarcabil este opoziția polară dintre religiozitatea publicului american în general și ateismul elitei intelectuale.²⁰

Este oarecum amuzant faptul că principalul site creaționist, „Answers in Genesis”, citează studiul lui Larson și Witham, însă nu ca dovadă că ceva ar fi în neregulă cu religia ci ca pe o armă în lupta internă cu susținătorii rivali ai religiei, respectiv cei care susțin că evoluția este compatibilă cu religia. Sub titlul „National Academy of Sciences is Godless to the Core”²¹, „Answers in Genesis” este încântată să citeze paragraful de încheiere al scrisorii lui Larson și Witham adresată editorului revistei *Nature*:

Pe când ne puneam la punct datele, NAS (National Academy of Sciences) a publicat o broșură care încurajează predarea evoluției în școlile publice, o continuă sursă de fricțiune între comunitatea științifică și unele cercuri creștine conservatoare din Statele Unite. Broșura îi asigură pe cititori că „Dacă Dumnezeu există sau nu, aceasta este o chestiune asupra căreia știința este neutră”. Președintele NAS, Bruce Alberts, a spus: „Există mulți membri de excepție ai acestei academii care sunt oameni foarte religioși, care cred în evoluție, mulți dintre ei biologi”. Analiza noastră sugerează altceva.

Alberts a îmbrățișat NOMA din motivele pe care le-am discutat în capitolul al doilea („Școala Neville Chamberlain pentru evoluționiști”). „Answers in Genesis” are însă o agendă foarte diferită.

²⁰ <http://www.leaderu.com/ftissues/ft9610/reeves.html> oferă o analiză deosebit de interesantă a tendințelor istorice ale opiniei religioase americane, de Thomas C. Reeves, profesor de istorie la University of Wisconsin, bazată pe Reeves (1996).

²¹ <http://www.answersingenesis.org/docs/3506.asp>.

Echivalentul britanic (precum și în zona Commonwealth-ului, inclusiv Canada, Australia, Noua Zeelandă, India Pakistan, Africa anglofonă etc.) al US National Academy of Sciences este Royal Society [Societatea Regală]. În momentul tipăririi acestei cărți, colegii mei R. Elisabeth Cornwell și Michael Stirrat scriu o lucrare de cercetare similară, însă mai temeinică, despre opțiunile religioase ale membrilor Royal Society. Autorii își vor publica integral concluziile mai târziu, însă au avut bunăvoința să-mi permită să citez aici câteva rezultate preliminare. Au folosit o scară cu șapte puncte, de tip Likert, o tehnică standard pentru măsurarea opiniei publice. Au fost investigați toți cei 1 074 de membri ai Royal Society care au o adresă de mail (marea majoritate), și au răspuns aproape 23 de procente (o cifră bună pentru astfel de studii). Le-au fost oferite diferite opțiuni, ca de exemplu: „Cred într-un Dumnezeu personal, care se interesează de persoane, ascultă și răspunde rugăciunilor, îl preocupă păcatele și greșelile și judecă”. Pentru fiecare astfel de frază, subiecții au fost invitați să aleagă un număr de la 1 (dezacord puternic) la 7 (acord puternic). Este destul de dificil să compari rezultatele lor cu cele ale studiului lui Larson și Witham, pentru că aceștia au oferit academicienilor americani o scară cu numai trei puncte, și nu cu șapte, însă tendința generală este aceeași. Majoritatea covârșitoare a academicienilor britanici, ca și majoritatea covârșitoare a academicienilor americani, este atee. Numai 3,3 procente dintre membrii britanici au fost puternic de acord cu declarația privind existența Dumnezeului personal (au ales 7, pe scară), în vreme ce 78,8 procente nu au fost puternic de acord (au ales 1, pe scară). Dacă îi definești drept „credincioși” pe cei care au ales 6 sau 7, și „necredincioși” pe cei care au ales 1 și 2, descoperi 213 necredincioși și de abia 12 credincioși. Ca și Larson și Witham, și după cum au observat și Beit-Hallahmi și Argyle, Cornwell și Stirrat au găsit o mică, dar semnificativă, tendință de a fi atei la biologi decât la fizicieni. Pentru restul amănuntelor și foarte interesantele lor concluzii, vă rog să consultați studiul, atunci când va fi publicat.²²

Lăsându-i de-o parte pe oamenii de știință de elită ai academiei americane și ai academiei britanice, există vreo dovadă că și în rândurile marii populații atei se aleg dintre cei mai bine educați și mai

intelenți? Au fost publicate câteva studii de cercetare privind relația statistică între religiozitate și nivelul educației, sau religiozitate și nivelul de inteligență. În *How We Believe: The Search for God in an Age of Science*, Michael Schermer descrie un sondaj printre americani aleși la întâmplare, pe care l-au întreprins el și colegul lui Frank Suiloway. Printre multele rezultate interesante, a fost și descoperirea faptului că religiozitatea este, într-adevăr, corelată negativ cu educația (persoanele mai educate sunt mai puțin susceptibile de a fi religioase). Religiozitatea este corelată, de asemeni negativ, și cu interesul manifestat pentru știință și (puternic) în liberalismul politic. Nimic din acestea nu constituie o surpriză, nici chiar faptul că există o corelație pozitivă între religiozitate și religiozitatea parentală. Sociologi care au studiat copii britanici au descoperit că numai unul din circa doisprezece se desparte de credința părinților lui.

După cum ar fi fost de așteptat, cercetători diferiți măsoară lucrurile în moduri diferite, astfel încât este greu să compari studii diverse. Pentru a lua în calcul toate cercetările publicate pe o anu-mită temă, un cercetător folosește tehnica metaanalizei, numărând lucrările care au concluzionat într-un fel, ca și pe cele care au concluzionat în alt fel. Asupra subiectului religiei și nivelului de inteligență, singura metaanaliză pe care o cunosc este cea publicată de către Paul Bell în *Mensa Magazine*, în 2002 ("Mensa" este societatea persoanelor cu un indice de inteligență ridicat și, deloc surprinzător, publicația lor conține articole privind singurul lucru care îi reunește).²³ Bell a concluzionat: „Din 43 de studii întreprinse din 1927 privind relația dintre credința religioasă și inteligența personală, și/sau nivelul educației, exceptând patru, toate celelalte au găsit o conexiune inversă. Respectiv, cu cât nivelul inteligenței sau al educației cuiva este mai înalt, cu atât este mai puțin probabil ca acesta să fie credincios sau să aibă „credințe” de orice fel”.

Este aproape inevitabil ca o metaanaliză să fie mai puțin specifică decât studiile care au contribuit la constituirea ei. Ar fi bine dacă am avea mai multe studii în această direcție, ca și despre membrii grupurilor de elită, precum alte academii naționale sau câștigătorii unor premii și medalii importante, ca Nobel, Crafoord,

P. Bell, „Would you believe it?”, *Mensa Magazine*, Feb. 2002, 12-13.

Fields, Kyoto, Cosmos și altele. Sper ca viitoarele ediții ale acestei cărți să includă astfel de date. Din studiile existente se poate extrage rezonabila concluzie că pentru apărătorii religiei ar fi mai înțelept să fie ceva mai tăcuți decât de obicei, cu privire la subiectul modelelor reprezentative, cel puțin atunci când este vorba despre oamenii de știință.

MIZA LUI PASCAL

Marele matematician francez Blaise Pascal a afirmat că, oricât de îndepărtate ar fi șansele existenței lui Dumnezeu, există o asimetrie și mai mare în penalizarea estimării greșite. Cu alte cuvinte, ar fi mai bine să credeți în Dumnezeu, deoarece, dacă aveți dreptate, sunt șanse de dobândire a fericirii veșnice, iar dacă nu aveți, nu contează, oricum, prea mult. Pe de altă parte, dacă nu credeți în Dumnezeu și reiese că ați greșit, aveți parte de pedeapsa veșnică, deși, și dacă aveți dreptate, oricum nu contează. Confruntat cu o astfel de situație, este mai bine să fii acerebral. Crezi, deci, în Dumnezeu.

Este, totuși, ceva aparte cu acest argument. Credința nu este o politică pe care să o poți decide. Pentru mine cel puțin, ea nu este ceva asupra căruia aș putea decide, printr-un act de voință. Pot decide să merg la biserică și pot decide să recit crezul niceean, și pot decide să jur pe un teanc de biblii credință în fiecare cuvânt pe care îl conțin. Însă, nimic din toate acestea nu mă poate face să cred cu adevărat, dacă nu cred de fapt. Miza lui Pascal nu va putea vreodată să fie altceva decât un argument pentru o *pretinsă* credință în Dumnezeu. Iar Dumnezeu în care pretinzi că ai credință ar fi bine să nu fie de tipul atotștiutor, pentru că ar observa înșelăciunea. Ideea caraghioasă că a crede este ceva ce poate fi *decis*, este ironizată de Douglas Adams în *Dirk Gently's Holistic Detective Agency*, unde facem cunoștință cu robotul Electric Monk [călugărul electric], un dispozitiv care economisește munca manuală, pe care îl cumperi pentru „a crede în locul tău”. Modelul *de lux* este prezentat ca fiind „capabil de a crede lucruri pe care nu le-ar crede nici cei din Salt Lake City”²⁴.

De ce, oare, acceptăm imediat ideea că singurul lucru pe care trebuie să-l faci, dacă vrei să-l mulțumești pe Dumnezeu, este să

„Capitala” americană a credinței mormone. (N. trad.)

crezi în el ? Ce are credința atât de special ? Nu este la fel de posibil ca Dumnezeu să răsplătească bunătatea, sau generozitatea, sau modestia ? Sau sinceritatea ? De ce nu ar fi Dumnezeu un om savant care consideră căutarea adevărului drept virtutea supremă ? Într-adevăr, cel care a proiectat universul, nu ar *trebui* să fie un savant ? Bertrand Russell a fost întrebat ce ar răspunde dacă ar muri și s-ar trezi față în față cu Dumnezeu care îl întreabă de ce nu a crezut în el ? „Nu au fost destule dovezi, Doamne, nu au fost destule dovezi”, a fost răspunsul (nemuritor, era să spun) lui Russell. Nu ar trebui Dumnezeu să-l răsplătească mai mult pe Russell, pentru scepticismul lui curajos (dacă nu numai pentru pacifismul curajos care l-a aruncat în închisoare în timpul Primului Război Mondial), decât l-ar răsplăti pe Pascal pentru că s-a ascuns ca un laș în spatele unui pariu ? Și, devreme ce nu știm de care parte va fi Dumnezeu, nu trebuie să *cunoaștem* pentru a respinge miza lui Pascal. Amintiți-vă că vorbim despre un pariu, iar Pascal nu a mizat decât pe șanse îndepărtate. Ați *paria* pe șansele ca Dumnezeu să pună preț, incorect, pe credința falsă (sau, chiar pe cea cinstită), decât pe scepticismul cinstit ?

Din nou, să presupunem că Dumnezeul cu care veți fi față în față, atunci când muriți, se dovedește a fi Baal, și să presupunem că Baal este la fel de gelos precum se spune despre vechiul său rival Yahweh. Nu ar fi fost mai bine dacă Pascal ar fi mizat pe neexistența lui Dumnezeu decât pe Dumnezeul greșit ? Nu cumva numărul imens de potențiali zei și zeițe, pe care s-ar putea miza, viciază întreaga logică a lui Pascal ? Probabil că Pascal a glumit atunci când și-a prezentat miza, la fel cum glumesc și eu desființând-o. Am întâlnit însă oameni, care, de exemplu, în sesiunile de întrebări și răspunsuri care urmează unei lecturi publice, au prezentat miza lui Pascal ca pe un argument în favoarea credinței în Dumnezeu, așa încât, o scurtă expunere a ei a fost potrivită.

Până la urmă, este posibil să susții un fel de miză anti-Pascal ? Să presupunem că acceptăm că ar fi, într-adevăr, o șansă extrem de mică pentru existența lui Dumnezeu. Cu toate acestea, nu se poate considera că ai duce o viață mai bună, mai plină, dacă ai paria pe neexistența lui, decât dacă ai paria pe existență și, în consecință, ți-ai irosi prețiosul timp venerându-l, făcându-i sacrificii, luptându-te și murind pentru el etc. ? Nu voi chestiona mai departe, însă cititorii ar putea să o rețină pentru capitolele următoare, despre consecințele negative care pot decurge din credința și practica religioasă.

ARGUMENTELE LUI BAYES²⁵

Cred că, cel mai ciudat caz pe care l-am întâlnit printre diferitele încercări de a demonstra existența lui Dumnezeu este argumentul lui Bayes, adus recent în discuție de către Stephen Unwin, în *The Probability of God*. Am ezitat înainte de a include și acest argument, care este deopotrivă și mai slab și mai neaureolat de vechime decât altele. Totuși, la apariția ei în 2003, cartea lui Unwin a primit o atenție apreciabilă din partea presei și oferă ocazia de a reuni o serie de explicații. Am o oarecare înțelegere față de intențiile ei, deoarece, așa după cum am arătat în capitolul al doilea, eu consider existența lui Dumnezeu ca pe o ipoteză științifică investigabilă, cel puțin în principiu. De asemeni, tentativa naivă a lui Unwin de a preciza o probabilitate este agreabilă și nostimă.

Subtitlul cărții, *A Simple Calculation that Proves the Ultimate Truth*, poartă semnele unei adăugiri ulterioare din partea editorului, deoarece o astfel de nețărmită încredere nu se regăsește în textul lui Unwin. Mai degrabă, Cartea ar putea fi considerată un „manual practic”, un fel de „teoremă a lui Bayes pentru dobitoci”, care se folosește de existența lui Dumnezeu pentru un semiamu-zant studiu de caz. Pentru demonstrarea teoremei lui Bayes, Unwin ar fi putut folosi drept studiu de caz, la fel de bine, și o crimă ipotetică. Detectivul încadrează dovezile. Ampretele de pe revolver o indică pe D-na Peacock, cuantifică bănuiala prin alocarea unei valori numerice. Pe de altă parte, Prof. Plum are motive pentru a pune la cale o înscenare. Deci, reduce suspiciunea asupra D-nei Peacock cu o valoare numerică corespunzătoare. Dovezile criminalistice sugerează o probabilitate de 70 de procente ca revolverul să fi fost acționat cu precizie de la distanță, ceea ce susține ipoteza unui făptaș cu pregătire militară. Cuantifică gradul ridicat de suspiciune în ceea ce îl privește pe colonelul Mustard. Preotul Green are cel mai plauzibil motiv de a fi comis crima.²⁶ Mărește mărește

⁵ Thomas Bayes a fost un preot de țară britanic, de la începutul secolului 18, pasionat de matematică și de jocurile de noroc. Este cunoscut pentru ideile și conceptele pe care le-a dezvoltat în teoria probabilităților. Este creatorul teoremei matematice care îi poartă numele. (*N. trad.*)

²⁶ Personajul din versiunile jocului [video, detectivistic] *Cluedo* vândute în Marca Britanie (locul său de origine), Australia, Noua Zeelandă, India și alte zone vorbitoare de engleză se numește Reverend Green [preotul Green], cu excepția [Americii](#) de Nord, unde el devine, brusc, Mr. Green [Dl. Green]. Ce se întâmplă?

valoarea numerică a acestei posibilități. Totuși, firul de păr lung și blond, de pe haina victimei, nu poate fi decât al domnișoarei Scarlet... și așa mai departe. În mintea detectivului se agită un amestec de posibilități mai mult sau mai puțin subiective, care îl trag în direcții diferite. Teorema lui Bayes ar trebui să-l ajute să ajungă la o concluzie. Ea reprezintă o mașinărie matematică în care ie combină mai multe posibilități pentru a rezulta un verdict final, Care, la rândul lui, prezintă propria măsură estimativă de posibilitate. Desigur, însă, că estimarea finală nu poate fi mai bună decât numerele din care a fost ea alcătuită. Iar acestea sunt, de obicei, apreciate în mod subiectiv, cu toate îndoielile inerente care decurg din aceasta. Aici se aplică principiul „Garbage In, Garbage Out” [întră gunoi, iese gunoi] — iar, în cazul Dumnezeului lui Unwin, „se aplică” este un termen prea blând.

Unwin este precum un consultant în managementul riscului care duce flamura inferenței bayesiene împotriva metodelor statistice rivale. El ilustrează teorema lui Bayes nu printr-o crimă, ci prin cel mai mare caz din toate, cel al existenței lui Dumnezeu. Ideea este de a începe într-o completă incertitudine, pe care el o cuantifică atribuind posibilităților de existentă și nonexistentă a lui Dumnezeu câte 50 de procente. Apoi, prezintă șase lucruri importante în această chestiune, plasează pe fiecare o valoare numerică, introduce cele șase numere în mașinăria teoremei lui Bayes și vede ce numere apar. Problema este, însă, aceea că, repet, cele șase evaluări nu reprezintă cantități măsurate ci doar aprecierile personale ale lui Stephen Unwin, transformate în numere de dragul exercițiului. Cele șase lucruri sunt:

1. Posedăm un simț al binelui.
2. Oamenii fac lucruri rele (Hitler, Stalin, Saddam Hussein).
3. Natura face lucruri rele (cutremure, tsunamiuri, uragane).
4. Pot exista mici minuni (mi-am pierdut cheile și le-am găsit apoi).
5. Pot exista mari minuni (Isus ar fi putut învia).
6. Oamenii au experiențe religioase.

Ce rost are (după mine, niciunul) să intri într-o cursă bayesiană în care Dumnezeu se avântă înainte, apoi decade, după care se cațără

înapoi la 50 de procente, acolo de unde începuse, pentru a se bucura, în final, în estimarea lui Unwin, de cele 67 de procente de posibilitate de a exista. După care, Unwin hotărăște că verdictul de 67 de procente nu este destul de ridicat și face ciudata mișcare de a-1 propulsa, printr-o injecție de „credință”, la 95 de procente. Pare o joacă, însă astfel procedează el. Mi-aș fi dorit să pot spune și cum o justifică, însă nu este nimic de spus în acest sens. Am mai întâlnit și în altă parte acest gen de absurditate, atunci când am provocat oameni de știință religioși, dar, altfel, inteligenți, să-și explice credința, ținând cont că acceptau lipsa probelor: „Admit că nu există dovezi. Există însă o *rațiune* pentru care se numește „credință” (aceste ultime cuvinte fiind pronunțate cu o convingere aproape agresivă, fără nici o urmă de reținere sau apărare)”.

În mod surprinzător, lista de șase lucruri a lui Unwin nu cuprinde argumentul proiectului și nici vreuna dintre cele cinci „dovezi” ale lui d'Aquino, sau ceva din diferitele argumente ontologice. Nu are nici o legătură cu ele: acestea nu contribuie nici măcar în cea mai mică măsură la estimările numerice privind posibilitatea existenței lui Dumnezeu. Autorul le discută însă și, ca un bun statistician, le dă la o parte ca fiind vide. Cred că aceasta, este în favoarea lui, deși motivul pentru care nu ia în considerare argumentul proiectului este diferit de cel al meu. Argumentele pe care le acceptă el, prin ușa bayesiană, sunt, după mine, slabe. Să spun numai că estimările valorice subiective pe care le-aș fi dat eu sunt diferite de cele ale lui și, oricum, cui îi mai pasă de aprecieri subiective?! El consideră că, faptul că posedăm simțul binelui și răului înclină puternic în favoarea lui Dumnezeu, în vreme ce eu consider că nu ar trebui să-1 miște deloc din punctul de așteptare inițial, în nici o direcție. Capitolele șase și șapte vor arăta că posesia unui simț al binelui și răului nu poate susține nici o legătură clară cu existența unei zeități supranaturale. La fel precum și în cazul capacității noastre de a aprecia un cvartet de Beethoven, simțul binelui (nu, în mod necesar, și tendința de a-1 urma) ar fi ceea ce este, cu, sau fără, Dumnezeu.

Pe de altă parte, Unwin consideră că existența răului, în mod special catastrofele naturale precum cutremurele și tsunamiurile, cântăresc greu în *defavoarea* posibilității ca Dumnezeu să existe. Aici, aprecierea lui Unwin este opusă celei ale mele, însă merge împreună cu alți teologi incozi. „Teodiceea” (susținerea preeminenței providenței divine în fața existenței răului) îi ține treji pe teologi și noaptea. Recunoscutul *Oxford Companion to Philosophy* prezintă

problema răului drept „cea mai importantă obiecțiune în fața teismului tradițional”. El este, însă, doar un argument împotriva existenței lui Dumnezeu. Bunătatea nu face parte din *definiția* Ipotezei Dumnezeu, ci, doar, un adagiu de dorit.

Se pare că persoanele cu înclinații teologice sunt, adesea, cronic incapabile de a distinge ceea ce este adevărat de ceea ce le-ar plăcea lor să fie adevărat. Însă, pentru un credincios ceva mai sofisticat într-o formă de inteligență supranaturală, este de o ușurință copilărească să depășească problema răului. Postulați, pur și simplu, existența unui dumnezeu rău — precum acela care pândește din fiecare pagină a Vechiului Testament. Sau, dacă nu vă place acest lucru, inventați un dumnezeu rău, separat, numiți-l Satan și dați vina pentru tot răul din lume pe lupta lui cosmică împotriva dumnezeului bun. Sau, o soluție ceva mai pretențioasă, postulați un dumnezeu care are de făcut lucruri mai mărețe decât să se necăjească cu necazurile omenești. Sau, un dumnezeu care nu este indiferent la suferință însă o privește ca pe un preț de plătit de către liberul arbitru într-un cosmos ordonat, legic. Se pot găsi teologi care iau în serios toate aceste raționamente.

Din aceste motive, dacă aș reface exercițiul bayesian al lui Unwin, nici problema răului și nici considerațiile morale în general nu m-ar clinti, într-o direcție sau în alta, de la ipoteza nulității (cele 50 de procente ale lui Unwin). Nu vreau, însă, să aduc argumente, deoarece, oricum, nu mă dau în vânt după părerile personale, indiferent că sunt ale lui Unwin sau ale mele.

Există, totuși, un argument mai puternic, independent de judecata subiectivă, și acesta este cel al improbabilității. El ne duce cu adevărat dincolo de cele 50 de procente ale agnosticismului, departe, către extrema teismului, în viziunea multor teiști, și, departe, în extrema ateismului, în viziunea mea. Deja, am adus vorba, de câteva ori, despre el. Întregul argument se învâрте în jurul familiarei întrebări „Cine l-a făcut pe Dumnezeu?”, pe care o descoperă mulți dintre oamenii care gândesc. Un Dumnezeu proiectant nu poate fi de folos pentru a explica organizarea complexității, pentru că orice Dumnezeu în stare să proiecteze ceva ar trebui să fie suficient de complex el însuși pentru a pretinde, în ceea ce îl privește, același tip de explicație. Dumnezeu prezintă o regresie la infinit din care nu ne poate ajuta să ieșim. Acest argument, după cum voi arăta în capitolul următor, demonstrează că Dumnezeu, deși nedescalifica-bil tehnic, este, totuși, foarte improbabil.

4

DE CE APROAPE CU CERTITUDINE, NU EXISTĂ DUMNEZEU

Preoții diferitelor secte religioase... se tem de apropierea științei precum vrăjitoarele de apropierea luminei zilei, și se strâmbă la fatalul ei progres care anunță disecarea înșelăciunilor din care trăiesc.

THOMAS JEFFERSON

ULTIMUL TIP DE BOEING 747

Argumentul improbabilității este cel mai mare. Sub masca tradițională a argumentului proiectului, acesta este, de departe, cel mai popular argument oferit astăzi pentru existența lui Dumnezeu, și este apreciat de către un număr extraordinar de mare de teiști ca fiind pe de-a întregul și absolut convingător. Într-adevăr, el este un argument foarte puternic și, cred, fără replică — însă în direcția exact opusă intenției teiștilor. Argumentul improbabilității, desfășurat în mod corect, aproape că dovedește *neexistența* lui Dumnezeu. Denumirea pe care o dau demonstrației statistice că Dumnezeu, aproape cu siguranță, nu există, este gambitul *ultimului tip de Boeing 747*.

Denumirea vine de la amuzanta imagine a Boeingului 747 și a depozitului de fier vechi, creată de către Fred Hoyle. Nu știu dacă Hoyle a scris-o vreodată, însă i-a fost atribuită de către Chandra Wickramasinghe, colegul său, și pare autentică.¹ Hoyle a spus că

¹ O trecere în revistă exhaustivă despre originea, folosirea și citatele privind această analogie, este dată, din perspectiva unui creaționist, de către Gert Korthof, la <http://home.wxs.nl/~gkorthof/kortho46a.htm>.

șansele ca viața să-și fi avut originea pe Pământ nu sunt mai mari decât acelea ca un uragan care mătură un depozit de fier vechi să asambleze din întâmplare un Boeing 747. Unii au împrumutat această metaforă cu referire la evoluția de mai târziu a ființelor complexe, unde ea prezintă o plauzibilitate îndoielnică. Șansele de a asambla un cal perfect funcțional, o gărgăriță sau un struț, prin amestec la întâmplare, sunt cam aceleași cu cele ale unui 747. Acesta este, pe scurt, argumentul preferat al creaționistului — un argument care nu poate fi adus decât de către cineva care nu pricepe nimic din selecția naturală: cineva care crede că selecția naturală este o teorie a șanselor, când, de fapt, în adevăratul sens al ideii de șansă, este exact invers.

Abordarea greșită a argumentului improbabilității de către creaționist ia întotdeauna aceeași formă generală și nu contează dacă el alege să-l camufleze în hainele pretențioase ale politiciii „proiectului inteligent” (PI).² Există fenomene observate (adesea, vietăți sau [Organe complexe, însă poate fi vorba de orice, de la moleculă până la universul însuși]) care pot fi catalogate drept improbabile din punct de vedere statistic. Uneori se folosește limbajul informatic: darwinistului i se cere să explice sursa întregii informații conținute în materia vie în sensul tehnic al conținutului de informație ca măsură a improbabilității, sau „valoare surpriză”. Sau, argumentul poate face apel la mult repetatul motto al economistului: „nimic nu este gratuit” — darwinismul fiind acuzat astfel că încearcă obține ceva pe gratis. De fapt, după cum voi arăta în capitolul acesta, selecția naturală darwiniană reprezintă singura soluție cunoscută pentru, altfel nerezolvabila, șaradă a originii informației. Se dovedește astfel că Ipoteza Dumnezeu este cea care încearcă să obțină ceva în mod gratuit. Dumnezeu este cel care vrea o masă gratis și mai vrea, totodată, să fie și masa însăși. Oricât de improbabilă statistic ar fi entitatea pe care ai încerca să o explici prin menționarea unui proiectant, proiectantul însuși trebuie să fie cel puțin la fel de improbabil. Dumnezeu reprezintă ultimul tip de Boeing 747.

Argumentul improbabilității susține că lucrurile complexe nu ar fi putut apărea din întâmplare. Mulți oameni definesc însă expresia „din întâmplare” ca fiind sinonimă cu sintagma „în lipsa unui proiect

² Proiectul inteligent a fost descris ca un creaționism îmbrăcat într-un smoching ieftin.

intenționat". De aceea, nu este surprinzător faptul că ei consideră improbabilitatea ca fiind o dovadă a proiectului. Selecția naturală darwiniană arată cât de greșit este acest lucru în ceea ce privește improbabilitatea biologică. Și, cu toate că darwinismul poate că nu este relevant în mod direct pentru lumea ne vie (de exemplu, pentru cosmologie) el ne face să devenim mai conștienți cu privire la domenii aflate în afara teritoriului original al biologiei.

Înțelegerea profundă a darwinismului ne învață să fim precauți în a presupune, cu prea mare ușurință, că proiectul este singura alternativă a întâmplării, și ne mai învață să căutăm rampe ale complexității, cu creștere lină, graduală. Înainte de Darwin, filosofi precum Hume, deși nu și-au putut imagina o alternativă, au înțeles faptul că improbabilitatea vieții nu înseamnă că ea trebuie să fi fost proiectată. După Darwin, toți ar trebui să fim extrem de reținuți cu privire la însăși ideea proiectului. Iluzia proiectului este o capcană care ne-a mai prins și înainte, iar Darwin ar fi trebuit să ne imunizeze prin ridicarea nivelului de conștientizare. Sau, ar fi trebuit — dacă ar fi reușit cu noi toți. Personal, mi-as fi dorit să fi reușit cu fiecare dintre noi.

SELECȚIA NATURALĂ, ELEVATOARE A CONȘTIINȚEI

Într-o nava spațială SF, astronautilor le era dor de casă: „Și când te gândești că pe Pământ este primăvară!" într-atât de adânc înrădăcinat locuitorilor ei, și chiar și unora care nu trăiesc acolo, este șovinismul inconștient al emisferei nordice, încât nu îți poți da seama, din prima clipă, ce anume nu este în regulă cu afirmația de mai sus. „Inconștiență" este termenul potrivit. Aici trebuie să intervină elevarea conștiinței. Faptul că în Australia și Noua Zeelandă poți cumpăra hărți care arată Polul Sud sus, nu este un amuzament. Ce minunate modalități de conștientizare ar fi aceste hărți dacă ar atârna pe pereții sălilor de clasă din emisfera nordică. Ele le-ar aminti zi de zi elevilor faptul că „nord" reprezintă o polaritate arbitrară care nu deține monopolul părții de „sus". O astfel de hartă le-ar trezi curiozitatea și, totodată, i-ar face și conștienți în privința realității. Ar merge acasă și le-ar povesti părinților — de altfel, a le da copiilor ocazia de a-și surprinde părinții este unul dintre marile daruri ale unui profesor.

Femiști sunt cei care m-au făcut să înțeleg puterea pe care o are conștientizarea. Desigur însă că unele exagerări ale acestora sunt ridicole, de exemplu, cele cu privire la etimologia unor cuvinte, cun astfel de exemplu este cazul funcționarului de la Washington acuzat de rasism și concediat în 1999 pentru că a folosit termenul "niggardly" [zgârcenie], făcându-se o confuzie cu „nigger” [negru — peiorativ]. însă, chiar și aceste exagerări reușesc să ne facă să devenim mai conștienți. După ce ne-am înfoiat penele filologice și ne-am oprit din râs, respectivele exagerări ne arată lucrurile dintr-un alt punct de vedere. Se știe că genul pronumelor se află în prima linie a procesului conștientizării. El/ea trebuie să se întrebe în permanență dacă stilul lui/ei i-ar fi permis să scrie aceste rânduri. însă, dacă am putea depăși nefericitele probleme ale limbajului, acest lucru ne-ar putea face să devenim conștienți cu privire la sensibili-tățile a jumătate din rasa umană. *Man, Humankind, Rights of Man, all men are created equal, one man one vote* — limba engleză pare prea des a o exclude pe femeie.³ Pe când eram tânăr, niciodată nu mi-a trecut prin minte faptul că femeile se pot simți excluse de o sitagmă precum „the future of man” [lit. viitorul bărbatului]. Conștiința fiecăruia dintre noi s-a ridicat în deceniile din urmă. Chiar și cei care încă mai folosesc termeni sexiști, o fac fie cu un aer de autoapărare, fie agresiv, luând partea limbajului tradițional, sau (întru a-i provoca pe femiști. Toți cei care iau în serios morala timpului [text. *zeitgeist*] au un nivel ridicat al conștiinței, chiar și cei care au ales să se tină tare și să combată ofensa. Feminismul ne dezvăluie forța conștientizării și, în privința selecției naturale, aș vrea să-i împrumut tehnica. Selecția naturală nu numai că explică întregul vieții, ci ne și face conștienți cu privire la capacitatea științei de a explica modul în care o complexitate ordonată poate emerge, fără nici un fel de ghidare intenționată, din începuturi simple. O înțelegere deplină a selecției naturale ne dă curaj să ne mișcăm mai departe, curajos, către alte domenii. Ne trezește atenția, în aceste noi domenii, cu privire la falsele alterna-tive care, în perioada predarwiniană, au captivat biologia. Înainte

⁵ Latina clasică și greaca par a fi mai bine echipate. Latinul *homo* (grec. *anthropo*) înseamnă om, diferit de *vir* (*andro-*), care înseamnă bărbat, iar *femina* (*nyne-*) înseamnă femeie. Astfel, antropologia se referă la întreaga omenire, în timp ce andrologia și ginecologia reprezintă ramuri sexual exclusive ale medicinei.

de Darwin, cine ar fi putut bănuși că ceva în aparență atât de atent proiectat precum aripa unei libelule, sau ochiul unui vultur, era, în realitate, produsul final al unei lungi succesiuni de cauze neîntâmplătoare, însă pur naturale ?

O mărturie a forței de conștientizare a darwinismului o reprezintă mărturia, mișcătoare și amuzantă totodată, a lui Douglas Adams despre propria convertire la ateismul radical — el a insistat pe termenul „radical”, pentru cazul în care cineva l-ar putea confunda cu un agnostic. Doresc să mi se ierte indulgența de sine evidentă din citatul care urmează. Scuză mea este aceea că convertirea lui Douglas, datorată cărților mele anterioare care nu aveau intenția de a converti pe nimeni, m-a inspirat să dedic această carte amintirii lui. Într-un interviu, retipărit postum în *The Salmon of Doubt*, el a fost întrebat de către un jurnalist cum a devenit ateu. Și-a început răspunsul explicând cum a devenit agnostic, și apoi a continuat:

Am cugetat, și am cugetat, și am tot cugetat. Însă, nu aveam îndeajuns pentru a continua, așa că nu am ajuns la nici un rezultat. Mă îndoiam foarte tare cu privire la ideea de Dumnezeu, însă nu cunoșteam nimic despre existența vreunui model viabil de explicație cu privire la viață, univers, și altceva ce aș fi putut să pun în loc. Am continuat totuși, și am continuat să citesc, și am continuat să gândesc. La un moment dat, pe la treizeci de ani, am dat de biologia evoluționistă, în mod special în forma cărții lui Richard Dawkins *The Selfish Gene*, și apoi *The Blind Watchmaker*, și, dintr-odată (cred că la cea de a doua lectură a cărții *The Selfish Gene*), totul s-a limpezit. Era un concept atât de uluitor de simplu, care dădea însă naștere, în mod natural, întregului infinit al nemaipomenitei complexități a vieții. Sentimentul de venerație pe care mi l-a inspirat face ca venerația despre care vorbesc oamenii în legătură cu experiența religioasă să pară, sincer, caraghioasă. Prefer oricând să venerez înțelegerea decât ignoranța.⁴

A

⁴ Adams (2002), p. 99. „Elegia pentru Douglas”, pe care am scris-o a doua zi după ce a murit, este retipărită sub forma unui epilog în *The Salmon of Doubt* și, de asemenea, în *A Devils Chaplain*, care mai conține și elogiul pe care l-am ținut la adunarea memorială de la biserica St. Martin in the Fields.

Conceptul extraordinar de simplu despre care vorbea el nu avea, desigur, nimic de-a face cu mine. Era vorba despre teoria evoluției prin selecție naturală a lui Darwin — cel dintâi element de conștientizare științific. Tu ești cel mai deștept, nostim, cu mintea cea mai deschisă, cel mai isteț, înalt și, probabil, singurul meu convertit. Sper că această carte te-ar fi făcut să râzi — deși nu tot atât de mult pe cât m-ai făcut tu pe mine.

Daniel Dennett, acest filosof cunoscător într-ale științei, a arătat că evoluția se opune uneia dintre cele mai vechi reprezentări ale noastre: „Idea că este nevoie de un lucru mare și complicat pentru a face un lucru mai mic. Eu numesc aceasta „teoria creației prin picurare”. Niciodată nu veți vedea o sulită făcând un fierar. Niciodată nu veți vedea o potcoavă făcând un potcovar. Niciodată nu veți vedea o oală făcând un olar”.⁵ Descoperirea de către Darwin a unui proces viabil care realizează tocmai acest lucru contraintuitiv, face ca aportul lui la cugetarea umană să fie atât de revoluționar, și atât de încărcat de puterea de a eleva conștiințe.

Este surprinzător cât de necesară este această conștientizare, chiar și pentru mințile oamenilor de știință de calitate din alte domenii decât biologia. Fred Hoyle a fost un strălucit fizician și cosmolog, (fese greșita percepere a Boeingului său 747, precum și alte greșeli în biologie, cum ar fi tentativa sa de a înlătura fosila de *Archaeopteryx* ca fiind un fals, sugerează că ar fi avut nevoie să devină mai conștient printr-o generoasă expunere către lumea selecției naturale. La nivel intelectual, presupun că înțelesese selecția naturală. Însă, uneori, poate că ai avea nevoie să fii adâncit în selecția naturală, scufundat în ea, să înoți în ea, mai înainte de a-i putea aprecia puterea.

Alte științe ne conștientizează în moduri diferite. Astronomia, știința lui Fred Hoyle, ne pune în locul cuvenit, atât metaforic cât și literal, micșorându-ne amorul propriu potrivit micii scene pe care ne jucăm viețile — grăunțele de deșeu al exploziei cosmice. Geologia ne aduce aminte despre scurta noastră existență, atât individuală cât și ca specie. Ea 1-a făcut conștient pe John Ruskin și 1-a făcut să strige din inimă: „M-aș simți foarte bine dacă geologii m-ar lăsa în pace cu acele ciocane îngrozitoare! La sfârșitul fecărui verset al Bibliei le aud zgomotul”. Același lucru îl face evoluția pentru percepția noastră temporală — nimic surprinzător, de vreme ce

⁵ Interviu în *Der Spiegel*, 26 dec. 2005.

lucrează pe scara temporală geologică. Evoluția darwiniană și, în mod deosebit, selecția naturală, face însă ceva mai mult. Spulberă iluzia proiectului în domeniul biologiei, și ne învață să fim precauți cu privire la orice fel de ipoteză a proiectului în fizică și, de asemeni, în cosmologie. Cred că fizicianul Leonard Susskind s-a gândit la acest lucru atunci când a scris: „Deși nu sunt istoric, voi risca o părere: Cosmologia modernă a început cu adevărat cu Darwin și Wallace. Ca nimeni altcineva dinaintea lor, ei au furnizat explicații cu privire la existența noastră, care au respins total agenții supranaturale ... Darwin și Wallace au stabilit un standard nu numai pentru științele vieții, dar și pentru cosmologie”.⁶ Alți fizicieni, care nu au nevoie de conștientizare, sunt Victor Stenger, a cărui carte *Has Science Found God?* (răspunsul fiind, nu) o recomand cu căldură, și Peter Atkins, a cărui *Creation Revisited* este lucrarea mea preferată de proză științifică poetică.

Sunt mereu uimit de acei teiști care, departe, totuși, de a-și fi ridicat nivelul conștiinței în modul pe care îl propun eu, par a se simți confortabil în cadrul selecției naturale, ca fiind „calea lui Dumnezeu de a-si realiza creația”. Ei arată că evoluția prin selecție naturală ar fi o cale foarte ușoară și simplă de a obține o lume plină de viață. Dumnezeu nu ar avea nevoie să facă absolut nimic! Ajungând în mod evident la o concluzie din care lipsește Dumnezeu, Peter Atkins, în cartea pe care tocmai am menționat-o, adoptă acest tip de raționament atunci când postulează un Dumnezetfipo-tetic leneș, care încearcă să se depună eforturi minime pentru a face un univers cu viață. Dumnezeul leneș al lui Atkins este încă și mai leneș decât Dumnezeul deist al iluminismului secolului optsprezece: *deus otiosus* — literalmente, Dumnezeu al timpului liber, nepreocupat, neangajat, superfluu, nefolositor. Pas cu pas, Atkins reușește să reducă munca pe care Dumnezeul leneș trebuie să o depună până într-acolo încât sfârșește prin a nu mai face absolut nimic: la fel de bine, ar putea să nu se mai obosească nici măcar să existe. Îmi amintesc cu claritate văicăreala cu miez a lui Woody Allen: „Dacă o să reiasă că există un Dumnezeu, nu cred să fie unul rău. În definitiv, cel mai rău lucru pe care l-ai putea spune despre el este că e un neisprăvit”.

⁶ Susskind (2006, 17).

COMPLEXITATEA IREDUCTIBILĂ

Este imposibil de exagerat importanța problemei pe care au rezolvat-o Darwin și Wallace. Pot aminti drept exemple anatomia, structura celulară, biochimia și comportamentul oricărui organism viu. Însă exemplele cele mai notabile de proiect aparent sunt cele alese de către autorii creationiști înșiși (din motive evidente), astfel că pe al meu îl extrag, cu o ironie condescendentă, dintr-o carte creationistă. O favorită certă, deoarece nu mai puțin de șase exemplare din unsprezece milioane tipărite mi-au fost trimise, nesolicitate, drept cadou, de către binevoitori din întreaga lume, este *Life — How Did It Get Here?*, fără nume de autor, publicată totuși de „Watchtower Bible and Tract Society”.

Dacă alegem o pagină la întâmplare din această lucrare anonimă și distribuită cu larghețe, descoperim buretele cunoscut drept „Coșul cu flori al lui Venus” (*Euplectella*), însoțit, nici mai mult nici mai puțin, de un citat din Sir David Attenborough: „Să privești un schelet complex precum cel din particule de siliciu al buretelui cunoscut drept *Coșul cu flori al lui Venus*, îți năucește imaginația. Cum au putut colabora cvasiindependentele celule microscopice pentru a secreta un milion de așchii sticloase spre a construi o dantelărie atât de complicată și minunată? Nu știm”. Autorii de la Watchtower nu întârzie să-și adauge propria concluzie: „Dar știm un lucru: Nu întâmplarea este proiectantul”. Într-adevăr, nu întâmplarea este proiectantul. Asupra acestui punct putem fi de acord. Improbabilitatea statistică a unor astfel de fenomene precum scheletul de *Euplectella* este problema centrală pe care trebuie să o rezolve orice teorie a vieții. Cu cât este mai mare improbabilitatea statistică, cu atât mai puțin credibilă este, ca soluție, întâmplarea: aceasta înseamnă improbabilitate. Însă nu proiectul și întâmplarea sunt soluțiile care candidează la șarada improbabili-tății, așa cum se sugerează în mod fals. Acestea sunt proiectul și selecția naturală. Datorită nivelului înalt de improbabilitate al organismelor vii, întâmplarea nu reprezintă o soluție, și niciun biolog întreg la minte nu a sugerat așa ceva. La rândul lui, nici proiectul nu reprezintă o soluție reală, după cum vom vedea mai târziu; deocamdată, însă, vreau să continui demonstrația problemei pe care trebuie să o rezolve fiecare teorie a vieții: cea a modului în care se poate scăpa de întâmplare.

Dacă întoarcem pagina lui Watchtower, dăm de minunata plantă cunoscută ca Dutchman's Pipe [*Aristolochia trilobata*], ale cărei părți componente par a fi proiectate pentru a prinde insecte, a le acoperi cu polen și a le trimite către o altă floare din aceeași specie. Complicata eleganță a florii îi face pe cei de la Watchtower să se întrebe: „Toate acestea au apărut din întâmplare ? Sau au apărut printr-un proiect inteligent ?” încă o dată, nu, *desigur*, nu au apărut din întâmplare. Selecția naturală nu este numai o soluție economicoasă, credibilă și elegantă; ea reprezintă și singura alternativă viabilă la întâmplare, care a fost avansată vreodată. Proiectul inteligent suferă exact aceleași obiecții ca și întâmplarea. Pur și simplu nu reprezintă o rezolvare credibilă a șaradei improbabilității statistice. Și cu cât este mai mare improbabilitatea, cu atât mai puțin credibil devine proiectul inteligent. Văzut așa cum trebuie, proiectul inteligent se va dovedi o dublare a problemei. Încă o dată, aceasta se întâmplă deoarece proiectantul însuși (însăși) va ridica imediat problema și mai mare a propriei sale origini. Orice entitate capabilă de a proiecta ceva pe atât de improbabil precum o floare de Dutchman's Pipe (sau un univers), ar trebui să fie încă și mai improbabilă decât floarea în sine. Departe de a încheia deplorabila regresie, Dumnezeu o exacerbează.

Să întoarcem o altă pagină din Watchtower, pentru o poveste grăitoare despre bradul gigantic (*Sequoiadendron giganteum*), un copac față de care am o afecțiune deosebită deoarece am unul în grădină — un bebeluș de abia un secol și, cu toate acestea, cel mai înalt arbore din împrejurimi. „Un biet om, care stă la poalele unui sequoia, nu poate decât să se uite în sus cu o tăcută reverență față de mărimea sa uriașă. Ai putea să te gândești că forma acestui gigant majestuos și a micuței semințe care îl conține nu se datorează unui proiect ?” Încă o dată, dacă îți închipui că singura alternativă a proiectului este întâmplarea, atunci nu, nu mai are nici un sens. Însă, și de această dată, autorii omit să menționeze alternativa reală, aceea a selecției naturale, fie pentru că nu o înțeleg de fapt, sau, fie pentru că nu doresc acest lucru. Procesul prin care plantele, minuscule sau uriașe, dobândesc energia necesară pentru a se construi pe ele însele este fotosinteza. Iată, din nou, un citat din Watchtower: „În fotosinteză sunt implicate circa șaptezeci de reacții chimice separate”, ne spune un biolog. „Este, cu adevărat, un fapt miraculos.” Plantele verzi au fost numite „fabricile” naturii — minunate, tăcute, nepoluante, producătoare de oxigen, reciclând apa și

hrănind lumea. Au apărut ele din întâmplare ? Este demn de crezare acest lucru?" Nu, nu este; însă repetarea exemplului unul după celălalt nu ne duce nicăieri. Logica creaționistă este, mereu, aceeași. Un fenomen natural este prea improbabil statistic, prea complex, prea frumos, prea impresionant pentru a veni în existență dintr-o întâmplare. Iar proiectul este singura alternativă a întâmplării pe care și-o pot imagina autorii. De aceea, trebuie să fie făcut de către un proiectant. Iar răspunsul pe care îl dă știința acestei logici eronate este, la rândul lui, mereu același. Proiectul nu este singura alternativă a întâmplării. Selecția naturală constituie o alternativă mai bună. Într-adevăr, proiectarea nu reprezintă deloc o alternativă mai bună, deoarece ridică o problemă încă și mai mare decât cea pe care o rezolvă: cine l-a proiectat pe proiectant ? Întâmplarea și proiectul eșuează, ambele, ca soluții ale problemei impro-babilității statistice, deoarece una reprezintă problema însăși, iar cealaltă regresia către ea. Soluția adevărată o reprezintă selecția naturală. Ea este singura soluție viabilă care a fost propusă vreodată. Si este nu numai o soluție viabilă, ci si de o extraordinară ele-ganță și forță.

Ce anume face ca selecția naturală să reușească în calitatea de

soluție a problemei improbabilității, acolo unde eșuează, încă de la început, întâmplarea și proiectul ? Răspunsul este acela că selecția naturală este un proces cumulativ, care sfârșeamă în bucăți mici problema improbabilității. Astfel că, fiecare dintre bucățile mai mici apare ca ușor improbabilă, însă nu în mod categoric. Atunci când sunt adunate în serii mari astfel de evenimente relativ improbabile, produsul final al acumulării este, cu adevărat, foarte, foarte, improbabil; îndeajuns pentru a se situa cu mult dincolo de posibilitatea întâmplării. Aceste produse finale sunt cele care alcătuiesc subiectele atât de plictisitor de reciclatului argument al creaționiștilor. Creaționistul este complet pe lângă subiect, pentru că el (de această dată, femeile nu trebuie să se simtă excluse prin pronume) insistă în a trata geneza improbabilității statistice ca pe un eveniment singular. El nu înțelege forța *acumulării*.

În *Climbing Mount Improbable*, am dat expresie acestui subiect printr-o parabolă. Un versant al unui munte este un vârf abrupt, imposibil de escaladat, însă cealălalt versant este o pantă lină, care duce până în vârf. Pe vârf se află un dispozitiv complex, precum un ochi, sau un mecanism al bacteriei flagelare. Ideea absurdă că o astfel

de complexitate se poate asambla în mod spontan era simbolizată de saltul direct de la poalele muntelui și până în vârful acestuia. Prin contrast, evoluția se orienta către partea opusă a muntelui, târându-se, încet, pe panta cea lină, până în vârf: ușor! Principiul urcușului lent, opus saltului pe pisc, este într-atât de simplu încât ești tentat să te întrebi de ce a durat atât de mult ca un Darwin să intre în scenă și să-1 descopere. La momentul în care a făcut el acest lucru, se scurseseră deja aproape trei secole de la *annus mirabilis* al lui Newton, dar realizarea acestuia pare, prin comparație, mai dificilă decât cea a lui Darwin,

O altă metaforă preferată pentru improbabilitatea extremă este combinația de la încuietoarea unui seif de bancă. Teoretic, un spărgător poate avea noroc să dea, întâmplător, peste combinația corectă. În practică însă, combinația încuietorii seifului bancar este proiectată cu îndeajuns de multă improbabilitate pentru ca așa ceva să se poată întâmpla — aproape la fel ca și Boeingul 747 al lui Fred Hoyle. Imaginați-vă însă o încuietoare care are o combinație rău proiectată, care scapă pe măsura trecerii timpului indicii — echivalentul lui „călduț/fierbinte” din jocul copilăriei. Să presupunem că, atunci când fiecare dintre discurile numerotate a ajuns la setarea corectă, ușa seifului deschide o fantă prin care curge un șuvoi de bani. Hoțul ar câștiga imediat potul cel mare.

Creaționiștii care încearcă să folosească în favoarea lor argumentul improbabilității presupun întotdeauna că adaptarea biologică este o problemă de tipul jackpot sau nimic. Un alt nume pentru acest tip de prejudecată este „complexitate ireductibilă” (CI). Ochiul fie vede, fie nu. Aripa fie zboară, fie nu. Se presupune că nu există intermediari utili. Însă această idee este pur și simplu greșită. În practică, astfel de intermediari abundă — ceea ce este exact ce ne-am fi așteptat în teorie. Combinația vieții este un dispozitiv de tipul „rece/cald”. Viața reală alege pantele ușoare ale Muntelui Improbabilității, în vreme ce creaționiștii sunt orbi la orice, cu excepția descurajantului abrupt aflat înainte.

Darwin a dedicat un capitol întreg din *Originea speciilor* „Dificultăților teoriei descendentei cu modificări”, și este corectă afirmația că acest scurt capitol a anticipat și înlăturat dinainte fiecare dintre presupusele dificultăți care au fost propuse de atunci încolo. Cele mai formidabile dificultăți sunt acelea ale „organelor cu perfecțiune și complexitate extremă” ale lui Darwin, descrise greșit,

uneori, drept „ireductibil de complexe”. Darwin a scos în evidență ochiul ca punând o problemă în mod deosebit de dificilă: „A presupune faptul că ochiul, cu inimitabilele sale dispozitive de reglare a focalizării pentru diferite distanțe, pentru receptarea a diferite cantități de lumină și pentru corectarea deviațiilor sferice și cromatice, s-ar fi putut forma prin selecție naturală, mi se pare, mărturisesc deschis, absurd în cel mai înalt grad”. Creaționiștii citează neîncetat, cu entuziasm, această frază. Nu mai este nevoie să adaug că ei nu citează aproape niciodată ceea ce urmează după ea. Mărturisirea deschisă a lui Darwin se dovedește a nu fi fost decât o for-mula retorică. El și-a atras oponentii mai aproape, pentru ca, atunci Când vine, lovitura sa să fie mai tare. Lovitura desigur, a fost explicația sa simplă cu privire la modalitatea exactă prin care a evoluat gradual ochiul. Darwin nu a folosit sintagma „complexitate ireductibilă”, sau „panta lină a Muntelui Improbabilității”, însă cunoștea cu limpezime principiul ambelor.

„La ce servește o jumătate de ochi?”, sau „La ce servește o jumătate de aripă?”, sunt, ambele, părți ale argumentului „complexității ireductibile”. O unitate funcțională este ireductibil complexă dacă prin îndepărtarea uneia dintre componentele ei ea încetează să mai funcționeze. S-a presupus că acest lucru este evident de la sine atât pentru ochi cât și pentru aripă. Dacă ne gândim însă puțin la aceste presupuneri observăm imediat eroarea. Un pacient cu cataractă căruia i-a fost îndepărtat cristalinul nu poate vedea imagini clare fără ochelari, însă poate vedea îndeajuns de bine pentru a nu se lovi de un copac sau pentru a nu cădea de pe culmea unui munte. O jumătate de aripă, într-adevăr, nu este la fel de bună precum o aripă întreagă, însă este, cu siguranță, mai bună decât o aripă inexistentă. O jumătate de aripă îți poate salva viața ușu-rându-ți căderea dintr-un copac înalt. Iar 51 de procente de aripă te pot salva dacă ai căzut dintr-un copac și mai înalt. Indiferent ce fracțiune de aripă ai poseda, există o înălțime de la care aceasta îți va salva viața, lucru pe care o aripioară ceva mai mică nu l-ar fi reușit. Experimentul mental cu copaci de diferite înălțimi, din care s-ar putea cădea nu este decât o modalitate de a înțelege teoretic faptul că trebuie să existe un gradient al avantajului, de la 1 procent și până la 100 de procente. Pădurile sunt pline cu animale care planează sau plonjează, și care ilustrează, practic, fiecare pas al pantei Muntelui Improbabilității.

Cu ajutorul analogiei copacilor de înălțimi diferite este ușor să-ți imaginezi tot felul de situații în care o jumătate de ochi poate salva viața unui animal, pe când numai 49 de procente nu ar fi făcut-o. Variații ale condițiilor de iluminare furnizează un gradient lin, precum variația distanței la care poți prinde, în raza vizuală, prada — sau prădătorii. Și, la fel ca și cu aripile și suprafețele de zbor, intermediarii plauzibili nu numai că sunt ușor de imaginat, ci abundă peste tot în regnul animal. Un vierme plat are un ochi care, după orice apreciere de bun-simț, reprezintă mai puțin decât jumătate din ochiul uman. *Nautilus* (și, probabil, vărul său amonit, dispărut, care a dominat mările paleozoicului și ale mezozoicului), are un ochi care este calitativ intermediar între cel al viermelui plat și cel al omului. Diferit de cel al viermelui plat, care poate detecta lumina și umbra dar nu poate vedea nici o imagine, ochiul gen „cameră miniaturală” a lui *nautilus* formează o imagine adevărată; ea este, însă, în comparație cu a noastră, cețoasă și ștersă. Ar fi inutil să măsurăm îmbunătățirea în procente, însă nici o persoană rațională nu poate nega faptul că acești ochi de nevertebrate, ca și mulți alții, sunt mai buni decât lipsa lor, și că ei se situează pe gra-dientul continuu și lin al Muntelui Improbabilității, pe al cărui vârf se află ochii noștri; deși nu este cel mai înalt vârf, el este, totuși, destul de înalt. În *Climbing Mount Improbable*, am dedicat câte un capitol întreg ochiului și aripii, demonstrând cât de ușor a fost, pentru fiecare, să evolueze lent (sau, poate, nu chiar atât de lent), în mod gradual, așa încât voi încheia acum acest subiect.

Deci, am văzut cu certitudine că ochii și aripile nu sunt complexe în mod ireductibil; însă, ceea ce este mai interesant decât aceste exemple specifice, este învățătura generală pe care trebuie să o extragem de aici. Faptul că atâția oameni au greșit complet în aceste cazuri evidente ar trebui să ne servească drept avertisment față de alte exemple, care sunt mai puțin evidente, precum cazurile privind celula și cel al biochimiei, fluturate acum de către acei crea-ționiști adăpostiți sub eufemismul politic, de fațadă, de „teoreticieni ai proiectului inteligent”.

Avem un îndemn cu rol de avertisment, care sună astfel: nu decreta, pur și simplu, că lucrurile sunt de o complexitate ireductibilă; există posibilitatea de a nu te fi uitat cu destulă atenție la detalii, sau de a nu fi cugetat cu destulă atenție asupra lor. Pe de altă parte,

nici noi, cei de partea științei, nu trebuie să fim prea dogmatic-încrăzători. Poate că există ceva acolo, în natură, care împiedică prin complexitatea sa ireductibilă *veritabilă* exercițiul gradientului lin al Muntelui Improbabilității. Creaționiștii au dreptate că, dacă existența complexității ireductibile poate fi demonstrată cum trebuie, ea va distruge teoria lui Darwin. Chiar și Darwin a spus că „Dacă se poate demonstra existența unui organism complex care nu ar fi putut fi format prin modificări numeroase, succesive, teo-
fia mea va fi complet distrusă. Dar nu pot afla o astfel de situație". Nici Darwin și nici altcineva de atunci încolo nu a putut descoperi o astfel de situație, în ciuda unor eforturi de durată, cu adevăratperate. Au fost propuși mulți candidați pentru acest post de nestemată a creaționismului. Nici unul nu a rezistat analizei.

Oricum, chiar dacă complexitatea ireductibilă *veritabilă* ar distruge teoria lui Darwin, dacă va fi vreodată descoperită, cine ar putea spune că ea nu va distruge totodată și teoria proiectului inteligent? Deja, aceasta *a avariat* teoria proiectului inteligent, deoarece, așa după cum am spus-o și voi continua să o spun, oricât de puțin am cunoaște despre Dumnezeu, măcar putem fi siguri de un lucru, și anume că el trebuie să fie foarte, foarte complex și, de presupus, ireductibil!

DIVINIZAREA INTERVALELOR

A căuta exemple specifice de complexitate ireductibilă este o modalitate fundamental neștiințifică: un caz special de argumentare de pe o poziție prezentă de ignoranță. Ea face apel la aceeași logică deficientă ca și „Dumnezeul intervalelor”, o strategie condamnată de către teologul Dietrich Bonhoeffer. Creaționiștii caută cu înfrigurare un interval în cunoașterea, sau în înțelegerea, actuală. Dacă se găsește un interval aparent, *st presupune* că el trebuie umplut automat de către Dumnezeu. Ceea ce îi îngrijorează pe teologii cu luare aminte, precum Bonhoeffer, este aceea că intervalul se micșorează pe măsură ce știința avansează, iar Dumnezeu este amenințat a nu mai avea, la un moment dat, nimic de făcut și nici unde să se ascundă. Ceea ce îi îngrijorează pe oamenii de știință este însă altceva. A admite ignoranța este o componentă esențială a demersului științific, și chiar în prezența ei, ca provocare pentru viitoarele cuceriri. După cum a scris prietenul meu Matt Ridley,

„Mulți dintre oamenii de știință s-au plictisit de ceea ce au descoperit deja. Ceea ce îi împinge mai departe este ignoranța". Misticii exultă în prezența misterului și vor ca acesta să rămână, pe mai departe, misterios. Oamenii de știință exultă în prezența misterului dintr-un motiv diferit: le dă ceva de făcut. Mai general, și o voi repeta în capitoul opt, unul dintre efectele cu adevărat negative ale religiei este acela că ea ne învață că a fi mulțumit cu faptul de a nu înțelege este o virtute.

A admite ignoranța și confuzia temporară este vital pentru știința de calitate. De aceea, faptul că strategia principală a propagandiștilor creației este de a căuta intervale în cunoașterea științifică și a pretinde umplerea lor automată cu „proiectul inteligent", este, în cel mai bun caz, un lucru nefericit. Ceea ce urmează este ipotetic, însă, în întregime, tipic. Discursul unui creaționist: „Articulația cubitală a broaștei-viezure-pătată este complexă ireductibil. Nicio componentă a ei nu este de vreun folos până când nu este asamblat totul. Pariez că nu veți găsi nici o modalitate prin care articulația cubitală a broaștei-viezure să fi evoluat gradual, încet, treptat". Dacă omul de știință nu reușește să dea un răspuns imediat și complet, creaționistul trage o concluzie *automată*: „Bine atunci, teoria alternativă, „proiectul inteligent", câștigă în mod automat". Observați logica vicioasă: dacă teoria A eșuează în ceva anume, atunci teoria B trebuie să fie corectă. Inutil să adaug că faptul acesta nu se aplică și invers. Suntem îndemnați să sărim la teoria automată fără ca măcar să ne fi uitat dacă nu cumva eșuează și ea în același loc precum teoria pe care se presupune că trebuie să o înlocuiască. Proiectului inteligent (PI) i se atribuie un permis de liberă trecere, o imunitate magică față de cerințele riguroase pretinse evoluției.

Ideea mea, aici, este aceea că acest complot creaționist subminează natura omului de știință — cu adevărat necesară — triumfând în (temporară) nesiguranță. Doar din rațiuni pur politice, omul de știință de astăzi poate ezita înainte de a afirma: „Hmm, interesantă idee... Mă întreb cum *si-a dezvoltat* strămoșul broaștei-viezure articulația cubitală? Nu sunt specialist în broaște-viezure; trebuie să merg la biblioteca universității și să mă uit. Ar putea fi un proiect interesant pentru licența unui absolvent". În momentul în care omul de știință a spus ceva în acest sens, și cu mult înainte ca studentul să-și fi început proiectul, concluzia automată devine titlul

unui articol creaționist: „Broasca-viezure nu putea fi decât proiectată de Dumnezeu”.

Din nefericire, există o conexiune între nevoia metodologică a Științei de a descoperi arii de necunoaștere pentru a-și orienta cercetarea și nevoia PI de a descoperi arii de necunoaștere pentru a-și clama victoria automată. Faptul că ID nu posedă dovezi proprii ci înfloreste ca o buruiiană în intervalele cunoașterii științifice, generează o nepotrivire cu nevoia științei de a identifica și declara aceleași intervale ca fiind propice cercetării. În acest sens, știința se vede aliată cu teologi rafinați precum Bonhoeffer, uniți în fața ina-micului comun, respectiv naivele teologii populistă și a intervalu-lui, ale proiectului inteligent.

Povestea de amor a creaționistilor „intervalele” dintre documentele fosile este simbolică pentru întreaga lor teologie a intervalului. Odată, am început un capitol despre așa-numita explozie cambriană cu fraza „Este ca și cum fosilele ar fi fost plantate acolo, fără nici o istorie evolutivă”. Bineînțeles că a fost numai o introducere retorică, menită a deschide pofta cititorului pentru explicația completă care urma. O înțelegere tardivă și tristă îmi arată de abia acum cât de predictibil ar fi fost faptul că explicația mea amănunțită va fi înlăturată iar introducerea citată cu voioșie, scoasă din context. Creaționistii adoră golurile în legătură cu fosilele, în aceeași măsură în care adoră golurile în general.

Multe tranziții evolutive sunt documentate elegant prin serii de modificări graduale, mai mult sau mai puțin continue, de fosile intermediare. Unele, însă, nu sunt, și acestea reprezintă vestitele „intervale”. Michael Schermer a scos cu pertinentță în evidență faptul că, chiar dacă descoperirea unei fosile noi umple un „interval”, creaționistii vor afirma că, acum, există de două ori mai multe intervale! De observat, însă, folosirea nepermisă a opțiunii automate. Dacă nu există fosile care să sprijine o tranziție evolutivă postulată, opțiunea automată este aceea că nu a existat deloc o tranziție evolutivă și, de aceea, trebuie să fi intervenit Dumnezeu.

Este complet illogic să pretinzi o documentare completă a fiecărui pas al narațiunii, fie în evoluție, fie oriunde în domeniul științei. La fel de bine s-ar putea pretinde, înainte de a condamna pe cineva pentru o crimă, o redare cinematică completă a fiecărui pas al criminalului până la crima propriu-zisă, fără nici un cadru lipsă. Numai o mică parte a corpurilor fosilizează, și suntem norocoși a

avea chiar și atâtea fosile intermediare câte avem. Deși am fi putut, cu ușurință, să nu avem nici un fel de fosile, cu toate acestea, dovezile evoluției provenind din alte surse, precum genetica moleculară și distribuția geografică, ar fi fost deosebit de puternice. Pe de altă parte, evoluția previzionează că, dacă o *singură* fosilă a apărut într-un strat geologic *greșit*, întreaga teorie va fi spulberată. Fiind provocat de către popperieni zeloși să spună cum ar putea fi dată peste cap evoluția, J. B. S. Haldane a mormăit un răspuns faimos: „Fosile de iepure în precambrian”. Dar astfel de fosile anacronice nu au fost niciodată descoperite, în ciuda discreditatelor legende creaționiste despre cranii umane în straturi de cărbune și amprente de picior uman intersectându-se cu cele de dinozaur.

În gândirea unui creaționist, intervalele sunt umplute în mod automat de către Dumnezeu. Același lucru se aplică și masivului abrupt care este evident la prima vedere al Muntelui Improbabili-tății, în timp ce panta lină a acestuia nu este vizibilă imediat, sau, este nebăgată în seamă. Zonele unde există o lipsă de informații, sau de cunoaștere, sunt în mod automat presupuse a aparține lui Dumnezeu. Recursul rapid la anunțul dramatic al prezenței „complexității ireductibile”, reprezintă, de fapt, un eșec al imaginației. Un organism biologic, dacă nu un ochi cel puțin un mecanism bac-terian flagelar, sau o cale biochimică, este *decretat*, fără nici un argument consecutiv, a fi complex ireductibil. Nu se face nici o tentativă de a *demonstra* complexitatea ireductibilă. Fără a trece prin filtrele preventive privitoare la ochi, aripă sau multe altele, fiecare candidat la îndoielnicul premiu este presupus a fi transparent, evident prin sine, ireductibil complex, cu un statut atribuit prin dictat. Să ne gândim puțin! De vreme ce complexitatea ireductibilă este folosită ca argument în favoarea proiectului, nu ar trebui să fie impusă mai mult decât proiectul însuși. Astfel, se poate afirma pur și simplu că broasca-viezure (gărgărița-bombardier etc.) demonstrează proiectul, fără nici un alt argument sau explicație. Nu se face știință în acest fel.

În cele din urmă, logica se dovedește a nu fi mai convingătoare decât ceea ce urmează: „Eu (se inserează numele propriu), nu sunt personal capabil în nici un fel să-mi dau seama că (se inserează fenomenul biologic) poate să se fi construit pas cu pas. De aceea, el este ireductibil complex. Aceasta înseamnă că el este proiectat”. Imediat îți poți da seama că este posibil ca vreun om de știință să

apară și să descopere un intermediar; sau, cel puțin, să imagineze un intermediar plauzibil. Chiar și dacă nici un om de știință nu vine cu o explicație, este pur și simplu eronat să-ți închipui că „proiectul” va face față mai bine. Raționamentul subscris teoriei „proiectului inteligent” este unul leneș și negativist — raționament clasic de tip „Dumnezeul intervalelor”. Mai demult, l-am poreclit „Argumentul propriei credulități”.

Imaginați-vă că priviți un truc magic nemaipomenit. Vestitul duo Penn și Teller vă prezintă un număr în care par a se împușca simultan, unul pe celălalt, cu pistolul, fiecare prinzând glonțul celuilalt în dinți.⁷ Se iau măsuri de marcare a gloanțelor înainte de a fi încărcate în arme, întreaga procedură fiind observată de aproape de către voluntari din audiență, care au experiență cu armele de foc, eliminându-se astfel, în aparență, orice posibilitate de înșelăciune. Glonțul marcat al lui Teller ajunge în gura lui Penn, iar glonțul marcat al lui Penn în cea a lui Teller. Eu (Richard Dawkins) nu sunt personal capabil în nici un fel să-mi dau seama cum poate fi aceasta o păcăleală. „Argumentul propriei credulități” strigă din adâncurile centrilor mei nervoși preștiințifici, și aproape că mă convinge să spun: „Trebuie să fie un miracol. Nu există o explicație științifică. Trebuie să fie ceva supranatural”. Însă, vocea încă plâpândă a educației științifice vine cu un alt mesaj. Penn și Teller sunt iluzioniști de clasă mondială. Există o explicație perfect valabilă. Doar că eu sunt prea naiv, sau prea lipsit de imaginație ca să mă gândesc la ea. Acesta este răspunsul potrivit pentru un truc magic. El este, de asemeni, și răspunsul potrivit pentru un fenomen biologic care pare a fi de o complexitate ireductibilă. Cei care sar de la uimirea personală în fața unui fenomen natural direct la invocarea supranaturalului, nu sunt mai buni decât caraghioșii care văd un magician că îndoiaie o lingură și sar la concluzia că este ceva „paranormal”.

Chimistul scoțian A. G. Cairns-Smith ne spune ceva în plus, în cartea sa *Seven Clues to the Origin of Life*, folosind analogia cu o arcadă. O arcadă executată din pietre cioplite brut, fără mortar între ele, poate fi o structură solidă, ireductibil complexă: se va dărâma la scoaterea unei singure pietre. Cum a fost aceasta, atunci,

⁷ Penn și Teller sunt un cuplu de magicieni, care chiar au în programul lor un astfel de truc. (*N. trad.*)

construită? O metodă ar fi aceea de a aduna o grămadă mare de pietre și, apoi de a îndepărta cu grijă una câte una. În general, există multe structuri ireductibile în sensul că nu pot rezista la extragerea nici uneia dintre părțile componente, dar care au fost construite cu ajutorul unei schele de sprijin care a fost apoi îndepărtată, nemaifi-înd vizibilă. Odată structura terminată, schelăria poate fi îndepărtată în siguranță, structura rămânând în picioare. De asemeni și în cadrul evoluției, organismul sau structura pe care o priviți ar fi putut avea o schelă de susținere printr-un strămoș, care a fost demult eliminat.

Ideea „complexității ireductibile” nu este nouă, însă sintagma în sine a fost inventată de către creaționistul Michael Behe⁸, în 1996. Lui i se datorează (dacă acesta ar putea fi termenul potrivit) deplasarea creaționismului într-un nou areal al biologiei, respectiv bio-chimia și biologia celulară, pe care le-a văzut, probabil, ca pe un teritoriu de vânătoare de intervaluri mai bun decât ochii și aripile. Cea mai bună apropiere a sa de un model potrivit (totuși, unul prost), a fost mecanismul motor bacterial flagelat.

Mecanismul motor flagelat al bacteriei este o minune a naturii. Este singurul exemplu cunoscut de ax cu rotație liberă din afara tehnologiei umane. Pentru animalele mari, presupun că roțile ar fi exemple autentice de complexitate ireductibilă și, probabil de aceea, ele nici nu există. Cum ar putea nervii și vasele sangvine trece dincolo de suportul rotativ?⁹ Filamentul flagelat este un propulsor cu care bacteria își sapă drum prin apă. Folosesc termenul „sapă” și nu pe cel de „înoată”, pentru că, la scara de existență bacterială, un lichid precum apa nu este perceput la fel de fluid după cum îl percepem noi. El este perceput mai curând ca un sirop, sau un jeleu, sau chiar ca un nisip, iar bacteria pare că sapă, sau se înșurubează, mai degrabă decât înoată. Diferit de așa numitul filament flagelat al organismelor mai mari, precum protozoarele, filamentul

⁸ Behe (1996).

⁹ Există un exemplu ficțional. Scriitorul pentru copii Philip Pullman își imaginează în *His Dark Materials* o specie de animale numită *mulefa*, care conviețuiește cu copaci care produc niște capsule cu semințe, perfect rotunde și cu o gaură în mijloc. Pe acestea, mulefa le adoptă ca roți. Roțile nefiind o parte a corpului, nu posedă nervi sau vase sangvine care să se sucească în jurul „axei” (un spin puter nic din corn sau os). Pertinent, Pullman notează că sistemul funcționează numai deoarece planeta este pavată cu fâșii naturale de bazalt, care servesc drept „dru muri”. Pe teren accidentat, roțile nu sunt de folos.

bacterial nu flutură ca un bici și nici nu vâslește. El are un adevărat ax rotativ liber, care se rotește în mod continuu în interiorul unui lagăr, propulsat de un motor molecular remarcabil de mic. La nivel molecular, motorul folosește, esențial, același principiu ca și un mușchi, exercitând însă o rotație liberă și nu o contracție intermi-tentă.¹⁰ A fost descris ca un minuscul motor exterior (deși, după Standardele ingineresti, și neobișnuit pentru un mecanism biologic, el este spectaculos de ineficient).

Fără a oferi nici o motivație, o explicație sau o extensie, Behe *proclamă* pur și simplu motorul bacterial flagelat ca fiind ireductibil complex. Deoarece nu oferă nici un argument în sprijinul afirmației sale, putem să bănuim o lipsă a imaginației. El presupune că literatura biologică de specialitate a ignorat problema. Falsitatea acestei afirmații a fost însă masiv și jenant (pentru Behe) dezvăluită în justiție, în fața judecătorului John E. Jones, în Pennsylvania, în 2005, unde Behe a depus mărturie ca martor expert de partea unui grup de creaționiști care au încercat să impună creaționismul de tip „proiect inteligent” în curriculumul orelor de științe dintr-o școală pu-blică — o tentativă, în cuvintele judecătorului Jones, atât de „lipsită de sens încât te lasă fără aer” (sintagmă și persoană destinate, cu siguranță, unei notorietăți de durată). După cum vom vedea, aceasta nu a fost singura rușine pe care a suferit-o Behe la acea audiere.

Cheia demonstrării complexității ireductibile este faptul de a arăta că nici una dintre părțile sale nu ar fi putut fi utilă separat. Toate ar fi trebuit să se afle acolo mai înainte ca vreuna dintre ele să poată fi de vreun folos (analogia preferată a lui Behe este cu o cursă de șoareci). În realitate, biologii moleculari nu au nici o problemă în a descoperi părți care funcționează în afara întregului, atât la motorul flagelar cât și pentru alte exemple de complexitate ireductibilă invocate de Behe. Lucrul acesta este bine marcat de către Kenneth Miller, de la Brown University, în ceea ce mă privește cel

¹⁰ Lucru fascinant, principiul mușchiului este folosit și într-un al treilea mod la unele insecte, precum muștele, albinele și gândacii, la care mușchiul destinat zborului are o structură oscilatorie, ca un motor alternativ. Pe de altă parte, insecte precum lăcustele trimit instrucțiuni nervoase pentru fiecare bătaie de aripa (ca pasărea), albinele trimit motorului oscilant o instrucțiune de tip închis/deschis. Bacteria are un mecanism care nu este nici un simplu contractor (ca la pasăre), și nici alternativ (ca la albină), ci rotativ veritabil: din acest punct de vedere, el funcționează ca un motor electric, sau ca un motor rotativ de tip Wankel.

mai pertinent inamic al „proiectului inteligent”, și nu mai puțin un creștin devotat. Recomand adesea cartea sa *Finding Darwin's God* credincioșilor care îmi scriu, duși de nas de către Behe.

În cazul motorului rotativ bacterial, Miller ne atrage atenția asupra unui mecanism numit *sistem secretor de tipul trei* (SSTT).¹¹ SSTT nu este folosit pentru mișcarea de rotație. El este unul dintre sistemele folosite de către bacteriile parazite pentru a pompa substanțe toxice prin peretele lor celular pentru a otrăvi organismul care le găzduiește. La scară umană, ne putem imagina turnarea sau stropirea cu un lichid printr-o gaură; din nou însă, la scara bacterială lucrurile arată altfel. Fiecare moleculă a substanței secretate

este o proteină de mari dimensiuni, care are o structură tridimensională bine definită, la aceeași scară ca și cea a SSTT: pare, mai degrabă, o sculptură solidă decât un lichid. Fiecare moleculă este propulsată individual printr-un mecanism alcătuit cu grijă, asemănător cu o mașină de joc automată care livrează jucării sau sticle, mai curând decât o simplă gaură prin care „curge” un lichid. Mașinăria în sine este alcătuită dintr-un număr relativ mic de molecule de proteină, comparabile ca mărime și complexitate cu moleculele pe care le livrează. Interesant este că aceste automate de joc sunt asemănătoare, adesea, la bacterii care nu sunt înrudite îndeaproape. Probabil că genele care le alcătuiesc au fost „copiate și lipite” de la alte bacterii: lucru pe care bacteriile îl fac adesea, în mod remarcabil, și un subiect fascinant în sine — însă trebuie să merg mai departe.

Moleculele de proteină care formează structura SSTT sunt foarte asemănătoare componentelor motorului flagelat. Unui evoluționist îi este foarte clar că elementele componente ale SSTT au fost deturnate pentru o funcțiune nouă, dar nu în întregime lipsită de legătură, atunci când a evoluat motorul flagelat. Dat fiind că SSTT împinge molecule prin sine, nu este surprinzător faptul că se folosește de o versiune mai rudimentară a principiului motorului flagelat, care împinge moleculele axului său într-o mișcare rotativă. Este evident că părțile componente cruciale ale motorului flagelat erau deja la locul lor și operau înainte ca motorul flagelat să fi evoluat. Deturnarea unor mecanisme deja existente este o modalitate evidentă prin care piese ale unui mecanism în aparență ireductibil complex pot urca Muntele Improbabilității.

¹¹ <http://millerandlevine.com/km/evol/design2/article.html>.

Bineînțeles că mai este nevoie de foarte multă muncă, și sunt sigur că ea se va face. Ea nu se va face, însă, dacă oamenii de știință se vor fi mulțumit cu automatismul leneș pe care îl încurajează "teoria proiectului inteligent". Iată mesajul pe care l-ar putea transmite un „teoretician al proiectului inteligent” oamenilor de știință: „Dacă nu înțelegeți modul cum funcționează ceva, să nu vă pese: renunțați și spuneți că l-a făcut Dumnezeu. Nu aveți idee de felul cum funcționează impulsul nervos? Bun! Nu înțelegeți modul cum sunt așternute amintirile în creier ? Excelent! Fotosinteza este un proces uimitor de complex? Minunat! Vă rugăm să nu vă aplecați asupra problemelor — pur și simplu, renunțați și faceți apel la Dumnezeu. Dragă omule de știință, nu *lucra* asupra necunoscutelor tale. Adu-le la noi, pentru că noi știm ce să facem cu ele. Nu risipi prețioasa ignoranță înlăturând-o prin cercetare. Noi avem nevoie de aceste intervale minunate ca un ultim refugiu pentru Dumnezeu”. Sf. Augustin a spus-o deschis: „Mai există o altă formă de ispită, încă și mai plină de pericol. Aceasta este boala curiozității. Ea este cea care ne mână să încercăm să descoperim tainele naturii, acele taine care se află dincolo de înțelegerea noastră, și care ne pot aduce numai deșertăciune și pe care omul nu trebuie să-și dorească a le învăța” (citată din Freeman, 2002).

Un alt exemplu favorit de presupusă complexitate ireductibilă a lui Behe este sistemul imunitar. Să-l lăsăm pe judecătorul Jones să preia povestea:

De fapt, la interogatoriu, Prof. Behe a fost întrebat cu privire la pretenția sa din 1996 că știința nu va descoperi niciodată o explicație evolutivă a sistemului imunitar. I-au fost prezentate cincizeci și opt de recenzii pe temă ale unor publicații, nouă cărți și câteva capitole din tratate de imunologie privitoare la evoluția sistemului imunitar; totuși, el nu a făcut decât să insiste că aceste mărturii privind evoluția nu sunt suficiente, și că nu sunt „îndeajuns de bune”.

La interogatoriul luat de către Eric Rotschild, consilier principal al reclamantilor, Behe a trebuit să accepte faptul că nu citise cele mai multe dintre cele cincizeci și opt de recenzii pe temă. Puțin surprinzător, deoarece imunologia este muncă, grea. Mai puțin scuizabil este faptul că Behe a respins acest tip de cercetare ca fiind

„ne rodnic”. Cu siguranță că nu este rodnic dacă scopul tău este acela de a face propagandă printre neinstruiți creduli și politicieni, mai degrabă decât să descoperi adevăruri importante despre lumea reală. După ce l-a ascultat pe Behe, Rotschild a concluzionat ceea ce trebuie să fi simțit orice persoană onestă din sala de judecată:

Din fericire, există cercetători care caută răspunsuri la problema originii sistemului imunitar... El reprezintă apărarea noastră împotriva bolilor care ne afectează și ne omoară. Oamenii de știință care au scris aceste cărți și articole trudes în anonim, fără finanțări pentru achiziții de cărți sau contracte de conferințe. Eforturile lor ne ajută să prevenim și să vindecăm probleme medicale serioase. Prin contrast, Prof. Behe și toată mișcarea pentru proiectul inteligent nu fac nimic pentru avansul cunoașterii științifice sau medicale, și le spun și generațiilor viitoare să nu le pese.¹²

Sau, după cum a apreciat geneticianul american Jerry Coyne în recenzia cărții lui Behe: „Dacă istoria științei ne arată ceva, aceasta este că nu ajungem nicăieri dacă punem eticheta „Dumnezeu” ignoranței”. Sau, în cuvintele elocvente ale unui blogger care comenta un articol al meu și al lui Coyne din *Guardian*, despre proiectul inteligent:

De ce este considerat Dumnezeu o explicație pentru orice ? Nu este — ci e vorba de eșecul explicației, un dat din umeri, un „habar n-am” îmbrăcat în spiritualitate și ritual. Dacă unii atribuie ceva lui Dumnezeu, înseamnă că, în general, nu au habar și de aceea apelează la o zână a cerului inabordabilă și de necunoscut. Cere să ți se explice de unde a venit tipul, și ai toate șansele să primești un răspuns vag, pseudofilosofic, că a existat dintotdeauna, sau că se află dincolo de natură. Ceea ce, desigur, nu explică nimic.¹³

¹² Această relatare a procesului Dover, inclusiv citatele, sunt extrase din articolul lui A. Bottaro, M. A. Inlay and N. J. Matzke, „Immunology in spotlight at the Dover „Intelligent Design” trial”, *Nature Immunology* 7, 2006, 433—5.

¹³ J. Coyne, „God in the details: the biochemical challenge to evolution”, *Nature* 383, 1996, 227-S. Articolul lui Coyne și al meu „One side can be wrong” a fost publicat în *Guardian*, 1 Sept. 2005: <http://www.guardian.co.uk/life/feature/story/0,13026,1559743.oo.html>. Citatul din „bloggerul elocvent” este la http://www.religionisbullshit.net/blog/2005_09_01_archive.php.

Darwinismul ne ridică nivelul conștiinței în alt mod. Organisme evaluate, elegante și eficiente după cum sunt de obicei, demonstrează, de asemeni existența unor scăpări — exact după cum te-ai fi așteptat dacă ar avea un trecut evolutiv, și exact cum nu te-ai aștepta dacă ar fi fost proiectate. Am luat în discuție exemple, în alte cărți: unul este recurența nervului laringian, care își trădează istoria evolutivă printr-un ocol masiv și inutil de la destinația sa. Multe dintre problemele noastre, de la durerile lombare la hernii, uter deplasat și predispoziția la infecții ale sinusurilor, sunt un rezultat direct al faptului că acum deplasăm pe două picioare un corp care a fost format de-a lungul a milioane de ani pentru a merge pe patru.

Conștiința noastră este ridicat accentuată și de cruzimea și ineficiența selecției naturale. Prădătorii par minunat „proiectați” pentru a prinde prada, în vreme ce, la rândul ei, aceasta pare la fel de minunat „proiectată” pentru a scăpa. De partea cui este Dumnezeu ?¹⁴

PRINCIPIUL ANTROPIC: VARIANTA PLANETARĂ

Teologii intervaliști care s-au lăsat de ochi și aripi, motoare flage- late și sisteme imunitare, își fixează speranțele, adesea, asupra originii vieții. Rădăcina evoluției în chimia nonbiologică pare a prezenta, întrucâtva, un interval mai mare decât orice altă tranziție din evoluția subsecventă. Și într-un sens chiar prezintă un interval mai mare. Acest sens, însă, este foarte specific și nu oferă nici o consolare susținătorilor religiei. Originarea vieții nu avea nevoie să se întâmple decât o dată. De aceea, după cum voi arăta, o putem considera un eveniment extrem de improbabil, de multe ori mai improbabil decât mulți și-ar putea imagina. Pașii consecutivi ai evoluției sunt copiați apoi, mai mult sau mai puțin la fel, de-a lungul a milioane și milioane de specii independente, în mod continuu și repetat, în decursul timpului geologic. De aceea, pentru a explica evoluția vieții complexe, nu putem face apel la același fel de raționament statistic pe care îl putem aplica originii vieții. Evenimentele care alcătuiesc aspectul întâmplător al evoluției, ca fiind diferite de originea singulară (și, probabil, de câteva cazuri speciale), nu puteau fi foarte improbabile.

¹⁴Dawkins(1995).

Deosebirea poate părea confuză, și va trebui să o explic mai departe, folosindu-mă de așa numitul principiu antropic. Principiul antropic a fost denumit de către matematicianul britanic Brandon Carter în 1974, și explicat de către fizicienii John Barrow și Frank Tipler în cartea lor tematică.¹⁵ Principiul antropic se aplică de obicei cosmosului, și voi ajunge și la acest aspect. Însă voi prezenta ideea la o scară mai mică, planetară. Noi existăm aici, pe Pământ. De aceea, Pământul trebuie să fie tipul de planetă capabil de a ne fi generat și întreținut, oricât de neobișnuit sau chiar unic ar fi acest tip. De exemplu, felul nostru de viață nu poate fi susținut fără apă lichidă. Exobiologii, care caută dovezi ale vieții extraterestre, cercetează, practic, cerul pentru a afla indicii despre existența apei. În jurul unei stele tipice precum Soarele nostru, există așa numita zonă Goldilocks, nici prea caldă, nici prea rece, propice planetelor cu apă lichidă.¹⁶ O centură subțire de orbite care se află între cele situate prea departe de stea, unde apa îngheață, și cele situate prea aproape, unde aceasta fierbe.

De presupus, de asemeni, că o orbită prietenoasă ar trebui să fie aproape circulară. Una puternic eliptică, precum cea a recent descoperitei planete a zecea, cunoscută drept Xena, abia ar permite planetei să treacă în viteză prin zona Goldilocks o dată la câteva decenii sau secole pământeste. Xena nu trece deloc prin zona Goldilocks, nici chiar la cea mai mare apropiere de Soare, care se petrece o dată la 560 de ani pământeni. Temperatura cometei Halley variază între, circa, 47°C la periheliu [apropierea cea mai mare de Soare] și minus 270°C la afeliu [depărtarea cea mai mare de Soare]. Orbita Pământului, la fel ca și cele ale celorlalte planete, este, tehnic, o elipsă (mai aproape de Soare în ianuarie, și mai îndepărtată în

¹⁵ Mai târziu, Carter a fost de acord că, decât împământenind „principiu antropic”, un nume mai bun pentru principiul general ar fi „principiul cunoașterii” — B. Carter, „The anthropic principle and its implications for biological evolution”, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London A*, 310, 1983, 347-63. Pentru o discuție pe durata unei cărți a principiului antropic, a se vedea Barrow și Tipler (1988).'

¹⁶ Denumirea, aparținând unei plante de stepă cu flori galbene, provine de la numele englezesc al fetei din povestirea Fraților Grimm *Goldilocks and the Three Bears* (rom. *Bucle-aurii și cei trei ursuleți*), cu referire la terciul care trebuia să fie „nici prea rece, nici prea cald”. (*N. trad.*)

iulie)¹⁷; cercul este însă un caz aparte al elipsei, iar orbita Pământului este într-atât de apropiată de a fi circulară încât nu iese niciodată din zona Goldilocks. Poziționarea Pământului în sistemul

i

solar este propice și din alte puncte de vedere decât cele evidențiate pentru evoluția vieții. Masivul aspirator gravitațional al lui Jupiter este bine plasat pentru a intercepta asteroizii care, altfel, ne-ar fi amenințat cu ciocniri fatale. Luna singulară și destul de masivă servește la stabilizarea axei noastre de rotație¹⁸, și ajută în diferite moduri la menținerea vieții. Soarele nostru este neobișnuit prin aceea că nu este dublu, blocat într-o orbită reciprocă cu o stea însoțitoare. Este posibil și pentru stelele binare să aibă planete, însă orbitele lor sunt predispușe la a fi prea haotic-variabile pentru a putea susține existența vieții.

Pentru caracterul prietenos aparte al planetei noastre au fost oferite două explicații majore. Teoria proiectului spune că Dumnezeu a făcut lumea, a plasat-o în zona Goldilocks și a aranjat în mod intenționat toate amănuntele în beneficiul nostru. Principiul antropic este foarte diferit, și prezintă un ușor feeling darwinian. Marea majoritate a planetelor universului nu se găsesc în zona Goldilocks a stelelor lor, și nu sunt potrivite vieții. Nici una din această vastă majoritate nu are viață. Oricât de mica ar fi minoritatea celor care posedă exact condițiile necesare vieții, noi trebuie, în mod necesar, să ne aflăm pe una dintre ele, deoarece aici ne gândim la ea.

De altfel, este un lucru ciudat acela că apărătorii religiei îndrăgesc principiul antropic. Fără nici un motiv anume, ei cred ca acesta le susține cauza. Însă, adevărul este exact invers. Principiul antropic, la fel ca și selecția naturală, reprezintă o *alternativă* la ipoteza proiectului. El oferă o explicație rațională, liberă de proiect, faptului că ne aflăm într-o situație propice existenței noastre. Cred că în mintea religioasă confuzia vine de la faptul că principiul antropic nu este menționat decât în contextele în care rezolvă problemele, mai precis în acela că trăim într-un loc propice vieții. Ceea ce nu reușesc mințile religioase să prindă, este faptul că pentru această problemă candidează două soluții. Dumnezeu este una. Principiul antropic este cealaltă. Ele sunt *alternative*.

¹⁷ Dacă acest lucru vi se pare surprinzător, probabil ca suferiți de șovinismul emisferei nordice, descris anterior. ¹⁸Comins(1993).

Apa lichidă reprezintă o condiție necesară pentru viața pe care o cunoaștem, însă ea este departe de a fi suficientă. Viața mai trebuie să-și aibă originea în apă, iar originea vieții ar putea fi un fapt foarte improbabil. Odată ce viața a originat, evoluția darwiniană se desfășoară voioasă. Dar, cum a început viața ? Originea vieții a fost un eveniment chimic, sau o serie de evenimente, oriunde ar fi fost întrunite condițiile selecției naturale. Ingredientul major a fost ereditatea, fie ADN-ul, fie (mai probabil) ceva care copiază ca ADN-ul, poate molecula înrudită de ARN. Odată ce ingredientul vital — un fel de moleculă genetică — este pe poziție, selecția naturală darwiniană adevărată poate să-și urmeze cursul, iar viața complexă să apară, în consecință, în cele din urmă. Apariția spontană, întâmplătoare, a primei molecule cu ereditate se lovește de multe improbabilități. Ea poate fi foarte, foarte improbabilă, și voi zăbovi asupra acestei chestiuni deoarece este importantă pentru această parte a cărții.

Deși speculativ, apariția vieții reprezintă un subiect de cercetare înfloritor. Expertiza pe care o pretinde este cea a chimiei, care nu îmi aparține. Privesc de pe margine, cu multă curiozitate, și nu voi fi surprins dacă, în următorii câțiva ani, chimiștii vor anunța că au moșit în laborator o nouă origine a vieții. Totuși, acest lucru nu s-a petrecut deocamdată, și încă este posibil să se susțină că probabilitatea ca așa ceva să aibă loc este, și așa a fost mereu, extrem de joasă — deși, odată, s-a întâmplat!

După cum am făcut și cu orbitele Goldilocks, putem arăta că, oricât de improbabilă ar fi originea vieții, știm că ea a avut loc pe Pământ deoarece ne aflăm aici. La fel ca și în cazul temperaturii, pentru a explica ceea ce s-a întâmplat există două ipoteze: ipoteza proiectului și ipoteza științifică, sau „antropică”. Abordarea proiectului postulează un Dumnezeu care, în a sa activitate, a pus la cale un miracol și a lovit cu foc divin supra prebiotică lansând astfel ADN-ul, sau ceva echivalent.

La fel ca și în cazul Goldilocks, alternativa antropică a ipotezei proiectului este de tip statistic. Oamenii de știință aduc în scenă magia numerelor mari. S-a apreciat că în galaxia noastră există între 1 miliard și 30 de miliarde de planete, iar în întregul univers circa 100 de miliarde de galaxii. Lăsând deoparte câteva zerouri, din prudență, un miliard de miliarde reprezintă o estimare rezervată privind numărul de planete disponibile în univers. Acum, să presupunem că originea vieții, apariția spontană a ceva echivalent cu ADN-ul,

a fost un proces cu adevărat impresionant. Să presupunem că a fost într-atât de improbabil încât s-a petrecut numai pe o planetă dintr-un miliard. De exemplu, un comitet de sponsorizare ar râde de un om de știință care dă proiectului său o reușită de numai un procent dintr-o sută. Noi vorbim, însă, aici, de șanse de unu la un miliard. Si, totuși... chiar si cu șanse atât de absurd de mici, viața va fi apărut astfel pe un miliard de planete — între care, desigur, Pământul este una.¹⁹

Nu este surprinzătoare această concluzie, și o spun din nou. Chiar dacă șansele apariției vieții pe o planetă erau potrivnice cu un miliard la unu, acest extraordinar de improbabil eveniment tot se va fi petrecut pe un miliard de planete. Norocul de a găsi una dintre aceste planete purtătoare de viață ne aduce în amintire proverbialul ac în carul cu fân. Însă nu este nevoie să ne dăm peste cap pentru a găsi acul, deoarece, mai înainte de a începe căutarea, referitor din nou la principiul antropic, orice ființe capabile de a-l căuta trebuie să se afle, în mod necesar, pe unul dintre aceste prodigioase ace. Orice afirmație despre probabilitate este făcută în contextul unui anumit nivel de ignoranță. Dacă nu cunoaștem nimic despre o planetă, am putea postula șansele de apariție a vieții pe ea la, să spunem, unu la un miliard. Lucrurile se schimbă însă dacă aducem în estimarea noastră câteva elemente noi. O planetă oarecare poate avea proprietăți anume, poate un profil special al elementelor chimice prezente în roci care să schimbe șansele în favoarea apariției vieții. Altfel spus, unele planete sunt mai „asemănătoare Pământului” decât altele. Desigur că Pământul este în mod deosebit „asemănător Pământului”! Acest fapt ar trebui să vină în sprijinul chimiștilor care încearcă să recreeze evenimentul în laborator, deoarece ei micșorează șansele defavorabile succesului lor. Însă, calculul meu anterior a demonstrat că până și un model chimic cu o șansă de succes atât de mică precum unu la un miliard *tot* va prezice apariția vieții pe un miliard de planete din univers. Iar, pentru a ne oferi o explicație bună și complet satisfăcătoare pentru prezența vieții aici, frumusețea principiului antropic este aceea că ne spune, complet contraintuitiv, că modelul chimic nu are nevoie să prezică decât apariția vieții pe o planetă dintr-un miliard de miliarde. Nu cred

¹⁹ Am enunțat acest argument mai deplin în cartea *The Blind Watchmaker* (Dawkins, 1986).

nici măcar o clipă că, în practică, originea vieții ar fi fost, oriunde, atât de improbabilă. Consider, categoric, că merită cheltuiți bani pentru încercarea de a copia acest eveniment în laborator — și la fel și în cazul programului SETI, deoarece cred că este posibil să existe viață inteligentă și în altă parte.

Chiar acceptând până și cele mai pesimiste estimări ale probabilității ca viața să fi apărut în mod spontan, argumentul statistic dărâmă complet orice sugestie că ar trebui să postulăm existența proiectului pentru a umple un interval. Dintre toate intervalele existente în povestea evoluției, cel al originii vieții pare de netrecut pentru mințile calibrate să atribuie riscuri și posibilități scării cotidiene: cea pe care comitetele de sponsorizare evaluează propuneri de cercetare înaintate de către chimisti. Știința statistică documentată umple chiar și un interval atât de mare ca acesta, în vreme ce tot ea exclude un creator divin pe motivul „ultimului tip de 747”, întâlnit mai devreme.

Să ne întoarcem însă la interesanta idee care a început această secțiune. Să presupunem că cineva a încercat să explice fenomenul general al adaptării biologice pe aceleași coordonate pe care le-am folosit pentru originea vieții: recursul la un număr imens de planete disponibile. Este un lucru constatat acela că fiecare specie sau organism din cadrul fiecărei specii care a fost cercetat, se dovedește bun la ceea ce face. Aripile păsărilor, albinelor și liliecilor sunt bune pentru zbor. Ochii sunt buni pentru văzut. Frunzele sunt bune pentru fotosinteză. Trăim pe o planetă unde suntem înconjurați de, probabil, zece milioane de specii, fiecare prezentând o iluzorie aparență, proprie, puternică, de proiect. Fiecare specie este bine echipată pentru stilul ei de viață. Am putea reuși să explicăm toate aceste iluzii de proiect prin argumentul „numărului uriaș de planete”? Nu, nu putem, repet, *nu*. Nici să nu vă gândiți la așa ceva! Este important acest lucru, deoarece el atinge esența celei mai mari neînțelegeri privind darwinismul.

Nu are importanță cu câte planete ne putem juca, norocul nu va fi niciodată îndeajuns pentru a explica luxurianta diversitate a complexității viului pe Pământ, în aceeași manieră precum cea folosită pentru explicarea existenței noastre aici, în primul rând. Evoluția vieții constituie un caz aparte de cel al originii vieții, deoarece, repet, originea vieții a fost (sau ar fi putut fi) un eveniment unic petrecut doar o singură dată. Potrivirea adaptativă a speciilor la

diferitele lor medii, pe de altă parte, este de un milion de ori mai mare, și se desfășoară în continuare.

Este limpede că aici, pe Pământ, avem de-a face cu un *proces* generalizat de optimizare a speciilor biologice, proces care operează permanent pe întreaga planetă, pe toate masele continentale și pe toate insulele. Putem previziona cu ușurință că, dacă vom aștepta să treacă un milion de ani, un set complet nou de specii va fi adaptat mediilor lor de viață, la fel precum sunt adaptate speciile noastre la mediile lor. Acesta este un fenomen multiplu, predictibil, recurent, și nu un exemplu de noroc statistic recunoscut post factum. Și, mulțumită lui Darwin, știm cum a apărut: prin selecție naturală.

Principiul antropic este neputincios în a explica multiplele detalii multifacetate ale creaturilor vii. Pentru a desluși diversitatea vieții pe [Pământ și, în mod special, convingătoarea iluzie a proiectului, avem nevoie, cu adevărat, de puternica pârghie a lui Darwin. Prin contrast, deoarece selecția naturală nu poate avea loc fără ea, originea vieții se află, însă, dincolo de raza de acțiune a acestei pârghii. Aici intervine principiul antropic. Dacă postulăm un număr foarte mare de oportunități planetare, putem opera cu o origine a vieții unică. Odată ce a fost acordată această șansă, pe care principiul antropic trebuie să ne-o ofere, intervine selecția naturală — iar selecția naturală nu este, în mod categoric, o chestiune de noroc.

Cu toate acestea, se poate ca originea vieții să nu fie singurul interval major din povestea evoluției depășit printr-un noroc justificat antropic. De exemplu, în *MendeVs Demon* (reintitulată, fără (motiv și derutant, *The Cooperative Gene*, de către editorii americani), colegul meu Mark Ridley a propus ca originea celulei eucariote (tipul nostru de celulă, cu nucleu și diferite ale trăsături complicate precum mitocondriile, care nu sunt prezente la bacterii) a reprezentat un pas încă și mai important, dificil și improbabil din punct de vedere statistic, decât originea vieții. Un alt interval a cărui trecere a fost de același ordin de improbabilitate ar putea fi originea conștiinței. Astfel de evenimente singulare pot fi explicate cu ajutorul principiului antropic, pe următoarele coordonate. Există miliarde de planete care au dezvoltat viața la nivel bacterial, însă numai o fracțiune dintre acestea au depășit intervalul către ceva în genul celulei eucariote. Iar dintre acestea, o și mai mică fracție a reușit să treacă Rubiconul conștiinței. Dacă ambele reprezintă evenimente singulare, nu mai avem de-a face cu un *proces* ubicuu și

atotpătrunzător, așa după cum se întâmplă cu adaptarea biologică obișnuită. Principiul antropocentric afirmă că, devreme ce suntem în viață, eucariotici și conștienți, planeta noastră trebuie să fie una dintre acele extrem de rare planete care au depășit toate cele trei intervale.

Selecția naturală funcționează pentru că este un proces cumulativ, unidirecțional, de îmbunătățire. Pentru a lua startul are nevoie de o doză de noroc, pe care i-l acordă principiul antropocentric al „miliardelor de planete”. Se poate ca și alte intervale din povestea evoluției să aibă nevoie de infuzii majore de noroc, cu justificare antropocentrică. Însă, orice am mai putea adăuga, *proiectul*, cu siguranță, nu funcționează ca explicație pentru viață deoarece nu are caracter cumulativ și, de aceea, generează mai multe întrebări decât răspunsuri — ne duce, deci, înapoi, prin regresia infinită de tip „ultimul tip de 747”.

Ne ducem viața pe o planetă favorabilă tipului nostru de viață, și am văzut două motive pentru care se întâmplă acest lucru. Unul este acela că viața a evoluat astfel încât să înflorească în condițiile furnizate de planetă. Aceasta se întâmplă datorită selecției naturale. Celălalt motiv este cel antropocentric. Există în univers miliarde de planete și, oricât de mică ar fi minoritatea planetelor favorabile evoluției, a noastră trebuie, în mod necesar, să fie una dintre acestea. Este timpul acum să aducem principiul antropocentric la un stadiu mai timpuriu, de la biologie înapoi la cosmologie.

PRINCIPIUL ANTROPIC: VARIANTA COSMOLOGICĂ

Nu trăim numai pe o planetă prietenoasă, ci și într-un univers prietenos. Acest lucru derivă din faptul că, pentru ca noi să existăm, legile fizicii trebuie să fie suficient de favorabile pentru a permite apariția vieții. Nu din întâmplare vedem stelele atunci când ne uităm, noaptea, la cerul înstelat, deoarece stelele sunt o condiție necesară pentru existența celor mai multe elemente chimice, iar fără chimie nu poate exista viață. Fizicienii au calculat că dacă legile și constantele fizicii ar fi fost doar cu puțin diferite universul s-ar fi dezvoltat astfel încât viața ar fi fost imposibilă. Alți fizicieni pun problema în alt mod, însă concluzia este, în general, aceeași. *Injust Six Numbers* Martin Rees enumera șase constante fundamentale, despre care se crede că sunt valabile în tot universul. Fiecare dintre

aceste șase constante este reglată astfel încât, dacă ar fi fost doar cu puțin diferită, universul ar fi fost în mod considerabil diferit și, (probabil, nefavorabil vieții).²⁰

Un exemplu din cele șase numere ale lui Rees îl reprezintă mărimea așa-numitei forțe „tari”, aceea care leagă componentele unui nucleu atomic, respectiv forța care trebuie învinsă atunci când vrem să „descompunem” atomul. Este măsurată ca E, și reprezintă proporția din masa unui nucleu de hidrogen care este convertită în (energie atunci când hidrogenul fuzionează pentru a forma heliul. Valoarea sa numerică în universul nostru este de 0,007, și se pare bună, pentru ca să fi putut exista chimia (ca condiție a vieții), ea trebuia să fie foarte aproape de această valoare. Chimia, așa cum o cunoaștem, consistă în combinarea și recombinația celor circa douăzeci de elemente ale tabelului periodic, care există în mod natural. Hidrogenul este cel mai simplu și mai comun dintre elemente. Celelalte elemente din univers sunt alcătuite, în cele din urmă, din hidrogen, prin fuziune nucleară. Fuziunea nucleară este un proces dificil care apare în condițiile extrem de fierbinți din interiorul stelelor (și în bombele cu hidrogen). Stele relativ mici, precum este Soarele nostru, pot produce numai elemente ușoare precum heliul, al doilea ca greutate din tabelul periodic, după hidrogen. Pentru a fi produse elementele mai grele, într-o cascadă de procese de fuziune nucleară ale căror amănunte au fost elaborate de Fred Hoyle împreună cu doi colegi (o realizare pentru care, în mod misterios, lui Hoyle nu i s-a oferit o parte din Premiul Nobel pe care l-au împărțit ceilalți doi), este nevoie de stele mai mari și mai fierbinți. Aceste stele mari pot exploda ca supernove, împrăștiindu-și materia, care include elementele tabelului periodic, în nori de praf. La un moment dat, acești nori de praf se condensează și alcătuiesc noi stele și planete, ca și a noastră. De aceea Pământul nostru este bogat în elemente situate mai sus de hidrogen, elemente fără de care chimia și viața ar fi fost imposibile.

²⁰ Spun „probabil”, pentru că, pe de-o parte, nu cunoaștem cât de diferite ar putea fi formele de viață extraterestre și, pe de altă parte, pentru că este posibil să facem o greșală dacă luăm în considerație numai schimbările câte unei singure constante, odată. Ar putea exista alte *combinații* valorice ale celor șase numere care s-ar putea dovedi favorabile vieții, și pe care nu le descoperim dacă le luăm în considerare doar una câte una ?

Relevant aici este faptul că valoarea forței tari determină în mod crucial cât de departe merge pe tabela periodică cascada fuziunii nucleare. Dacă forța tare ar fi fost prea mică, să zicem 0,006 în loc de 0,007, universul nu ar fi conținut decât hidrogen, neputând rezulta nici un fel de chimie care să prezinte interes. Dacă ar fi fost prea mare, să zicem 0,008, întregul hidrogen ar fi fuzionat în elemente mai grele. O chimie lipsită de hidrogen nu ar putea genera viața așa cum o cunoaștem. În primul rând, nu ar fi existat apă. Valoarea Goldilocks, respectiv 0,007, este numai bună pentru a conține bogăția de elemente de care avem nevoie pentru o chimie interesantă și susținătoare a vieții.

Nu voi aborda și celelalte numere ale lui Rees. În ceea ce le privește, concluzia este aceeași. Numărul propriu-zis se află într-o bandă valorică în afara căreia viața nu ar fi fost posibilă. Ce răspuns putem da acestor lucruri? Din nou, avem pe de-o parte răspunsul teist, și pe de altă parte cel antropocentric. Cel teist spune că Dumnezeu, pe când a alcătuit universul, a potrivit constantele în așa fel încât fiecare să se încadreze în propria zonă Goldilocks pentru a produce viața. Este ca și cum Dumnezeu a avut la dispoziție șase butoane, pe care le-a manevrat cu grijă și le-a setat la propriile lor valori Goldilocks. Ca întotdeauna, răspunsul teist este nesatisfăcător, pentru că lasă neexplicată existența lui Dumnezeu. Un Dumnezeu capabil de a calcula valorile Goldilocks pentru cele șase numere ar trebui să fie cel puțin la fel de improbabil ca și combinația potrivită de numere, iar acest lucru este cu adevărat foarte improbabil — ceea ce constituie chiar premiza discuției noastre. În consecință, răspunsul teist a ratat posibilitatea de a face un pas înainte către rezolvarea problemei. Nu văd altă posibilitate decât să-l înlătur, minunându-mă totodată de mulțimea de oameni care nu pot vedea problema și par satisfăcuți în mod sincer de argumentul „operatorului” divin.

Poate că lipsa unui nivel de conștientizare ridicat, precum au biologia, produs de selecția naturală și de forța acesteia de a struni improbabilitatea, poate fi motivul psihologic al acestei uimitoare orbiri. Cu experiența sa de psiholog evoluționist, J. Anderson Thomson mă orientează către un motiv suplimentar, anume țara psihologică pe care o avem cu toții față de personalizarea ca agenți ai obiectelor lipsite de viață. După cum spune Thomson, suntem mai înclinați să confundăm o umbră cu un hot decât un hot cu o

umbră. Falsitatea primei nu ar fi decât o pierdere de timp. Falsitatea celei de a doua ar putea fi fatală. Într-o scrisoare, el mi-a sugerat că, în trecutul nostru ancestral, cea mai mare provocare din partea mediului înconjurător a venit din ambele direcții. „Moștenirea acestui lucru o reprezintă presupunerea automată, adesea frica, față de intențiile umane. Avem o mare greutate în a vedea în jurul nostru altceva decât cauzalitate *umană*” În mod natural am generalizat acest lucru ca intenție divină. În capitolul al cincilea voi reveni asupra seductivității „agenților”.

Cu ajutorul conștiinței lor înalte cu privire la capacitatea selecției naturale de a explica apariția lucrurilor improbabile, biologii nu pot fi mulțumiți de nici o teorie care eludează problema improbabilității. Iar răspunsul teist nu este decât o nemaipomenită eludare a chestiunii improbabilității. Este mai mult decât o reformulare a problemei, este o amplificare grotescă a ei. Să ne întoarcem, deci, către alternativa antropică. În forma sa cea mai generală, răspunsul antropic este că nu putem discuta această problemă decât în acel tip de univers capabil să ne producă. De aceea, existența noastră determină faptul că acele constante fundamentale ale fizicii trebuie să se găsească în zonele lor Goldilocks. Privitor la chestiunea existenței noastre, alți fizicieni adoptă alte tipuri de soluții antropice.

Alți fizicieni, între care Martin Rees este un exemplu, găsesc acest lucru nesatisfăcător și, cred, că sunt de acord cu ei. Este, desigur, perfect plauzibil faptul că, pentru un univers, nu poate exista decât o singură modalitate de a exista. De ce a trebuit, însă, ca această modalitate să fi constituit unica ocazie pentru evoluție ? De ce a trebuit să fie acel tip de univers care, în termenii fizicianului teoretician Freeman Dyson, părea aproape „să fi știut că suntem pe drum” ? În același sens, filosoful John Leslie folosește analogia cu o persoană condamnată la moarte prin împușcare în fața plutonului de execuție. Există posibilitatea ca toți cei zece componenți ai plutonului să-și greșească ținta. Atunci, supraviețuitorul va fi în poziția de a reflecta, bucuros, asupra norocului lui, spunând: „Se pare că au ratat ținta cu toții, pentru că altfel nu aș mai fi fost aici să mă gândesc la acest lucru”. Și, lucru de înțeles, ar mai putea să se întrebe cum de au ratat cu toții, și să se joace cu ipotezele mituirii lor sau a beției.

Acestei obiecțiuni i se poate răspunde cu sugestia, pe care Martin Rees o sprijină, că există multe universuri, care coexistă, precum

bulele de spumă, într-un „multivers” (sau „megavers”, după expresia preferată de Leonard Susskind).²¹ Legile și constantele oricărui univers, precum universul nostru observabil, sunt legi locale. Multiversul, ca întreg, posedă o multitudine de seturi alternative de legi locale. Principiul antropic intervine pentru a explica faptul că trebuie să ne aflăm într-unui dintre aceste universuri (probabil o minoritate) ale căror legi locale se întâmplă să fi fost propice pentru ca noi să evoluăm la un moment dat, de unde și posibilitatea de a contempla această problemă.

Din considerațiile cu privire la soarta finală a universului apare o variantă curioasă a teoriei multiversului. În funcție de valorile unor numere, precum cele șase constante ale lui Martin Rees, universul nostru poate să se extindă la infinit sau să se stabilizeze într-o stare de echilibru, ori ca expansiunea să dea înapoi și să devină contracție, culminând cu așa numitul „big crunch”. Unele modele de big crunch prezintă universul ca sărind înapoi la expansiune, și așa mai departe, la infinit, cu un ciclu de, să spunem, 20 de miliarde de ani. Big crunch-ul în serie ameliorează însă această teorie: spațiul și timpul nostru au început într-adevăr cu acest Big Bang, însă acesta nu a fost decât unul dintr-o lungă serie de Big Banguri, fiecare inițiat de către un big crunch care a încheia universul precedent din serie. Deoarece nimeni nu înțelege ce anume se întâmplă în singularități precum Big Bangul, este de înțeles faptul că legile și constantele sunt de fiecare dată resetate la aceleași valori. Dacă ciclurile

»

explozie-expansiune-contracție-prăbușire ar funcționa veșnic, precum un acordeon cosmic, vom avea, mai degrabă, o versiune în serie decât una paralelă de multivers. Încă o dată, principiul antropic își face datoria de a explica. Din întreaga serie de universuri, numai un mic număr au condiții armonizate biogenic. Și, deoarece noi ne aflăm în el, desigur, universul de față trebuie să fie unul dintre acestea. După cum se pare, pentru că acumularea de noi dovezi ne îndepărtează de modelul big crunch, varianta de multivers în serie trebuie evaluată cu mai puțină rețineră decât a fost cândva. Acum, se pare, universul nostru este destinat să se extindă veșnic.

²¹ Susskind (2006) oferă o argumentație superbă a principiului antropic în megavers. El spune că cei mai mulți dintre fizicieni detestă această idee. Personal, nu înțeleg de ce. O consider minunată — probabil, pentru că Darwin mi-a elevat conștiința.

Un alt fizician teoretician, Lee Smolin, a dezvoltat o atrăgătoare variantă darwiniană a teoriei multiversului, care include elemente atât seriale cât și paralele. Ideea lui Smolin, prezentată în *The Life of the Cosmos*, se articulează pe teoria că din universuri părinte se nasc universuri fiică, însă nu printr-un big crunch în toată puterea cuvântului ci local, prin găuri negre. Smolin vine și cu o formă de ereditate: constantele fundamentale ale universului fiică sunt o ușoară „mutație” a constantelor părintelui. Deoarece ereditatea este componenta esențială a selecției naturale darwiniste, restul teoriei lui Smolin vine în mod natural. Acele universuri care au ceea ce le trebuie pentru a „supraviețui” și a se „reproduce” pre- domină în cadrul multiversului. „A avea ceea ce trebuie” include și o durată suficient de lungă pentru a se „reproduce”. Deoarece actul reproducerii se petrece în găuri negre, universurile de succes trebuie să posede ceea ce trebuie pentru a face găuri negre. Această capacitate implică diferite alte proprietăți. De exemplu, tendința materiei de a se condensa în nori și apoi în stele, reprezintă o condiție obligatorie. După cum am văzut, stelele sunt precursora- rele dezvoltării unei interesante chimii, de unde provine și viața. Astfel, Smolin sugerează faptul că, în multivers, a avut loc o selecție naturală a universurilor, care a favorizat în mod direct evoluția fecundității găurilor negre și indirect producerea vieții. Deși nu toți fizicienii sunt entuziasmați de ideea lui Smolin, premiantul Nobel Murray Gell-Mann poate fi citat ca spunând: „Smolin? Este tipul acela tânăr cu idei trăznite ? S-ar putea să nu greșescă”.²² Un bio- log răutăcios ar putea să se întrebe dacă, nu cumva, unii fizicieni au nevoie de o elevare darwiniană a conștiinței.

Este tentant să te gândești, și destui au cedat tentației, că a pos-tula o multitudine de universuri reprezintă o extravagantă neper- misă. Argumentul în acest *sens* spune că, dacă acceptăm luxul unui multivers, am putea să întrecem măsura și să acceptăm și un Dumnezeu. Oare, nu reprezintă, ambele, ipoteze la fel de ad-hoc și extravagante, și la fel de nesatisfăcătoare ? Persoanele care consideră că da, nu au conștiința elevată de selecția naturală. Diferența cheie dintre cu adevărat extravaganta Ipoteză Dumnezeu și aparent extravaganta ipoteză a multiversului este una de improbabilitate

²² Murray Gell-Mann, citat de către John Brockman pe http://www.edge.org/3rd_culture/horgan06/horgan06_index.html.

statistică. Oricât de extravagant ar fi multiversul, el este simplu. Dumnezeu, sau orice alt agent decizional inteligent și iscusit, va trebui să fie foarte improbabil, în același sens statistic ca și entitățile pe care se presupune că trebuie să le explice. Multiversul poate părea extravagant prin marele său *număr* de universuri. Însă, dacă, fiecare dintre aceste universuri este simplu în legile sale fundamentale, nu postulăm nimic foarte improbabil. Când vine vorba despre orice tip de inteligență, însă, este valabil opusul.

Unii fizicieni sunt recunoscuți ca religioși (Russell Stannard și rev. John Polkinghorne fiind cele două exemple britanice pe care le-am amintit). Era previzibil ca ei să profite de improbabilitatea ca toate constantele fizice să fie armonizate în, mai mult sau mai puțin, restrânsele lor zone Goldilocks, pentru a sugera că această armonizare trebuie să fi fost făcută de către o inteligență cosmică. Deja am respins toate aceste propuneri deoarece ele aduc mai multe probleme decât răspunsuri. Care sunt, însă, tentativele de răspuns ale teiștilor ? Cum tratează ei argumentul conform căruia orice Dumnezeu capabil de a proiecta un univers, reglat cu mare grijă pentru a conduce către evoluția noastră, trebuie să fie o entitate supremă, complexă și improbabilă, care are nevoie de o explicație și mai mare decât aceea pe care se presupune că ar trebui să o ofere ?

Teologul Richard Swinburne crede, după cum ne-am aștepta, că are un răspuns la această problemă, pe care îl expune în cartea *Is There a God?* El începe prin a ne arăta că inima lui se află în partea corectă, printr-o convingătoare explicație privind faptul că trebuie să acceptăm mereu cea mai simplă ipoteză care se potrivește realității. Știința explică lucrurile complexe prin termenii interacțiunilor lucrurilor simple, pentru a ajunge la interacțiunile particulelor fundamentale. Eu (și, îndrăznesc să spun că și dumneavoastră) cred că este o idee minunat de simplă aceea că lucrurile sunt făcute din particule fundamentale, care, deși extrem de numeroase, sunt derivate dintr-un număr mic, finit, de *tipuri* de particule. Dacă suntem rezervați, este numai pentru că ideea ni se pare a fi prea simplă. Pentru Swinburne, însă, ea nu este deloc simplă ci, dimpotrivă.

Deoarece particulele, de orice fel, sunt foarte numeroase, Swinburne crede că ar fi o coincidență prea mare ca atât de multe să aibă aceleași proprietăți. El poate suporta un electron, dar, miliarde de miliarde de electroni, *toți cu aceleași proprietăți*, este ceva care îi provoacă scepticismul. Pentru el ar fi o explicație mult mai

iimplă, mai naturală, dacă electronii ar fi cu toții diferiți unul de celălalt. Mai rău, nici un electron nu și-ar păstra proprietățile în mod natural mai mult de un moment; fiecare ar trebui să se modifice la întâmplare, pe neașteptate și rapid, de la clipă la clipă. Aceasta ar fi viziunea lui Swinburne despre starea simplă, naturală, a lucrurilor. Orice mai uniform decât atât (ceea ce dumneavoastră, sau eu, am considera ca fiind mai simplu) necesită o explicație specială. "Lucrurile sunt acum așa cum sunt numai pentru că electronii și Bucățele de cupru, și alte obiecte materiale, posedă, în secolul douăzeci, aceleași forțe pe care le-au avut și în secolul nouăsprezece."

Intră în scenă Dumnezeu! Dumnezeu vine în ajutor, menținând deliberat și continuu proprietățile tuturor acelor miliarde de electroni și bucățele de cupru, neutralizând tendința lor intrinsecă spre O fluctuație necontrolată și întâmplătoare. De aceea, dacă ai văzut un electron i-ai văzut pe toți; de aceea, bucățelele de cupru se comportă precum bucățelele de cupru și, de aceea, fiecare electron și fiecare bucățică de cupru este stabilă de la o microsecundă la alta și de la un secol la altul. Aceasta se întâmplă deoarece Dumnezeu ține un deget pe fiecare particulă în parte, domolindu-i excesele nesăbuite și mânănd-o la loc, aliniată cu colegele ei, pentru a le menține pe toate la fel.

Cum poate Swinburne, însă, să susțină faptul că această ipoteză a unui Dumnezeu ținând un catraliard de catralioane de degete pe obraznicii de electroni reprezintă o ipoteză *simplă*? Desigur că ea reprezintă exact opusul simplității. Printr-un exemplu de impertinență intelectuală, lui Swinburne îi reușește totuși, spre marea sa Satisfacție, scamatoria. El afirmă, fără nici o urmă de justificare, faptul că Dumnezeu este o substanță *simplă*. Ce sclipitoare economie de cauze explicative, în comparație cu toate acele gigacatralioane de catralioane de electroni independenți care se întâmplă să fie, cu toții, la fel!

Teismul susține că fiecare obiect care există este cauzat a exista, și este ținut în existență de către o singură substanță, Dumnezeu. Și susține că fiecare proprietate pe care o are fiecare substanță se datorează cauzării sau permisiunii existenței ei de către Dumnezeu. A postula un mic număr de cauze este emblematic pentru explicația simplă. În acest sens, nu poate fi o explicație mai simplă decât aceea care postulează numai o singură cauză.

Teismul este mai simplu decât politeismul. Iar teismul postulează drept singura lui cauză existența unei persoane [cu] o putere infinită (Dumnezeu poate face orice este logic posibil), cunoaștere infinită (Dumnezeu cunoaște tot ceea ce este logic posibil de cunoscut) și libertate infinită.

Swinburne este de acord că Dumnezeu nu poate face lucruri care sunt *logic* imposibile și trebuie să-i fim recunoscători pentru această premiză. Acestea fiind spuse, nu există nici o limită pentru scopurile explicative la care poate fi folosită puterea lui Dumnezeu, întâmpină știința vreoaică dificultate în a explica X ? Nici o problemă! Nici nu vă mai uitați la X. Este adusă fără niciun efort puterea infinită a lui Dumnezeu pentru a da explicația (împreună cu toate cele necesare), și acesta va fi, întotdeauna, o explicație absolut *sim-plă*, deoarece, în definitiv, nu există decât un singur Dumnezeu. Ce altceva ar putea fi mai simplu ?

De fapt, cam totul. Un Dumnezeu în stare să monitorizeze și să controleze în mod continuu statutul individual al fiecărei particule din univers *nu poate* fi simplu. Existența sa ar avea nevoie, în sine, de o explicație gigantică. Mai rău (din punctul de vedere al simplității), alte colțuri ale uriașei conștiințe a lui Dumnezeu sunt ocupate în același timp de faptele și rugăciunile fiecărei ființe umane — și ale extraterestrilor inteligenți care s-ar putea găsi pe alte planete din această galaxie și din alte 100 de miliarde. El mai și trebuie, după Swinburne, să hotărască permanent să *nu* intervină în mod miraculos pentru a ne vindeca atunci când facem cancer. Iar aceasta, deoarece „Dacă Dumnezeu ar răspunde celor mai multe din rugăciunile de vindecare de cancer, atunci cancerul nu ar mai fi o problemă pe care să o rezolve oamenii”. Și ce am mai avea, *atunci*, de făcut, cu timpul nostru ?

Nu toți teologii merg atât de departe precum Swinburne. Totuși, neobișnuita idee că Dumnezeu ar fi *simplu* se poate regăsi și în alte scrieri teologice moderne. Keith Ward, pe când era Regius Professor of Divinity la Oxford, s-a pronunțat foarte limpede asupra acesteia în cartea sa din 1996, *God, Chance and Necessity*:

De fapt, teiștii susțin că Dumnezeu reprezintă o explicație foarte elegantă, economică și productivă pentru existența universului. Este economică, deoarece atribuie existența și natura a absolut orice din univers numai unei singure ființe, o cauză ultimă care

conferă tuturor rațiunea de a exista, inclusiv ei înșiși. Este ele gantă, deoarece dintr-o idee cardinală — cea a celei mai perfecte cu putință ființe — poate fi explicată inteligibil întreaga natură a lui Dumnezeu și existența universului.

Ca și Swinburne, Ward nu înțelege ce anume înseamnă a explica Ceva și, de asemenea, nu înțelege ce anume înseamnă să afirmi despre ceva că este simplu. Nu îmi este clar dacă Ward chiar consideră că Dumnezeu este simplu, sau dacă fragmentul de mai sus a reprezentat doar un exercițiu temporar de „argumentare de dragul argumen-tării”. Sir John Polkinghorne citează în *Science and Christian Belief* critica pe care Ward o adusese gândirii lui Toma d'Aquino: „Greșea-la sa de bază stă în presupunerea că Dumnezeu este simplu — simplu nu numai în sensul că ființa lui este indivizibilă, ci și în sensul mai larg în care ceea ce este adevărat pentru oricare parte a lui Dumnezeu este valabil și pentru întreg. Cu toate acestea, este logică presupunerea că Dumnezeu, deși indivizibil, este complex în interior”. Aici Ward are dreptate. Într-adevăr, în 1912, biologul Julian Huxley a definit complexitatea ca „heterogenitate a părților”, înțelegând prin aceasta un anume fel de indivizibilitate funcțională.²³

În altă parte, Ward dă mărturie despre dificultatea pe care o întâmpină gândirea teologică în a înțelege de unde provine complexitatea vieții. El îl citează pe un alt teolog-om de știință, biochimis-tul Arthur Peacocke (al treilea membru al trioului meu de oameni de știință religioși), care postulează existența în cadrul materiei vii a unei „predilecții pentru o complexitate crescută”. Ward consideră acest lucru drept „o înclinație inerentă a modificării evolutive care favorizează complexitatea”. El continuă prin a sugera că o astfel de predispoziție ar „putea reprezenta o înclinație a proceselor mutaționale, pentru a se asigura că au loc mutații mai complexe”. Ward este rezervat cu privire la acest lucru, așa cum ar și trebui să fie. Tendința evolutivă către complexitate vine, în acele descendențe unde ea are loc, nu dintr-o predilecție inerentă pentru o complexitate crescută, și nu din predispoziția la mutație. Ea vine din [Selecția naturală: procesul prin care, atât cât știm, reprezintă singurul proces capabil să genereze complexitate din simplitate. Teoria Selecției naturale este în mod autentic simplă. La fel este și originea

²³ Ward (1996: 99); Polkinghorne (1994: 55).

stelilor, din care provine. Ceea ce explică, pe de cealaltă parte, complexitatea ei aproape dincolo de cuvinte: mai complexă decât orice altceva ne-am putea imagina, cu excepția unui Dumnezeu capabil să o conceapă.

UN INTERLUDIU LA CAMBRIDGE

La o recentă conferință de știință și religie, la Cambridge, unde am adus în discuție argumentul pe care îl numesc aici „ultimul Boeing 747”, am dat peste ceea ce poate fi numit un eșec amiabil în a dobândi o comuniune de gândire în chestiunea simplității lui Dumnezeu. Experiența a fost relevantă și, de aceea, aș dori să v-o împărtășesc.

În primul rând, trebuie să vă mărturisesc (probabil că acesta este termenul potrivit) faptul că această conferință a fost sponsorizată de către Templeton Foundation. Audiența a fost formată dintr-un număr mic, ales, de jurnaliști de știință din Marea Britanie și America, între optsprezece lectori invitați, eu am fost doar un insignifiant ateu. Unul dintre jurnaliști, John Horgan, a relatat faptul că, pentru a participa la conferință, fiecare dintre ei a fost plătit cu frumoasa sumă de 15 000\$, peste cheltuielile incluse. Acest lucru m-a surprins. Îndelungata mea experiență în ceea ce privește conferințele academice nu cunoaște nici o situație în care audiența (ca fiind diferită de vorbitori) să fie plătită pentru prezență. Dacă aș fi știut, acest lucru mi-ar fi trezit imediat bănuiele. Își folosea Templeton banii pentru a corupe jurnaliștii de știință și pentru a le submina integritatea? John Horgan s-a întrebat, mai târziu, același lucru, și a scris un articol despre întreaga sa experiență.²⁴ În cadrul acestuia, el a arătat, spre mâhnirea mea, că anunțul participării mele ca lector 1-a făcut, ca și pe alții, să-și depășească dubiile:

Biologul britanic Richard Dawkins, a cărui participare la reuniune m-a convins, ca și pe alții, de legitimitatea ei, a fost singurul vorbitor care a denunțat convingerile religioase ca fiind incompatibile cu știința, iraționale și dăunătoare. Ceilalți vorbitori — trei agnostici, un evreu, un deist și 12 creștini (un filosof

²⁴ John Horgan, „The Templeton Foundation: A skeptic's take”, *Chronicle of Higher Education*, 7 April 2006. De asemeni, http://www.edge.org/3rd_culture/horgan06/horgan06_index.html.

musulman a contramandat în ultimul moment) — au oferit o perspectivă clar orientată în favoarea religiei și a creștinismului.

Articolul în sine, al lui Horgan, este adorabil de ambivalent. În ciuda dubiilor sale, au existat unele aspecte ale acestei experiențe pe care el le-a prețuit în mod limpede (și la fel și eu, după cum se va vedea). Astfel, el a scris:

Conversațiile mele cu credincioșii mi-au adâncit aprecierea privind motivul pentru care unele persoane bine educate îmbrățișează religia. Un referent a pus în discuție experiența vorbirii în limbi, și un altul și-a descris relația intimă cu Isus. Convingerile mele nu s-au schimbat, însă, ale altora, da. Un tip, cel puțin, a spus că credința lui se clatină, ca rezultat al disecției pe care Dawkins a făcut-o religiei. Și, ce poate fi rău dacă Fundația Templeton poate aduce fie și un pas atât de mic către viziunea mea privind o lume fără religie ?

Articolul lui Horgan a beneficiat și de o a doua publicare, de către agentul literar John Brockman pe site-ul său numit Edge (descriș adesea drept un *salon* științific on-line), ocazionând răspunsuri diferite, inclusiv unul din partea fizicianului teoretician Freeman Dyson. I-am răspuns lui Dyson citând din discursul său de mulțumire atunci când a câștigat Premiul Templeton. Indiferent dacă îi place sau nu, acceptând Premiul Templeton, Dyson a trimis un semnal puternic lumii întregi. Acesta a fost receptat ca un sprijin acordat religiei de către unul dintre cei mai distinși fizicieni.

„Sunt mulțumit să mă număr printre mulții creștini cărora nu le pasă prea mult de doctrina Treimii sau de adevărul istoric al evangheliilor.”

Nu este, însă, acest lucru, exact ceea ce *ar spune* un om de știință ateu dacă ar vrea să sune ca un creștin ? Am mai dat și alte citate din discursul de recepție al lui Dyson, intercalând (între paranteze) satiric întrebări imaginare către un reprezentant oficial al Templeton:

(Oh! Doriți și ceva mai profund? De exemplu...)

„Eu nu fac o deosebire netă între minte și Dumnezeu. Dumnezeu este ceea ce reprezintă mintea atunci când a depășit scara noastră de înțelegere.”

(Am spus destul ? Pot să merg acum să fac fizică? Ah ! încă nu este îndeajuns? În regulă, ce ziceți, deci, de asta...)

„Chiar și în oribila istorie a secolului douăzeci, eu văd un oarecare progres în religie. Cei doi indivizi care au întruchipat răul acestui secol, Adolf Hitler și Iosef Stalin, erau, amândoi, atei declarați.”²⁵

(Acum, pot să plec?)

Dyson ar putea respinge cu ușurință implicațiile acestor citate din discursul său de recepție de la Templeton, dacă ar explica în mod limpede ce dovadă anume are el pentru a crede în Dumnezeu, într-un fel mai substanțial decât sensul einsteinian la care, așa după cum am arătat în capitolul unu, putem subscrie cu toții. Dacă înțeleg bine, ideea lui Horgan este aceea că banii lui Templeton corup știința. Sunt convins că Freeman Dyson este mai presus de corupție. Totuși, discursul lui de mulțumire este un lucru nefericit, el constituind un exemplu pentru alții. Fiind instituit în mod explicit pentru a fi mai mare decât Premiul Nobel, Premiul Templeton este mai mare cu două ordine de magnitudine decât motivările tendențioase oferite jurnaliștilor la Cambridge. Prietenul meu, filosoful Daniel Dennett, a glumit, odată, cu mine, spunându-mi, cu rezonanță faustiană: „Richard, dacă vei da vreodată de greu...”.

De bine, de rău, am participat timp de două zile la conferința de la Cambridge, ținând un discurs propriu și participând la discuțiile altor câtorva. I-am provocat pe teologi să dea un răspuns ideii că un Dumnezeu capabil de a proiecta universul, sau orice altceva, trebuie să fie complex și improbabil statistic. Cel mai consistent răspuns pe care l-am auzit a fost acela că introduc cu brutalitate o epistemologie științifică într-o teologie nereceptivă.²⁶ Teologii l-au definit mereu pe Dumnezeu ca fiind simplu. Cine eram eu, un om

²⁵ Această falsă opinie este tratată în capitolul șapte.

²⁶ Acuzație care amintește de NOMA, ale cărei pretenții exagerate au fost abordate în capitolul al doilea.

de știință, ca să dictez teologilor faptul că Dumnezeu lor este complex ? Argumentele științifice, ca acelea cu care eram eu obișnuit în domeniul meu, erau nepotrivite, devreme ce teologii au susținut mereu că Dumnezeu se află în afara științei.

Nu am avut impresia că acei teologi care au ridicat această apărare subredă ar fi fost în mod intenționat nesinceri. Cred că au fost onești. Cu toate acestea, mi-am adus în mod irepresibil aminte de comentariul lui Peter Medawar la *The Phenomenon of Man*, a părintelui Teilhard de Chardin, în ceea ce ar putea fi cea mai negativă recenzie a tuturor timpurilor: „Autorului ei i se poate ierta lipsa de onestitate numai în baza faptului că, înainte de a-i fi înșelat pe alții, s-a străduit din greu să se înșele pe sine însuși”.²⁷ Teologii mei de la întâlnirea de la Cambridge se *defineau* pe ei înșiși într-o Zonă epistemologică sigură, unde nu puteau ajunge argumentele raționale deoarece ei înșiși *decretaseră* că așa ceva nu se poate. Cine eram eu să susțin faptul că argumentul rațional era singurul tip de argument acceptabil ? Există și alte căi ale cunoașterii în afară de cea științifică, și una dintre acestea trebuie folosită pentru cunoașterea lui Dumnezeu.

Cea mai importantă dintre aceste modalități s-a dovedit a fi experiența personală, subiectivă. Câțiva dintre participanții de la Cambridge au susținut faptul că Dumnezeu le-a vorbit în propria lor minte, la fel de personal și pregnant ca orice om. M-am ocupat de iluzii și halucinații în capitolul al treilea (Argumentul experienței personale), însă, la Cambridge am mai adăugat încă două idei. Prima este că, dacă Dumnezeu a comunicat într-adevăr cu oamenii, acest fapt nu va fi cu, siguranță, în afara științei. Dumnezeu dă buzna din domiciliul său natural de pe domeniul lui extralumesc, pentru a se prăvăli în lumea noastră unde mesajele lui pot fi interceptate de către creierele umane, iar acest fenomen să nu aibă nimic de-a face cu știința? Cea de a doua, este aceea că un Dumnezeu capabil să trimită semnale inteligibile către milioane de persoane simultan, și de a recepta simultan mesaje de la aceștia toți, nu poate fi simplu, indiferent de ce altceva ar putea fi el. Ce lățime de bandă! S-ar putea ca Dumnezeu să nu aibă un creier alcătuit din neuroni, sau o unitate centrală de procesare din siliciu, însă, dacă posedă

²⁷ P. B. Medawar, recenzia la *The Phenomenon of Man*, reeditată în Medawar (1982, 242).

puterile care îi sunt atribuite, el ar trebui să aibă în dotare ceva mult mai elaborat și mai sistematic construit decât cel mai mare creier sau cel mai mare computer pe care le cunoaștem.

De fiecare dată, prietenii mei teologi au revenit la ideea că a trebuit să existe un motiv pentru care lucrurile sunt. Trebuie să fi existat o cauză a tuturor, căreia am putea foarte bine să-i dăm numele de Dumnezeu. Da, am spus, dar ar fi trebuit să fie simplă, și de aceea, oricum l-am numi, Dumnezeu nu este totuși un nume potrivit (doar dacă îl derobăm, în mod explicit, de toată încărcătura pe care o poartă termenul „Dumnezeu” în mințile credincioșilor). Acea primă cauză pe care o căutăm ar fi trebuit să constituie un fundament simplu pentru o pârghie autointerconectoare care să fi ridicat lumea pe care o cunoaștem, la un moment dat, la prezenta ei complexitate. A sugera că primul mișcător a fost îndeajuns de complicat pentru a se deda proiectului inteligent, pentru a nu mai pomeni de citirea simultană a minților a milioane de oameni, seamănă cu a-ți servi ție însuși, la jocul de bridge, o mână perfectă. Privește împrejur la lumea vie, la jungla amazoniană cu țesătura ei de liane, bromelii, rădăcini și arce butante; furnicile și jaguarii ei, tapirii și pecarii, broaștele arboricole și papagalii. Ceea ce vezi nu este decât echivalentul statistic al unei mâini perfecte la cărți (având în minte toate faptul că nici una dintre celelalte posibilități de permutare a părților nu ar fi mers) — atâta doar că știm cum a venit: cu pârghia graduală a selecției naturale. Nu numai oamenii de știință sunt revoltați de ideea acceptării fără nici un cuvânt a faptului ca o astfel de improbabilitate să apară în mod spontan; chiar și bunul-simț refuză să se conformeze. A sugera că prima cauză, marea necunoscută responsabilă de existența lucrurilor, este capabilă de a proiecta universul și a vorbi simultan cu milioane de oameni, reprezintă o abdicare completă de la responsabilitatea de a afla o explicație. Reprezintă o oribilă, irațională, autotolerantă, manifestare de „livrare din cer”.

Nu susțin vreo modalitate de gândire scientistă îngustă. Însă, singurul lucru de care orice căutare onestă a adevărului trebuie să țină cont atunci când vrea să explice astfel de monstruoziți de improbabilitate precum o junglă sau un recif coralier, ori un univers, este o pârghie terestră și nu un scripete aerian. Pârghia nu trebuie să fie selecția naturală. Este drept, însă, că nimeni nu s-a putut gândi la altceva mai bun. Totuși, mai sunt și altele de descoperit.

Poate că „inflația” pe care o postulează fizicienii ca ocupând o fracțiune din prima yoctosecundă²⁸ a existenței universului, se va dovedi, atunci când va fi mai bine cunoscută, a fi o pârghie cosmologică care stă alături de cea biologică a lui Darwin. Sau, poate, dificila de descoperit pârghie pe care o caută cosmologii va fi o variantă a însăși ideii lui Darwin: fie modelul lui Smolin, fie ceva similar. Sau, pot fi chiar multiversul și principiul antropic, adoptate de către Martin Rees și alții. Poate fi chiar și un proiectant super uman — dar, chiar și așa, cu cea mai mare certitudine că nu va fi vorba despre un proiectant apărut brusc în existență, sau, care a existat dintotdeauna. Dacă universul nostru a fost proiectat (ceea ce eu nu cred nici o clipă) și, în consecință, proiectantul ne citește gândurile și oferă sfaturi atotștiutoare, iertare și mântuire, însuși proiectantul ar trebui să fie produsul final al unui tip de scară cumulativă, sau pârghii, poate o variantă a darwinismului din alt univers.

Ultima apărare a criticilor mei de la Cambridge a fost atacul, întreaga mea viziune asupra lumii a fost condamnată ca fiind „de secol nouăsprezece”. Acest argument este într-atât de nepotrivit încât aproape că am omis să-l menționez. Din păcate, însă, îl întâlnesc destul de frecvent. Inutil să mai spun că a numi un argument ca fiind de secol nouăsprezece nu este același lucru cu a explica ce anume nu este în regulă cu el. Unele idei ale secolului nouăsprezece au fost foarte bune, nu în cele din urmă periculoasa idee a lui Darwin. Oricum, venind din partea unui individ (un distins geolog de la Cambridge, cu siguranță aflat în frunte pe drumul faustian al unui viitor Premiu Templeton) care și-a justificat propria credință creștină prin invocarea a ceea ce el a numit istoricitatea Noului Testament, această atribuire a părut puțin cam exagerată. Exact în secolul 19, teologii, în Germania în mod special, au emis dubii privind invocata istoricitate folosind pentru aceasta metode bazate pe martirii istorice. Acest lucru a fost însă remarcat foarte în trecere de către teologii prezenți la conferința de la Cambridge.

Oricum, eu cunosc vechea provocare cu „de secol nouăsprezece”. Ea merge cu eticheta „ateu de țară”. Merge și cu „Contrar a ceea ce crezi, ha, ha, ha, noi nu mai credem într-un bătrân cu barbă albă și lungă, ha, ha, ha!” Toate cele trei trucuri ascund însă altceva,

²⁸ Cel mai mic submultiplu ($10e-25$) de unitate de măsură din Sistemul Internațional. (*N. trad.*)

la fel precum, pe când trăiam în America, pe la sfârșitul anilor 1960, „lege și ordine” ascundea prejudecățile împotriva negrilor.²⁹ Care este, deci, înțelesul ascuns al expresiei „Ești, atât, de secol nouăsprezece!” în contextul unei controverse privind religia? Înțelesul ei este: „Ești atât de primar și lipsit de subtilitate — cum poți fi într-atât de insensibil și needucat încât să-mi pui o întrebare atât de directă și la obiect precum „Crezi în minuni?”, sau „Crezi că Isus s-a născut dintr-o fecioară ?” Nu știi că într-o societate educată nu se pun astfel de întrebări? Astfel de întrebări se debitau în secolul nouăsprezece”. Să ne gândim, însă, de ce este nepolitic să pui întrebări, directe, factuale, credincioșilor de astăzi. Este, deoarece pun într-o situație proastă. De fapt, într-o situație proastă te pune răspunsul, dacă este afirmativ.

Legătura cu secolul al nouăsprezecelea este de-acum lămurită. Secolul nouăsprezece a fost ultima ocazie în care a fost posibil ca o persoană educată să admită credința în minuni, precum nașterea din fecioară, fără să se facă de râs. Sub presiune, mulți dintre creștinii educați de astăzi se dovedesc îndeajuns de statornici pentru a nu nega nașterea virginală și învierea. Inșă, acest lucru îi face să se simtă prost, deoarece gândirea lor rațională le spune că acestea sunt absurde — așa încât, ar prefera să nu li se pună o astfel de întrebare, în consecință, dacă cineva, ca mine, insistă asupra unei astfel de întrebări, el este cel acuzat de a fi „de secol nouăsprezece”. Dacă te gândești, este chiar nostim.

Am plecat de la conferință stimulat și învigorat, și întărit în credința că argumentul improbabilității — gambitul „ultimului tip de 747” — reprezintă un argument foarte serios împotriva existenței lui Dumnezeu, unul dintre acelea cărora mi-ar plăcea să văd că un teolog, în ciuda numeroaselor ocazii și invitații, le oferă un răspuns convingător. Dan Dennett îl descrie, cu dreptate, ca fiind „o respingere irefutabilă, la fel de devastatoare azi ca și atunci când Philo 1-a folosit pentru a-l desființa pe Cleanthes, în Dialogurile lui Hume, cu două secole în urmă. Un scripete aerian nu ar face decât să amâne soluționarea problemei, însă Hume nu se putea gândi la niciun fel

²⁹ în Marea Britanie, sintagma „cartier” ascunde un înțeles echivalent, care ilustrează hilar-rautăcioasa referire a lui Auberon Waugh la „cartierul de ambele sexe”. [Auberon Waugh, jurnalist și scriitor britanic contemporan, recunoscut pentru vederile sale cu totul excentrice privind probleme sociale acute. (*N. trad.*)]

de pârghii, așa încât a cedat."³⁰ Cel care a furnizat vitala pârghie este, desigur, Darwin. Cât i-ar mai fi plăcut lui Hume acest lucru!

Acest capitol a fost despre argumentul central al cărții mele, așa că, cu riscul de a fi repetitiv, îl voi rezuma într-o enumerare de șase puncte.

1. De-a lungul secolelor, una dintre marile provocări ale intelectului omenesc a fost explicarea modului în care a apărut în univers complexa și improbabilă aparență de proiect.
2. Înclinația naturală face ca proiectarea aparentă să fie atribuită proiectării de fapt. În cazul unui obiect realizat de către om, cum ar fi un ceas, proiectantul a fost cu adevărat un inginer inteligent. Este tentant a aplica aceeași logică ochiului sau aripilor, păianjenului sau persoanei umane.
3. Tentația este, însă, una falsă, pentru că ipoteza proiectului ridică imediat întrebarea, mai complicată despre cine l-a proiectat pe proiectant. Problema cu care am început a fost cea a explicării improbabilității statistice. Evident că a postula ceva și mai improbabil nu reprezintă o soluție. Avem nevoie de o „pârghie” și nu de un „scripete ceresc”, deoarece numai o pârghie poate rezolva problema urcării graduale și credibile de la simplitate către altfel improbabilă complexitate.
4. Cea mai ingenioasă și mai puternică pârghie descoperită deocamdată este evoluția darwiniană prin selecția naturală. Darwin și succesorii lui au arătat cum pot evolua creaturile vii, cu toată spectaculoasa lor improbabilitate statistică și aparență a proiectului, lent și gradual, de la începuturi simple. Putem afirma acum că iluzia proiectului în privința creaturilor vii este doar atât — o iluzie.
5. Pentru fizică nu avem, încă, o pârghie echivalentă. Aceeași operă explicativă pe care o face darwinismul pentru biologie o poate face, în principiu, o teorie a multiversului. Deoarece pretinde o participare mai mare a norocului, acest tip de

³⁰ David Hume, filosof scoțian din secolul 18, a scris, printre altele, *Dialoguri despre religia naturală*, lucrare care conține o respingere atât a argumentului proiectului cât și a minunilor. (*N. trad.*)

explicație este mai puțin satisfăcătoare decât varianta biologică a darwinismului. Principiul antropic ne permite, însă, să postulăm mult mai mult noroc decât poate îngădui limitata noastră intuiție omenească. »

6. Nu trebuie să abandonăm speranța privind apariția unei pârgii mai bune în fizică, ceva la fel de puternic precum este, în biologie, darwinismul. Dar, chiar și în lipsa unei pârgii foarte satisfăcătoare care să o egaleze pe cea a biologiei, relativ, slabele pârgii pe care le avem în prezent sunt, sprijinite de principiul antropic, în mod evident mai bune decât ipoteza autodistructivă a scripetelui ceresc privind un proiectant inteligent.

Dacă se acceptă argumentul acestui capitol, premiza factuală a religiei, Ipoteza Dumnezeu, este de nesuștinut. Dumnezeu, aproape cu certitudine, nu există. Deocamdată, aceasta este concluzia acestei cărți. Acum, decurg numeroase întrebări. Chiar dacă acceptăm faptul că Dumnezeu nu există, religia nu are, în continuare, resurse ? Nu este consolator acest lucru ? Nu motivează, el, oamenii, să facă bine ? Dacă nu ar fi fost să fie religia, cum am fi știut ce este bine ? în definitiv, de ce să fii atât de ostil ? Dacă este falsă, de ce fiecare cultură a lumii are religie ? Adevărată sau falsă, religia este omniprezentă; de unde vine ea, atunci ? În cele ce urmează, ne vom orienta către această din urmă întrebare.

RĂDĂCINILE RELIGIEI

Pentru un psiholog evoluționist, extravaganța universală a ritualurilor religioase, cu costurile lor în ceea ce privește timpul, resursele, durerea și privațiunea, ar trebui să indice, la fel de evident precum un fund de babuin, faptul că religia este adaptativă.

MARK KOHN

IMPERATIVUL DARWINIAN

Fiecare are teoria sa favorită privind proveniența religiei și motivul pentru care este prezentă în toate culturile lumii. Ea oferă alinare și tihnă. Asigură coeziunea grupurilor. Ne satisface dorința de a înțelege de ce existăm. Imediat voi veni cu explicațiile potrivite, însă vreau să încep cu o întrebare care a căpătat caracter prioritar din motive pe care le vom vedea: o întrebare darwiniană privind selecția naturală.

Cunoscând faptul că suntem produse ale evoluției darwiniene, trebuie să ne întrebăm ce presiune, sau presiuni, exercitate de selecția naturală, au avantajat impulsul în direcția religiei. Din considerente standard de economie darwiniană, întrebarea aceasta capătă prioritate. Religia este atât de risipitoare și extravagantă, iar selecția darwiniană identifică și elimină, de obicei, risipa. Natura este un contabil zgârcit, care numără bănuții și stă cu ochii pe ceas, sancționând cea mai mică extravaganță. Așa după cum a explicat Darwin, neîncetat și neobosită, „selecția naturală scrutează zi de zi și ceas de ceas, pe întreaga cuprindere a lumii, fiecare variație, până la cea mai mărunțică; respingând-o pe cea care nu este bună, păstrând și adăugând tot ceea ce este bun; lucrând în tăcere și fără să țină cont de nimic, oricând și oriunde apare o ocazie, la îmbunătățirea fiecărei ființe organice". Dacă vreun animal sălbatic are în mod obișnuit o activitate ne necesară, selecția naturală îi va avantaja pe acei rivali care își dedică timpul și energia supraviețuirii și reproducerii.

Natura nu își poate permite frivole *speculații intelectuale*. Utilitarismul nemilos triumfă, chiar dacă nu întotdeauna pare a fi așa.

Coadă păunului s-ar părea că este, prin excelență, o astfel de *speculație*. Cu siguranță, ea nu îi conferă posesorului ei un avantaj în ceea ce privește supraviețuirea. Beneficiare sunt însă genele care îl deosebesc de rivalii mai puțin spectaculoși. Coadă reprezintă o reclamă care își câștigă locul în economia naturii prin atragerea femelelor. Același lucru este adevărat și pentru efortul și timpul pe care un mascul de pasăre-umbrar le dedică umbrarului său: un fel de coadă exterioară alcătuită din iarbă, rămurele, boabe colorate, flori și, atunci când sunt disponibile, mărgele, agrafe și capace de sticle. Sau, pentru a alege un exemplu care nu implică reclama, mai există acoperirea cu furnici: vechiul obicei al unor păsări, precum gaițele, de a se „îmbăia” într-un mușuroi de furnici sau de a-și pune, printr-un alt procedeu, furnici pe aripi. Nimeni nu știe sigur care anume este beneficiul acestui gest — poate că o formă de igienă, de curățare a paraziților de pe pene; există diferite alte ipoteze, nici una dintre ele nefiind sprijinită de dovezi clare. Însă, incertitudinea privind detaliile nu îi oprește, sau nu ar trebui să-i oprească, pe darwiniști să aprecieze, cu o mare siguranță, că obiceiul acoperirii cu furnici trebuie să aibă un scop. Deși bunul-simț acceptă această idee, logica darwiniană are un motiv anume de a crede că, dacă păsările nu ar face-o, perspectivele lor statistice de succes genetic ar fi lezate, chiar dacă nu cunoaștem, deocamdată, în ce direcție anume. Concluzia decurge din premisele pereche că selecția naturală sancționează risipa de timp și energie, iar păsările, conform observațiilor consecvente, dedică timp și energie actului de a se acoperi cu furnici. Dacă există o frază care sintetizează, în termeni destul de extremi și exagerați, acest principiu de adaptare, atunci ea aparține distinsului genetician de la Harvard, Richard Lewontin: „Cred că singurul punct asupra căruia sunt de acord toți evoluționiștii este acela că este virtual imposibil să faci o treabă mai bună decât cea pe care o face un organism în propriul său mediu”.¹ Dacă acoperirea cu furnici nu ar fi fost utilă supraviețuirii și reproducerii, selecția naturală ar fi preferat de mult pe acei indivizi care nu o practicau. Un darwinist ar fi tentat să afirme același lucru și despre religie, de aici provenind necesitatea acestei discuții.

¹ Citat în Dawkins (1982: 30).

Pentru un evoluționist, ritualurile religioase „se remarcă precum un păun într-o poiană însoțită” (expresia aparține lui Dan Dennett). Comportamentul religios reprezintă echivalentul uman atestat al acoperirii cu furnici sau al construcției unui umbrar. Este consumator de timp și de energie, fiind, adesea, la fel de extravagant ornamentat precum penajul unei păsări a paradisului. Religia poate pune în pericol pe cel pios, la fel ca și viețile altora. Mii de oameni au fost torturați din cauza loialității lor față de o credință, fiind persecutați de către zeloși pentru ceea ce, în multe cazuri, nu era decât o abia decelabilă credință alternativă. Uneori, religia devorează resurse la o scară enormă. O catedrală medievală poate consuma sute de secole-om pentru construcția ei și, totuși, nu a fost niciodată utilizată pentru locuire sau orice alt scop recunoscut ca utilitar. A reprezentat, cumva, un fel de coadă de păun arhitectonică ? Dacă da, către cine a fost adresată reclama ? Muzica sacră și picturile tematice au monopolizat larg talentul medieval și pe cel al Renașterii. Oameni devotați credinței au murit pentru dumnezeii lor și au ucis pentru ei; biciuindu-și spinările până la sânge, jurând o viață de celibat sau tăcere, totul în slujba religiei. Pentru ce sunt toate acestea ? Care este beneficiul adus de religie ?

Prin „beneficiu”, darwinistul înțelege, de obicei, o formă de îmbunătățire a capacității de supraviețuire a genelor individului. Ceea ce lipsește de aici, este faptul că beneficiul darwinian nu este restricționat la genele organismului individual. Există trei posibile ținte alternative pentru acest beneficiu. Una provine din teoria selecției de grup, și voi reveni la ea. Cea de a doua decurge din teoria pe care am susținut-o în cartea *The Extended Phenotype*: individul pe care îl observăm s-ar putea să opereze sub influența manipuloare a genelor altui individ, probabil, parazit. Dan Dennett ne reamintește faptul că răceala comună se manifestă universal, la toate popoarele, foarte asemănător cu modul de a se manifesta al religiei și, cu toate acestea, nimeni nu intenționează să susțină că răceala ne aduce vreun beneficiu. Sunt cunoscute o mulțime de exemple de animale al căror comportament este manipulat spre beneficiul transmisiei unui parazit către viitoarea sa gazdă. Am fixat ideea în „teorema centrală a fenotipului extins”²: „Comportamentul

² Fenotipul se referă la ansamblul de însușiri și caractere pe care le manifestă un individ, determinat atât de baza ereditară cât și de mediul său ambiant. (*N. trad.*)

unui animal tinde să maximalizeze supraviețuirea genelor acelui tip de comportament, indiferent dacă genele se află, sau nu, în corpul respectivului animal".

Cea de a treia, „teorema centrală”, înlocuiește „gena” cu termenul mai general de „replicator”. Faptul că religia este omniprezentă înseamnă, probabil, că ea a operat în beneficiul a ceva, însă acel ceva s-ar putea să nu fim noi sau genele noastre. S-ar putea să fi fost în beneficiul ideilor religioase, mergând până într-acolo încât să se comporte într-un mod asemănător genelor, ca replicatoare. Mai jos, mă voi ocupa de acest lucru sub titlul „Pășește cu grijă, deoarece calci pe genele mele culturale”. Până atunci, continui cu interpretările ceva mai tradiționale ale darwinismului, unde termenul „beneficiu” se presupune că se referă la supraviețuirea individuală și reproducere.

Despre populațiile de vânători-culegători, precum sunt triburile aborigene australiene, se consideră că au un mod de viață asemănător cu cel pe care l-au avut strămoșii noștri îndepărtați. Kim Sterelny, filosoful neozeelandez/australian al științei, scoate în evidență un contrast dramatic prezent în viețile lor. Pe de-o parte, aborigenii sunt extraordinari supraviețuitori, în condiții care le pun la încercare în mod extrem abilitățile practice. Însă, continuă Sterelny, inteligența speciei noastre este o inteligență *perversă*. Aceiași oameni, comprehensivi în ceea ce privește lumea naturală și modul de a supraviețui în ea, își încarcă mințile cu credințe palpabil false, pentru care „inutil” este un atribut reținut. Sterelny este familiarizat cu populațiile aborigene din Papua-Noua Guinee. Aceștia supraviețuiesc în condiții foarte vitrege, în care hrana este greu de procurat, folosindu-se de o „legendară corectă înțelegere a mediului lor biologic. Însă, ei combină această cunoaștere cu o profundă și distructivă obsesie privind necurăția menstruală a femeii și vrăjitoria. Multe dintre culturile locale sunt frământate de teama de vrăjitorie și magie, ca și de violența care însoțește aceste temeri”. Sterelny ne cere să explicăm „cum este posibil să fim, simultan, atât de deștepți și atât de proști”.³

Chiar dacă, peste tot în lume, amănuntele sunt diferite, nici o cultură nu este lipsită de vreo variantă a fanteziilor antifactuale, contraproductive, ale religiei, care sunt risipitoarele de timp și

K. Sterelny, „The perverse primate”, în Grafen și Ridley (2006: 213—23).

bunăstare, generatoarele de ostilitate, ritualuri. Unii indivizi educați poate că și-au abandonat religia, însă toți aceștia au fost crescuți într-o cultură religioasă de care au trebuit să se despartă printr-o hotărâre conștientă. Vechea glumă nord-irlandeză „Ești ateu protestant, sau ateu catolic?” este plină de un adevăr amar. Comportamentul religios poate fi considerat universal, în același mod în care este comportamentul heterosexual. Ambele generalizări permit excepții la nivel individual, care înțeleg însă foarte bine regula de bază de la care s-au abătut. Aspectele universale ale unei specii cer o explicație darwinistă.

Evident că nu este dificil a explica avantajul comportamentului sexual. El se referă la nașterea de copii, chiar și acolo unde contra-cepția sau homosexualitatea par a fi de altă părere. Ce se întâmplă, însă, cu comportamentul religios ? De ce postesc oamenii, îngenunchează, fac mătâanii, se autoflagează, se bâțâie obsesiv în fața unui zid, fac cruciade sau se dedau la alte practici costisitoare care consumă viața si, în cazuri extreme, o sfârșesc ?

AVANTAJELE DIRECTE ALE RELIGIEI

Există prea puține dovezi care să ateste faptul că credința de tip religios ferește oamenii de boli cauzate de stres. Deși dovezile sunt slabe, nu ar fi surprinzător ca ele să fie adevărate, din același motiv pentru care vindecarea prin credință pare a funcționa în unele cazuri. Mi-aș dori să nu fie nevoie să spun că astfel de efecte benefice nu sporesc în nici un caz valoarea de adevăr a pretențiilor religiei. Sau, în cuvintele lui George Bernard Shaw, „Faptul că un credincios este mai fericit decât un sceptic nu este cu nimic diferit de faptul că un bețiv este mai fericit decât o persoană care nu a băut*. Intre ceea ce poate oferi medicul unui pacient se află și alinarea și îmbărbătarea. Acest lucru este incontestabil. Medicul meu nu profesează vindecarea propriu-zisă prin credință, prin punerea mâinilor. De destule ori, însă, m-am „vindecat” instantaneu de vreo suferință minoră auzind vocea plină de încredere a unui chip inteligent înconjurat de un stetoscop. Efectul placebo este bine documentat și nu din cale afară de misterios. Pastilele fără efect terapeutic, lipsite complet de proprietăți farmacologice, s-au dovedit a îmbunătăți starea de sănătate. De aceea, testările de medica-mente trebuie să utilizeze verificarea prin placebo. Și remediile

homeopatice dau rezultate, deși sunt într-atât de diluate încât au tot atâta element activ cât un placebo: zero molecule. Întâmplător, un nefericit produs secundar al pătrunderii avocaților pe terenul medicilor este acela că medicii se tem acum să prescrie în practica obișnuită medicamente placebo. Sau, sunt obligați de birocrație să identifice medicamentul placebo în rețetă, la care pacientul are acces, ceea ce, bineînțeles că anulează obiectul. Cei care obțin un succes relativ sunt homeopații, deoarece lor li se permite, deocamdată, să administreze, sub un alt nume, medicamente placebo. Ei au, de asemeni, mai mult timp pentru a discuta cu pacienții și a fi, pur și simplu, amabili cu ei. Mai mult, în perioada timpurie a lungii sale istorii, renumele homeopatiei a fost sporit și de faptul că remediile pe care le folosea nu produceau rău — prin contrast cu practicile medicale convenționale, precum sângerarea, care făceau rău.

Este religia un placebo care prelungește viața prin reducerea stresului ? Posibil, deși această teorie trebuie să facă față atacului scepticilor, care scot în evidență numeroasele situații în care religia mai degrabă provoacă stresul decât îl alină. De exemplu, este greu de crezut că) sănătatea poate fi îmbunătățită prin starea semipermanentă de vină morbidă, pe care o are un romano-catolic posedat de slăbiciune normală omenească și mai puțin de inteligență normală. Poate că este nedrept să-i scot în evidență pe catolici. Comicul american Cathy Ladman constată că „Toate religiile sunt la fel: religia este, fundamental, vinovăție, cu sărbători diferite”. Oricum, găsesc că teoria placebo-ului este nepotrivită pentru masivul fenomen mondial al religiei. Eu nu cred că motivul pentru care avem astăzi religia este acela că ea reducea nivelul de stres al strămoșilor noștri. Această teorie nu este suficientă pentru ceea ce trebuie, deși se poate să fi jucat un rol secundar. Religia este un fenomen major și necesită o teorie pe măsură care să o explice.

Alte teorii ratează cu totul ideea explicației darwiniste. Mă refer la sugestii de felul: „religia ne satisface curiozitatea în privința universului și a locului nostru în el”, sau „religia conferă alinare”. Deși, din punct de vedere psihologic, poate fi ceva adevăr în acestea, așa după cum vom vedea în capitolul zece, nici una nu constituie, în sine, o explicație darwinistă. După cum spunea Steven Pinkler, în *How the Mind Works*, cu referire la teoria alinării, „Aceasta doar se întreabă *de ce* ar fi evoluat o minte astfel încât să găsească alinare în credințe pe care le poate vedea cu ușurință ca

fiind false. Un om care îngheață nu va găsi nici o alinare în credința că îi este cald; cineva aflat față în față cu un leu nu se liniștește prin încredințarea că este iepure". Teoria alinării ar trebui să fie cel puțin transformată în termeni darwinieni, iar acest lucru este mai dificil decât v-ați putea imagina. Explicațiile psihologice despre ceea ce determină oamenii să aprecieze unele credințe ca fiind agreabile sau respingătoare, sunt proximale [immediate] și nu ultime.

Darwiniștii pun mare preț pe această deosebire, dintre proxim și ultim. Explicația exploziei care are loc într-un cilindru al unui motor cu ardere internă trimite la bujie, și este una proximă. Explicația ultimă privește scopul pentru care a fost intenționată explozia: să împingă pistonul în cilindru, și astfel să răsucescă arborele cotit. Cauza proximă a activității religioase poate fi hiperactivitatea într-o zonă anumită a creierului. Nu voi urmări acum ideea neurologică a unui „centru al lui Dumnezeu", deoarece nu mă preocupă aici problemele proximale. Aceasta nu înseamnă că le minimalizez. Recomand pentru o discuție succintă în acest sens cartea *How We Believe: The Search for God in an Age of Science*, a lui Michael Shermer, care cuprinde propunerea lui Michael Persinger și a altora privind faptul că experiențele vizionare religioase au legătură cu epilepsia lobului temporal.

Interesul meu în acest capitol îl reprezintă explicațiile *ultime* darwiniene. Chiar dacă neurologii găsesc în creier un „centru al lui Dumnezeu", darwiniștii ca mine tot vor să înțeleagă presiunea selecției naturale care i-a favorizat dezvoltarea. De ce au supraviețuit, printr-un număr mai ridicat de urmași decât rivalii lor, acei strămoși ai noștri care au avut o tendință genetică de a dezvolta un centru al lui Dumnezeu ? Întrebarea darwinistă ultimă nu este una mai bună, nici mai profundă și nici mai științifică decât întrebarea proximă a neurologiei. Este, însă, cea la care mă refer acum.

Darwiniștii nu sunt mulțumiți nici de explicațiile politice de genul: „Religia este o unealtă folosită de către clasa conducătoare pentru subjugarea clasei inferioare". Cu siguranță, este adevărat faptul că sclavii negri din America au fost consolati de promisiunea unei alte vieți, ceea ce a potolit nemulțumirea lor în privința acesteia de acum, în beneficiul proprietarilor lor. Chestiunea privind posibilitatea ca religiile să fi fost în mod deliberat gândite de către preoți sau conducători rău intenționați este una interesantă, pe care istoricii ar trebui să o ia în considerație. Însă ea nu este, în sine, o

întrebare darwinistă. Darwinistul vrea totuși să știe de ce oamenii sunt *vulnerabili* la farmecele religiei și, de aceea, expuși exploatării preoților, politicienilor și regilor.

Chiar dacă un manipulator lipsit de scrupule ar folosi dorința sexuală drept unealtă a puterii politice, noi tot am avea nevoie de o explicație darwiniană privind motivul pentru care acest lucru funcționează, în cazul dorinței sexuale, răspunsul este simplu; creierul nostru este setat pentru a se bucura de sex, deoarece sexul, în starea sa naturală, aduce copii. Sau, pentru a-și atinge scopurile, un manipulator politic ar putea folosi tortura. Încă o dată, darwinistul trebuie să furnizeze explicația eficacității torturii; de ce suntem în stare să facem aproape orice pentru a evita durerea intensă ? Poate părea, din nou, evident până la banalitate, însă, darwinistul trebuie să o spună: selecția naturală a pus percepția durerii ca avertisment al vătămării corporale, care pune în pericol viața, și ne-a programat să o evităm. Acei, rari, indivizi care nu pot simți durerea, sau o ignoră, mor de obicei tineri, din cauza unor vătămări pe care oricine altcineva ar fi avut grijă să le evite. Fie că este exploatăată fără scrupule, sau doar se manifestă în mod spontan, ce exprimă, în definitiv, dorința de zei ?

SELECȚIA DE GRUP

Unele dintre așa-zisele explicații ultime ajung să fie, sau chiar sunt, teorii ale „selecției de grup”. Selecția de grup se referă la acea idee controversată care spune că selecția darwiniană alege dintre specii sau alte *grupuri* de indivizi. Credința creștină, sugerează arheologul de la Cambridge Colin Renfrew, a supraviețuit printr-o formă de selecție de grup, deoarece a promovat ideea loialității de grup și a dragostei frățești, fapt care i-a ajutat pe credincioși să supraviețuiască pe socoteala altor grupuri de credincioși, mai slabe. Apostolul american al selecției de grup, D. S. Wilson, a dezvoltat în mod independent o idee similară, mai extinsă, în lucrarea *Darwin's Catbedral*.

Iată un exemplu ipotetic menit să illustreze modul în care ar trebui să arate o teorie a selecției de grup. Un trib, având un „zeu al bățăliilor”, câștigă războaie împotriva triburilor rivale, ale căror zei pretind pace și înțelegere, sau a triburilor care nu au, deloc, zei. Războinici cu o credință de nezdruncinat în faptul că o moarte martirică îi va trimite direct în paradis luptă curajos și își oferă, de

bunăvoie, viețile. Deci, triburile care au o astfel de religie sunt mai predispuse să supraviețuiască într-un război intertribal, să fure vitele tribului cucerit și să le răpească femeile pentru a le face concubine. Astfel de triburi de succes generează triburi asemănătoare, care, la rândul lor, acționează și generează mai multe triburi, toate slujind aceluiași zeu tribal. Ideea unui grup care generează grupuri similare, precum un stup care împrăștie roiuri, este, de altfel, credibilă. Antropologul Napoleon Chagnon chiar a cartografiat în apreciatul său studiu despre „populația sălbatică” yanomamo, din jungla sud-americană, astfel de sate care proliferază.⁴

Chagnon nu este un adept al selecției de grup, și nici eu nu sunt. Există obiecții împotriva extraordinare. Fiind părtinitor în această controversă, trebuie să fiu atent să nu depășesc cadrul cărții de față. Unii biologi observă o confuzie între adevărata selecție de grup, precum în exemplul meu ipotetic cu zeul bățăliilor, și altceva, pe care ei o *numesc* selecție de grup, dar, care, la o analiză mai apropiată, se dovedește fie înrudită cu selecția, fie altruism reciproc (a se vedea capitolul șase).

Aceia dintre noi care minimalizăm selecția de grup, admitem faptul că, în principiu, ea poate avea loc. Întrebarea este dacă ea cântărește semnificativ în cadrul evoluției. Când este pusă alături de selecția care are loc la niveluri joase, ca atunci când selecția de grup este propusă ca explicație a sacrificiului de sine, selecția la nivelurile joase pare a fi mai puternică. În cadrul ipoteticului nostru trib, să ne imaginăm existența unui singur războinic auto-in-teresat într-o armată dominată de aspiranți la martiraj, dornici să moară pentru trib și să câștige recompensa cerească. Deoarece el va trena în luptă pentru a-și salva pielea, va fi doar cu puțin diferit de cei aflați în tabăra învingătoare. Martiriul camarazilor lui va fi în propriul lui avantaj mai mult decât a fost, în medie, în avantajul oricărui dintre ei, deoarece aceștia vor fi morți. El are șanse de reproducere mai mari decât ei, iar genele lui, refuzând să fie martirizate, prezintă o probabilitate mai mare de a fi reproduse în generația următoare. Astfel că tendințele către martiraj vor scădea la generațiile următoare.

⁴ N. A. Chagnon, „Terminological kinship, genealogical relatedness and village fissioning among the Yanomamo Indians”, în Alexander and Tinkle (1981: eh. 29).

Acesta este un exemplu simplificat, dar care ilustrează o problemă constantă în ceea ce privește selecția de grup. Teoriile selecției de grup prin sacrificiul individual sunt întotdeauna predispuse la a fi subminate din interior. Moartea individuală și reproducerea se petrec pe o scară de timp mai rapidă, și cu o frecvență mai mare decât extincțiile grupurilor și proliferările. Se pot modela matematic acele condiții speciale în care selecția de grup poate deveni puternică în cadrul evoluției. În mod normal, aceste condiții sunt nerealiste în natură, dar se poate susține faptul că în grupările tribale religia impune tocmai astfel de condiții speciale nerealiste. Această direcție de teoretizare este interesantă, însă nu o voi urma aici decât pentru a spune faptul că însuși Darwin, deși era un susținător ferm al selecției la nivelul organismului individual, s-a apropiat pe cât a putut în dezbaterile lui privind triburile de selecționismul în grup:

Atunci când două triburi aparținând omului primitiv, care ocupă aceeași țară, intră în competiție, dacă unul dintre triburi include (fiind la fel de valabile și alte circumstanțe) un număr mai mare de membri curajoși, atașați și credincioși, care sunt deja pregătiți să se avertizeze unul pe celălalt în privința pericolului, să se ajute și să se apere reciproc, acest trib va reuși fără nici o îndoială și îl va cuceri pe cel de al doilea... Oamenii egoiști și certăreți nu se vor uni, și fără unitate nu se poate realiza nimic. Un trib care posedă într-un grad ridicat calitățile de mai sus se va extinde și va fi învingător în fața altor triburi; însă, în decursul timpului, judecând după istoria trecută, și el va fi, în cele din urmă, înfrânt de către un trib mai bine dotat.⁵

Pentru a-i mulțumi pe specialiștii în biologie care ar putea citi aceste lucruri, trebuie să adaug faptul că ideea lui Darwin nu se referea în mod strict la selecția de grup în sensul de grupuri de succes care dau naștere unor grupuri similare a căror frecvență poate fi contabilizată în cadrul unei metapopulații de grupuri. Darwin a vizualizat mai degrabă triburi cu membri altruști și cooperanți, care se răspândesc și devin mai numeroși în termen de indivizi. Modelul lui Darwin se aseamănă mai curând cu răspândirea în

⁵ C. Darwin, *The Descent of Man* (New York, Appleton, 1871), voi. 1, p. 156.

Marea Britanie a veveriței cenușii în defavoarea celei roșii: înlocuire ecologică, și nu selecție de grup adevărată.

RELIGIA CA PRODUS SECUNDAR

Vreau să las la o parte selecția de grup și să revin la propria mea viziune privind valoarea darwiniană de supraviețuire a religiei. Fac parte dintr-un număr tot mai mare de biologi care consideră religia drept un *produs secundar* al altceva. Mai general, cred că noi, cei care facem speculații privind valoarea darwiniană a supraviețuirii, trebuie să ne gândim la un subprodus. Atunci când ne întrebăm cu privire la valoarea pe care o reprezintă ceva pentru supraviețuire, s-ar putea să punem o întrebare eronată. Pentru a ne fi utilă, trebuie să refacem întrebarea. Poate că tema de care suntem interesați, religia în acest caz, nu are în supraviețuire o valoare proprie, ci este un produs secundar al altceva care posedă o astfel de valoare. Prezentarea acestei idei, a produsului secundar, folosind o analogie din domeniul meu, cel al comportamentului animal, mi se pare a fi de ajutor.

Moliile zboară deliberat către lumina lămpii, iar acest lucru nu pare a fi un accident. Ele își părăsesc traseul doar pentru a sfârși pse. Am putea eticheta acest comportament drept „jertfă de sine” și, ținând cont de aceasta, să ne întrebăm cum de este posibil ca selecția naturală să-l favorizeze. Înainte de a încerca să dăm un răspuns inteligent, ar trebui să reformulăm, totuși, întrebarea. Aici nu este vorba de sinucidere. Ceea ce pare a fi sinucidere este de fapt un efect colateral, sau un subprodus al altceva. Un subprodus a... ce ? Există o explicație, care ne va servi la demonstrație.

Lumina artificială este un nou-venit pe scena nopții. Până de curând, singurele lumini vizibile noaptea erau luna și stelele. Ele găsindu-se la infinitul optic, razele care provin de la ele sunt paralele. De aceea, sunt potrivite ca busole. Insectele sunt recunoscute a utiliza obiectele cosmice precum soarele și luna, pentru a se poziționa corect pe o linie dreaptă, și pot folosi aceeași busolă, cu semnul invers, pentru a reveni acasă după un raid. Sistemul nervos al Insectelor este adaptat pentru a iniția reguli de orientare de acest fel: „cârmește așa încât razele de lumină să-ți atingă ochiul la un unghi de 30 de grade”. Deoarece insectele posedă ochi compuși (cu tuburi drepte sau ghidaje pentru lumină care radiază din centrul ochiului precum spinii unui arici), acest lucru poate însemna în

practică, pur și simplu, menținerea luminii într-un anumit tub — sau omatidie.

Busola de lumină depinde însă, în mod critic, de un obiect aflat la infinitul optic. Dacă acesta nu este acolo, razele nu mai sunt paralele ci divergente precum spițele unei roți. Un sistem nervos care folosește o regulă de orientare la un unghi de 30 de grade, sau orice alt unghi ascuțit, relativ la o lampă, în locul lunii aflate la infinitul optic, va ghida molia, printr-o traiectorie spirală, în foc. Faceți același lucru, folosind un unghi ascuțit, de exemplu de 30 de grade, și veți obține o elegantă spirală logaritmică până în flacără.

Deși se dovedește fatală în această situație, regula de orientare a moliei continuă să fie, în medie, una bună, deoarece, pentru o molie, vederea unei lămpi în loc de cea a lunii este, relativ, rară. Noi nu băgăm de seamă sutele de molii care, tăcut și eficient, se orientează după lună, după vreo stea luminoasă, sau chiar după strălucirea vreunui oraș aflat în depărtare. Noi le vedem numai pe acelea care se orientează direct în lampa noastră, și ne punem, în mod greșit, întrebarea „De ce toate moliile se sinucid?” În loc, ar trebui să ne întrebăm de ce au ele un sistem nervos care le ghidează prin menținerea unui unghi fix față de razele de lumină, tactică pe care o observăm numai atunci când dă greș? Misterul dispare dacă se reformulează întrebarea. Denumirea de „sinucidere” nu a fost corectă. Ea reprezintă, de fapt, un rateu, subprodus al unui sistem de orientare normal altfel.

Acum, să aplicăm lecția subprodusului la comportamentul religios. Putem observa un număr mare de persoane, în unele locuri până la sută la sută, care posedă credințe ce contrazic categoric atât realități științifice cât și credințe rivale. Oamenii nu numai că le dețin cu o certitudine pasională, ci dedică timp și resurse unor activități costisitoare care decurg din aceasta. Ei mor, sauucid, pentru ele. Ne mirăm de aceste lucruri la fel precum ne mirăm de comportamentul „jertfitor de sine” al moliei. Uimiți, ne întrebăm de ce. Eu cred, însă, că punem o întrebare greșită. Comportamentul religios poate reprezenta un rateu, un nefericit produs secundar al unei înclinații psihologice fundamentale care, în alte circumstanțe, este, sau a fost, folositoare. Astfel, acea înclinație selectată în mod natural în strămoșii noștri nu a fost religia *în sine*, ci un beneficiu de altă natură, care se manifestă doar întâmplător prin comportament

religios. Vom înțelege comportamentul religios numai după ce îl vom fi redenumit.

Atunci, dacă comportamentul religios reprezintă un produs secundar al altceva, ce este acest altceva ? Care este perechea obi-ceiului moliei de a naviga după busole cerești ? Care este acea trăsătură primitivă avantajoasă care, uneori, ratează și generează religie ? Voi oferi o sugestie în acest sens, printr-o ilustrare, însă trebuie să accentuez faptul că nu reprezintă decât un exemplu *tipic* a ceea ce vreau să spun, la care voi adăuga și sugestii paralele făcute de către alții. Eu sunt mai atașat de principiul general care spune că o întrebare trebuie pusă așa cum trebuie și, dacă este cazul, chiar reformu-lată, decât sunt față de orice fel de răspuns.

În mod specific, ipoteza mea se referă la copii. Mai mult decât orice altă specie, noi supraviețuim prin experiența acumulată de generațiile anterioare, iar acea experiență trebuie transmisă copiilor noștri spre protecție și bunăstare. Teoretic, copiii pot învăța din experiență proprie faptul că nu trebuie să se apropie prea mult de marginea unei creste de munte, că nu trebuie să mănânce bobite roșii neverificate, sau să înoate acolo unde sunt crocodili. Creierul aceluși copil care are regula orientativă „crede orice și-ar spune iduții, fără să pui la îndoială” posedă un avantaj selectiv, cel puțin. Ascultă-ți părinții; ascultă de bătrânii tribului, în mod special atunci Când adoptă un ton solemn, grav. Incredete-te în cei în vârstă fără să pui la îndoială. Aceste reguli sunt general valabile pentru copii. Însă, la fel ca și în cazul moliei, lucrurile pot lua o turnură greșită.

Nu am uitat niciodată o predică îngrozitoare, ținută în capela școlii pe când eram mic. Îngrozitoare retrospectiv, pentru că la data aceea creierul meu de copil o acceptase în spiritul intenționat de către predicator. Ne spusese o poveste despre o grupă de soldați care făceau instrucție lângă o cale ferată. La un moment dat, sergentul nu a fost atent și a uitat să dea ordinul de încetare. Soldații erau într-atât de bine instruiți să asculte ordinele, încât au continuat să mășăluiască direct în calea trenului care se apropia. Astăzi nu mai cred că povestea este adevărată, și presupun că nici predicatorul nu credea atunci. Pe când aveam nouă ani însă, am crezut-o, deoarece am auzit-o de la un adult care avea autoritate asupra mea. Și, indiferent dacă el însuși o credea sau nu, predicatorul dorea ca noi, copiii, să o admirăm și să ne modelăm pe noi înșine după subordonarea totală și necondiționată de care au dat

dovadă soldații,

indiferent cât de exagerată, în fața unei figuri autoritare. În ceea ce mă privește, cred că am admirat acest lucru. Ca adult, nu consider că sinele meu din copilărie ar fi pus la îndoială curajul de a-mi face datoria mășăluind în fața trenului. Însă, indiferent de valoarea lor, acestea erau, pe atunci, sentimentele mele. Predica a făcut, în mod evident dacă mi-am amintit-o și v-am transmis-o mai departe, o profundă impresie asupra mea.

Ca să fiu sincer, nu cred că predicatorul considera că transmite un mesaj religios. Era, mai degrabă, unul militar, în spiritul poemului „Atacul brigăzii ușoare” al lui Tennyson, pe care ar fi putut foarte bine să-l citeze⁶:

„Brigada Ușoară, înainte!”
 E vreun bărbat înfricoșat ?
 Nu, deși soldații știu
 Că cineva a făcut o greșală:
 Ei trebuie să nu răspundă,
 Ei trebuie să nu se-ntrebe,
 Ei trebuie doar să execute și să moară:
 În Valea Morții
 Se duseră cei șase sute.

(Una dintre cele mai timpurii și mai hârâite înregistrări a vocii umane efectuată vreodată este cea a Lordului Tennyson citind acest poem, iar impresia stranie de intonare din adâncul unui lung și întunecos tunel al timpului pare foarte potrivită.) Din punctul de vedere al înaltului comandament, ar fi o nebunie să lași la discreția fiecărui soldat dacă să asculte sau nu ordinele. Națiunile ale căror infanteriști acționează mai degrabă din proprie inițiativă decât la ordin, au tendința de a pierde războaiele. De aceea, din punctul de vedere al națiunii, ascultarea ordinului este o bună regulă orientativă, chiar dacă, uneori, duce la dezastre individuale. Soldații sunt instruiți să devină, pe cât posibil, niște automate, sau computere.

Calculatoarele execută ceea ce li se spune. Ele ascultă orbește orice fel de instrucțiuni date în limbajul lor de operare. Astfel, ele

⁶ Este vorba de poemul dedicat legendarei șarje a unei brigăzi britanice de cavalerie ușoară împotriva unor poziții rusești, greșită din punct de vedere tactic și încheiată tragic cu desființarea respectivei unități militare, care a avut loc la Balaklava, lângă Sevastopol, în timpul războiului din Crimeea. (*N. trad.*)

fac tot felul de lucruri folositoare, precum procesarea textelor și calcule contabile. Dar, ca un inevitabil produs secundar, sunt tot atât de automate și în a executa instrucțiuni greșite. Ele nu au nici o modalitate de a spune dacă o instrucțiune va avea un rezultat bun, sau nu. Ele se supun pur și simplu, la fel ca soldații. Tocmai obediența lor este ceea ce le face utile, dar tot ea le face și vulnerabile față de infectarea prin intermediul softurilor care conțin viruși și viermi. Un program conceput cu rea intenție care spune „Copia-ză-mă și trimite-mă la fiecare adresă de pe acest hard” va fi executat și, apoi, executat din nou, exponențial, de către celelalte calculatoare. Este foarte greu și, probabil, imposibil, de realizat un calculator care să fie în același timp folositor și imun la infecții.

Dacă mi-am executat cum trebuie introducerea, dumneavoastră, deja, trebuie să fi înțeles argumentul meu privind creierul copiilor și religia. Selecția naturală construiește creierul copilului cu tendința de a crede orice i se spune din partea părinților și a bătrânilor tribului. O astfel de ascultare este folositoare supraviețuirii — similar cu ghidarea după lună a moliilor. Însă, reversul încrederii oarbe este subordonarea credulă. Subprodusul inevitabil este vulnerabilitatea la infecțiile virușilor mentali. Din foarte bune rațiuni, din punctul de vedere al supraviețuirii darwiniene, creierul copilului are nevoie să aibă încredere în părinți și în bătrânii în care îi spun părinții că poate avea încredere. O consecință automată a acestui lucru este aceea că cel care are încredere nu are nici o posibilitate de a deosebi un sfat bun de unul rău. Copilul nu poate ști că „Nu te bălăci în Limpopo, pentru că este plin de crocodili” este un sfat bun, pe când „Trebuie să sacrifici o capră când este lună nouă, pentru că altfel nu o să mai plouă” reprezintă, în cel mai bun caz, o risipă de timp și capre. Ambele atenționări par, în mod egal, de încredere. Amândouă provin de la o sursă recunoscută și sunt oferite cu o solemnitate care impune respect și pretinde ascultare. Același lucru este valabil și pentru lume, cosmos, moralitate și natura umană. Și este foarte posibil ca atunci când copilul va fi mare și va avea proprii lui copii să le transmită mai departe și lor [toate aceste lucruri — și pe cele cu sens, și pe cele lipsite de sens — folosind aceeași manieră solemnă infectioasă.

Conform acestui model, trebuie să ne așteptăm ca diferite credințe, lipsite de vreo bază factuală, luate la întâmplare din diferite regiuni ale lumii, să fie transmise cu aceeași convingere ca și

elementele înțelepciunii tradiționale, cum ar fi, de exemplu, faptul că gunoiul de grajd este bun pentru culturile agricole. Trebuie, de asemeni, să ne așteptăm ca și superstițiile și alte credințe nonfac-tuale să se dezvolte în plan local, modificându-se de-a lungul generațiilor fie prin deviere, fie prin ceva analog selecției darwiniste, dezvoltându-se, la un moment dat, un model semnificativ diferit față de cel comun de proveniență. Având suficient timp și separație geografică la dispoziție, limbajele derivă, la rândul lor, dintr-un strămoș comun. Voi reveni imediat asupra acestui aspect. Același lucru pare a fi adevărat și pentru credințe și obiceiuri arbitrare, lipsite de o bază și transmise de-a lungul generațiilor, credințe care primiseră, probabil, un impuls inițial corect din partea creierului programabil al copilului.

Liderii religioși sunt conștienți de vulnerabilitatea creierului infantil, ca și de importanța îndochinării timpurii. Sloganul iezuit „Dați-mi copilul în primii șapte ani, și vă voi înapoia un bărbat” nu își pierde, prin deasa repetare, deloc, din importanță sau din aspectul sinistru. Ceva mai recent, James Dobson, fondatorul notoriei mișcări „Fiți atenți la familie”⁷, cunoaște bine acest principiu: „Cei care controlează ceea ce sunt învățați și ce experimentează tinerii, ce anume văd, aud, gândesc și cred, vor determina viitorul curs al națiunii”⁸.

Să ne reamintim, totuși, faptul că sugestia mea cu privire la credulitatea minții copilului nu este decât un exemplu de modalitate analoagă celei a moliilor — care se orientează după lună sau stele. Etologul Robert Hinde în *Why God Persist*, antropologii Pascal Boyer în *Religion Explained* și Scott Atran în *In God We Trust* au promovat, în mod independent, ideea că religia reprezintă un subprodus al stărilor psihologice normale — eu aș spune că reprezintă mai multe subproduse, deoarece antropologii sunt preocupați, în mod deosebit, să accentueze diversitatea religiilor lumii, ca și ceea ce au ele în comun. Descoperirile antropologilor ne par ciudate numai pentru că nu ne sunt familiare. Toate religiile par ciudate

⁷ M-am amuzat când am văzut pe partea din spate a unei mașini, în Colorado, inscripția „Fii atent la nenorocita ta de familie!"; însă, acum, mi se pare ceva mai puțin amuzant. Poate că unii copii au nevoie să fie protejați de îndochinarea venită din partea propriilor lor părinți (a se vedea capitolul nouă).

⁸ Citat în Blaker (2003: eh. 28).

acelora care nu au fost crescuți în ele. Boyer a făcut cercetări asupra populației Fang, din Camerun, care crede...

...că vrăjitoarele au un organ intern suplimentar, asemănător unui animal, care zboară noaptea pentru a strica recoltele oamenilor sau pentru a le otrăvi sângele. Se mai spune că aceste vrăjitoare se adună uneori pentru a face petreceri uriașe, unde își mănâncă victimele și pun la cale viitoare atacuri. Mulți vă vor spune faptul că un prieten al prietenului a văzut cu ochii lui vrăjitoare zburând noaptea pe deasupra satului pe o frunză de bananier, azvârlind săgeți magice în diferite victime.

Boyer continuă cu o întâmplare personală:

Aminteam acestea, și alte lucruri ieșite din comun, în timpul unei cine la un colegiu de la Cambridge, când, unul dintre invitați, un proeminent teolog de la Cambridge, se întoarce spre mine și spune: „Aceasta face ca antropologia să fie atât de fascinantă și dificilă. Trebuie să explicați cum de pot crede oamenii în astfel de nonsensuri”. Lucru care m-a lăsat cu gura căscată. Conversația a continuat mai înainte ca eu să pot găsi răspunsul potrivit — unul care are de-a face cu ceainice și vase.

Presupunând că acel teolog de la Cambridge era un creștin aparținând curentului general, el credea, probabil, într-o combinație a următoarelor:

- În vechime, un bărbat s-a născut dintr-o mamă fecioară, fără implicarea unui tată.
  - Același bărbat fără tată l-a strigat pe un prieten al său pe nume Lazăr, care fusese mort de destul timp pentru a se împuti, iar Lazăr a revenit imediat la viață.
- »
- Însuși bărbatul fără tată a revenit la viață după ce a fost mort și îngropat timp de trei zile.
  - După patruzeci de zile, bărbatul fără tată s-a urcat în vârful unui deal și, cu trupul, a dispărut în cer.
  - Dacă îți șoptești ceva în minte, pentru tine, bărbatul fără tată și „tatăl” lui (care este el însuși) îți vor auzi gândurile și vor

acționa în consecință. El este capabil să audă simultan gândurile tuturor oamenilor din lume.

- Dacă faci ceva rău, sau ceva bun, același bărbat fără tată vede tot, chiar dacă nimeni altcineva nu vede. Poți fi răsplătit sau pedepsit în consecință, inclusiv după moarte.
- Mama virgină a bărbatului fără tată nu a murit, ci „s-a urcat” cu trupul la cer.
- Pâinea și vinul, dacă sunt binecuvântate de către un preot (care trebuie să aibă testicule), „devin” trupul și sângele bărbatului fără tată.

Ce ar face un antropolog obiectiv care, în timpul unei cercetări pe teren la Cambridge, ar da peste aceste credințe ?

PREGĂTIT PSIHOLOGIC PENTRU RELIGIE

Ideea produselor psihologice secundare se dezvoltă în mod natural din tot mai importantul domeniu al psihologiei evoluționiste.⁹ Psihologii evoluționiști sugerează ca, la fel precum ochiul este un organ care s-a dezvoltat pentru vedere și aripa pentru zbor, tot astfel și creierul reprezintă o colecție de organe (sau „module”) menite a administra un set de necesități speciale de prelucrare a informațiilor. Există un modul pentru afinități, un modul pentru schimburi reciproce, un modul pentru empatie, și așa mai departe. Religia poate fi considerată drept un subprodus al rateurilor unor astfel de module, ca de exemplu cele destinate formării teoriilor în mințile altora, formării coalițiilor și discriminării între membrii grupului și străini. Oricare dintre acestea ar putea servi drept echivalentul uman al orientării moliei, sensibil la rateuri în același mod, lucru sugerat de mine și cu privire la credulitatea infantilă. Psihologul Paul Bloom, un alt susținător al teoriei „religia ca produs secundar”, scoate în evidență faptul că copiii prezintă o tendință naturală către teoria *dualistă* a minții. Pentru el, religia reprezintă un subprodus al unui astfel de dualism instinctual. El sugerează că noi, oamenii, și în mod deosebit copiii, suntem dualiști înnașcuți.

⁹ Buss (2005).

Un dualist recunoaște o deosebire fundamentală între materie și minte. Prin contrast, un monist consideră că mintea este o manifestare a materiei, un material sau un calculator aflat în creier, și nu poate exista separată de materie. Un dualist crede faptul că mintea este un fel de spirit fără trup, care *locuiește* în trup și, de aceea, este de înțeles faptul că el părăsește corpul pentru a exista în altă parte. Dualiștii interpretează boala mintală ca „posedare de către diavoli”, aceștia fiind spirite care rezidă temporar în corp, astfel că pot fi „alungați”. La cea mai mică ocazie, dualiștii personifică obiectele fizice lipsite de viață, văzând spirite și demoni chiar și în cascade și nori.

Romanul din 1882 al lui F. Anstey *Vice Versa* are înțeles pentru un dualist, însă nu poate fi decât neinteligibil pentru un monist hotărât așa cum sunt eu. Dl. Bultitude și fiul său descoperă în mod misterios faptul că au trupurile schimbate. Tatăl, spre bucuria fiului său, este obligat să meargă la școală în corpul fiului, în vreme ce fiul, în corpul tatălui, aduce aproape la ruină afacerea tatălui prin deciziile sale imature. O intrigă similară a fost folosită de P. G. Wodehouse în *Laughing Gas*, unde contele de Havershot și un copil vedetă de cinema intră simultan sub efectul anesteziei la dentist, pentru a se trezi, apoi, fiecare în trupul celuilalt. Din nou, narațiunea are sens numai pentru un dualist. Trebuie să existe ceva la lordul Havershot care nu este parte din corpul lui, pentru că altfel cum ar mai putea el să se trezească în corpul unui actor copil ?

La fel ca mulți dintre oamenii de știință, nu sunt dualist, însă pot cu ușurință, cu toate acestea, să mă bucur de romane precum *Vice Versa* și *Laughing Gas*. Paul Bloom va spune ca acest lucru se întâmplă deoarece, chiar dacă am învățat să fiu un intelectual monist, sunt totuși un animal uman și, de aceea, am evoluat instinctiv dualist. Ideea că, pitit undeva în spatele ochilor mei există un *eu* capabil, cel puțin ficțional, de a migra în capul altcuiva, este adânc întipărită în mine și în fiecare ființă umană, indiferent de pretențiile noastre de monism. Bloom își susține afirmația cu dovezi experimentale, care arată faptul că copiii sunt și mai predispuși la dualism decât adulții, și în mod special copiii foarte mici. Acest lucru sugerează faptul că tendința către dualism este parte constitutivă a creierului, conferind, după Bloom, o predispoziție spre a îmbrățișa idei religioase.

Bloom mai spune și că suntem predispuși prin naștere a fi creaționiști. Selecția naturală este „intuitiv lipsită de sens”. După cum

ne spune psihologul Deborah Keleman în articolul „Sunt copiii intuitiv teiști?”, copiii sunt în mod special tentați să atribuie un scop tuturor lucrurilor. Norii sunt „pentru ploaie”. Bolovanii ascuțiți sunt „pentru ca să se scarpine animalele atunci când le mănâncă pielea”. Atribuirea unui scop tuturor lucrurilor se numește teleologic. Copiii sunt din naștere „teleologiști”, iar mulți dintre ei nu se mai dezvoltă dincolo de aceasta.

Dualismul nativ și teleologia nativă, în condițiile potrivite, ne predispun la religie la fel precum reacția la busola-lumină le predispune pe molii despre care am vorbit la o nedorită „sinucidere”. Dualismul înnăscut ne pregătește să credem în existența unui „suflet”, care mai degrabă locuiește în corp decât să fie parte integrantă din el. Un astfel de spirit dezlipit de trup este ușor de imaginat ca mutându-se în altă parte, după moartea trupului. De asemeni, ne putem imagina cu ușurință existența unei zeități ca spirit pur, nu ca proprietate emergentă materiei complexe și independentă de aceasta. Încă și mai evident, teleologia infantilă pregătește religia. Dacă totul are un scop, atunci, al cui este acesta? Evident, al lui Dumnezeu!

Care este, însă, *rostul* busolei-lumină a moliei? De ce ar fi avantajat selecția naturală, în creierile strămoșilor noștri și ale copiilor lor, dualismul și teleologia? Până aici, teoria mea despre „dualiștii înnăscuți” nu a făcut decât să postuleze faptul că oamenii sunt născuți a fi dualiști și „teleologiști”. Care ar fi, totuși, avantajul darwinist? Anticiparea comportamentului entităților lumii noastre este un lucru important pentru supraviețuire, și ar fi de așteptat ca selecția naturală să ne fi modelat creierile astfel încât ele să facă acest lucru eficient și rapid. Ne sunt de folos, în acest sens, dualismul și teleologia? Putem înțelege mai bine această ipoteză în lumina a ceea ce filosoful Daniel Dennett a numit atitudine intențională.

Dennett a oferit o foarte folositoare triplă clasificare a „atitudinilor” pe care le adoptăm atunci când încercăm să înțelegem, și astfel să anticipăm, comportamentul unor entități precum animalele, mașinăriile sau noi între noi.¹⁰ Acestea sunt atitudinea fizică, atitudinea proiectului și atitudinea intențională. *Atitudinea fizică* funcționează întotdeauna din principiu, deoarece, în ultimă instanță, totul ascultă de legile fizicii. Însă, această metodă poate fi foarte

¹⁰ Dennett (1987).

lentă. Până când am reușit să calculăm toate interacțiunile corn-

»
 »
 plexe ale părților în mișcare ale obiectelor, anticiparea noastră va fi probabil tardivă. Pentru un obiect care este într-adevăr proiectat, precum o mașină de spălat sau un arc cu săgeți, *atitudinea proiectului* reprezintă o economică scurtătură. Putem ghici modul cum se va comporta un obiect ocolind fizica și făcând apel direct la proiect. După cum spune Dennett:

Aproape oricine poate anticipa când va suna un ceas, în baza unei banale observări a exteriorului acestuia. Nimănui nu îi pasă dacă ceasul este cu arc, baterie sau solar, alcătuit din roțițe de alamă și lagăre cu rubin, sau electronic — persoana doar presupune că acesta este proiectat astfel încât să sune atunci când este potrivit să sune.

Lucrurile vii nu sunt proiectate, însă selecția naturală darwini-ană le permite o variantă de atitudine a proiectului. Înțelegem mai repede inima dacă presupunem faptul că este proiectată pentru a pompa sânge. Karl von Frisch a fost interesat să cerceteze vederea în culori la albine (contrar părerii generale că acestea nu percep culoarea) presupunând că strălucitoarele culori ale florilor au fost "proiectate" pentru a le atrage. Ghilimelele au intenția de a-i îndepărta pe creaționiștii mincinoși care, altfel, l-ar putea revendica pe zoologul austriac drept unul de-al lor. Nu mai este nevoie să o spun, acesta a fost perfect capabil să redea atitudinea proiectului în termeni darwinisti.

>
 O altă scurtătură o reprezintă *atitudinea intențională*, care funcționează chiar mai bine decât atitudinea proiectului. Se presupune că o entitate nu este pur și simplu proiectată pentru un scop, ci este, sau conține, un *agent* intențional care îi orientează acțiunile. Atunci când vezi un tigru, ar fi bine să nu întârzi cu anticiparea comportamentului său probabil. Nu mai contează nici fizica moleculelor lui, și nici proiectul membrilor, ghearelor și dinților. Felina vrea să te mănânce și pentru aceasta își va folosi membrele, ghearele și dinții de o manieră flexibilă și plină de motivație. Cea mai rapidă modalitate de a-i preveni comportamentul este aceea de a uita de fizică și fiziologie, și de a o lua,

cu bună știință, la fugă. Observați că, tot așa precum atitudinea proiectului funcționează chiar și pentru

mecanism irațional intrinsec creierului: tendința de a ne îndrăgosti, care, probabil, are avantaje genetice.

În *Why We Love*, antropologul Helen Fisher a dat minunat expresie nebuniei iubirii romantice, și a relevat cât de supradimensionată este aceasta în comparație cu ceea ce pare a fi strict necesar. Să aruncăm o privire. Din punctul de vedere al unui bărbat, să zicem, este puțin probabil ca vreuna dintre femeile pe care le cunoaște să fie într-adevăr de o sută de ori mai atractivă decât com-petitoarea ei imediată; și, cu toate acestea, în acest fel o va descrie el când este „îndrăgostit” de ea. Față de devotamentul fanatic pentru monogamie, la care suntem predispuși cu toții, ar părea mai rațională o formă de „poliamor” (poliamorul fiind credința că cineva poate iubi simultan mai multe persoane din sexul opus, la fel precum cuiva îi pot plăcea mai multe vinuri, mai mulți compozitori, cărți sau sporturi).¹³ Acceptăm cu bucurie faptul că ne pot plăcea mai mult decât un copil, părinte, rudă, profesor, prieten sau animal de companie. Dacă vă gândiți astfel, nu-i așa- că vi se pare complet ciudată exclusivitatea pe care o așteptăm de la dragostea conjugală? Și totuși, la așa ceva ne așteptăm, și așa ceva dorim să dobândim. Trebuie să existe un motiv.

Helen Fisher și alții au arătat că îndrăgostirea este însoțită de stări unice ale creierului, incluzând prezența unor substanțe chimice neural active care sunt foarte specifice și caracteristice acestei stări. Psihologii evoluționiști sunt de acord cu ea în ceea ce privește faptul că iraționala *dragoste la prima vedere* poate fi un mecanism de asigurare a loialității față de un singur co-părinte, care durează îndeajuns pentru a crește împreună un copil. Din punct de vedere darwinist este fără nici o îndoială important să alegi un partener bun, din tot felul de motive. Inșă, odată alegerea făcută, chiar și una slabă, și fiind făcut copilul, este mai important să rămâi cu acel partener la bine și la rău, cel puțin până când copilul este înțarcat.

Se poate ca iraționala religie să fie un subprodus al mecanismului irațional care a fost, la rândul lui, construit în creier de către selecția naturală în scopul îndrăgostirii ? Cu siguranță, credința religioasă are ceva asemănător cu îndrăgostirea — ambele prezentând

¹³Eng.: *Polyamory*, termen consacrat care definește dragostea consensuală între mai mult de două persoane. (N. trad.)

multe dintre simptomele unui drog care creează dependență¹⁴. Neuropsihiatrul John Smythies avertizează asupra unor diferențe semnificative existente între cele două zone ale creierului activate de către cele două tipuri de manii. Totuși, el menționează și câteva asemănări:

O fațetă a multelor fețe ale religiei o reprezintă dragostea intensă orientată asupra unei singure persoane supranaturale, de exemplu Dumnezeu, la care se adaugă cinstirea reprezentărilor acelei persoane. Viața omului este condusă, în mare, de genele noastre egoiste și de procesele de întărire a reflexelor condiționate. O mare parte din întărirea de tip pozitiv a reflexelor condiționate vine din partea religiei: sentimente de căldură și alinare, de a fi iubit și protejat într-o lume plină de pericole, pierderea fricii de moarte, ajutor venit din înalturi ca răspuns la rugăciuni în momente dificile etc. La fel, dragostea pentru o persoană reală, de obicei de sex diferit, arată aceeași concentrare intensă asupra celuilalt, precum și întăriri pozitive ale reflexelor condiționate asemănătoare. Aceste simțăminte pot fi activate de reprezentări ale celuilalt, cum ar fi scrisori, fotografii, și chiar, în epoca Victoriană, bucle de păr. Îndrăgostirea este însoțită de multe stări fiziologice, precum oftatul repetat.¹⁵

Eu am făcut comparația dintre îndrăgostire și religie în 1993, când am menționat că simptomele unui individ infectat cu religie „pot aminti în mod remarcabil de cele asociate, de obicei, cu iubirea de tip sexual. Aceasta are o putere extrem de mare în creier, și nu este de mirare că unii viruși au evoluat astfel încât să se folo-

sească de ea" („viruși" este o metaforă pentru religii, articolul meu numindu-se „Virusii minții"). Vestita viziune orgasmică a Sf. Tereza de Avila este mult prea cunoscută pentru a o mai aminti. Mai serios, și pe un plan mai puțin elementar senzual, filosoful Anthony Kenny ne furnizează o mărturie emoționantă despre fericirea pură care îi așteaptă pe cei care reușesc să creadă în misterul

¹⁴ Recomand expunerea mea despre puternicul narcotic Gerin Oii: R. Dawkins, „Gerin Oii", *Free Inquiry* 24:1,2003, 9-11. [Gerin Oii, sau Geriniol, este denumirea unui drog fictiv, anagramă în limba engleză a cuvântului religie. (N. trad.)]

¹⁵ Smythies (2006).

transsubstanțierii.¹⁶ După ce ne descrie hirotonirea sa ca preot romano-catolic, investit prin punerea mâinilor să slujească liturghia, el continuă cu amintirea foarte vie a:

exaltării primelor luni când am avut împuternicirea de a rosti rugăciunea de sfințire. Deși, în mod normal, mă trezesc cu greu, saream din pat mai devreme, complet treaz și plin de agitația gândului la actul foarte important pe care aveam privilegiul să-l exercit...

Eram captivat de momentul de maximă apropiere de Isus al preotului, atingerea trupului lui Cristos. După cuvintele de sfințire, mă uitam lung la Cel care primea darurile, duios precum un îndrăgostit care privește în ochii celei pe care o iubește... Acele zile de început ca preot îmi rămân în amintire ca zile de împlinire și de fericire fremătătoare; un lucru de preț și, totuși, prea fragil pentru a dura, precum o idilă frântă de realitatea unei căsătorii nefericite.

Aparent iraționalul, însă folositorul, obicei de a te îndrăgosti o dată, dar numai o dată, cu cineva de sex opus, reprezintă același lucru cu reacția moliei la lumina-busolă. Subprodusul rateului acestuia, echivalent cu a zbura direct în flacăra lămpii, îl reprezintă a te îndrăgosti de Yahweh (sau de Fecioara Maria, sau de o napolitană, ori de Allah), și să faci acte iraționale motivat de aceasă iubire.

În *Six Impossible Things Before Breakfast*, biologul Lewis Wolpert face o sugestie care poate fi considerată o generalizare a ideii iraționalității constructive. Ideea sa de bază este că convingerile puternic iraționale reprezintă o pază împotriva a oscilației minții: „dacă credințele care au salvat viața nu erau menținute cu tărie, acest lucru ar fi fost dezavantajos pentru evoluția timpurie a omului. De exemplu, în timpul vânătoarei sau al fabricării de unelte, ar fi reprezentat un dezavantaj serios să te răzgândești încontinuu”. Implicația argumentului adus de Wolpert este aceea că, cel puțin în unele situații, este mai bine să te menții într-o credință iratio-nală decât să fii nesigur, chiar și dacă dovezi noi ale rațiunii logice favorizează schimbarea, este, astfel, ușor de înțeles cazul special al argumentului „îndrăgostirii” și, în mod corespunzător, este la fel

¹⁶ Este vorba despre denumirea adoptată în lumea catolică pentru ceea ce lumea ortodoxă recunoaște ca taină a transformării pâinii și vinului în sânge și trup, la taina împărtășaniei. (*N. trad.*)

de ușor să înțelegi „persistența iraționalului” lui Wolpert ca pe un alt subprodus, o nouă predispoziție care poate explica unele aspecte importante ale comportamentului religios irațional.

În cartea sa *Social Evolution*, Robert Trivers și-a dezvoltat teoria sa din 1976 privind autoamăgirea. Autoamăgirea reprezintă:

a ascunde adevărul de mintea conștientă ajută și la a-1 ascunde de ceilalți. La specia noastră, recunoaștem faptul că privirea în lateral, palmele transpirate și vocea răgușită pot indica un stres care însoțește conștienta tentativei de înșelare. Devenind inconștient de înșelăciune, cel care induce în eroare ascunde aceste semne de observator. El, sau ea, poate induce în eroare fără nervozitatea care însoțește actul înșelării.

Antropologul Lionel Tiger afirmă ceva asemănător în *Optimism: The Biology of Hope*. Legătura cu genul de iraționalitate constructivă pe care îl comentăm se vede în paragraful despre „apărarea perceptivă”:

Există o tendință a oamenilor de a vedea ceea ce doresc să vadă. Literalmente, ei au dificultăți în a percepe lucrurile cu o conotație negativă, în vreme ce pe cele pozitive le văd cu o ușurință sporită. De exemplu, cuvintele care evocă frica, fie din cauza trecutului personal fie din cauza manipulării experimentale, necesită o iluminare mai mare înainte de a fi percepute.

Relevanța acestui lucru în privința fanteziilor religiei nu mai trebuie remarcată.

Ceea ce vreau eu să susțin este teoria generală a religiei ca subprodus accidental — un rateu de folos. Detaliile sunt variate, complicate și discutabile. Pentru ilustrare, voi continua să mă folosesc de teoria mea privind „copilul credul” ca teorie reprezentativă a teoriilor „produsului secundar” în general. Această teorie, conform căreia creierul copilului este, din motive întemeiate, vulnerabil la infecția cu „virusi” mentali, va părea unora dintre cititori ca fiind incompletă. Mintea poate fi vulnerabilă, dar de ce trebuie să fie infectată cu *acest* virus și nu cu altul ? Sunt unii virusi specializați în infectarea minților vulnerabile ? De ce se manifestă infecția ca religie în loc de... în fine, orice altceva ? Parte din ceea ce vreau să spun este faptul că nu are nicio importanță cum nonsensul

infectează creierul copilului. Odată infectat, copilul va crește mare și va infecta, la rândul lui, următoarea generație, cu același nonsens, indiferent care ar fi acesta.

Un studiu antropologic precum *Golden Bough* al lui Frazer, ne impresionează cu diversitatea de credințe iraționale ale omului. Odată inculcate într-o cultură, ele rezistă, se dezvoltă și se diversifică, într-un mod care amintește de evoluția biologică. Frazer deosebește câteva principii generale, ca de exemplu „magia homeopatică” unde vrăjile și incantațiile împrumută unele aspecte simbolice ale obiectului aparținând lumii reale pe care vor să-l influențeze. Un exemplu cu consecințe tragice este acela că praful de corn de rinocer are proprietăți afrodisiace. Nătângă așa cum este, legenda provine din presupusa asemănare a cornului respectiv cu un penis erect. Faptul că „magia homeopatică” este atât de larg răspândită sugerează că nonsensul care infectează creierul vulnerabil nu este unul arbitrar, care acționează la întâmplare.

Este tentant să urmărești analogia cu biologia, până la punctul în care te întrebi dacă nu cumva, acolo, operează ceva similar cu selecția naturală. Sunt unele idei mai predispuse la răspândire decât altele datorită atracției lor intrinseci sau meritelor lor, sau compatibilității cu dispoziții psihologice existente, și ar putea acest lucru să dea seamă de natura și proprietățile religiilor așa cum le percepem — cam ca modul în care ne folosim de selecția naturală în privința organismelor vii ? Este important să înțelegem faptul că, în acest caz, „merit” nu se referă decât la abilitatea de supraviețuire și înmulțire. Nu înseamnă că merită o judecată de valoare pozitivă, ceva de care să fim, omenește, mândri.

Chiar și într-un model evoluționist, se poate, la un moment dat, să nu fie vorba despre selecție naturală. Biologii știu că o genă se poate răspândi într-o populație nu pentru că ar fi bună, ci pentru că este, pur și simplu, o genă norocoasă. Numim acest lucru derivă genetică. Importanța ei față de selecția naturală este controversată. Însă, sub forma așa-numitei teorii neutre a geneticii moleculare, ea este larg acceptată în prezent. Dacă o genă existentă se modifică într-o versiune diferită dar cu un efect identic, diferența între ele fiind neutră, selecția nu o poate favoriza pe niciuna. Cu toate acestea, la un moment dat, forma mutantă o poate înlocui pe cea originală în cadrul a ceea ce statisticienii denumesc marjă de eroare. Aceasta este o modificare evoluționară reală, la nivelul

molecular — chiar dacă, în lumea organică, nu se observă nici o schimbare. Ea este o modificare evolutivă neutră, care nu datorează nimic avantajului selectiv.

Echivalentul cultural al derivei genetice este o opțiune atractivă, pe care nu o putem neglija atunci când luăm în considerare evoluția religiei. Limbajul evoluează de o manieră aproape biologică, iar direcția pe care o ia evoluția lui pare neorientată — foarte asemănător cu deriva de care vorbim. El este transmis printr-un sistem analog celui genetic, care se schimbă încet de-a lungul secolelor până când, la un moment dat, diferitele cursuri pe care le-a urmat s-au diferențiat într-atât de mult încât au devenit reciproc neinteligibile. Este posibil ca o parte din evoluția limbajului să fie coordonată de un fel de selecție naturală, însă acest argument nu pare foarte convingător. Voi arăta mai jos că o astfel de idee a fost propusă, cu referire la tendințele majore ale limbajului cum ar fi marea schimbare a vocalelor, care, în ceea ce privește engleza, a avut loc din secolul cincisprezece și până în secolul optsprezece, însă, pentru a putea explica cea mai mare parte din ceea ce observăm, nu este necesară o astfel de ipoteză funcțională. Pare destul de probabil ca limbajul să evolueze firesc prin echivalentul cultural al derivei genetice. În diferite locuri din Europa, latina a deviat către spaniolă, portugheză, italiană, franceză, română¹⁷, cu dialectele respective. Nu este, totuși, atât evident faptul că aceste devieri evolutive reflectă avantajele oferite în plan local, sau „presiunile selective”.

Presupun că religiile, la fel ca și limbajele, evoluează destul de întâmplător, de la începuturi îndeajuns de arbitrare, pentru a genera uimitoarea, și câteodată periculoasa, bogăție și diversitate pe care o putem observa. În același timp, este posibil ca o formă de selecție naturală, în conjuncție cu uniformitatea fundamentală a psihologiei umane, să arate că diferite religii au în comun aspecte semnificative. De exemplu, multe religii învață o doctrină neplauzibilă din punct de vedere obiectiv însă atractivă subiectiv, despre supraviețuirea personalității noastre după moartea corporală.

¹⁷ Română este una dintre cele patru limbi oficiale ale Elveției — de fapt, o denumire generică a unui grup de dialecte aparținând familiei lingvistice rhaeto-române, provenind din latina vulgară. (*N. trad.*)

însăși ideea nemuririi supraviețuiește și se răspândește pentru că se combină cu fantezia. Iar fantezia contează, deoarece psihologia umană are aproape universală tendință de a lăsa credința să fie afectată de dorință — „Dorința-ți fu părinte, Henric, al acelui gând”, după cuvintele adresate de Henric IV fiului său (partea a doua)¹⁸. Pare dincolo de orice îndoială faptul că multe dintre atributele religiei sunt foarte potrivite pentru a ajuta la supraviețuirea religiei, precum și a atributelor care o privesc, în frământarea culturală umană. Întrebarea care apare acum este dacă această potrivire e rezultatul „proiectului inteligent”, sau al selecției naturale. Răspunsul este, probabil, că al ambelor. În ceea ce privește proiectul, conducătorii religioși sunt absolut capabili de a verbaliza trucuri care să ajute la supraviețuirea religiei. Martin Luther a fost foarte conștient de faptul că rațiunea reprezintă marele inamic al religiei, și a avertizat adesea împotriva pericolelor ei: „Rațiunea este cel mai mare dușman pe care îl are credința; niciodată nu vine în ajutorul celor spirituale, ci mai curând luptă împotriva Cuvântului divin, tratând cu dispreț tot ceea ce emană de la Dumnezeu”.¹⁹ Și, din nou: „Rațiunea ar trebui distrusă în toți creștinii”. Pentru a o ajuta să supraviețuiască, Luther nu ar fi avut nici o problemă în a proiecta, inteligent, aspecte neinteligente ale religiei. Dar, acest lucru nu înseamnă în mod necesar că el, sau altcineva, le-a și proiectat. Ele ar fi putut evolua printr-o formă (nongenetică) de selecție naturală, avându-l pe Luther nu ca proiectant ci ca un șiret observator al eficienței lor.

Deși este posibil ca selecția naturală genetică darwiniană să fi avantajat anumite predispoziții psihologice spre a fabrica religia ca subprodus, este imposibil ca ea să-i fi conturat și detaliile. Deja am sugerat că, dacă ar fi să aplicăm acestor detalii o formă de teorie a selecției, ar trebui să privim nu către gene ci către echivalentele lor culturale. Sunt, oare, religiile făcute din aceeași materie ca și genele culturale ?

⁸ Nu este gluma mea: *1066 and All That*.

⁹ <http://www.theogodmovie.com/index.php>.

PĂȘEȘTE CU GRIJĂ, DEOARECE CALCI PE GENELE MELE CULTURALE

*în materie de religie, adevărul nu este decât
ceea ce a supraviețuit.*

OSCAR WILDE

Acest capitol a început cu observația că, deoarece selecția naturală darwiniană detestă risipa, orice aspect omniprezent al unei specii, precum religia, trebuie să fi adus vreun avantaj, pentru că altfel nu ar fi supraviețuit. Am sugerat totuși faptul că respectivul avantaj nu trebuie să se reflecte în succesul reproductiv sau de supraviețuire al individului. După cum am văzut, avantajele genetice ale virusului răcelii explică satisfăcător ubicuitatea acestei neplăceri în cadrul Speciei noastre.²⁰ Și, nici măcar nu trebuie să fie genele cele care sunt beneficiare. Poate fi orice *replicator*. Genele nu sunt decât cele mai evidente exemple de replicator. Alți candidați sunt virușii de calculator, și „genele culturale”²¹ — care sunt unități de moștenire cultu-rală și topic al acestei secțiuni a cărții. Dacă vrem să înțelegem genele culturale, trebuie să vedem, mai întâi, cum lucrează selecția naturală, în forma sa cea mai generală, selecția naturală trebuie să facă alegeri între replicatori naturali. Un replicator este o bucată de informație codificată care se autocopiază cu fidelitate, generând, ocazional, și copii incorecte — sau „mutații”. Ideea este, aici, dar-winistă. Acele variante ale replicatorului care sunt, din întâmplare, bune pentru copiere, devin mai numeroase, în detrimentul replicatorilor alternativi care nu sunt atât de buni la copiat. Aceasta este, în forma sa cea mai rudimentară, selecția naturală. Replicatorul arhetipal este gena, o porțiune de ADN care este duplicată printr-un număr nedefinit de generații, cu o acuratețe aproape extremă. Întrebarea principală cu privire la teoria genei culturale este dacă există unități de imitație culturală care să se comporte ca adevărați replicatori, așa cum sunt genele. Nu afirm că genele culturale sunt,

²⁰ Și în special în cadrul nației mele, conform unui legendar stereotip: „*Voiri l'anglais avec son sang froid habituel*” (Iată-1 pe englez cu obișnuita lui răceală blestemată) — provine din *Fractured French* a lui F. S. Pearson, laolaltă cu alte perle precum „*coup de grâce*” (mașină de tuns iarba).

²¹ În original, (pi.) *memes* (sg. *meme*) — termen inventat de autor în lucrarea *The Selfish Gene* (Gena egoistă. (N. trad.)

în mod necesar, analoge îndeaproape genelor, ci numai că, cu cât sunt mai asemănătoare acestora, cu atât va lucra mai bine teoria; iar scopul acestei secțiuni este acela de a *întreba* dacă teoria genelor culturale poate opera în cazul special al religiei.

În lumea genelor, erorile ocazionale de replicare, mutațiile, arată faptul că bagajul genetic conține forme alternative ale oricărei gene — alelele²² — care ar putea fi considerate ca fiind competitive între ele. Competitive față de ce ? Pentru acel locaș cromozomial anumit, care aparține respectivului set de alele. Și cum intră ele în competiție? Nu prin luptă directă moleculă contra moleculă, ci prin reprezentanți. Reprezentanții sunt „trăsăturile fenotipice”, precum lungimea piciorului sau culoarea blanei, respectiv manifestări genetice ilustrate anatomic, fiziologic, biochimic sau comportamental. Soarta unei gene este, de obicei, legată de cea a corpurilor în care subzistă succesiv. Aceasta până într-acolo încât influențează respectivele corpuri afectându-și propriile șanse de supraviețuire în bagajul genetic. Pe măsură ce generațiile trec, frecvența genelor în bagajul genetic crește sau descrește, în virtutea reprezentanților fenotipici.

Ar putea fi adevărat același lucru și în ceea ce privește genele culturale ? Un aspect prin care acestea se deosebesc de gene este acela că nu există nimic care să corespundă în mod evident cromozomilor, locașelor, alelelor sau recombinărilor sexuale. Bagajul genelor culturale este mai puțin structurat și organizat decât bagajul genetic propriu-zis. Cu toate acestea, se poate vorbi despre un bagaj genetic cultural, în cadrul căruia anumite „gene” pot prezenta o anumită „frecvență”, care se poate modifica ca urmare a interacțiunilor competitive cu alte gene culturale.

Din diferite motive, care provin de obicei din faptul că genele culturale nu sunt exact gene, au existat obiecții în privința explicațiilor bazate pe genele culturale. Natura fizică exactă a genei este cunoscută (o secvență ADN), pe când cea a genelor culturale nu, unii „geneticieni culturali” confundându-le prin schimbarea mediului lor fizic. Genele culturale există numai în creier? Sau orice copie, pe hârtie sau electronică, a, să zicem, unei anume epigrame, poate fi îndreptățită a se numi astfel ? Atunci, dacă genele se multiplică cu foarte mare fidelitate, genele culturale, în cazul în care s-ar replica, nu ar face-o, oare, cu o acuratețe scăzută ?

Alela (pl., *alele*) se referă la caracterul multiform al unei gene. (*N. trad.*)

Toate aceste presupuse probleme privind genele culturale sunt exagerate. Cea mai importantă obiecție este presupunerea că genele culturale se copiază cu o acuratețe prea scăzută pentru a putea funcționa ca replicatori darwinieni. Neîncrederea stă în faptul că, dacă „rata mutațiilor” la fiecare generație este ridicată, gena culturală se va muta din existența însăși, încă înainte ca selecția darwiniană să poată avea un impact asupra frecvenței ei în același bagaj genetic. Problema este, însă, falsă. Să ne gândim la un meșter dulgher, sau la un cioplitor preistoric de cremene, care demonstrează unui tânăr o anumită deprindere. Dacă ucenicul ar reproduce cu fidelitate fiecare mișcare a mâinii meșterului, atunci ne-am aștepta, într-adevăr, să vedem că gena culturală suferă mutații de nerecunoscut în doar câteva „generații” de transmitere meșter-ucenic. Desigur, totuși, că ucenicul nu poate reproduce exact fiecare mișcare a mâinii. Ar fi caraghios dacă ar face așa ceva. În loc de aceasta, el bagă de seamă care este scopul pe care încearcă meșterul să-l atingă, și acest lucru îl imită. Bagă cuiul până ce floarea lui este la nivel cu lemnul, folosind pentru aceasta atâtea lovituri de ciocan câte sunt necesare, și care pot să nu corespundă cu numărul celor ale meșterului. Astfel de reguli pot trece fără modificare de-a lungul unui număr indefinit de generații „imitatoare” — fără să se țină cont că detaliile executării lor pot fi diferite de la individ la individ, fi de la caz la caz. Ochiurile la tricotate, nodurile frânghiilor sau plaselor de pescuit, modelele de împăturire origami, trucuri folosite în dulgherie sau olărit, toate pot fi reduse la elemente discrete care beneficiază cu adevărat de oportunitatea transmiterii printr-un număr nedefinit de generații imitatoare, fără modificare. Deși detaliile pot diferi idiosincronic, esența se transmite nemodificată, iar aceasta reprezintă tot ceea ce trebuie pentru ca analogia dintre genele culturale și genele propriu-zise să fie operantă.

În cuvântul meu înainte la cartea lui Susan Blackmore *The Meme Machine*, am dezvoltat exemplul unei metode origami de împăturire pentru modelul unei jonci²³ chinezești. Este o rețetă destul de complicată, care necesită treizeci și două de operații de împăturire (sau similar). Produsul final, o joncă chinezească, este un obiect frumos, la fel cum sunt și cel puțin trei dintre stadiile intermediare, „embrionare”, de realizare a ei, mai exact „catamaranul”,

„cutia cu două capace” și „rama de tablou”. Întregul spectacol îmi amintește de îndoiturile și împăturirile pe care le suferă membranele unui embrion pe măsură ce se transformă din blastulă în gas-trulă și neurală.²⁴ Am învățat să fac jonca chinezească pe când eram copil, de la tatăl meu, care, la aproximativ aceeași vârstă, deprinsese acest lucru la internat. La vremea când făcea el școala, se răspândise, inițiată de către directoare, o adevărată frenezie de a face jonci, la fel ca o epidemie de pojar, pentru a se stinge apoi, tot ca o epidemie de pojar. Douzeci și șase ani mai târziu m-am dus la școala respectivă, mult după ce acea directoare nu mai era. Am reintrodus frenezia care a prins și s-a răspândit din nou, la fel ca o altă epidemie de pojar, după care s-a stins din nou. Faptul că o aptitudine manuală ca aceasta se poate răspândi precum o epidemie ne spune un lucru important despre acuratețea transmiterii genelor culturale. Putem fi siguri de faptul că joncile alcătuite în anii 1920 de generația de școlari a tatălui meu nu erau în general diferite de cele alcătuite de generația mea, în anii 1950.

Putem cerceta mai sistematic fenomenul, cu ajutorul următorului experiment, care este o variantă a telefonului fără fir. Luați două sute de oameni care nu au mai făcut niciodată o joncă și îi împărțiți în douăzeci de echipe de câte zece. La o masă, așezați-i pe primii din cele douăzeci de echipe, pe care îi învățați prin metoda demonstrației cum se face o joncă chinezească. Acum, trimiteți pe fiecare dintre aceștia s-o învețe pe cea de a doua persoană din echipă cum se face jonca, tot prin demonstrație. Fiecare persoană din a doua „generație” o va învăța pe cea de a treia, și așa mai departe până când se ajunge la cel de-al zecelea membru al echipei. Păstrați pentru inspecția ulterioară toate joncile, și etichetați-le în conformitate cu echipa care le-a făcut și cu „generația” corespunzătoare.

Nu am făcut acest experiment, deși mi-ar plăcea, însă pot prevedea foarte bine care va fi rezultatul lui. Prevăd că nu toate cele douăzeci de echipe vor reuși să transmită intactă această abilitate către cei zece membri, însă, un număr semnificativ vor reuși. Vor exista greșeli în unele echipe: poate că o verigă mai slabă din lanț va uita vreun pas vital din procedură, iar toți cei aflați dincolo de această verigă în mod evident că vor eșua. Poate că echipa a patra va ajunge la faza „catamaran”, dar va eșua mai departe. Poate că cel de al

optulea membru al celei de-a treisprezecea echipe va produce un „mutant”, undeva între „cutia cu două capace” și „rama de tablou”, iar cel de-al nouălea membru al echipei lui va copia varianta mutantă.

Acum, voi face o predicție privitoare la echipele care au reușit să transmită cu succes celei de a zecea generații abilitatea de a face jonci. Dacă ierarhizați joncile în funcție de „generație”, nu veți putea observa nici o deteriorare semnificativă survenită odată cu numărul acesteia. Pe de altă parte, însă, dacă veți face un alt experiment, identic în toate privințele cu excepția faptului că abilitatea transferată nu se referă la origami ci la copierea unui *desen* al unei jonci, va exista o deteriorare sistematică a acurateții cu care modelul primei generații a „supraviețuit” până la cea de a zecea generație.

În varianta desenată a experimentului, toate desenele celei de a Zecea generații vor avea o ușoară asemănare cu desenele celei dintâi. Iar în interiorul fiecărei echipe, pe măsură ce ne îndreptăm către ultimele generații, asemănarea se va deteriora crescător. Dimpotrivă, în varianta cu origami, greșelile vor fi totale sau deloc — vor fi mutații „digitale”. Fie că o echipă nu va face nici o greșală, astfel că jonca din cea de a zecea generație nu va fi nici mai bună și nici mai rea decât, în medie, cea din a cincea sau din prima, fie va exista o „mutație” la o generație anume și, atunci, întreaga descendență va reprezenta un eșec total care, adesea, reproduce mutația.

Care este diferența crucială dintre cele două abilități? Este că cea privitoare la origami consistă într-o serie de acțiuni discrete, niciuna dintre acestea nefiind, în sine, greu de executat. În general, operațiile sunt de genul „Pliți ambele laturi către centru”. Un membru oarecare al echipei poate executa greșit pasul acesta, însă, următorului membru îi va fi limpede ceea ce *încearcă* el să facă. Pașii în origami sunt „autoreglabili”. Aceasta îi face să fie „digitali”. Se întâmplă la fel ca în exemplul meu cu meșterul dulgher, a cărui intenție de a înfige floarea cuiului în lemn este evidentă pentru ucenicul lui, indiferent de amănuntele privind loviturile de ciocan. Fie execuți corect fiecare dintre pașii necesari pentru origami, fie nu. Dimpotrivă, abilitatea de a desena este una de tip analog. Oricine poate încerca; unii pot face o copie mai corectă, dar nimeni una perfectă. Acuratețea copiei depinde, de asemeni, de timpul și grija acordate, acestea fiind cantități continue variabile. Mai mult, mai degrabă decât să-1 copieze pur și simplu, unii dintre membrii echipelor vor înfrumuseța și „îmbunătății” modelul precedent.

La rândul lor, cuvintele, cel puțin atunci când sunt înțelese, sunt autoreglabile la fel ca manevrele necesare la origami. În jocul de-a telefonul fără fir, primului copil i se spune o poveste, sau o propoziție, și i se cere să o transmită mai departe următorului copil, și așa mai departe. Dacă propoziția are mai puțin de șapte cuvinte, indiferent de limba nativă a copiilor, există multe șanse ca mesajul să supraviețuiască, nemodificat, până la cea de a zecea generație. Dacă, însă, este într-o limbă străină, astfel încât copiii să fie nevoiți mai curând să imite fonetic decât să-l rostească cuvânt cu cuvânt, mesajul nu va supraviețui. Modelul de descompunere de-a lungul generațiilor va fi, atunci, la fel cu cel al desenului, și va deveni confuz. Atunci când mesajul are înțeles în limba copiilor, și nu conține cuvinte nefamiliare lor precum „fenotip” sau „alele”, el supraviețuiește. În loc de a imita fiecare sunet fonetic, fiecare dintre copii recunoaște fiecare cuvânt ca fiind membru al unui vocabular finit, și selectează același cuvânt — deși, probabil, atunci când îl va transmite celuilalt copil, îl va pronunța cu un accent diferit. Și limbajul scris este, de asemenea, autoreglabil, deoarece semnele de pe hârtie, indiferent de cât de diferite ar fi ca detalii, sunt toate extrase dintr-un alfabet finit de, să spunem, douăzeci și șase de litere.

Faptul că, uneori, datorită unor procese autoreglabile precum acestea, genele culturale pot arăta un grad înalt de fidelitate, este îndeajuns pentru a da un răspuns celor mai comune obiecții ridicate analogiei dintre gene culturale și gene. În orice caz, scopul principal al teoriei genelor culturale, în acest stadiu timpuriu de dezvoltare, nu este acela de a furniza o teorie completă a culturii, sau o pereche celei a geneticii a lui Watson și Crick. În susținerea genelor culturale, intenția mea originală a fost aceea de a contracara impresia că gena reprezintă singura preocupare darwinistă — o impresie pe care, altfel, cartea *The Selfish Gene* risca să o transmită. Peter Richerson și Robert Boyd accentuează ideea exprimată în titlul valoroasei și profundei lor cărți *Not by Genes Alone*, cu toate că furnizează motive în defavoarea adoptării termenului „meme” [cf. n. 133], preferând „variante culturale”. *Genes, Memes and Human History*, a lui Stephen Shennan, a fost inspirată, în parte de o carte anterioară a lui Boyd și Richerson, *Culture and the Evolutionary Process*. Alte tratări ale temei genelor culturale la nivel de carte includ *The Electric Meme* a lui Robert Aunger, *The Selfish Meme* a lui Kate Distin și *Virus of the Mind: The New Science of the Meme* de Richard Brodie.

Cea care a dus teoria genei culturale mai departe decât oricine este Susan Blackmore, în cartea *The Meme Machine*. De mai multe ori, ea a vizualizat o lume plină de creiere (sau alte receptoare ori Conductoare precum calculatoare sau benzi de frecvență radio) și gene culturale care se înghesuie să le ocupe. La fel ca și la genele bagajului genetic, învingătoare sunt acelea care se pot copia. Aceasta, deoarece pot prezenta o atracție directă, cum ar fi, de pildă, pentru unii, gena culturală a nemuririi. Sau, deoarece se dezvoltă în prezența altor gene culturale, deja numeroase în cadrul bagajului lor genetic. Acest lucru ocazionalizează apariția complexelor de gene culturale. Ca de obicei când este vorba despre genele culturale, începem să înțelegem întorcându-ne la originea genetică a analogiei.

În scop didactic, am tratat genele ca unități izolate acționând independent. Desigur, însă, că ele nu sunt independente una de cealaltă, acest lucru dezvoltându-se în două moduri. În primul rând, genele sunt înșirate liniar de-a lungul cromozomilor, astfel călătorind generații de-a rândul alături de alte gene, care ocupă locașuri cromozomiale învecinate. Noi, doctorii, numim acest fel de înlănțuire *înlanțuire*, și mă voi opri aici, deoarece genele culturale nu prezintă cromozomi, alele sau recombinări sexuale. Celălalt aspect în care genele nu sunt independente este foarte diferit de înlănțuirea genetică, aici existând o bună analogie cu genele culturale. Se referă la embriologie, care, lucru greșit înțeles adesea, este complet diferită de genetică. Corpurile nu sunt interconectate ca niște mozaicuri realizate din piese fenotipice, fiind fiecare întemeiat de către o genă diferită. Nu există o corespondență între gene și unități anatomice sau de comportament. Genele „colaborează” cu sute de alte gene la programarea *proceselor* de dezvoltare care culminează într-un corp, în același mod în care cuvintele dintr-o rețetă de gătit colaborează în procesul de pregătire care culminează într-un preparat culinar. Nu se pune problema corespondenței dintre fiecare cuvânt al rețetei și fiecare duminic al felului de mâncare.

Unul dintre principiile importante ale embriologiei este acela al cooperării în cartel²⁵ a genelor, pentru a construi corpuri. Este tentant a afirma că selecția naturală avantajează cartelurile genetice printr-un tip de selecție de grup operată între carteluri alternative.

²⁵ Cartelul reprezintă o formă de agregare a unor entități economice de sine stătătoare, bazată pe interese comerciale comune, în care se menține independența producției. (*N. trad.*)

Aceasta reprezintă confuzie. Ceea ce se petrece cu adevărat este că genele bagajului genetic constituie *mediul ambiant* în care fiecare altă genă este aleasă la concurență cu alelele ei. Cartelurile genelor cooperante *emerg* pentru că fiecare genă câștigătoare este aleasă în prezența celorlalte — care sunt, la rândul lor, selectate în același mod. Avem aici, mai degrabă, o economie de piață decât una planificată. Există un măcelar și un brutar, dar și o nișă pentru un fabricant de sfeșnice. Mâna invizibilă a selecției naturale este cea care umple golul. Acest lucru diferă de a avea un planificator centralizat care să avantajeze troica măcelar + brutar + fabricant de sfeșnice. Ideea unei mâini invizibile care alcătuiește carteluri cooperative se va dovedi centrală pentru înțelegerea genelor culturale religioase și a modului în care ele lucrează.

Din bagaje genetice diferite *emerg* carteluri genetice diferite. Bagajele genetice carnivore posedă gene care programează organe de simț pentru detectarea prăzii, gheare pentru prinderea prăzii, dinți carnasieri, enzime care digeră carnea și multe alte gene, toate reglate cu grijă pentru a coopera una cu cealaltă. În același timp, în bagajele genetice erbivore sunt preferate în scopul cooperării reciproce seturi diferite de gene mutual compatibile. Suntem familiarizați cu ideea că o genă anume este avantajată datorită compatibilității fenotipului ei cu ambianța exterioară a speciei: deșert, pădure, sau orice altceva este cazul. Ceea ce vreau să punctez acum este faptul că gena e avantajată și prin compatibilitatea ei cu alte gene ale bagajului genetic respectiv. O genă carnivoră nu va supraviețui într-un bagaj genetic erbivor, și invers. În perspectivă genetică pe termen lung, bagajul genetic al speciei, respectiv setul de gene amestecate și reamestecate prin reproducere sexuală, constituie mediul ambiant genetic în care fiecare genă este selectată în funcție de capacitatea ei de cooperare. Cu toate că bagajele genetice culturale sunt ceva mai puțin înregimentate și structurate decât bagajele genetice obișnuite, putem, totuși, vorbi despre bagajul genetic cultural ca despre o parte importantă a „mediului ambiant” al fiecărei gene culturale din complex.

Un complex genetic cultural este un pachet de gene culturale care, nefiind în mod necesar niște supraviețuitoare prin ele însele, supraviețuiesc, totuși, în prezența altor membri ai complexului. În secțiunea precedentă m-am îndoit de faptul că selecția naturală favorizează detaliile evoluției limbajului. În schimb, am presupus că evoluția limbajului este guvernată de derivă. Poate fi înțeles faptul

că unele vocale sau consoane se pretează mai bine decât altele terenului muntos și, de aceea, ele pot deveni caracteristice, să zicem, dialectelor elvețiene, tibetane sau andine, în vreme ce alte sunete sunt mai potrivite șoaptelor în păduri dense, fiind astfel caracteristice limbajelor amazoniene și ale pigmeilor. Însă, exemplul citat de mine ca fiind selectat în mod natural — referitor la teoria că marea schimbare a vocalelor ar putea avea o explicație funcțională — nu este de acest tip. El are de-a face, mai degrabă, cu potrivirea genelor culturale în complexe genetice reciproc compatibile. Din motive necunoscute, prima care s-a schimbat a fost o vocală — poate, ca tendință de a imita pe cineva admirat sau puternic, așa precum se presupune despre originea pronunției peltice spaniole. Nu contează modul cum a început marea schimbare a vocalelor — însă, conform acestei teorii, odată modificată prima vocală, celelalte au trebuit să o urmeze pentru a reduce ambiguitatea, și tot așa, în cascadă. În cel de al doilea stadiu al procesului, genele culturale au fost selectate pe fundalul unor bagaje genetice culturale deja existente, construindu-se astfel un nou complex genetic al genelor culturale Compatibile reciproc.

În sfârșit, suntem echipați pentru a ne întoarce atenția către teoria genelor culturale ale religiei. Unele idei religioase, ca și unele gene, pot supraviețui prin meritul lor absolut. Aceste gene culturale vor supraviețui în orice bagaj genetic cultural, indiferent de mediul cultural înconjurător. (Trebuie să repet importantul fapt ca, în ideea de față, „merit” înseamnă numai „abilitatea de a supraviețui în interiorul bagajului respectiv” — termenul nu poartă altă valoare în afara acesteia.) Unele idei religioase supraviețuiesc deoarece sunt compatibile cu alte gene culturale deja numeroase în bagajul cultural respectiv, ca parte a complexului. Ceea ce urmează reprezintă o listă parțială a genelor culturale religioase care pot avea o valoare reală de supraviețuire în bagajul cultural, fie pentru motive de „merit” absolut, fie prin compatibilitatea lor cu complexul deja existent:

- Vei supraviețui propriei morți.
- Dacă mori ca un martir, vei merge într-un loc anume, minunat, din paradis, unde te vei bucura de șaptezeci și două de virgine (un gând bun, aici, pentru nefericitele virgine).

- Ereticii, blasfemiatorii și apostazia trebuie să fie uciși (sau, oricum, pedepsiți, de exemplu prin excluderea lor din familie).
- Credința în Dumnezeu reprezintă o virtute supremă. Dacă vezi că ți se clatină credința, străduiește-te din greu să o restabilești și imploră-1 pe Dumnezeu să-ți înlăture necredința. (Când am vorbit despre Pascal Wager am amintit curioasa presuposiție că singurul lucru pe care îl vrea Dumnezeu de la noi este credința. La momentul respectiv, am tratat acest lucru ca pe o curiozitate. Acum avem și o explicație.)
- Credința (fără o dovadă) este o virtute. Cu cât credințele tale sfidează mai mult dovezile, cu atât ești mai virtuos. Credincioșii virtuosi care reușesc să creadă în ciuda dovezilor și a rațiunii în ceva cu adevărat bizar, nesuținut și de nesuportat, sunt răsplătiți în mod deosebit.
- Toată lumea, chiar și cei care nu cred în sens religios, trebuie să-i respecte pe aceștia în mod automat, la un nivel de respect mai înalt și dincolo de orice îndoială decât cel acordat altor feluri de credință (am întâlnit acest lucru în primul capitol).
- Există unele lucruri ciudate (precum transsubstanțierea, Treimea, întruparea) pe care *nu suntem făcuți*, să le înțelegem. Nu *încearcă* măcar să înțelegi vreunul dintre ele, pentru că încercarea ta s-ar putea să-1 distrugă. Învață să dobândești împlinirea numindu-1 *mister*.
- Muzica frumoasă, arta și scripturile sunt, în sine, exemple autoreplicatoare ale ideilor religioase.²⁶

O parte din cele aflate pe lista de mai sus pot avea valoare absolută de supraviețuire, și astfel pot prospera în orice complex genetic cultural. Totuși, la fel ca și în cazul genelor obișnuite, unele gene culturale supraviețuiesc numai pe fundalul potrivit asigurat de alte gene culturale, contribuind astfel la acumularea de complexe alternative. Două religii diferite pot fi considerate ca astfel de complexe

²⁶ Diferitele școli și genuri de artă pot fi analizate în calitate de complexe genetice culturale, deoarece artiștii copiază idei și motive de la artiștii anteriori, noile motive supraviețuind numai dacă se leagă cu celelalte. întreaga disciplină *Istoria artei*, cu sofisticatele ei urmări de iconografii și simbolisme, poate fi privită ca un studiu elaborat de complexitate genetică culturală. Amănunțele ar fi favorizate sau respinse de prezența membrilor existenți în același bagaj, aceștia incluzând, adesea, gene culturale religioase.

genetice culturale alternative. Islamul poate fi analog complexului genetic carnivor, iar budismul celui erbivor. Ideile unei religii nu sunt „mai bune”, în sens absolut, decât ale celeilalte — nu mai mult decât sunt „mai bune” genele carnivore decât cele erbivore. Genele religioase de acest tip nu posedă în mod absolut nici o aptitudine de supraviețuire; și cu toate acestea, ele sunt bune în sensul că prosperă în prezența altor gene ale propriei religii, deși nu și în prezența genelor alteia. Pe acest model, romano-catolicismul și islamul, să zicem, nu au fost proiectate în mod necesar de către anume indivizi, ci au evoluat în mod separat în calitate de acumulări alternative de gene, care se dezvoltă în prezența altor membri ai aceluiași complex genetic.

Religiile organizate sunt astfel organizate de către oameni — prin preoți și episcopi, rabini, imami și ayatolahi. Însă, pentru a relua ceea ce am evidențiat relativ la Martin Luther, acest lucru nu înseamnă că ele au fost concepute și proiectate de către oameni. Chiar și atunci când religia a fost exploatată și manipulată în beneficiul unor indivizi care dețineau puterea, rămâne valabilă posibilitatea ca detaliile acesteia să fi fost modelate de o evoluție inconștientă. Nu prin selecție naturală genetică, care este prea lentă pentru evoluția rapidă și diversitatea religiilor. Rolul jucat de selecția naturală genetică este acela de a furniza creierului predispozițiile și prejudecățile sale — platforma hard dotată cu un soft inferior care constituie fundalul selecției genetice culturale. Dat fiind acest fundal, selecția naturală prin gene culturale mi se pare a oferi o explicație plauzibilă pentru evoluția detaliată a diferitelor religii. În stadiile timpurii de evoluție ale unei religii, înainte de a deveni organizată, genele culturale simple supraviețuiesc în virtutea atracției generale pe care ele o exercită asupra psihicului uman. Aici, se suprapun teoriile geneticii culturale a religiei și cea a subprodusului psihologic. Stadiile mai târzii, atunci când religia este organizată, elaborată și arbitrar diferită de alte religii, pot fi rezolvate ușor de teoria complexelor genetice culturale — carteluri de gene culturale reciproc compatibile. Aceasta nu exclude rolul suplimentar pe care îl joacă manipularea deliberată prin intermediul preoților și al altora. Probabil că religiile sunt, cel puțin în parte, proiectate la fel precum școlile și curentele în domeniul artei.

Scientologia reprezintă o religie care a fost proiectată aproape în întregime, însă, bănuiesc că aceasta este o situație excepțională.

O altă candidată este religia mormonă. întreprinzătorul și ipocritul inventator al acesteia, Joseph Smith, a mers până într-acolo încât a compus o întreagă, nouă, carte sfântă, numită Cartea lui Mormon, inventând din nimic o întreagă, nouă, și falsă, istorie americană, scrisă într-o falsă limbă engleză de secol șaptesprezece. Totuși, religia mormonă a evoluat abia din secolul nouăsprezece — pentru a ajunge astăzi una dintre cele mai respectabile din America, pretinzând a avea cea mai rapidă dezvoltare; și sunt zvonuri că și-ar pregăti și un candidat prezidențial.

Cele mai multe dintre religii evoluează. Indiferent ce tip de teorie a evoluției religioase vom adopta, aceasta trebuie să fie capabilă de a explica uimitoarea viteză cu care procesul evolutiv religios, în condițiile potrivite, își poate lua avânt. Urmează un studiu de caz.

CULTE CARGOU

În comedia *The Life of Brian*, unul dintre multele lucruri pe care echipa Monty Python le-a nimerit bine a fost extrema rezeziune cu care poate începe o nouă religie. Ea poate apărea aproape peste noapte, pentru a fi apoi încorporată într-o cultură unde va juca un tulburător rol dominant. „Culte cargo” din Melanezia și Noua Guinee ne furnizează cel mai cunoscut exemplu în acest sens. Întreaga istorie a unora dintre aceste culte, de la început și până și-au dat ultima suflare, se află în memoria vie. Diferit de cultul lui Isus, ale cărui începuturi nu sunt atestate de o manieră de încredere, aici putem observa întregul curs al evenimentelor așter-nându-se în fața ochilor noștri (dar, chiar și aici, după cum vom vedea, unele amănunte s-au pierdut). Este fascinant să te gândești la faptul că și cultul creștin a început în bună măsură în același fel, și s-a răspândit inițial cu aceeași mare viteză.

Principala mea sursă în ceea ce privește cultele cargo este cartea lui David Attenborough *Quest in Paradise*, pe care mi-a dăruit-o cu multă bunăvoință. Modelul general este același pentru toate cultele cargo, de la cele mai timpurii, din secolul nouăsprezece și până la cele mai vestite, dezvoltate în urma celui de al Doilea Război Mondial. Se pare că, de fiecare dată, insularii au fost dați peste cap de minunatele obiecte aflate în posesia imigranților albi veniți pe insulele lor, inclusiv administratorii, soldații și misionarii. Se pare că ei au fost victimele celei de a treia legi a lui Arthur C. Clarke, pe

care am citat-o în capitolul al doilea, „Nici o tehnologie îndeajuns de avansată nu se deosebește de magie”.

Insularii au observat faptul că albi care se bucurau de posesia acestor minunății nu le făceau niciodată ei însisi. Atunci când aces-

» > »
tea aveau nevoie de reparații, ei le trimeteau în altă parte, și apăreau altele noi, ca „încărcătură”²⁷ pe vase, sau, mai târziu, avioane. Nici un alb nu putea fi văzut făcând sau reparând nimic, ei nefiind văzuți, într-adevăr, ca făcând nimic ce ar fi putut fi considerat drept o muncă utilă (statul la birou răsfoind hârtii fiind, în mod evident, un fel de practică religioasă). Este, atunci, evident faptul că „cargourile” trebuie să aibă o origine supranaturală. Coroborând datele, ceea ce făceau albi nu puteau fi altceva decât ceremonii rituale:

Construiesc catarge înalte cu sârme atașate la ele; ascultă la niște cutiuțe care emit o lumină și din care se aud sunete curioase și voci răgușite; îi determină pe localnici să se îmbrace cu haine identice și să mărșăluiească înainte și înapoi — o ocupație mai puțin folositoare decât aceasta cu greu putând fi imaginată. Apoi, nativul își dă seama că a dat peste rezolvarea misterului. Aceste activități de neînțeles reprezintă ritualurile prin care albi îi conving pe zei să trimită cargoul. În consecință, dacă și nativii doresc așa ceva, atunci, ei trebuie să facă aceleași lucruri.

Ceea ce este, însă, izbitor, este faptul că astfel de culte cargo s-au răspândit în mod independent și pe insule care se aflau la foarte mare distanță unele de celelalte, separate atât geografic cât și din punct de vedere cultural. David Attenborough ne spune că:

Antropologii au remarcat două erupții separate în Noua Caledonie, patru în Insulele Solomon, patru în Fidji, șapte în Noile Hebride și peste cincizeci în Noua Guinee, cele mai multe dintre acestea fiind independente și lipsite de orice legătură cu celelalte. Majoritatea acestor religii susțin faptul că un mesia va aduce cargoul atunci când va veni apocalipsa.

²⁷ *Cargo* — denumire generică pentru încărcătura/marfa transportată pe cale navală sau maritimă; prin extensie, nava transportatoare se numește cargo. (*N. trad.*)

Înflorirea independentă a atâtor culte independente însă similare, sugerează existența unor trăsături unificatoare ale psihologiei umane în general.

Un foarte cunoscut cult de pe insula Tanna din Noile Hebride (cunoscute din 1980 sub numele de Vanuatu) există și în prezent. El este centrat pe o figură mesianică numită John Frum. Referințele la John Frum din documentele oficiale guvernamentale merg până în 1940, însă, chiar și la un mit atât de recent precum acesta, nu se știe exact dacă el a existat ca persoană reală sau nu. O legendă îl descrie ca pe un om de statură mică, cu o voce ascuțită și păr decolorat, purtând o haină cu nasturi sclipitori. El a făcut niște profeții ciudate, și s-a făcut remarcat îndreptând oamenii împotriva misionarilor. În cele din urmă, după ce a promis că va reveni triumfător și va aduce cu sine un cargou plin de minunății, s-a întors la strămoșii lui. Viziunea sa apocaliptică include „un mare cataclism; munții se vor prăbuși iar văile se vor umple²⁸; cei bătrâni își vor recăpăta tinerețea iar boala va dispărea; albi vor fi alungați de pe insulă, și nu se vor mai întoarce niciodată; iar cargourile vor sosi în mare număr, astfel încât fiecare va avea atât de mult cât si-a dorit”.

Lucrul cel mai îngrijorător pentru guvernământ, John Frum a profețit că, la a doua sa venire, va aduce o monedă nouă, imprimată cu imaginea unui cocotier. De aceea, oamenii trebuie să scape de toți banii oamenilor albi. Acest lucru a dus, în 1941, la o frenezie a cumpărăturilor — oamenii au încetat să mai lucreze, economia insulei având de suferit în mod serios. Administrația colonială i-a arestat pe instigatori, dar nimic nu a putut suprima cultul, bisericile și școlile misionare fiind părăsite.

Ceva mai târziu, a apărut o doctrină care spunea că John Frum era regele Americii. Providențial, la acel moment au debarcat în Noile Hebride trupele americane și, minunea minunilor, ele cuprindeau și negri care nu erau săraci precum localnicii insulei, ci

la fel de bogat înzestrați de cargouri ca și soldații albi. Tanna a fost copleșită de o fervoare extraordinară. Părea că toată lumea se

²⁸ Comparați cu Isaia 40, 4: „Toate văile să se umple și toți munții și dealurile să se plece”. Această asemănare nu arată neapărat o trăsătură fundamentală a psihicului uman, sau „inconștientul colectiv” al lui Jung. Aceste insule fuseseră demult infestate cu misionari.

pregătea pentru venirea lui John Frum. Unul dintre conducători spunea că John Frum va veni din America cu avionul, astfel încât sute de oameni au început să curețe pădurea în mijlocul insulei, pentru ca avionul să aibă la dispoziție o pistă de aterizare.

Pista era dotată cu un turn de control din bambus, cu „contro-lori de trafic” care purtau imitații de căști din lemn. Pe pistă se găseau avioane false, menite să ademenească avionul lui John Frum. În anii 1950, David Attenborough a navigat către Tanna împreună cu un operator, Geoffrey Mulligan, pentru a cerceta cultul lui John Frum. Au găsit foarte multe dovezi de religie și, la un (moment dat, au fost prezentați marelui preot, o persoană pe nume Nambas. Nambas se referea familiar la mesia lui ca John, și pretindea că vorbește cu el, în mod regulat, la „radio”. Acesta („John din radio”) era alcătuit dintr-o bătrână care avea în jurul taliei un cablu electric, care intra în transă și emitea sunete fără sens, pe care Nambas le interpreta ca fiind cuvintele lui John Frum. Nambas pretindea că știuse dinainte de vizita lui Attenborough, deoarece îi spusese John Frum la „radio”. Attenborough a cerut să vadă „radioul”, însă, firește că a fost refuzat. Atunci a schimbat subiectul și l-a întrebat pe Nambas dacă l-a văzut pe John Frum:

Nambas dădu cu putere din cap:

— *Eu văd multe ori.*

— *Cum arată?*

Nambas îndreptă degetul către mine.

— *El arată tine. El are față albă. El înalt. El trăiește "mult America de Sud".*

Amănuntul acesta contrazice legenda referitoare la faptul că John Frum era un tip scund. Așa este cu evoluția legendelor.

Se crede că ziua întoarcerii lui John Frum va fi 15 februarie, însă nu se cunoaște anul. În fiecare an, pe 15 februarie, adepții se adună într-o ceremonie religioasă de întâmpinare a lui. Deocamdată, el nu s-a întors, însă aceștia nu s-au descurajat. David Attenborough s-a adresat unui adept al cultului, pe nume Sam:

— *Sam, sunt, totuși, nouăsprezece ani de când a spus John că va veni cargoul. El promite, promite, dar cargoul nu mai vine. Este lungă o așteptare de nouăsprezece ani ?*

Sam a ridicat ochii din pământ și m-a privit. — Dacă tu poți să-l aștepti două mii de ani pe Isus Cristos să vină, care nu vine, atunci și eu pot să-l aștept pe John mai mult de nouăsprezece ani.

Cartea lui Robert Buckman *Can We Be Good Without God?* folosește același citat cu admirabila replică a discipolului lui John Frum, de această dată către un ziarist canadian la circa patruzeci de ani după întâlnirea cu David Attenborough.

Regina și Prințul Philip au vizitat zona în 1974, Prințul fiind zeificat, într-o reluare a cultului de tip lui John Frum (de notat, încă odată, cât de repede pot evolua detaliile în evoluția de tip religios). Prințul este o persoană impozantă, care trebuie să fi făcut o mare impresie îmbrăcat în uniforma sa albă de marină cu coif cu pene, și nu este astfel surprinzător faptul că el, și nu Regina, a fost cinstit în acest fel — în afară de faptul că bariera culturală făcea dificilă acceptarea unei zeițăi feminine.

Nu vreau să zăbovesc prea mult asupra cultelor cargou din Pacificul de Sud. Ele ne furnizează, totuși, un fascinant model contemporan privind modul în care o religie poate apărea din aproape nimic. În mod special, ele ne oferă patru lecții despre originea religiilor în general, pe care le voi prezenta pe scurt. Prima este despre viteza uimitoare cu care poate apărea un cult. Cea de a doua este despre felul cum procesul de origine își acoperă urmele. În ceea ce îl privește pe John Frum, dacă personajul a existat vreodată, acest lucru s-a petrecut în cadrul memoriei vii. Totuși, în ciuda unei posibilități atât de recente, nu este sigur dacă el a existat sau nu. Cea de a treia lecție provine din emergența independentă a unor culte similare pe insule diferite. Studiul sistematic al acestor similarități ne poate spune câte ceva cu privire la psihologia umană și sensibilitatea ei la religie. Creștinismul și alte culte vechi, care s-au răspândit în întreaga lume, probabil că au început ca niște culte locale, asemănătoare cu cel al lui John Frum. Într-adevăr, cercetători precum Geza Vermes, profesor de studii ebraice la Oxford, au arătat faptul că Isus a fost una dintre multele figuri carismatice înconjurate de legende asemănătoare, care apăruseră în Palestina aceluși timp. Multe dintre aceste culte s-au stins. Conform părerii sale, cel care a supraviețuit este cel pe care îl întâlnim astăzi. Și, pe măsura trecerii secolelor, el a fost șlefuit prin evoluție

(selecție de tip genetic cultural, dacă vreți astfel; nu, dacă nu doriți) spre a ajunge un sistem sofisticat — sau, mai curând, un set de sisteme de tip descendent — care domină, astăzi, mari porțiuni ale lumii. Moartea unor figuri carismatice precum Haile Selasie [fostul împărat al Etiopiei], Elvis Presley și Prințesa Diana ne oferă oportunități noi pentru a studia apariția rapidă a cultelor și evoluția lor genetic culturală consecutivă.

Atât vreau să spun despre rădăcinile religiei, exceptând o scurtă reluare în capitolul zece, unde voi lua în discuție, sub titulatura „nevoilor” psihologice pe care pe care le împlinește religia, fenomenul infantil al „prietenului imaginar”.

Pentru că, adesea, se crede despre moralitate că și-ar afla rădăcinile în religie, în capitolul care urmează este pusă sub semnul înte-bării această părere. Voi susține faptul că însăși originea moralității poate fi subiect al temei darwiniste. La fel precum ne-am întrebat „Ce valoare are religia în supraviețuire?”, ne putem întreba și cu privire la moralitate. Într-adevăr, este probabil ca moralitatea să fi precedat religia. După cum am procedat și cu religia, revenim asupra întrebării și o reformulăm pentru a vedea dacă nu cumva este un *produs secundar* al altceva.

6

RĂDĂCINILE MORALITĂȚII: DE CE SUNTEM BUNI

Ciudată este situația noastră pe Pământ. Fiecare dintre noi vine într-o scurtă vizită, fără să știe de ce, deși, uneori, se pare că pentru un scop divin, din punctul de vedere al vieții cotidiene, oricum, trebuie știut măcar un lucru: omul se află aici pentru ceilalți oameni — și mai mult, pentru aceia de zâmbetul și bunăstarea cărora depinde fericirea noastră.

ALBERT EINSTEIN

Pentru multe persoane religioase este greu de imaginat cum poate fi cineva bun, sau, măcar, să aibă dorința de a fi bun, în absența religiei. În acest capitol voi lua în discuție acest fel de întrebări. Îndoielile escaladează însă, împingându-i pe unii la ură paroxistică împotriva celor care nu le împărtășesc religia. Acest lucru este important, deoarece considerațiile morale stau dincolo de atitudinea religioasă vizavi de subiecte care nu au o legătură reală cu moralitatea. O mare parte din opoziția față de predarea în școli a evoluției nu are vreo legătură cu evoluția propriu-zisă, sau cu ceva științific, ci este impulsionată de revolta morală. Aceasta merge de la naiva afirmație „Dacă o să-i înveți pe copii că provin din maimuță, atunci o să se poarte ca maimuțele”, până la elaborata motivație care susține strategia „de vârf” a teoriei „proiectului inteligent”, așa după cum este ea dezvăluită fără milă de către Barbara Forrest și Paul Gross în *Creationism's Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design*.

Primesc de la cititorii cărților mele un număr mare de scrisori¹, cele mai multe dintre ele entuziaste, unele critic constructive, iar

¹ Mult mai multe decât pot spera vreodată să le răspund, lucru pentru care îmi cer scuze.

câteva jignitoare sau, chiar, rău intenționate. Iar cele mai rele dintre acestea, îmi pare rău să o spun, sunt aproape invariabil motivate religios. Un astfel de abuz necreștinesc este cunoscut de către cei percepuți ca dușmani ai creștinismului în mod permanent. Iată de exemplu, o astfel de scrisoare, postată pe internet, adresată lui Brian Flemming, scenaristul și regizorul filmului *The God Who Wasn't There*². un film sincer și emoționant care susține ateismul. Datată 21 decembrie 2005 și purtând titlul „Să arzi în foc în timp ce noi râdem”, scrisoarea către Flemming conține următoarele:

Categoric că ai tupeu. Mi-ar plăcea să iau un cuțit și să vă scot mațele de nebuni, și să urlu de bucurie când vi se varsă măruntaiele înaintea voastră. Încerci să declanșezi un război sfânt în care o dată eu și alții ca mine o să avem plăcerea să facem ce am zis mai înainte.

La acest punct, cel care a scris pare a-și da seama că limbajul lui nu este foarte creștinesc, drept care continuă pe un ton ceva mai milos:

Totuși, DUMNEZEU ne învață să nu căutăm să ne răzbunăm ci să ne rugăm pentru cei ca voi.

Mila lui nu durează, însă, prea mult:

Mă consolez la gândul că pedeapsa pe care DUMNEZEU o să v-o dea o să fie de 1 000 de ori mai mare decât cea pe care as putea să v-o dau eu. Partea cea mai bună este ca O SĂ VĂ chinuiți pentru totdeauna pentru păcatele acestea de care habar nu aveți acum. Mânia lui DUMNEZEU o să fie fără milă. Pentru binele vostru sper ca adevărul să vi se arate mai înainte să ia cuțitul contact cu carnea voastră. CRĂCIUN fericit!

P. S. Voi habar nu aveți ce vă așteaptă... Mulțumesc lui DUMNEZEU că nu sunt ca voi.

Sunt, cu adevărat, năucit de faptul că o biată deosebire de vederi teologice poate naște atâta venin. Iată și un exemplu din cutia poștală a editorului revistei *Freethought Today* — publicată de Freedom

² Filmul, foarte bun, poate fi găsit la <http://www.thegodmovie.com/index.php>.

from Religion Foundation (FFRF), care duce o campanie pașnică împotriva subminării separației constituționale dintre biserică și stat:

Bună, mâncători de brânză jegosi. Ie mai mulți creștini decât ratați ca voi. NU ie separație de biserică și stat și voi păgânilor o să pierdeți...

Care este ideea cu brânza? Prietenii mei americani mi-au sugerat o legătură cu notoriul liberalism al statului Wisconsin — sediu al FFRF și centru al industriei de produse lactate — însă, cu siguranță că trebuie să mai fie ceva. Ce spuneți despre francezii care sunt numiți „măimute-lașe-mâncătoare de brânză" ? Care ar putea fi simbolismul iconografic al brânzei ?! Dar, să continuăm:

Jeguri slujitoare lui Satan... Muriți vă rog și duceți-vă în iad... Sper să faceți vreo boală dureroasă cum e cancerul și să muriți de moarte lentă și dureroasă pentru ca să vă întâlniți Dumnezeu vostru, pe SA TAN... Bă, tipule, libertatea asta a religiei e vrăjeală... Așa că lăsați-o mai moale, poponari și lesbiene și vedeți pe unde mergeți, că dumnezeu te ia când nu te aștepti... Dacă nu vă place țara asta și pe ce e ea fondată cărați-vă înp...a mea din ea și duceți-vă la dracu\.

P. S. Să vă f. t, curve comuniste... Mutați-vă cururile alea negre din U.S.A... N-aveți nici o scuză. Creația este o dovadă mai mult decât destulă pentru forța atotputernică a DOMNULUI NOSTRU ISUS CRISTOS.

De ce nu forța lui Allah ? Sau a Domnului Brahma ? Sau, chiar, a lui Yahwe ?

Noi nu o se ne dăm la o parte cumiți. Dacă va fi nevoie în viitor de violență, amintiți-vă doar că voi ați adus-o. Pușca mea stă încărcată.

Nu pot să nu mă întreb de ce are nevoie Dumnezeu de o apărare atât de feroce ? S-ar fi putut crede că el este capabil să-și poarte singur de grijă. Țineți cont de faptul că editorul amenințat și tratat cu atâta răutate nu este decât o fermecătoare și blândă, tânără, femeie.

Probabil pentru că eu nu trăiesc în America, cea mai mare parte din corespondența mea negativă nu face parte din aceeași categorie,

dar nici nu ilustrează mila pentru care s-a făcut remarcat fondatorul creștinismului. Scrisoarea care urmează, datată în mai 2006, vine din partea unui doctor medic britanic; deși este cu siguranță plină de ură, ea mă izbește prin caracterul ei, mai degrabă frământat decât insultător, dezvăluind modul în care întreaga temă a moralității devine o sursă nesecată de ostilitate împotriva ateismului. După câteva paragrafe preliminare care, după ce dezaprobă evoluția (și care se întrebă sarcastic dacă un „tuciuriu” se află „încă în curs de evoluție”), îl insultă personal pe Darwin, îl citează greșit pe Huxley ca antievoluționist și mă îndeamnă să citesc o carte (pe care am citit-o) în care se susține că lumea are numai opt mii de ani (oare, o fi, *într-adevăr*, doctor?), concluzionează:

Propriile dumneavoastră cărți, prestigiul pe care îl aveți la Oxford, tot ceea ce iubiți în viață și ati reușit să dobândiți vreo-dată, sunt un exercițiu complet de futilitate... Întrebarea-pro-vocare a lui Camus devine inevitabilă: Atunci, de ce nu ne sinucidem cu toții ? într-adevăr, viziunea dumneavoastră despre lume are acest tip de efect asupra studenților, precum și asupra multor alora... care am evoluat, cu toții, prin pură întâmplare, din nimic, și ne întoarcem la nimic. Chiar și dacă religia nu ar fi adevărată, este mai bine, mult mai bine, să crezi într-un mit nobil precum cel al lui Platon, dacă el te conduce în timpul vieții către pacea minții. Însă, viziunea dumneavoastră asupra lumii duce la anxietate, dependență de droguri, violență, nihilism, hedonism, știință frankensteiniană și iad pe pământ, și la al treilea război mondial... Mă întreb cât de fericit sunteți dumneavoastră în relațiile personale? Divorțat? Văduv? Homosexual ? Cei ca dumneavoastră nu sunt niciodată fericiți, pentru că, altminteri, nu s-ar strădui atât de tare să dovedească faptul că în nimic nu există fericire sau sens.

Sentimentul degajat din această scrisoare, dacă nu tonul, este tipic pentru multe altele. Persoana aceasta consideră că darwinismul are, în sine, un caracter nihilist, învățându-ne că am evoluat la întâmplare (pentru a miliarde oară, selecția naturală reprezintă exact *opusul* întâmplării) și atunci când murim suntem anihilați. Toate tipurile de rău sunt o consecință directă a unui astfel de presupus negativism. Cred că respectivul nu a vrut *cu adevărat* să spună că starea de văduv decurge direct din darwinismul meu, însă scrisoarea lui, în acest punct, a atins nivelul de rea intenție pe care l-am sesizat

în mod repetat la corespondenții mei creștini. Am dedicat o carte întreagă, *Unweaving the Rainbow*> sensului ultim, poeziei științei și respingerii, precis și pe îndelete, a acuzației de negativism nihilist, astfel încât voi fi mai reținut aici. Acest capitol este despre rău și opusul lui, binele; despre moralitate: de unde vine ea, de ce ar trebui să o adoptăm și dacă avem nevoie, pentru aceasta, de religie.

ARE SIMȚUL NOSTRU MORAL ORIGINE DARWINIANĂ ?

Câteva cărți—între care *Why Good Is Good*, a lui Robert Hinde, *The Science of Good And Evil*, a lui Michael Shermer, *Can We Be Good Without God?*, a lui Robert Buckman și *Moral Minds*, a lui Marc Hauser — au susținut faptul că simțul nostru cu privire la corectitudine și greșeală poate fi derivat din trecutul nostru darwinian. Ceea ce urmează reprezintă propria mea versiune a acestui argument.

La prima vedere, ideea darwinistă că evoluția este susținută de selecția naturală pare nepotrivită pentru a explica bunătatea pe care o avem în noi, simțămintele morale, decența, empatia și mila. Selecția naturală poate explica cu ușurință foamea, frica și dorința sexuală, toate acestea contribuind în mod direct la supraviețuirea noastră sau la conservarea bagajului genetic. Însă, ce se întâmplă cu compasiunea pe care o arătăm atunci când vedem un copil orfan plângând, o văduvă în vârstă disperată de singurătate, sau un animal scheunând de durere ? Ce ne dă ireprimabila dorință de a dăruia, anonim, bani sau îmbrăcăminte victimelor unui tsunami de pe cealaltă parte a lumii, oameni pe care nu i-am întâlnit și pe care nu îi vom cunoaște niciodată, și care nu vor putea, la rândul lor, niciodată, să răsplătească acest gest ? De unde provine bunul samaritean din noi? Nu este incompatibilă bunătatea cu „gena egoistă” din noi ? Nu! Aceasta este o greșeală comună în privința înțelegerii acestei teorii — o greșeală deranjantă și, post factum, de înțeles.³

³ Am fost îngrozit să citesc în *Guardian* („Animal Instincts”, 27 May 2006) că *The Selfish Gene* este cartea de căpătâi a lui Jeff Skilling, președintele notoriei Enron Corporation, și că și-a găsit inspirația într-un personaj darwinist-social de acolo. Ziaristul lui *Guardian* Richard Coniff explică bine neînțelegerea: <http://money.guardian.co.uk/workweek/story/0,,1783900,00.html>. În prefața de la ediția a treizecea, aniversară, a cărții mele *The Selfish Gene*, de abia apărută la Oxford University Press, am încercat să previn astfel de neînțelegeri.

Trebuie accentuate cuvintele potrivite. Astfel, *gena* egoistă are accentul corect, deoarece pune în contrast, să spunem, organismul egoist, sau specia egoistă. Dați-mi voie să explic.

Logica darwinismului concluzionează faptul că unitatea ierarhiei vieții care supraviețuiește și trece prin filtrul selecției naturale va avea tendința de a fi egoistă. Unitățile supraviețuitoare din lume vor fi cele care au reușit să supraviețuiască în detrimentul rivalelor prezente pe nivelul lor ierarhic. Aceasta înseamnă, în acest context, egoist. Problema este, însă, care e nivelul pe care are loc acțiunea ? întreaga idee a genei egoiste, cu accentul aplicat așa cum se cuvine pe primul termen, genă, este aceea că unitatea de selecție naturală, (de exemplu, unitatea care prezintă interes propriu) nu este reprezentată de organismul egoist, nici de grupul egoist sau specia, ori ecosistemul egoist, ci de *gena*. Gena este cea care, sub forma informației, fie supraviețuiește pentru multe generații, fie nu. Spre deosebire de genă (inclusiv, desigur, cea culturală), organismul, grupul și specia nu sunt tipul potrivit de entitate aptă să servească, în acest caz, drept unitate, deoarece ele nu se pot replica perfect pe ele însele și, într-un bagaj de entități cu autoreplicare, nu intră în competiție. Acest lucru îl fac, însă, în mod exact, genele, aceasta fiind justificarea, esențialmente de tip logic, pentru evidențierea genei în calitate de unitate „egoistă” — în modul de egoism tipic darwinismului.

Cea mai evidentă cale pe care genele își asigură supraviețuirea propriului „egoism”, relativ la alte gene, este programarea organismelor individuale spre a fi egoiste. Există multe situații în care supraviețuirea organismului propriu va favoriza supraviețuirea genelor din interiorul lui. Situații diferite, însă, favorizează tactici diferite. Există unele situații, nu neapărat rare, în care genele își asigură propria supraviețuire influențând organisme pentru a avea un comportament altruist. Aceste circumstanțe sunt bine cunoscute acum și se împart în două mari categorii. O genă care programează organismul spre a-i avantaja rudele genetice are, statistic vorbind, șanse de a beneficia de copii ale ei însăși. Frecvența unei astfel de gene poate crește în cadrul bagajului genetic până la punctul în care altruismul devine normativ. A fi bun cu copiii reprezintă un exemplu evident, însă nu este singurul. Albinele, viespile, furnicile, termitelile și, într-o mai mică măsură, mangustele și ciocănitorele, au dezvoltat societăți în care semenii vârstnici au grijă de cei

tineri (cu care ar putea împărți genele pentru îngrijire). În general, după cum a arătat regretatul meu coleg W. D. Hamilton, animalele au tendința de a se îngriji, a apăra, a împărți resursele, a avertiza sau a dovedi cumva altruism față de cei înrudiți, datorită posibilității statistice ca acele rude să împărtășească copii ale aceleiași gene.

Celălalt important tip de altruism, pentru care deținem un principiu darwinist bine pus la punct, este altruismul reciproc („Tu mă ajuți pe mine și eu pe tine”). Această teorie, introdusă în biologia evoluționistă de către Robert Trives, și exprimată adesea prin limbajul matematic al teoriei jocului, nu depinde de genele comune. Ea operează la fel de bine și, poate, chiar mai bine, între membrii unor specii extrem de diferite, fiind, adesea, numită și simbioză. Principiul este identic cu cel al schimburilor de tip barter pe care le fac oamenii. Vânătorului îi trebuie o sulică, iar fierarului niște carne. Este un târg asimetric. Albina are nevoie de nectar, iar floarea de polenizare. Deoarece florile nu pot zbura, le plătesc pe albine pentru închirierea aripilor cu moneda nectarului. Păsările numite ghidul-mierii descoperă stupurile albinelor dar nu le pot străpunge. Bursucii de miere pot perfora stupii, însă le lipsesc aripile cu care să umble în căutarea lor. Aceste păsări îi conduc pe bursuci și uneori pe oameni, la stup, printr-un zbor care atrage atenția și pe care nu îl folosesc pentru nimic altceva. Ambele părți beneficiază de pe urma tranzacției. Un ulcior cu aur poate zace sub un bolovan foarte mare, mult prea greu pentru ca descoperitorul să-l poată urni. Acesta va solicita ajutorul altora, chiar dacă pentru aceasta va trebui să împartă aurul — deoarece, fără ajutorul lor, nu ar fi avut nimic. Regnul viu este bogat în astfel de relații mutuale: bivolii și ciocănitorele, florile tubulare roșii și colibrii, carasii de mare și bibanii curățitori, vacile și microorganismele lor stomacale. Altruismul reciproc este valabil datorită asimetriei necesităților și a capacităților de a fi rezolvate. De aceea, el și operează mai bine între specii diferite, asimetriile fiind mai mari.

La oameni, contractele de împrumut și banii reprezintă dispozitive care permit întâzieri în tranzacții. Părțile contractante nu își livrează bunurile simultan, ci pot reține o datorie în viitor, sau, chiar să vândă datoria mai departe, altora. După câte știu eu, în natură animalele nonumane nu au un echivalent al banului. Totuși, memoria identității individuale poate juca, ceva mai informai, același rol. Liliicii vampiri învață în care dintre indivizii grupului lor

social se poate avea încredere că își va plăti datoria (în sânge regurgitat) și care trișează. Selecția naturală favorizează genele care, în cadrul relațiilor asimetrice de necesitate-oportunitate, îi predispun pe indivizi să ofere atunci când pot și să solicite atunci când nu pot. De asemeni, favorizează tendința de amintire a obligațiilor, resentimentele, plățile de polițe și pedepsirea celor care iau dar nu dau atunci când le vine rândul.

Întotdeauna vor exista trișori, iar soluțiile fixe la mizele necu-noscute ale jocului reciprocității altruiste vor implica mereu un element de pedepsire a trișării. Teoria matematică permite două mari clase de soluții fixe la „jocurile” de acest tip. „Fii întotdeauna rău”, reprezintă o soluție fixă deoarece, dacă toată lumea este astfel, un singur individ nu poate să schimbe nimic. Mai există, însă, o altă Strategie, care este, de asemeni, fixă („fix” înseamnă că, atunci când a fost depășită o anumită frecvență critică în cadrul populației, nu mai există alternativă.). Aceasta este strategia de tipul „începe prin a fi de treabă și lasă-i pe alții să se îndoiască. După care, plătește binelui cu bine, și dă replica celor rele”. În limbajul teoriei jocului, această strategie (sau familie de strategii înrudite) are diferite nume, care includ „retribuție”, „răzbunare” și „interacțiune”. Din punct

de vedere al evoluției și în anumite condiții, este o soluție fixă ca

» » »⁷ »

într-o populație dominată de interacțiune să nu existe o diferență de reușită între un individ necondiționat rău și unul necondiționat bun. În anumite circumstanțe, există și variante mai complexe de retribuție, care pot reuși mai bine.

Am amintit de înrudire și reciprocitate ca fiind stâlpii altruismului în lumea darwinistă — mai există, însă, și structuri secundare care stau deasupra acestor doi stâlpi principali. În societatea umană în mod special, care dispune de limbaj și, inevitabil, de bârfă, este importantă reputația. Cineva poate avea reputația de a fi bun și generos. Altcineva, reputația de a fi nedemn de încredere, trișor și de a nu-și respecta promisiunile contractuale. Altcineva poate fi reputat pentru generozitatea lui atunci când se bazează pe încredere, dar și pentru lipsa de milă atunci când este înșelat. Ignorata „teorie a altruismului reciproc” presupune ca toate animalele, din toate speciile, să-și fundamenteze comportamentul pe un răspuns inconștient la prezența unor astfel de trăsături la semenii lor. În societățile umane, pentru răspândirea reputației folosim ca ajutor forța limbajului, de obicei sub forma bârfei. Nu trebuie să fi suferit

personal de pe urma eșecului lui X pentru a-l respinge în plan social. Ai „auzit” că X este un zgârcit, sau, pentru a adăuga o ironie acestui exemplu, Y este un bârfitor groaznic. Reputația este importantă, iar biologii pot lua act de faptul că valoarea supraviețuirii de tip darwinist stă nu numai într-o bună reciprocitate, ci și în alcătuirea unei *reputații* personale în consecință. Cartea lui Matt Ridley *The Origins of Virtue* nu numai că este o relatare lucidă privind întregul domeniu al moralității darwiniste, ci este și deosebit de bună în ceea ce privește reputația.⁴

Economistul norvegian Thorstein Veblen și, într-un mod oarecum diferit, zoologul israelian Amotz Zahavi au venit cu o idee fascinantă. Dăruirea de tip altruist ar putea fi o afișare a dominanței și superiorității. Antropologii cunosc acest lucru ca „efect potlatch”, denumit astfel după obiceiul prin care căpeteniile de trib din Pacificul de nord-vest se înfruntă în dueluri care constau în ruinator de generoase festinuri. În situații extreme, reprizele se succed până când una dintre părți este adusă la starea de sărăcie, lăsându-l pe învingător nu cu mult mai bogat. Conceptul lui Veblen privind „consumul afișat” atinge o coardă sensibilă pentru mulți dintre observatorii scenei moderne. Contribuția lui Zahavi, nebăgată în seamă de biologi timp de mulți ani, până când a fost răzbunată de către strălucitele modele matematice ale teoreticianului Alan Grafen, a constat în furnizarea unei versiuni evoluționiste ideii potlatch. Zahavi studiază vorbărețele arabe, mici păsări maronii care trăiesc în grupuri și își cresc puii în cooperare. La fel ca multe alte păsări de talie mică, vorbărețele emit strigăte de alarmă, și își donează una alteia hrană. O cercetare darwinistă a actelor de altruism ar căuta printre păsări, mai întâi, relații de reciprocitate și rudenie. Atunci când o vorbăreață își hrănește o tovarășă, se așteaptă să fie, la rândul ei, hrănită altădată ? Sau, cel care primește acest favor este o rudă apropiată ? Interpretarea lui Zahavi este neașteptat de

⁴ Reputația nu se restrânge la ființele umane. De curând, s-a văzut modul cum se aplică aceasta la unul dintre cazurile clasice de reciprocitate altruistă la animale, respectiv relația simbiotică dintre micii pești curățitori și marii lor pești clienți. Într-un ingenios experiment, bibanii curățitori (*Labroides dimidiatus*) care au fost remarcați de către un potențial client că sunt curățitori devotați aveau mai multe șanse de a fi aleși de către acesta decât rivalii *Labroides* care au fost observați că își neglijează treaba. A se vedea R. Bshary și A. S. Grutter, „Image scoring and cooperation in a cleaner fish mutualism”, *Nature* 441, 22 June, 975-8.

radicală. Vorbărețele dominante își afirmă dominația prin hrănirea subordonatelor. Pentru a folosi genul de limbaj antropomorfizant CU care se răsfăță Zahavi, pasărea dominantă spune ceva de genul "Privește cât sunt de superioară față de tine, încât îmi pot permite să te hrănesc". Sau, „Privește cât sunt de superioară, îmi pot permite să fiu vulnerabilă în fața uliilor stând pe o creangă de sus și să o fac pe santinela pentru a avertiza întregul stol care se hrănește pe pământ". Observațiile lui Zahavi și ale colegilor lui arată faptul că vorbărețele sunt competitive în mod activ pentru rolul periculos de santinelă. Iar atunci când o vorbăreață subordonată încearcă să ofere hrană unei dominante, generozitatea ei este respinsă violent, Esența ideii lui Zahavi este aceea că afișările superiorității sunt autentificate de costul pe care îl implică. Numai un individ superior în mod real își poate permite să afișeze acest lucru prin intermediul unui dar costisitor. Indivizii își cumpără succesul, de exemplu în atragerea de parteneri, prin demonstrații costisitoare de superioritate, care includ o generozitate ostentativă și asumarea publică, vizibilă, a riscului.

Avem acum patru rațiuni darwiniste valabile pentru ca indivizii să fie altruști, generoși, sau „morali”, unul față de celălalt. Prima o reprezintă cazul special al înrudirii genetice. Cea de a doua este reciprocitatea: răsplata pentru favorurile făcute, și acordarea de favoruri cu „anticiparea” răsplății. În continuare, a treia, avem beneficiul de tip darwinist al dobândirii unei reputații de generozitate și bunătate. Și a patra, dacă Zahavi are dreptate, beneficiul suplimentar adus de generozitatea afișată, ca metodă de a obține o reclamă autentică.

De-a lungul celei mai mari părți a preistoriei, oamenii au trăit în condiții care ar fi putut avantaja din plin evoluția tuturor celor patru tipuri de altruism. Am trăit în sate, sau, mai devreme, în grupuri distincte care umblau de colo colo precum cele de babuini, izolate parțial de grupurile sau satele învecinate. Cei mai mulți dintre membrii grupului ar fi fost mai înrudiți între ei decât cu membrii altor grupuri — oferind din plin oportunități pentru evoluția altruismului de înrudire. În plus, rude sau nu, exista oricum tendința de a întâlni întreaga viață, iar și iar, aceiași indivizi — condiții ideale pentru evoluția altruismului de tip reciproc. Acestea sunt, de altfel, condiții ideale și pentru construirea unei reputații de altruist și, tot atât de ideale, și pentru afișarea vizibilă a generozității. Tendințele

genetice către altruism ar fi fost avantajate la oamenii timpurii prin toate, sau prin oricare dintre cele patru căi. Este, astfel, ușor de înțeles de ce strămoșii noștri preistorici ar fi fost buni în propriul grup și răi până la xenofobie față de alte grupuri. De ce, însă, acum, când cei mai mulți dintre noi trăim în orașe mari unde nu mai suntem înconjurați de rude, și unde întâlnim zilnic indivizi pe care nu avem să-i mai întâlnim niciodată, continuăm să fim buni unii cu ceilalți, chiar și cu unii care ar putea aparține unui grup exterior ?

Este foarte important să avem grijă de a nu identifica greșit bogăția selecției naturale. Selecția nu avantajează evoluția unei conștiințe cognitive despre ceea ce este bine pentru genele dumneavoastră. Pentru a atinge un nivel cognitiv, această conștiință a trebuit să aștepte secolul 20; și chiar și acum, înțelegerea deplină se restrânge la o minoritate de specialiști din rândul oamenilor de știință. Selecția naturală avantajează îndrumările comportamentale, care, la rândul lor, operează în practică spre a promova genele care le-au construit. Iar îndrumările comportamentale, prin natura lor, ratează uneori. În creierul unei păsări, regula „Caută în cuibul tău niște chestii mici și ghemuite, și aruncă-le hrană în gură”, are, în mod obișnuit, efectul de a prezerva genele care au construit regula, deoarece acele obiecte ghemuite, care cască gura, aflate în cuibul unei păsări adulte, sunt, de obicei, propriile sale progenituri. Totuși, regula ratează atunci când un pui al unei alte păsări nimereste în cuib, situație de care profită, cu ingeniozitate, cucul. Ar putea fi, atunci, pornirile noastre de buni samariteni rateuri, analoage rateului instinctului parental al cintezei atunci când se spetește muncind pentru un tânăr cuc ? O analogie și mai apropiată o reprezintă nevoia umană imperioasă de adoptare a unui copil. Mă grăbesc să adaug că termenul „rateu” este folosit numai în sens strict darwinian. El nu conține nicio sugestie peiorativă.

Ideea „greșelii”, sau a „produsului secundar”, pe care o adopt, lucrează astfel. În epoci ancestrale, pe când trăiam în grupuri mici și stabile precum babuinii, selecția naturală a programat în creierele noastre porniri altruiste alături de porniri sexuale, porniri dictate de foame, porniri xenofobe, și așa mai departe. Un cuplu inteligent își poate consulta programarea darwiniană și afla că ultima rațiune a pornirilor lor sexuale este procreația. Ei știu că femeia nu poate concepe pentru că a luat pilula. Dar își dau seama că dorința lor sexuală nu este în nici un fel diminuată de acest lucru. Dorința

sexuală rămâne dorință sexuală, și puterea ei, în psihologia individului, este independentă față de ultimul impuls darwinian care o mână. Ea reprezintă o pornire puternică, care există în mod independent de principiul ei ultim.

Vreau să spun că același lucru este valabil și pentru nevoia de bunătațe, de altruism, generozitate, empatie, milă. În epoci îndepărtate am avut ocazia să fim altruști numai față de rudele apropiate și de potențialii respondenți. Astăzi, această restricție nu mai există, însă îndrumătorul comportamental persistă. Și, de ce nu ar face-o? Este exact ca și cu dorința sexuală. Nu ne mai putem reprima sentimentul de milă atunci când vedem un nefericit plângând — neînruit și fără putință de a ne răspunde în același fel — mai mult decât ne-am putea reprima dorința față de un membru al sexului opus (care ar putea fi în perioada nefertilă, sau altfel incapabil de a se reproduce). Ambele reprezintă rateuri, erori darwi-niene — binecuvântate, prețioase, erori.

Să nu vă gândiți nici o clipă la o astfel de darwinizare ca fiind degradantă sau reduționistă față de nobilele simțiri ale compasiunii și generozității. Sau ale dorinței sexuale. Dorința sexuală, atunci când este canalizată prin conduita culturii lingvistice, emerge ca poezie majoră și dramă: cum ar fi poemele de dragoste ale lui John Donne, sau *Romeo și Julieta*. Desigur că același lucru se petrece și cu redirecționarea ratării reciprocității și compasiunii față de cel apropiat. Atunci când este percepută în afara contextului, mila față de cel îndatorat nouă este la fel de nedarwinistă precum adoptarea copilului altuia:

Calitatea milei nu este mai mică.
Ea a căzut la fel de blând precum ploaia din cer
Peste locul cel de jos.

Dorința sexuală reprezintă forța care motivează multe dintre ambițiile și eforturile omenești, ea fiind, în mare parte, un rateu. Nu există nici un motiv pentru care același lucru să nu fie valabil și pentru dorința de a fi generos sau plin de compasiune, dacă aceasta reprezintă consecința-rateu a vieții sătești ancestrale. Pentru selecția naturală, în vremurile de demult, cea mai bună cale de a implementa ambele feluri de dorință a fost aceea de a instala în creier

»

reguli de comportament. Aceste reguli continuă să ne influențeze

și astăzi, chiar și atunci când circumstanțele împiedică funcțiunile lor originare.

Astăzi suntem influențați de aceste reguli de comportament nu într-un mod determinist, calvinist, ci filtrat prin influențele civilizatoare ale literaturii și ale obiceiului, legii și tradiției — și, desigur, ale religiei. La fel precum regula creierului primitiv cu privire la dorința sexuală trece prin filtrul civilizației pentru a apărea apoi în scenele de dragoste din *Romeo și Julieta*, la fel și regula creierului primitiv privind vendeta de tip noi-contra-ei apare sub forma luptelor dintre familiile Capulet și Montague — în vreme ce regulile creierului primitiv despre altruism și empatie sfârșesc în rateul care ne încântă în împăcarea impusă în scena finală a lui Shakespeare.

UN STUDIU DE CAZ PRIVIND RĂDĂCINILE MORALITĂȚII

Dacă, la fel precum dorința sexuală, și simțul nostru moral este într-adevăr înrădăcinat adânc în trecutul nostru darwinian, pre-datând religia, atunci ar trebui să ne așteptăm ca cercetările asupra minții umane să dezvăluie câteva caracteristici morale universale, care să străbată barierele culturale și geografice, și, de asemeni, lucru crucial, pe cele religioase. Biologul de la Harvard Marc Hauser, în cartea *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong*, a dezvoltat o serie de experimente de gândire propuse inițial de filosofi ai moralei. Studiul lui Hauser va servi la prezentarea modului de gândire al filosofilor moralei. S-a pus o ipotetică dilemă morală, iar dificultatea pe care o întâlnim în rezolvarea ei ne spune ceva despre simțul binelui și al răului la om. Hauser trece, însă, dincolo de filosofi și, pentru a investiga simțul moral al oamenilor reali, face sondaje statistice și experimente psihologice folosind, de exemplu, chestionare pe internet. Din punctul actual de vedere, este interesant faptul că cei mai mulți dintre oameni, atunci când sunt confrunțați cu aceste dileme, ajung la aceleași concluzii, acordul lor în ceea ce privește deciziile în sine fiind mai puternic decât capacitatea lor de a-și articula verbal motivele. Exact la acest lucru ne-am fi așteptat dacă simțul nostru moral ar fi fost integrat în creier, la fel ca și instinctul sexual sau frica de înălțimi, sau, după cum Hauser însuși preferă să spună, la fel precum capacitatea noastră de a poseda un limbaj articulat (detaliile variind

de la cultură la cultură, structura gramaticală fundamentală, profundă, fiind însă universală). După cum vom vedea, modul în care oamenii răspund la aceste teste morale și inabilitatea lor de a-și exprima motivele, par a fi, în bună măsură, independente de prezența sau lipsa credințelor de tip religios. Anticipând, iată mesajul cărții lui Hauser în propriile sale cuvinte: „O gramatică universală dirijează judecățile noastre morale — o facultate a minții care a evoluat de-a lungul a milioane de ani spre a cuprinde un set de principii necesare construirii unei game de posibile sisteme morale. La fel ca și în cazul limbajului, principiile care constituie gramatica morală zboară sub radarul percepției noastre”.

Dilemele morale tipice ale lui Hauser sunt variații ale temei cu privire la un tramvai scăpat de sub control, care amenință să ucidă un număr mare de oameni. Cel mai simplu scenariu imaginează o persoană pe nume Denisa, aflată lângă o manetă care poate devia tramvaiul pe o altă linie, salvând astfel viețile a cinci oameni prinși pe linia principală. Din păcate, și pe linia cealaltă se găsește prins un om. De vreme ce acesta este doar unul iar ceilalți sunt cinci, cei mai mulți oameni acceptă ideea că este permis Denisei din punct de vedere moral să devieze tramvaiul pentru a salva viețile celor cinci, omo-rându-l astfel pe cel singur. Nu luăm în considerare posibilitățile ipotetice ca respectivul să fi fost Beethoven sau un prieten apropiat. Versiuni elaborate ale acestui experiment de gândire prezintă o serie de dificultăți din ce în ce mai mari. Dar, dacă tramvaiul ar putea fi oprit prin căderea în calea lui a unei greutăți mari, lăsată să cadă de pe un pod ? Răspunsul este ușor: evident că vom lăsa greutatea să cadă. Dar, dacă singura greutate suficient de mare și la îndemână o reprezintă un grăsan care stă la soare pe pod, admirând asfințitul ? Aproape toată lumea este de acord că este imoral să-l arunci pe grăsan de pe pod, chiar dacă, la un moment dat, această dilemă pare a fi similară cu cea a Denisei, unde, o manetă poate ucide unul pentru a salva cinci. Cei mai mulți dintre noi intuim serios faptul că între cele două cazuri există o diferență crucială, deși, probabil că nu suntem capabili să o exprimăm.

Împingerea de pe pod a grăsanului amintește de o altă dilemă luată în considerație de către Hauser. Într-un spital sunt cinci pacienți aflați pe moarte, fiecare din cauza încetării funcției unui alt organ. Fiecare ar putea fi salvat dacă s-ar găsi un donator pentru organul respectiv. La un moment dat, chirurgul observă că în sala

de așteptare stă un om sănătos, ale cărui organe sunt în bună stare și potrivite transplantului. Pentru această situație nu s-a găsit aproape nimeni gata să afirme că a omorî un om pentru a-i salva pe alții cinci reprezintă un caz moral.

La fel ca și în situația grasului aflat pe pod, intuiția pe care cei mai mulți dintre noi o împărtășim ne spune că o persoană nevinovată aflată din întâmplare acolo, nu poate fi târâtă brusc într-o situație limită și folosită pentru binele altora fără a-și fi dat consimțământul. Immanuel Kant a exprimat vestitul principiu conform căruia o ființă rațională nu poate fi niciodată folosită ca mijloc lipsit de consimțământ pentru un scop, nici chiar în scopul beneficiului altora. Aceasta pare a oferi cruciala diferență dintre situația grăsanului de pe pod (sau a celui aflat în sala de așteptare) și omul de pe linia laterală a Denisei. Grăsanul de pe pod ar fi folosit în mod categoric ca mijloc de oprire a tramvaiului scăpat de sub control. Lucru care violează principiul kantian. Persoana aflată pe linia laterală nu este ea însăși folosită pentru salvarea vieților celor cinci de pe linia principală. Cea folosită este linia, el având doar ghinionul de a se afla acolo. De ce atunci când deosebirea este folosită astfel ea ne satisface ? La Kant, era vorba de un principiu moral absolut. La Hauser este ceva construit în noi de evoluție.

Situațiile ipotetice care implică tramvaiul scăpat de sub control devin tot mai ingenioase, iar dilemele morale, în mod corespunzător, tot mai complexe. Hauser pune față în față dilemele cu care se confruntă doi indivizi ipotetici, numiți Ned și Oscar. Ned stă pe șină. Spre deosebire de situația Denisei, care putea devia tramvaiul pe o altă linie, maneta lui Ned deviază tramvaiul pe o buclă laterală care reintră pe linia principală exact înaintea celor cinci. Simpla trecere de pe o linie pe alta nu ajută cu nimic, deoarece tramvaiul își va croi drum printre cei cinci, oricum. Totuși, așa cum se întâmplă de obicei, pe linia alternativă se află un om extrem de gras, îndeajuns de greu pentru a opri tramvaiul. Ar trebui ca Ned să schimbe maneta și să devieze tramvaiul ? Intuiția celor mai mulți spune că nu. Care este, însă, diferența dintre dilema lui Ned și cea a Denisei ? Probabil că oamenii aplică în mod intuitiv principiul lui Kant. Denisa va devia tramvaiul astfel încât să nu-i sfărtece pe cei cinci, Jir nefericita victimă aflată pe linia cealaltă devine o „victimă colaterală” — pentru a folosi fermecătoarea expresie rumsfeldiană. Nu omul este folosit de către Denisa pentru a-i salva pe cei cinci. Ned,

însă, se *folosește* de grăsan pentru a opri tramvaiul, ceea ce mulți oameni consideră (fără a-și da seama, probabil), împreună cu Kant (cugetând în amănunt), a reprezenta o diferență crucială.

Dilema apare iar odată cu Oscar. Situația lui este identică cu cea a lui Ned, exceptând faptul că pe linia laterală se află o greutate de metal, suficientă pentru a opri tramvaiul. Este limpede faptul că Oscar nu poate avea nici o problemă de decizie în privința acțiunii manetei și a devierii tramvaiului. Exceptând faptul că, întâmplător, prin fața greutății se plimbă un trecător. Acesta va fi ucis cu siguranță în cazul în care Oscar acționează maneta, exact ca în situația grăsanului lui Ned. Cu deosebirea că nu trecătorul este folosit pentru a opri tramvaiul; el este o victimă colaterală, la fel ca în cazul dilemei Denisei. La fel ca și Hauser, și ca mulți dintre respondenții experimentului lui, cred că Oscar are voie să schimbe maneta, pe când Ned nu. Îmi este, însă, greu să-mi justific intuiția. Ideea lui Hauser este că, adesea, astfel de intuiții morale deși nu sunt bine gândite, le percepem totuși în mod puternic datorită moștenirii noastre provenite din evoluție.

Într-un curios demers antropologic, Hauser și colegii lui și-au adaptat experimentele morale pentru un mic trib din America Centrală, numit Kuna, care are puține contacte cu lumea occidentală și nu are o religie constituită. Cercetătorii au înlocuit tramvaiul și linia cu echivalente locale potrivite, cum ar fi crocodili care înoată către canoe. Cu foarte mici diferențe, populația Kuna a arătat aceleași raționamente morale ca și noi ceilalți.

De un interes deosebit pentru această carte este căutarea lui Hauser pentru a afla dacă intuițiile morale ale persoanelor religioase diferă de cele ale ateilor. Cu siguranță că dacă derivăm moralitatea din religie, ele trebuie să difere. Se pare, însă, că nu este așa. Hauser, lucrând împreună cu filosoful moralist Peter Singer⁵, s-a concentrat pe trei dileme ipotetice, și a comparat verdictele ateilor cu cele ale persoanelor religioase. De fiecare dată, subiecților li s-a cerut să aleagă dacă o acțiune ipotetică este, din punct de vedere moral, „obligatorie”, „permisibilă”, sau „interzisă”. Cele trei dileme au fost:

⁵ M. Hauser and P. Singer, „Morality without religion”, *Free Inquiry* 26: 1, 2006, 18-19.

1. Dilema Denisei. Nouăzeci la sută au spus că devierea tramvaiului era permisibilă, ucigând unul pentru a salva cinci.
2. Vedeți un copil înecându-se într-un lac și nu este la îndemână nici un ajutor. L-ai putea salva pe copil, însă ți s-ar uda pantalonii. Nouăzeci și șapte la sută au ales că trebuie salvat copilul (uimitor, însă, se pare că trei la sută au preferat să-și menajeze pantalonii).
3. Dilema transplantului de organe, descrisă mai înainte. Nouăzeci și șapte la sută au fost de acord că este interzis din punct de vedere moral să răpești persoana sănătoasă aflată în sala de așteptare și să o omori pentru organe, ca să salvezi astfel cinci oameni.

Concluzia principală a studiului lui Hauser și Singer a fost aceea că nu există o diferență statistică semnificativă între ateii și credincioși în ceea ce privește acest tip de judecată. Lucru care se potrivește cu părerea, împărtășită de mine și de mulți alții, că nu avem nevoie de Dumnezeu pentru a fi bun — sau rău.

DACĂ NU EXISTĂ DUMNEZEU, DE CE SĂ MAI FI BUN ?

Astfel pusă, interogația sună degradant. Atunci când o persoană credincioasă îmi pune această întrebare, și mulți chiar o fac, tentația mea imediată este aceea de a lansa următoarea provocare: „Vreți să-mi spuneți că singurul motiv pentru care vă străduiți să fiți bun este acela de a câștiga aprobarea și răsplata lui Dumnezeu, sau ca să evitați dezaprobarea și pedeapsa lui ? Aceasta nu este moralitate ci lingușire, în timp ce vă uitați peste umăr la marea cameră de supraveghere din ceruri, sau la micuțul interceptor din cap, care vă monitorizează fiecare mișcare, mergând până la cele mai ascunse gânduri". După cuvintele lui Einstein, „Dacă oamenii sunt buni numai pentru că le este frică de pedeapsă și speră la o recompensă, atunci suntem cu adevărat o specie deplorabilă". În *The Science of Good and Evil*, Michael Shermer afirmă că această idee blochează orice dezbateri. Dacă accepti că, în absența lui Dumnezeu, vei „comite jafuri, viol și crimă", te dezvălui ca fiind o persoană imorală, „și ar fi bine să te ocolim de departe". Pe de altă parte, dacă

admiți că vei continua să fi o persoană cumsecade chiar și dacă nu ești sub supraveghere divină, atunci au subminat în mod fatal pretenția că Dumnezeu ne este necesar pentru ca să facem binele. Cred că un număr destul de mare consideră că ceea ce îi motivează să fie buni este religia, în mod deosebit dacă aparțin vreuneia dintre acele credințe care exploatează în mod sistematic vinovăția personală.

Mie mi se pare că este nevoie de o lipsă de stimă de sine destul de mare pentru a crede că, dacă ar dispărea brusc din lume credința în Dumnezeu, am deveni cu toții niște hedoniști egoiști, lipsiți de bunătate, de milă, de generozitate, nimic din ceea ce ar merita atributul „bun”. În general, se crede despre Dostoievski că ar fi fost de această părere, probabil din cauza unor remarci pe care le pune în gura lui Ivan Karamazov:

[Ivan] făcu observația solemnă că nu există absolut nici o lege a naturii care să-l facă pe om să iubească omenirea și că, dacă ar exista dragostea, sau ar fi existat deja până acum, aceasta nu ar fi fost datorită legii naturale ci atribuită în întregime faptului că omul crede în propria nemurire. Adaugă, apoi, că tocmai aceasta alcătuia legea naturală, mai precis, că atunci când este distrusă credința omului în propria nemurire, nu numai că va fi nimicită capacitatea lui de a iubi, ci la fel vor fi și forțele vitale care mențin viața pe acest pământ. Și, mai departe, atunci nimic nu va mai fi imoral, totul va fi permis, chiar și antropofagia. Și, în sfârșit, ca și cum toate acestea nu ar fi fost îndeajuns, el declară că pentru fiecare individ, ca de exemplu tu și cu mine, care nu crede în nici în Dumnezeu și nici în propria nemurire, legea naturală trebuie să devină imediat opusul total al legii bazate pe religie care a precedat-o, iar acest egoism, care se poate extinde până la făptuirea de crime, va fi nu numai permis ci va fi recunoscut ca cea mai esențială, mai rațională și, chiar, cea mai nobilă *raison d'etre* a condiției umane.⁶

Din naivitate, probabil, am înclinat către o viziune ceva mai puțin cinică asupra naturii umane decât Ivan Karamazov. Avem nevoie cu adevărat de supraveghere, fie din partea lui Dumnezeu fie între noi, pentru a ne putea înfrâna un comportament egoist și criminal? Vreau din toată inima să cred că nu am nevoie de așa

⁶ Dostoievski (1994).

ceva, și nici dumneata, dragă cititorule. Pe de altă parte, pentru a ne subrezi doar puțin încrederea, să urmărim experiența dezamăgitoare a lui Steven Pinker din timpul unei greve a poliției din Montreal, experiență pe care o descrie în *The Blank Slate*:

Ca tânăr adolescent în mândra, pacifista, Canada a anilor 1960, eram un adevărat adept al anarhismului lui Bakunin. Râdeam de afirmația părinților mei că, dacă, vreodată, guvernul va depune armele, se va dezlănțui iadul pe pământ. Previziunile noastre divergente au fost puse la încercare la ora 8 dimineața, în data de 17 octombrie 1969, atunci când poliția din Montreal a intrat în grevă. Până la ora 11:20 dimineața fusese jefuită prima bancă. Până la amiază, majoritatea magazinelor din oraș se închiseseră din cauza jafurilor. Peste alte câteva ore, șoferii de taxi incendiaseră un garaj de limuzine care le făcea concurență la aeroport, un trăgător de pe un acoperiș ucisese un ofițer de poliție din provincie, bande de demonstranți intraseră cu forța în câteva hoteluri și restaurante, iar un medic ucisese în casa lui dintr-o suburbie un spărgător. Până la sfârșitul zilei fuseseră jefuite șase bănci și o sută de magazine, fuseseră puse douăsprezece incendii, se spărseseră tone de vitrine, și se produsese pagube în valoare de trei milioane de dolari, înainte ca autoritățile orașului să cheme armata și, desigur, poliția călare, pentru a reinstaura ordinea. Acest test empiric, decisiv, mi-a făcut zdrențe opiniile politice...

Poate că și eu sunt o Pollyanna⁷ care își închipuie că oamenii ar rămâne buni și dacă nu ar fi observați și struniți de către Dumnezeu. Pe de altă parte, probabil că majoritatea populației Montrealului credea în Dumnezeu. De ce nu i-a făcut frica de Dumnezeu să se rețină de la faptele lor atunci când, temporar, polițiștii au părăsit scena? Nu a fost greva din Montreal un bun experiment natural pentru testarea ipotezei că credința în Dumnezeu ne face buni? Ori, a avut dreptate cinicul H. L. Mencken atunci când a făcut brutala observație: „Oamenii spun că avem nevoie de religie atunci când, ceea ce vor să spună de fapt, este că avem nevoie de poliție”.

⁷ Personajul central al romanului cu același nume, scris de Eleanor H. Porter, o fetiță care căuta în orice situație, oricât de dificilă sau neplăcută, partea frumoasă. (*n. trad.*)

Evident că nu toată lumea din Montreal s-a comportat rău atunci când poliția s-a retras. Ar fi interesant de știut dacă a existat fie și o mică tendință statistică în favoarea celor credincioși de a se deda la jaf și distrugere mai puțin decât cei care nu cred. Presupunerea mea, neinformată, ar înclina către situația inversă. Se spune adesea, cu cinism, că în tranșee nu există ateii. Eu cred însă (bazat pe ceva dovezi, deși a trage concluzii ar fi simplist) că prin închisori există destul de puțini ateii. Nu susțin neapărat faptul că ateismul sporește moralitatea, deși o face, probabil, în ceea ce privește umanismul (sistemul etic care însoțește adesea ateismul). O altă posibilitate valabilă este aceea că ateismul se corelează cu un al treilea factor, cum ar fi educația superioară, inteligența sau reflectivitatea, care ar putea contracara impulsurile criminale. Dovezile care există, provenite din cercetare, nu sprijină în nici un caz opinia comună potrivit căreia religiozitatea și moralitatea sunt corelate pozitiv. Deși dovezile corelative nu sunt niciodată concluzive, următoarele informații, descrise de Sam Harris în *Letter to a Christian*, sunt, totuși, izbitoare:

Cu toate că afilierea politică partizană în Statele Unite nu reprezintă un indicator perfect al religiozității, nu este nici un secret faptul că „statele roșii” [republicane] sunt astfel în primul rând datorită influenței creștinilor conservatori. Dacă ar fi existat vreo corelare între conservatorismul creștin și sănătatea socială, ne-am aștepta să observăm unele semne ale acesteia în America statelor roșii. Nu vedem așa ceva. Din cele douăzeci și cinci de orașe cu rata cea mai scăzută a criminalității violente, 62 de procente se află în statele „albastre” [democrate], și 38 de procente în statele „roșii” [republicane]. Dintre cele douăzeci și cinci cele mai periculoase orașe, 76 la suta se află în statele roșii, iar 24 de procente în cele albastre. De fapt, cele mai periculoase trei orașe ale Statelor Unite se află în piosul stat Texas. Cele douăsprezece state cu cea mai mare rată a spargerilor sunt roșii. Douzeci și patru dintre cele douăzeci și nouă de state cu cea mai mare rată a furturilor sunt roșii. Dintre cele douăzeci și două de state cu cea mai mare rată a crimelor, șaptesprezece sunt roșii.⁸

⁸ De remarcat faptul că, în America, culorile convenționale ale partidelor sunt inversate față de cele din Marea Britanie, unde albastrul este al Partidului Conservator iar roșul, la fel ca și în tot restul lumii, este asociat stângii politice.

Cercetarea sistematică tinde, cel puțin, să sprijine aceste informații corelative. În *Breaking the Spell*, Dan Dennett comentează sarcastic, nu neapărat asupra cărții lui Harris, ci în general cu privire la astfel de studii:

Nu este nevoie să o mai spun, aceste rezultate afectează într-atât de tare pretențiile standard despre o mai mare virtute morală printre persoanele credincioase, încât s-a manifestat printre organizațiile religioase o tendință apreciabilă de a continua aceste studii, în încercarea de a le nega... de un lucru putem fi siguri, și anume că, dacă între comportamentul moral și afilierea, practica, sau credința religioasă, există o relație pozitivă semnificativă, aceasta va fi descoperită în curând, devreme ce atâtea organizații religioase sunt dornice să-și confirme științific credințele tradiționale cu privire la acest lucru. (Ele sunt foarte impresionate de capacitatea științei de a afla adevărul, atunci când acest lucru vine în sprijinul credințelor lor.) Fiecare lună care trece fără ca o astfel de demonstrație să aibă loc, nu face decât să sublinieze suspiciunea că, pur și simplu, nu este așa.

Multe persoane inteligente vor fi de acord că moralitatea în absența supravegherii este, cumva, mai morală decât acel tip de falsă moralitate care dispare imediat ce poliția intră în grevă sau camerele de supraveghere sunt oprite, indiferent că acestea sunt reale și monitorizate de poliție, sau imaginare, în ceruri. Poate că este, totuși, nedrept să interpretezi într-un mod atât de cinic întrebarea „Dacă nu există Dumnezeu, de ce să te mai obosești să fi bun ?”⁹ Un gânditor religios ar putea să ofere o interpretare mult mai autentic morală acestor rânduri ale unui susținător imaginar: „Dacă nu crezi în Dumnezeu, atunci nu crezi nici că există standarde absolute de moralitate. Poți avea cele mai bune intenții din

»
»
lume de a fi o persoană bună, însă cum vei decide ce e bun și ce e rău ? Numai religia îți poate furniza standardele de bine și rău. Fără religie va trebui să le inventezi pe parcurs. Dar, aceasta ar fi o moralitate lipsită de reguli: o moralitate fără autoritate. Dacă moralitatea ar fi doar o chestiune de alegere personală, Hitler ar putea pretinde moralitatea standardelor lui, inspirate de eugenie,

⁹ H. L. Mencken, din nou cu caracteristicul lui cinism, a definit conștiința drept vocea interioară care ne avertizează că cineva s-ar putea să ne privească.

iar ateul ar trebui doar să aleagă să trăiască după alte lumini inspiratoare. Creștinul, evreul sau musulmanul, dimpotrivă, poate afirma că răul are un sens absolut, lucru adevărat întotdeauna și oriunde, și pe care Hitler l-a reprezentat pe deplin".

Chiar și dacă ar fi adevărat că avem nevoie de Dumnezeu pentru a fi morali, acest lucru, desigur, nu ar face existența lui mai probabilă, ci doar mai de dorit (mulți nu pot face diferența între ele). Însă nu aceasta este tema noastră. Imaginarul meu susținător al religiei nu trebuie să accepte că lingușirea lui Dumnezeu reprezintă motivația religioasă a facerii binelui. Pretenția lui ar fi, mai curând, aceea că, *indiferent* de unde vine binele, fără Dumnezeu nu ar exista un standard care să *decidă* ce anume este bine. Cu toții ne-am putea fabrica propria definiție a binelui și acționa în consecință. Principiile morale care sunt bazate exclusiv pe religie (diferite de, să zicem, „regula de aur”, care este asociată, adesea, cu religia, însă poate fi dedusă din altă parte) pot fi considerate ca absolutiste. Binele este bun iar răul e rău, și nu ne complicăm cu situații particulare. Susținătorul meu imaginar al religiei ar pretinde că numai religia poate furniza o bază deciziei în privința binelui.

Unii filosofi, cu precădere Kant, au încercat să derive morala absolută din surse nonreligioase. Deși el însuși o persoană religioasă, lucru inevitabil în epocă¹⁰, Kant a încercat să fundamenteze morala pe îndatorirea față de datorie, mai degrabă decât față de Dumnezeu. Famosul lui imperativ ne îndeamnă să „acționăm cu acel maximum de tărie care să o facă să devină o lege universală”. Acest lucru merge foarte bine pentru exemplul minciunii. Să ne imaginăm o lume în care oamenii mint din principiu, în care minciuna este privită ca un lucru bun și moral. Într-o astfel de lume, nu ar mai avea nici un sens noțiunea de a te minți pe tine însuți. Pentru propria definiție, minciuna ar avea nevoie de adevăr. Dacă un principiu moral este ceva de dorit a fi urmat de toată lumea, atunci minciuna nu poate fi un astfel de principiu deoarece principiul însuși și-ar pierde înțelesul. Minciuna, ca regulă de viață, este inerent instabilă. În general, egoismul sau parazitismul prin care se

¹⁰ Este vorba de interpretarea uzuală a vederilor lui Kant. Cu toate acestea, filosoful A. C. Grayling a susținut, argumentat, că, deși, în public, Kant adoptase convențiile religioase ale timpului său, el era, de fapt, ateu (*New Humanist*, July-Aug. 2006).

profită de bunăvoința altora ar putea fi valabile pentru mine și mi-ar putea oferi satisfacții personale. Însă, în nici un caz nu mi-aș putea dori ca fiecare om să adopte acest stil de viață ca principiu moral, deoarece, atunci, nu aș mai avea pe cine să parazitez.

Imperativul kantian pare să lucreze pentru rostirea adevărului și alte câteva cazuri. Nu este tocmai ușor de găsit o cale de lărgire a lui la moralitatea generală. Kant nestând în picioare, există tentația de a fi de acord cu ipoteticul meu susținător că morala absolută este, în mod obișnuit, susținută de religie. Este întotdeauna greșit să închei suferințele unui pacient cu boală terminală, la cererea lui ? întotdeauna este greșit să faci dragoste cu un reprezentant al propriului sex ? Oricând este greșit să ucizi un embrion ? Sunt unii care cred acestea, iar motivele lor au caracter absolut. Nu acceptă niciun argument sau dezbateri. Oricine nu este de acord merită să fie împușcat: desigur că nu în realitate ci metaforic — exceptând cazul unor medici din clinicile de avort din America (capitolul care urmează). Din fericire, morala nu trebuie, neapărat, să fie absolută.

Atunci când vine vorba despre bine și rău, profesioniștii sunt filosofi moraliști. După cum spunea, succint, Robert Hinde, aceștia sunt de acord că „preceptele morale, deși nu sunt în mod necesar construite pe rațiune, trebuie să fie definite rațional”.¹¹ Ei se clasifică în multe feluri, însă, în terminologia modernă există două mari diviziuni, între „deontologi” (precum Kant) și „consecvența-liști” (incluzându-i și pe „utilitariști”, precum Jeremy Bentham). Deontologie este o denumire pompoasă pentru convingerea că morala constă din ascultarea regulilor. Literalmente, ea este știința datoriei, de la termenul grecesc care se referă la „ceea ce leagă”. Deontologia nu este chiar același lucru cu absolutismul moral, dar nu este cazul să zăbovim asupra deosebirii într-o carte despre religie. Absolutiștii consideră că există binele absolut și răul absolut, ca imperative care nu au nici o legătură cu consecințele lor. Mai pragmatici, consecvențialiștii afirmă că morala unei acțiuni trebuie judecată în funcție de consecințele acesteia. O variantă a consecvențialismului o reprezintă utilitarianismul, filosofie asociată cu Bentham (1784-1832), prietenul lui James Mill (1773-1836), și cu fiul lui Mill, John Stuart Mill (1806-1873). Adesea, utilitarianismul este rezumat în imprecisa, din nefericire, expresie a lui Bentham

¹¹ Hinde (2002). De asemenea, Singer (1994), Grayling (2003), Glover (2006).

„cea mai mare fericire a celor mai mulți este fondarea moralei și a legislației”.

Nu tot absolutismul derivă din religie. Cu toate acestea, este destul de dificil să aperi absolutismul moral de pe alte baze decât cele religioase. Sigurul competitor care îmi vine în minte este patriotismul, în mod deosebit pe timp de război. După cum spunea distinsul regizor de film spaniol Luis Bunuel, „Dumnezeu și Țara sunt o echipă imbatabilă; bat toate recordurile la oprinare și vărsare de sânge. Ofițerii de la recrutare se bazează din plin pe simțul datoriei patriotice al victimelor lor. În timpul Primului Război Mondial, femeile ofereau pene albe tinerilor care nu erau în uniformă.

Oh, nu am vrea să vă pierdem, dar credem că sunteți datori să plecați, Regele și țara, deopotrivă, trebuie să apărați.

Oamenii îi disprețuiau pe cei care aveau obiecții de conștiință, chiar și pe cei din țara inamică, deoarece patriotismul era considerat o virtute absolută. Cu greu se poate găsi ceva mai absolut decât sloganul soldatului profesionist „Țara mea, cu dreptate sau fără”, pentru că acesta te îndeamnă să ucizi pe oricine ar hotărî politicienii unui anume moment să fie numiți inamici. Raționamentul consecvențialist poate influența decizia politică de a merge la război, însă, odată acesta declarat, patriotismul absolutist preia totul cu o forță și o putere care, în alte circumstanțe, nu se poate întâlni decât la religie. Un soldat care permite cugetărilor sale morale con-secvențialiste să-l determine să nu pornească la atac, are toate șansele să se trezească în fata curții marțiale și, chiar, executat.

Ocazia acestei discuții despre filosofia morală a fost o ipotetică pretenție a religiei că, fără Dumnezeu, morala este relativă și arbitrară. Lăsându-i la o parte pe Kant și pe alți filosofi moraliști evoluți, și acordând cele cuvenite fervorii patriotice, sursa de predilecție a moralității absolute este, de obicei, o carte sfântă de un fel oarecare, apreciată ca având o autoritate ce depășește capacitatea ei istorică de a o justifica. Într-adevăr, adepții autorității scripturale arată o deranjant de mică curiozitate cu privire la originile istorice (foarte dubioase în mod normal), ale cărții lor sfinte. Următorul capitol va demonstra că, oricum, persoanele care pretind că își derivă criteriile morale din scriptură, de fapt, în practică, nu fac acest lucru.

7

CARTEA "BUNĂ" ȘI SCHIMBAREA MORALEI TIMPULUI

Politica și-a omorât miile ei, însă religia și-a omorât zecile ei de mii.

SEAN O'CASEY

Există două căi prin care scriptura poate deveni un izvor al moralei, sau al regulilor de viață. Una este prin instruire directă, de exemplu, prin Cele Zece Porunci — care fac subiectul unor dispute dure în cultura zonelor sărace din America. Cealaltă este prin exemplu: Dumnezeu, sau un alt personaj biblic, putând servi drept exemplu de urmat — pentru a folosi un jargon contemporan. Ambele căi scripturale, dacă sunt urmate cu religiozitate (adverbul este folosit în sens metaforic, dar cu gândul la sensul original), încurajează un sistem moral pe care fiecare persoană civilizată, indiferent că este religioasă ori nu, îl va aprecia drept detestabil — un termen mai blând decât acesta nu pot folosi.

Ca să fiu corect, mare parte din Biblie nu este sistematic rea ci, doar, pur și simplu, bizară, așa cum te-ai aștepta de la o antologie de documente disparate adunate la un loc, care au fost compuse, revizuite, traduse, deformate și „îmbunătățite” de sute de autori anonimi, editori și copişti, necunoscuți nouă și, în general, necu-noscându-se nici între ei, pe o durată de nouă secole.¹ Acest lucru poate explica ceva din ciudățenia completă a Bibliei. Din nefericire, însă, aceeași carte bizară constituie și sursa inerentă de morală și reguli de viață pe care ne-o arată credincioșii zeloși. Cei care doresc să-și fundamenteze moralitatea pe Biblie, fie nu au citit-o, fie nu au înțeles-o, așa după cum observa cu dreptate episcopul John Shelby Spong în *The Sins of Scripture*. De altfel, episcopul Spong este un bun

¹ Lane Fox (1992); Berlinerblau (2005).

exemplu de episcop liberal, ale cărui păreri sunt într-atât de avansate încât par de nerecunoscut majorității celor care se autodenunc creștini. Corespondentul său britanic este Richard Holloway, episcop de Edinburgh recent pensionat. Episcopul Holloway se descrie chiar drept un „creștin convalescent”. Am avut, în Edinburgh, o discuție publică cu el, care a fost una dintre cele mai stimulatoare și interesante întâlniri pe care le-am avut vreodată.²

VECHIUL TESTAMENT

încep cu Geneza, cu îndrăgita poveste a lui Noe, derivată din mitul babilonian al lui Uta-Napisthim și cunoscută și în mitologiile vechi ale câtorva culturi. Legenda despre animalele care intră în arcă două câte două este fermecătoare, însă morala poveștii lui Noe este oribilă. Dumnezeu s-a supărat pe omenire, așa că i-a înecat pe toți, inclusiv pe copii, cu excepția unei singure familii, și, de asemenea, spre bună pază, și restul de animale (probabil, nevinovate).

Desigur că, iritați, unii teologi vor protesta, afirmând că astăzi nu mai luăm cartea Genezei în sens literal. Însă, chiar aceasta este ideea! Alegem, de ici de colo, ce anume părți din scriptură și credem și ce părți să punem de-o parte ca alegorii și simboluri. Însă o astfel de alegere este o decizie personală, la fel de mult, sau de puțin, pe cât este și decizia ateului de a urma un precept moral sau altul, fără să aibă vreo bază absolută. Iar dacă una dintre ele reprezintă o alegere aleatorie, la fel este și cealaltă.

Oricum, în ciuda bunelor intenții ale teologilor evoluți, un număr înspăimântător de mare de oameni continuă să ia în considerare scriptura, inclusiv povestea lui Noe, literal. După un sondaj Gallup, aceștia formează cam 50 la sută din electoratul american. Și, fără îndoială, pe mulți dintre oamenii sfinți care au dat vina pentru tsunamiul din 2004 nu pe mișcarea unei plăci tectonice ci pe păcatele umane³, mergând de la băutura și dans în baruri și până la

² Holloway (199, 2005). Sintagma lui Richard Holloway „creștin convalescent” [eng. text, „recovering christian” — (*n. trad.*)] se găsește într-o recenzie din *Guardian*, 15 Feb. 2003 — <http://books.guardian.co.uk/reviews/scienceandnature/0,6121,894941,00.html>. Ziarista scoțiană Muriel Gray a scris o frumoasă relatare a dialogului meu cu episcopul Holloway în ziarul *Herald* din Glasgow — <http://www.sundayherald.com/44517>.

³ Puteți găsi o înfricoșătoare colecție de predici ale clericilor americani care acuză „păcatele” umane pentru uraganul Katrina la <http://universist.org/neworleans.htm>.

încălcarea regulilor de deplasare în șabat. Cufundați în povestea lui Noe și ignorând orice altceva în afara învățaturii biblice, cine îi poate învinovăți ? Întreaga lor educație i-a făcut să privească dezastrelor naturale ca fiind legate de problemele omului, răsplăți ale faptelor rele și nu lucruri impersonale precum tectonica plăcilor. Cât egoism prezumțios să crezi că mișcările pământului, o scară la care doar un Dumnezeu (sau o placă tectonică) ar putea opera, trebuie, întotdeauna, să aibă o conexiune umană. De ce ar trebui ca unei ființe divine, având în minte creația și veșnicia, să-i pese cât de puțin de meschinele fapte rele ale omului ? Noi, oamenii, ne dăm atâtea aere încât ne exagerăm amărățile noastre de „păcate” până la un nivel de semnificație cosmic!

Atunci când l-am intervievat, pentru televiziune, pe reverendul Michael Bray, un proeminent activist american împotriva avortului, l-am întrebat de ce creștinii evanghelici sunt atât de obsedați de tendințele sexuale private precum homosexualitatea, care nu interferează cu viața nimănui ? Răspunsul lui a sunat, mai degrabă, ca o autoapărare. Atunci când Dumnezeu hotărăște să lovească vreun oraș cu dezastre naturale din cauza păcătoșilor pe care îi adăpostește, se riscă viața celor nevinovați. În 2005, frumosul oraș New Orleans a fost inundat catastrofal în urma uraganului Katrina. S-a relatat despre reverendul Pat Robertson, unul dintre cei mai cunoscuți televangheliști americani și fost candidat la președinție, faptul că ar fi dat vina pentru uragan pe o actriță de comedie⁴, lesbiană, care trăia în New Orleans. Ați putea crede că un Dumnezeu atotputernic ar adopta o abordare ceva mai precisă când vine vorba de nimicirea păcătoșilor — un atac de cord așa cum trebuie, poate, mai curând decât distrugerea totală a unui întreg oraș doar pentru că s-a întâmplat să fie locul de domiciliu al unei actrițe de comedie lesbiene.

⁴ Nu este limpede dacă povestea aceasta, care a început la <http://datelinehollywood.com>, este adevărată. Dar, indiferent dacă este, sau nu, adevărată, ea este, în general, crezută, pentru că este tipică pentru afirmațiile făcute de către clerul evanghelic, inclusiv Robertson, cu privire la dezastre precum Katrina. Ca exemplu, se poate vedea www.emediawire.com. Adresa unde se afirmă că povestea cu Katrina nu este adevărată, www.snopes.com, îl mai citează pe Robertson ca spunând, cu ocazia unei parade gay care avusese loc, mai înainte, în Orlando, Florida, că, „Avertizez Orlando că se găsește în calea unor uragane serioase, și nu cred că, dacă aș fi fost în locul vostru, aș fi fluturat steagurile acelea în fața lui Dumnezeu”.

În noiembrie 2005, locuitorii din Dover, Pennsylvania, au votat pentru excluderea din consiliul de administrație al școlii a unui întreg grup de fundamentalisti, care făcuseră orașul renumit, pentru a nu spune ridiculizat, prin tentativa lor de a impune predarea „proiectului inteligent”. Atunci când a aflat despre înfrângerea democratică a fundamentalistilor, la vot, Pat Robertson a dat un avertisment serios orașului Dover:

Aș vrea să spun cetățenilor buni din Dover că, dacă este în zona voastră vreun dezastru, să nu vă întoarceți către Dumnezeu. Tocmai l-ați alungat din orașul vostru, așa că să nu vă mirați, când vor începe problemele, dacă vor începe, și nu spun că vor începe. Dar, dacă încep, amintiți-vă doar că ați votat pentru ca Dumnezeu să iasă din oraș. Și, dacă așa stau lucrurile, nu îi cereți ajutorul, pentru că s-ar putea să nu fie acasă.⁵

Dacă ar fi fost ceva mai puțin tipic pentru cei care dețin azi puterea și influența în Statele Unite, Pat Robertson nu ar fi decât un Comedian nevinovat.

La distrugerea Sodomei și Gomorei, echivalentul lui Noe ales să fie cruțat împreună cu familia, deoarece era singurul drept, a fost nepotul lui Avraam, Lot. Doi îngeri masculini au fost trimiși în Sodoma ca să-l avertizeze pe Lot să părăsească orașul mai înainte de a veni furtuna de pucioasă. Ospitalier, Lot i-a primit pe îngeri în Casa lui, când, deodată, toți bărbații din Sodoma s-au adunat la ușa lui și i-au cerut să-i predea pe aceștia lor pentru a fi (ce altceva?) sodomizați: „Unde sunt oamenii care au venit la tine în seara asta? Adu-i la noi, ca să-i cunoaștem” (Geneza, 19, 5). Da, „a cunoaște” are în Versiunea Autorizată [a Bibliei] uzuală acest înțeles eufemistic, care, în context, este foarte amuzant. Generozitatea refuzului lui Lot privind această cerere arată că Dumnezeu trebuie să se fi gândit la ceva atunci când l-a individualizat pe Lot drept singurul bărbat bun din Sodoma. Aura lui Lot este, însă, pătată de termenii refuzului lui: „Vă rog, fraților, nu le faceți rău. Iată că am două fete care nu au cunoscut bărbat, pe care vi le aduc afară să faceți cu ele orice

⁵ Pat Robertson, într-o relatare a BBC, la <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4427144.stm>.

v-ar plăcea — numai oamenilor acestora să nu le faceți nici un rău, pentru că au venit sub acoperișul meu" (Geneza, 19, 7—8).

Orice altceva ar mai putea însemna această ciudată poveste, ea cu siguranță că ne spune multe despre respectul acordat în acele vremuri femeilor, în această cultură puternic religioasă. S-a întâmplat, însă, ca negocierea virginității fiicelor sale să nu mai fie necesară, pentru că îngerii au reușit să-i respingă pe asediatori orbindu-i miraculos. Tot ei l-au avertizat pe Lot să plece imediat împreună cu familia lui și cu animalele, pentru că orașul urma să fie distrus, întreaga familie a lui Lot a scăpat, cu excepția nefericitei sale neveste, pe care Dumnezeu a preschimbat-o într-un stâlp de sare deoarece săvârșise păcatul — relativ moderat, am spune noi — de a privi înapoi, peste umăr, la focul de artificii.

Fiicele lui Lot au o apariție destul de scurtă în poveste. După ce mama lor a fost transformată într-un stâlp de sare, au trăit împreună cu tatăl lor într-o peșteră dintr-un munte. Tânjind după compania bărbătească, ele au hotărât să-și îmbete pe tatăl și să copuleze cu el. Lot nu si-a dat seama nici când fiica lui cea mare a intrat în

pat și nici când a ieșit, însă a fost suficient de treaz pentru actul propriuzis. Noaptea următoare, cele două fiice au hotărât că este rândul celei mici. Din nou, Lot a fost mult prea beat ca să bage de seamă, și a lăsat-o însărcinată și pe ea (Geneza, 19, 31—36). Dacă, din punct de vedere moral, această familie disfuncțională a fost tot ceea ce a putut oferi Sodoma, unii ar putea să înceapă să simtă o oarecare simpatie pentru Dumnezeu și pentru justițiară lui pucioasă. Povestea lui Lot și a sodomiților își află un ecou care te înfioară în capitolul 19 din Cartea Judecătorilor, unde un levit (preot), al cărui nume nu îl cunoaștem, călătorea împreună cu concubina lui în Ghibea. Au petrecut noaptea în casa unui bătrân primitiv. Pe când mâncau masa de seară, bărbații orașului au venit și au bătut la ușă, cerând bătrânului să li-l dea pe bărbat „ca să-l cunoaștem”. Cu aproape exact aceleași cuvinte ca și cele ale lui Lot, bătrânul a spus: „Nu, frații mei, nu, vă rog, nu faceți un lucru atât de rău; ați văzut că bărbatul a intrat în casa mea, și nu faceți această ticăloșie. Iată, eu am o fiică fecioară și el are o concubină; pe ele vi le aduc chiar acum, și băteți-vă joc de ele și faceți ce vă place cu ele; însă acestui bărbat să nu îi faceți asemenea nebunie” (Jud., 19,23-24). Din nou, etosul misogin își face apariția, tare și răspicat. Eu găsesc expresia „băteți-vă joc de ele” ca fiind deosebit de înfiorătoare. Distrăți-vă

bătându-vă joc și violându-le pe fiica mea și pe concubina preotului, însă acordați respectul cuvenit oaspetelui meu care, în fond, este bărbat, în ciuda asemănării între cele două povestiri, deznodământul a fost mai puțin fericit pentru concubina levitului decât pentru fiicele lui Lot.

Levitul a dat-o mulțimii, care a violat-o în grup întreaga noapte: „Au cunoscut-o și și-au bătut joc de ea toată noaptea, până dimineța, iar când au dat zorii au lăsat-o în pace. Și, la revărsatul Sorilor, a venit femeia și a căzut pe pragul ușii bărbatului unde se afla domnul ei, pe când se luminase” (Jud., 19, 25-26). Dimineța, levitul și-a găsit concubina zăcând prosternată pe prag și a spus — cu un ton pe care, astăzi, l-am numi rece și brutal — „Scoală-te și să mergem!” Dar ea nu se mișcă. Era moartă. Așa că levitul „scoase un cuțit, și apucând-o pe concubina sa, o tăie în douăsprezece bucăți, laolaltă cu oasele, și o trimise în toate hotarele Israelului”. Da, ați citit corect. Căutați fragmentul în Judecători 19, 29. Să o punem și pe aceasta, din nou, pe seama omniprezenței bizarerii a Bibliei. Această povestire este într-atât de asemănătoare cu cea a lui Lot, încât îți vine să te întrebi dacă nu cumva un fragment de manuscris a fost plasat greșit în vreun scriptorium de demult — ilustrare a provenienței haotice a textelor sfinte.

Unchiul lui Lot, Avraam, a fost părintele fondator al celor trei „mari” religii monoteiste. Statutul lui de patriarh îl face să fie doar cu puțin mai prejos de Dumnezeu, pentru a fi considerat drept model de urmat. Care dintre moraliștii moderni ar dori, însă, să-l urmeze ? Relativ devreme în viață, Avraam a plecat în Egipt pentru a scăpa de o foamete, împreună cu soția lui Sara. El și-a dat seama că o femeie atât de frumoasă va fi dorită de egipteni și, de aceea, viața lui, în calitate de soț al ei, ar putea fi periclitată. Astfel că a decis să o prezinte drept sora lui. În această calitate ea a fost luată în haremul faraonului, iar Avraam, în consecință, a devenit un om care se bucura de favorurile acestuia. Dumnezeu nu a fost de acord cu acest aranjament convenabil și a trimis necazuri asupra faraonului și a casei acestuia (de ce nu asupra lui Avraam?!). Faraonul, foarte îndurerat, bineînțeles, l-a întrebat pe Avraam de ce nu i-a spus că Sara este soția lui. După aceea i-a dat-o înapoi și i-a alungat din Egipt (Geneza, 12, 18-19). Ciudat este faptul că cuplul a încercat din nou, aceeași șmecherie, și cu regele Abimelec din Gherar. Și el a fost îndemnat de către Avraam să se căsătorească cu

Sara, fiind, la rândul lui, păcălit să creadă că aceasta era sora și nu soția lui Avraam (Geneza, 20, 2-5). La rândul său, și el s-a arătat indignat, în aproape aceiași termeni ca faraonul, și nu ne putem reține a simpatiza cu ambii. Această similitudine este, cumva, încă un indicator al incertitudinii textului ?

Aceste episoade din viața lui Avraam sunt doar mărunțișuri casnice în comparație cu nefericita povestire privind sacrificarea fiului lui, Isaac (scriptura musulmană spune aceeași poveste cu privire la celălalt fiu al lui Avraam, Ismael). Dumnezeu i-a poruncit lui Avraam să i-l jertfească „de tot” pe mult doritul lui fiu. Avraam a construit un altar, a pus pe el lemne și l-a așezat pe Isaac deasupra. Cuțitul ucigaș se afla deja în mâna lui, când, un înger intervine dramatic cu vestea schimbării de ultim moment a planului: Dumnezeu glumise, „ispitindu-l” pe Avraam pentru a-i verifica credința. Un moralist modern nu ar putea să nu se întrebe cum, oare, și-ar putea vreodată reveni un copil după o asemenea traumă psihologică. După standardele moderne de moralitate, această dezgustătoare povestire reprezintă un exemplu simultan de abuz al copilului, agresiune într-o relație inegală de forță, și prima folosire atestată a apărării de tip Nuremberg: „Eu doar am executat ordinele”. Cu toate acestea, legenda constituie unul dintre miturile fondatoare ale celor trei religii monoteiste.

Încă o dată, teologul modern va protesta spunând că povestea lui Avraam sacrificându-l pe Isaac nu trebuie luată literal, ca un fapt. Și, tot încă o dată, răspunsul potrivit are două aspecte. Primul este acela că foarte mulți oameni care au asupra noastră putere politică, în mod special în Statele Unite și în lumea islamică, iau, până astăzi, scriptura drept un fapt literal. Cel de al doilea este că, dacă nu o considerăm un fapt literal, cum ar trebui, atunci, atunci, să considerăm scriptura ? O alegorie ? Și în acest caz, o alegorie a ce ? Cu siguranță că a nimic de valoare. Ca lecție de morală ? Ce fel de morală se poate extrage însă din această poveste oribilă ? Să ne amintim că ceea ce încerc pentru moment să fac este de a arăta că, în realitate, nu ne extragem morala din scriptură. Sau, atunci când o facem, alegem din ea ceea ce este bun și dăm la o parte ceea ce nu ne place. Ar trebui totuși să avem un criteriu independent, care, indiferent de unde ar proveni, nu trebuie să provină din scriptura însăși, și să fie la îndemâna noastră a tuturor, indiferent că suntem persoane religioase sau nu.

Sușținătorii religiei încearcă să recupereze din această deplorabilă poveste ceva din respectabilitatea personajului Dumnezeu. Faptul că a salvat viața lui Isaac în ultimul moment, nu a fost un lucru bun? În improbabilă posibilitate ca vreunii dintre cititorii mei să fie impresionați de acest exemplu obscen de argument, îi trimit la o altă relatare a unui sacrificiu uman, care s-a încheiat nefericit. În Judecători, capitolul 11, conducătorul militar Ieftae face un târg cu Dumnezeu prin care, dacă Dumnezeu îi asigură lui Ieftae victoria împotriva amoniților, Ieftae va aduce ca jertfă de tot, fără greș, „pe oricine va ieși pe porțile casei mele să mă întâmpine, la întoarcere”. Ieftae, într-adevăr, i-a înfrânt pe amoniți („i-a măce-lărit cumplit”, ca parte a contribuției lui la cartea Judecătorilor), și s-a întors acasă învingător. Deloc surprinzător, fata lui, singurul lui Copil, a ieșit din casă pentru a-l întâmpina (cu tamburine și dans) și, din păcate, ea a fost prima ființă vie care a făcut acest lucru. Ușor de înțeles faptul că Ieftae și-a sfâșiat hainele de durere, însă nu se putea face nimic. În mod evident că Dumnezeu aștepta jertfa de tot promisă și, dată fiind situația, fata a acceptat, cu gentilețe, să fie sacrificată. Ea a cerut doar îngăduință să meargă pe munte, pentru două luni, ca să-și plângă virginitatea. La sfârșitul celor două luni ca se întoarse cuminte, iar Ieftae o prăji. De această dată, Dumnezeu nu a mai găsit de cuviință să intervină.

Monumentala furie a lui Dumnezeu, care se dezlănțuie de fiecare dată când poporul lui flirtează cu un zeu rival, seamănă cel mai bine cu gelozia sexuală de cea mai joasă speță, ceea ce, iarăși, trebuie să i se pară unui moralist modern cât se poate de departe de materialul potrivit unui bun exemplu de urmat. Tentația în fața infidelității sexuale este ceva ușor de înțeles chiar și de către cei care nu îi cad pradă, și este o temă obișnuită a literaturii de ficțiune și a dramaturgiei de la Shakespeare și până la farsa de budoar. Evident însă că irezistibilă tentație de a se prostitua cu zei străini este ceva ce noi, cei de azi, cu greu putem înțelege. După naiva mea părere, „Să nu ai alți dumnezei în afară de mine” pare a fi o cerință ușor de respectat — am putea spune, o joacă de copii, în comparație cu „Să nu poștești la nevasta aproapelui tău”. Sau, la măgarul ei.⁶ Sau, la boul ei. Și, totuși, de-a lungul întregului Vechi Testament, și cu aceeași regularitate previzibilă ca într-o farsă de budoar, Dumnezeu nu

⁶ Text., ass, măgar/fund. (*N. trad.*)

trebuie decât să se întoarcă decât o clipă cu spatele și Copiii lui Israel își vor face de cap cu Baal, sau cu vreo ștoarfă cu chip cioplit.⁷ Sau, într-o dezastruoasă ocazie, cu un vițel din aur...

Chiar mai mult decât Avraam, Moise este un model de urmat în toate cele trei religii monoteiste. Poate că Avraam este patriarhul fondator, însă, dacă cineva poate fi considerat fondatorul doctrinar al iudaismului și religiilor derivate, acesta este Moise. Cu ocazia episodului cu vițelul de aur, Moise se afla la adăpost, sus, pe muntele Sinai, comunicând intim cu Dumnezeu și primind tăblițe de piatră gravate de acesta. Cei de jos, care fuseseră amenințați cu moartea dacă se vor *atinge* de munte, nu și-au pierdut timpul:

Văzând, însă, poporul că Moise întârzie să coboare de pe munte, oamenii s-au adunat la Aaron și i-au spus „Scoală și fă-ne dumnezei care să meargă înaintea noastră; căci cu omul acesta, Moise, cel care ne-a adus aici din țara Egiptului, nu știm ce s-a întâmplat”. (Exod, 32,1)

Aaron i-a pus să-și adune aurul la un loc, l-a topit și a făcut un vițel din aur, zeitate nouă pentru care a clădit și un altar astfel încât oamenii să poată aduce sacrificii.

Ar fi trebuit să-și dea seama, însă, că nu pot să-și facă de cap în acest fel pe la spatele lui Dumnezeu. O fi el sus pe munte, dar le știe pe toate, așa că nu a pregetat și l-a trimis jos pe Moise, ca reprezentant al său. Moise se grăbi la vale, ducând cu el tablele de piatră pe care Dumnezeu scrisese Cele Zece Porunci. Când a ajuns jos și a văzut vițelul de aur, s-a înfuriat atât de tare încât a aruncat tablele, spărgându-le — mai târziu, Dumnezeu i-a dat un set de rezervă, așa că totul a fost în regulă până la urmă. Moise a luat vițelul de aur, l-a ars, l-a făcut fărâme, l-a amestecat cu apă și i-a obligat pe oameni să-l înghită. După care le-a spus tuturor celor din tribul preoțesc al lui Levi să ia săbiile și să omoare cât mai mulți oameni cu putință. Numărul lor s-a ridicat la vreo trei mii, număr care ne-am putea aștepta să fi fost îndeajuns pentru a potoli gelozia îmbufnată a lui

⁷ Această savuroasă idee comică mi-a fost sugerată de către Jonathan Miller, care, surprinzător, nu a inclus-o în momentul comic *Beyond the Fringe*. Ii mulțumesc, de asemenea, pentru lucrarea pe care se bazează aceasta — Halbertal and Margalit(1992).

Dumnezeu. Dar nu, Dumnezeu încă nu a terminat. În ultimul ver-set al acestui capitol îngrozitor, lovitura sa de grație a fost de a trimite o molimă asupra a ceea ce mai rămăsese din popor, „deoarece făcuseră vițelul, pe care îl turnase Aaron”.

Cartea Numerii ne spune despre cum l-a îndemnat Dumnezeu pe Moise să-i atace pe Madianiți. Armata ucise toți bărbații și arse toate orașele madianite, dar păstră femeile și copiii. Acest act de reținere din partea soldaților săi îl înfurie pe Moise, care dădu ordin ca toți băieții să fie omorâți, și de asemenea toate femeile care nu erau virgine. „Iar pe fetele care nu au cunoscut bărbat lăsați-le pe toate vii pentru voi” (Numerii, 31, 18). Este clar că Moise nu a fost un mare model de urmat pentru moraliștii moderni.

În măsura în care scriitorii religioși moderni atașează masacru-lui madianiților orice fel de înțeles alegoric sau simbolic, simbolismul respectiv țintește precis în direcție opusă. Atât cât se poate spune din relatarea biblică, nefericiții de madianiți au fost victime ale genocidului în propria lor țară. Și, cu toate acestea, numele lor trăiește în tradiția creștină numai prin acest imn ales (pe care, încă, îl mai pot cânta din memorie, după cincizeci de ani, pe două voci, în tonalitate gravă):

Creștine, tu nu vezi, Pe cel
sfânt pământ ? Oștenii din
Madian Pe ascuns mergând ?
Scoal-creștine și-i lovește,
Câștig, nu pierdere s-aduci;
Lovește-i mai tare
i
In numele sfintei cruci.

Vai de bieții madianiți, calomniați și măcelăriți, să ajungă să fie amintiți într-un imn din epoca victoriană numai ca simbol poetic al răului universal.

Dumnezeul rival Baal se pare că a exercitat mereu o atracție perversă de a fi slujit. În Numerii, capitolul 25, vedem cum mulți israeliti au fost atrași de către femeile moabite să-i sacrifice lui Baal. Dumnezeu a reacționat cu furia caracteristică. El i-a poruncit lui Moise să „Ia toate capetele oamenilor și să le atârni în fața Domnului, în soare, astfel ca mânia Domnului să se întoarcă de la Israel”.

Din nou, nu ne putem abține mirarea față de măsura extrem de draconică vizavi de păcatul flirtului cu dumnezeii rivali. În comparație cu simțul modern al valorii, ar părea un păcat neînsemnat în comparație cu, să zicem, oferirea propriei fiice spre a fi violată în grup. Acesta este un nou exemplu al lipsei legăturii între morala scripturii și cea modernă (civilizată, am fi tentați să spunem). Desigur, însă, că, acest lucru, precum și calitățile pe care trebuie să le îndeplinească o zeitate pentru a supraviețui în bagajul genetic cultural, se pot înțelege cu ușurință în termenii teoriei genelor culturale.

Tragi-comedia geloziei maniacale a lui Dumnezeu față de dumnezeii alternativi apare mereu în Vechiul Testament. Ea motivează Cele Zece Porunci (de pe tablele pe care le-a spart Moise în Ieșire, 20 și Deuteronom, 5), și apare și mai bine în poruncile înlocuitoare (diferite) pe care Dumnezeu le-a furnizat pentru înlocuirea tăblițelor sparte (Ieșire, 34). Promițând să-i alunge de pe pământurile lor pe nefericiții de amoriți, canaaniți, hitiți, fereziți, heviți și iebusiți, Dumnezeu ajunge la ceea ce contează cu adevărat: *dumnezeii rivali!*

... altarele lor să le stricați, stâlpii lor să-i dărâmați, să le tăiați dumbrăvile sfinte și să le ardeți în foc dumnezeii cei ciopliți. Căci voi nu trebuie să vă închinați altui dumnezeu, pentru că Domnul, al cărui nume este Gelozie, este un Dumnezeu gelos. Sa nu faci legăminte cu locuitorii țării, pentru ca ei se prostituează cu zeii lor și le aduc sacrificii, și unul te poate chema să mănânci din jertfa lui. Și o să le iei fetele pentru fiii tăi, dar fetele lor se prostituează cu zeii lor și îi vor face și pe fiii tăi să se prostitueze cu zeii lor. Tu să nu îți faci dumnezeii turnați (Ieșire, 34,13-17).

Desigur, știu că timpurile s-au schimbat și că nici un lider religios actual (cu excepția talibanilor și a echivalentului lor creștin din America) nu mai gândește precum Moise. Însă, tocmai aceasta vreau să spun. Tot ceea ce vreau să arăt este că moralitatea modernă, indiferent de unde ar veni, acel loc nu este Biblia. Susținătorii nu pot scăpa cu afirmația că religia le oferă o cale interioară de definire a ceea ce este bine și rău — sursă privilegiată, inaccesibilă ateilor. Și aceasta chiar dacă se folosesc de trucul lor preferat, acela de a considera anumite părți din scriptură drept „simbolice”. După ce criteriile se apreciază care pasaje sunt simbolice și care literale?

Epurarea etnică începută în vremea lui Moise, ajunge la înflorire maximă în Cartea Iosua, un text remarcabil atât pentru masacrele sângeroase pe care le înregistrează cât și pentru entuziasmul xenofob cu care le execută. După ritmatele cuvintele ale cunoscutului cântec, „Joshua fit the battle of Jericho, and the walls came a-tumbling down... There's none like good old Joshua, at the battle of Jericho”.⁸ Bunul Iosua cel de demult, nu și-a găsit liniștea până când nu „au distrus temeinic tot ce se găsea în oraș, și au trecut prin tăișul sabiei bărbații și femeile, tinerii și bătrânii, și boii, și oile, și măgarii” (Iosua, 6, 21).

Din nou, teologii vor protesta afirmând că așa ceva nu s-a întâmplat. Sigur că nu — povestea spune că zidurile s-au dărâmat la strigătele oamenilor și la sunetele trompetelor, ceea ce nu este posibil — dar nu acest lucru contează aici. Ceea ce ne interesează este că, adevărată sau nu, Biblia este considerată drept sursă a moralității noastre. Atât povestirea biblică a distrugerii orașului Ierihon de către Iosua cât și invazia în general a țării promise, nu se deosebesc din punct de vedere moral de invazia Poloniei de către Hitler sau de masacrele lui Saddam Hussein asupra kurzilor, sau a arabilor din mlaștinile Tigrului și Eufratului. Biblia poate fi o lucrare de ficțiune captivantă și poetică, însă nu este genul de carte pe care să o dai copiilor pentru a se forma din punct de vedere moral. Povestea lui Iosua la Ierihon face subiectul unui interesant experiment privind moralitatea infantilă, lucru pe care îl vom discuta mai târziu în acest capitol.

De altfel, să nu vă imaginați că personajul Dumnezeu din poveste a nutrit sentimente de îndoială sau scrupule cu privire la masacrele și genocidele care au însoțit cucerirea țării promise. Dimpotrivă, dispozițiile lui au fost brutal explicitate — ca de exemplu în Deuteronom 20. Dumnezeu face o deosebire foarte clară între oamenii care trăiau pe teritoriul râvnit și cei care trăiau mai departe de acesta. Ceilalți trebuiau invitați să se predea fără luptă. Dacă refuzau, trebuiau uciși toți bărbații, iar femeile luate pentru împerechere. Prin contrast cu acest tratament relativ uman, să vedem la ce se așteptau acele triburi care avuseseră ghinionul de a

⁸ Piesă muzicală din genul folcloric *spiritual*, provenind din tradiția sclavilor negri americani. (*N. trad.*)

locui deja în *lebensraum-ul* promis: „Dar în orașele acestor oameni, pe care Domnul ti le dă tie moștenire, tu să nu lași în viață nimic din tot ce are suflare, ci trebuie să le distrugi temeinic; adică pe hitiți și amoriți, canaanii și ferezii, hiviți și iebusiți; așa cum ți-a poruncit domnul Dumnezeuul tău”.

Oare au cei care consideră Biblia drept inspirație pentru rectitudinea morală cea mai vagă noțiune despre ceea ce este, cu adevărat, scris acolo ? După Levitic 20, următoarele abateri merită pedeapsa cu moartea: blestemarea părinților, adulterul, a face dragoste cu mama vitregă sau cu nepoata, homosexualitatea, căsătoria cu o femeie și cu fiica ei, bestialitatea (în plus, este ucis și animalul). Desigur că ești executat și pentru că muncești sâmbăta — se repetă acest lucru, mereu, de-a lungul întregului Vechi Testament. În Numerii 15, fiii lui Israel dau peste un om care aduna vreascuri sâmbăta. Îi opresc, și apoi îl întreabă pe Dumnezeu ce să facă cu el. După cum s-a dovedit însă, Dumnezeu nu avea în acea zi chef de jumătăți de măsură. „Iar Domnul îi spuse lui Moise: cu siguranță că omul trebuie omorât — toată adunarea trebuie să-l omoare cu pietre în afara taberei. Și atunci l-au scos afară din tabără și l-au omorât cu pietre și a murit”. A avut acel om care aduna lemne de foc o soție și copii care să-l jelească? A tremurat el de frică la primele pietre și a urlat de durere pe când canonada i se spărgea în cap ? Ceea ce mă șochează pe mine, astăzi, nu este faptul că astfel de lucruri s-au întâmplat. Probabil că nu a fost așa. Ceea ce mă lasă, însă, cu gura căscată este că oamenii de azi trebuie să-și bazeze viețile pe astfel de modele exemplare precum Yahweh — și, mai rău, faptul că cei care o fac trebuie să-și impună personajul monstruos (indiferent că *este* real sau fictiv) asupra noastră, a celorlalți.

Este în mod deosebit regretabilă puterea politică a purtătorilor americani ai tablelor Celor Zece Porunci, în special în această republică a cărei Constituție, în definitiv, a fost alcătuită de către oameni ai Epocii Luminilor în termeni explicit seculari. Dacă am lua Cele Zece Porunci în serios, am transforma slujirea dumnezeilor nepotriviți și facerea de imagini cioplite în primele două cele mai grave păcate. În loc să condamnăm vandalismul de necontestat al talibanilor, care au dinamitat statuile de 50 de metri ale lui Buddha aflate în munții Afganistanului, i-am lăuda pentru dreapta lor credință. Lucruri pe care le-am considera drept vandalism, au fost motivate de un sincer zel religios. După cum ne arată poveste cu

adcvărat bizară, care a constituit titlul principal al ziarului londonez *Independent* (August, 6, 2005). Sub titlul de prima pagină „Distrugere la Mecca", ziarul relatează:

Mecca istorică, leagănul Islamului, este îngropată printr-o ofensivă fără precedent a religioșilor zeloși. Aproape întreaga bogăție de straturi istorice a orașului sfânt a dispărut... Acum, cu aprobarea tacită a autorităților religioase saudite a căror interpretare dură a islamului îi determină să-și distrugă propria moștenire culturală, față în față cu buldozerele se află locul de naștere al Profetului Mohammed... Motivația aflată în spatele distrugerilor este temerea fanatică a wahabiților⁹ că locurile care prezintă un interes istoric și religios ar putea da ocazia apariției idolatriei sau politeismului, slujirii mai multor, potențial egali, dumnezei. În Arabia Saudită practicarea idolatriei se pedepsește, în principiu, cu decapitarea.

Nu cred că există în lumea aceasta vreun ateu care ar rade de pe fața pământului Mecca, sau Chartres, ori Catedrala din York ori Notre Dame, Shwe Dagon, templele de la Kyoto sau, desigur, statuile lui Buddha din Bamiyan. După cum a spus Steven Weinberg, fizician demnității umane. Cu, sau fără ea, vom avea oameni cumsecade care fac lucruri bune, și oameni răuvoitori care fac lucruri rele. Însă, pentru ca oameni buni să facă lucruri rele, este nevoie de religie". Ceva asemănător a spus și Blaise Pascal (cel cu pariul): „Niciodată oamenii nu fac ceva rău atât de temeinic și cu atâta bucurie ca atunci când sunt mânați de convingere religioasă".

Scopul meu principal nu este acela de a arăta că *nu trebuie* să ne extragem principiile morale din scrierile sfinte — deși eu cred acest lucru. Scopul meu a fost de la început acela de a demonstra faptul că noi, și îi includ aici și pe majoritatea celor religioși, *nu* ne extragem, de fapt, principiile morale din aceste scrieri. Dacă am fi făcut-o, am fi respectat cu strictețe sâmbăta, și am fi executat așa cum se cuvine pe oricine care nu ar fi respectat acest lucru. Am fi ucis cu pietre pe orice mireasă care nu și-ar fi putut dovedi virginitatea,

⁹ Sectă conservatoare sunită saudită care luptă pentru curățarea islamului de influențele apărute după secolul 10. (*N. trad.*)

în cazul în care soțul nu ar fi fost Satisfăcut de ea. I-am fi executat pe copiii neascultători. Am fi... stați puțin, poate că totuși am fost incorect. Creștinii de treabă poate că au protestat de-a lungul acestei întregi secțiuni — în fond, toată lumea știe că Vechiul Testament este destul de neplăcut. De aceea, Noul Testament repară ce nu este în regulă și aduce totul pe calea cea bună. Nu-i așa ?

ESTE NOUL TESTAMENT MAI BUN ?

Sigur, nu se poate nega faptul că, din punct de vedere moral, Isus reprezintă o îmbunătățire uriașă față de monstrul crud din Vechiul Testament. Într-adevăr, Isus, dacă a existat (sau, dacă nu a existat indiferent cine i-a scris scenariul), a fost cu siguranță unul dintre marii inovatori în materie de etică din istorie. Predica de pe Munte este cu mult înaintea timpului ei. „Întoarce și obrazul celălalt", al lui Isus, i-a anticipat pe Gandhi și Martin Luther King cu două mii de ani. Nu degeaba am scris eu un articol intitulat „Atheists for Jesus" — am fost încântat să primesc după aceea un tricou purtând această inscripție.¹⁰

Superioritatea morală a lui Isus nu face decât să-mi susțină ideea. Isus nu s-a mulțumit numai să-si scoată învățăturile etice din scrierile sfinte ale tradiției sale. În mod explicit, el s-a detașat apoi de ele, ca de exemplu atunci când a contracarat avertismentele privind încălcarea sâmbetei. „Sâmbăta a fost făcută pentru om, și nu omul pentru sâmbătă" a fost până la urmă generalizată într-un proverb foarte înțelept. Și, de vreme ce tema acestui capitol este aceea că nu ne extragem, și nu trebuie să ne extragem principiile morale din scriptură Isus ar trebui onorat ca model de urmat în acest sens.

Trebuie să admitem că valorile familiei nu erau la Isus așa cum ne-am fi așteptat. Cu mama lui vorbea din scurt, aproape brutal, iar pe discipoli i-a îndemnat să-și abandoneze familiile pentru a-l urma. „Dacă un om vine la mine și nu își urăște tatăl și mama, și nevasta, și copiii, și pe frații și surorile lui, și chiar viața lui, acela nu poate să-mi fie ucenic." Comica americană Julia Sweeney a dat expresie propriei nedumeriri în spectacolul propriu intitulat

*Letting Go of God*¹¹: "Nu asta fac cultele ? Nu te pun să-ți respingi familia ca să te poată îndoctrina?"¹²

Trecând peste valorile familiale oarecum îndoielnice ale lui Isus, învățăturile sale etice au fost — cel puțin în comparație cu zona calamitată a Vechiului Testament — admirabile. Există, însă, în Noul Testament și alte învățături pe care nici o persoană cumsecade nu le poate susține. Mă refer în special la doctrina centrală a creștinismului, referitoare la „răscumpărarea” „păcatului originar”. Această învățatură, care se află în inima teologiei Noului Testament, este aproape la fel de dezgustătoare ca și povestea lui Avraam pus să-l pună în frigare pe Isaac, cu care se și aseamănă — și nu accidental, după cum limpede ne spune Geza Vermes în *The Changing Faces of Jesus*. Păcatul originar provine direct din mitul cu Adam și Eva al Vechiului Testament. Păcatul lor, acela de a fi mâncat fructul unui pom interzis, pare a fi destul de minor față de gravitatea unei astfel de aprecieri critice. Natura simbolică a fructului însă, respectiv cunoașterea binelui și a răului, ceea ce, în practică s-a dovedit a fi aceea că erau goi, a fost suficientă pentru a transforma escapada lor la furat de mere¹³ în mama și

¹¹ Julia Sweeney nimerește bine de asemenea și atunci când amintește, pe scurt, de buddism. La fel precum creștinismul este considerat a fi o religie mai blândă și mai agreabilă decât islamul, tot așa și buddismul este considerat, adesea, drept cea mai agreabilă dintre toate. Cu toate acestea, doctrina coborârii pe scara reîncarnarilor din cauza păcatelor dintr-o viață anterioară este destul de neplăcută. Spune Julia Sweeney: „Am fost în Tailanda și am dat peste o femeie care avea grijă de un băiat groaznic de diform. I-am spus îngrijitoarei « Ești atât de bună că ai grija de acest biet copil ». La care ea a răspuns « Nu zice *biet copil*, că trebuie să fi făcut el ceva rău de tot într-o altă viață, de s-a născut așa »”.

¹² Pentru o analiză temeinică a tehnicilor folosite de către diferite culte, a se vedea Barker (1984). Relatări jurnalistice despre cultele moderne la Lane (1996) și Kilduff and Javers (1978).

¹³ Îmi dau seama că termenul „scrumping” [text., orig.] nu este familiar cititorilor americani. Eu mă bucur, însă, să citesc și să asimilez termeni americani necunoscuți, considerând că îmi largesc vocabularul. *Scrumping* reprezintă alegerea cea mai potrivită. El nu se referă numai la a fura, ci, în mod specific, la a fura *mere* și *numai mere* — cu greu am putea un cuvânt mai dedicat decât acesta. Deși povestea din Geneză nu menționează faptul că era vorba de un măr, tradiția, totuși, susține de demult acest lucru. Îmi dau seama că termenul „scrumping” [text., orig.] nu este familiar cititorilor americani. Eu mă bucur, însă, să citesc și să asimilez termeni americani necunoscuți, considerând că îmi largesc vocabularul. *Scrumping* reprezintă alegerea cea mai potrivită. El nu se referă numai la a fura, ci, în mod specific, la a fura *mere* și *numai mere* — cu greu am putea un cuvânt mai dedicat decât acesta. Deși povestea din Geneză nu menționează faptul că era vorba de un măr, tradiția, totuși, susține de demult acest lucru.

tatăl tuturor păcatelor. Ei și toți urmașii lor au fost alungați pentru totdeauna din Grădina Edenului, lipsiți de darul nemuririi și condamnați la generații de muncă grea, atât la câmp cât și la nașterea copiilor.

După faptă și răsplată — în conformitate cu Vechiul Testament, desigur. Noul Testament adaugă o nouă nedreptate, decorată cu un nou act de sado-masochism, a cărui răutate chiar și Vechiul Testament o depășește cu greu. Este remarcabil, dacă stai să te gândești, faptul că o religie alege drept simbol sfânt al ei un instrument de tortură și execuție, purtat adesea la gât, ca ornament. Lenny Bruce a făcut, pe bună dreptate, haz de acest lucru, spunând: „Dacă Isus ar fi fost ucis acum douăzeci de ani, copiii de la școala catolică ar fi purtat la gât, în loc de cruci, micuțe scaunele electrice”. Totuși, și mai rele sunt teologia și teoria pedepsei care stau în spatele acestui lucru. După spusele lui Augustin, păcatul lui Adam și al Evei este considerat a fi transmis mai departe pe linie masculină, prin sămânța bărbătească. Dar, ce fel de filosofie etică este aceasta care condamnă orice copil, încă înainte de a se naște, la moștenirea păcatului unui strămoș îndepărtat ? De altfel, Augustin, cel care s-a considerat pe sine, pe drept cuvânt, drept o autoritate în materie de păcat, este răspunzător pentru sintagma „păcat original”. Înaintea lui se cunoștea formula „păcat strămoșesc”. În ceea ce mă privește, pronunțările și dezbaterile lui Augustin întruchipează preocuparea nesănătoasă a teologilor creștini timpurii pentru păcat. Și-ar fi putut dedica scrierile și predicile slăvirii cerului spuzite cu stele, sau munților și pădurilor verzi, mărilor și corurilor de ciripituri din zorii zilei. Ocazional și acestea sunt amintite, totuși, atenția creștină este orientată către păcat, păcat, păcat, păcat, păcat, păcat, păcat. Ce urâtă preocupare care să îți domine viața! Schițată admirabil de Sam Harris în a sa *Letter to a Christian*: „Principala ta preocupare pare a fi aceea că Creatorul universului s-ar simți jignit de ceea ce fac oamenii atunci când sunt în pielea goală. Această pudibonderie a ta nu face decât să contribuie zilnic la surplusul de nenorocire al omenirii”.

Să discutăm acum, dar, despre sado-masochism. Dumnezeu s-a întrupat pe sine ca om, Isus, pentru a fi torturat și executat ca *retribuție* pentru păcatul ereditar al lui Adam. De când Paul a elaborat această respingătoare doctrină, Isus a fost venerat ca *răscumpărător* al păcatelor noastre. Nu numai al păcatului lui Adam, ci și al tutu-

ror păcatelor *viitoare*, indiferent că oamenii se hotărăsc să le comită, sau nu!

De altfel, așa după cum multă lume a observat, inclusiv Robert Graves în romanul său *King Jesus*, bietul Iuda Iscarioteanul, ținând totuși cont că „trădarea” lui a fost o componentă necesară a unui plan cosmic, a avut parte de un rău tratament istoric. Același lucru se poate spune și despre presupușii ucigași ai lui Isus. Dacă Isus a dorit să fie trădat și apoi omorât pentru a ne răscumpăra nouă păcatele, nu este, totuși, nedrept, din partea noastră, a celor răscumpărați, să ne luăm mereu de Iuda și de evrei ? Am menționat deja lunga listă a evangheliilor necanonice. Recent, a fost tradus și i s-a făcut publicitatea corespunzătoare, un manuscris considerat a fi pierduta evanghelie a lui Iuda.¹⁴ Împrejurările descoperirii acesteia sunt controversate, dar se pare că a apărut în Egipt, cândva între anii 1960 și 1970. Este scrisă în limba coptă, pe șaiszeci și două de foi de papirus, și a fost datată cu carbon în jurul anului 300 d. Hr., fiind bazată, probabil pe un manuscris grecesc mai timpuriu. Indiferent cine a fost autorul ei, evanghelia este scrisă din punctul de vedere al lui Iuda Iscarioteanul și susține faptul că Iuda l-a trădat pe Isus numai pentru că Isus i-a cerut să joace acest rol. Totul a făcut parte din planul prin care Isus trebuia crucificat pentru a răscumpăra omenirea. Indiferent cât de dezagreabilă ar fi această doctrină, ea pare să atenueze nefericirea faptului că Iuda este blamat, mereu, de atunci încolo.

Am descris doctrina centrală a creștinismului, răscumpărarea, ca fiind dăunătoare, sado-masochistă și respingătoare. Iar pentru atotprezenta ei familiaritate care ne-a tocit obiectivitatea, ar trebui să o respingem și ca fiind complet iresponsabilă. Dacă Dumnezeu ar fi vrut să ne ierte păcatele, de ce nu le-a iertat pur și simplu, fără să se mai lase torturat și executat drept plată pentru ele — și astfel, întâmplător, să condamne îndepărtate, viitoare, generații de evrei la pogromuri și execuții în calitate de „ucigași de Cristos” ? Și acest păcat ereditar s-a transmis tot prin sămânța bărbătească ?

După cum ne lămurește tot Geza Vermes, învățatul evreu, Paul a fost pătruns de vechiul principiu teologic evreiesc după care nu

¹⁴ Paul Valley and Andrew Buncombe, „History of Christianity: Gospel according to Judas”, *Independent*, 7 April 2006.

există răscumpărare fără sânge.¹⁵ Într-adevăr, în *Epistola către evrei* (2, 22), el spune exact acest lucru. Eticienii progresiști de astăzi cu greu ar putea susține orice fel de teorie a pedepsei retributive, ca să nu mai vorbim de teoria țapului ispășitor — respectiv, execuția unui nevinovat pentru plata păcatelor celui vinovat. Nu putem, oricum, să nu ne întrebăm pe cine încerca Dumnezeu să impresioneze ? Poate că pe el însuși, judecător și jurat în același timp, și totodată victimă a execuției. Și, pentru a pune capac la toate acestea, Adam, presupusul făptuitor al păcatului originar, nici măcar nu a existat — lucru stânjenitor, necunoscut lui Paul, dar, probabil, cunoscut atotștiutorului Dumnezeu (și lui Isus ? — dacă se consideră că a fost Dumnezeu), fapt care subminează premiza întregii, complicatei și urâtei, teorii. Desigur, însă, că toată povestea cu Adam și Eva a fost doar *simbolică*, nu-i așa ? *Simbolică*? Deci, pentru a se impresiona pe sine însuși, Isus s-a lăsat torturat și executat ca pedeapsă substitutivă a unui păcat *simbolic* făcut de o persoană *inexistentă*! Așa după cum am afirmat, iresponsabilă și, în egală măsură, foarte dăunătoare.

Înainte de a lăsa deoparte Biblia, trebuie să atrag atenția asupra unui aspect, dezgustător în mod deosebit, al învățaturii sale etice. Creștinii arareori realizează faptul că o mare parte din considerația morală privitoare la celălalt, care este, în mod evident, promovată atât de Vechiul cât și de Noul Testament, a fost inițial concepută pentru a fi aplicată numai unui grup închis, strict delimitat. „Iubește-ți aproapele” nu însemna ceea ce credem noi. Însemna numai „Iubește-1 pe celălalt evreu”. Demonstrația în acest sens este extraordinar de bine făcută de către medicul și antropologul evoluționist american John Hartung. El a scris o remarcabilă lucrare despre evoluția și istoria biblică a moralității de grup, accentuând, de asemenea, și reversul acesteia, respectiv ostilitatea de grup.

IUBEȘTE-TI APROAPELE

Umorul negru al lui John Hartung se vede încă de la început¹⁶, când povestește despre inițiativa unui baptist din sudul Statelor Unite pentru ca locuitorii din Alabama să fie trecuți în rândul celor care

¹⁵ Vermes (2000).

¹⁶ Lucrarea lui Hartung a fost inițial publicată în *Skeptic* 3: 4, 1995 — <http://www.lrainc.com/swtaboo/tabooos/ltn01.html>.

merg în iad. După cum au relatat *New York Times* și *Newsday*, un număr estimativ de 1,86 de milioane folosesc o formulă de calcul secretă, conform căreia metodistii au mai multe șanse decât roma-no-catolicii de a fi mântuiți, în vreme ce, „practic, toți cei care nu aparțin de o comunitate bisericească sunt considerați printre cei pierduți”. Autosatisfacția ieșită din comun a unor astfel de per-loane se reflectă în diferitele situri dedicate „răpirii extatice”, ale căror autori cred în mod absolut că se vor afla în mod automat printre cei care vor „dispărea” în ceruri atunci va veni „sfârșitul timpului”. Iată un exemplu tipic, provenind de la autorul lui „Rapture Ready”, unul dintre cele mai odioase specimene de pioșenie ipocrită de acest gen: „Dacă va avea loc răpirea extatică, prin aceasta rezultând absenta mea, va fi necesar ca sfinții vizitatori să replice acest sit sau să-l sprijine financiar”.¹⁷ Interpretarea pe care o dă Hartung Bibliei sugerează că aceasta nu oferă creștinilor nici un motiv de automulțumire. Respectând tradiția Vechiului Testament, singura pe care o cunoștea, Isus își limitase grupul său închis de mântuiți în mod strict la evrei. Hartung ne arată că „Să nu ucizi” nu a fost niciodată menit să însemne ceea ce credem noi că înseamnă. Foarte strict, însemna că nu trebuie să ucizi evrei. La fel, toate poruncile care fac referire la „apropatele tău” un caracter exclusiv. „Vecin” se referă la apropiatul evreu. Moise Maimonide, foarte respectatul rabin și medic din secolul doisprezece, dezvăluie înțelesul complet al poruncii „Să nu ucizi” după cum urmează: „Dacă cineva ucide un singur israelit, acela încalcă o poruncă negativă, deoarece Scriptura spune „Să nu omori”. Dacă cineva omoară cu bună știință și în prezența martorilor, acela va fi condamnat la moarte cu sabia. Nu este nevoie să spun că, dacă cineva omoară un necredincios, acela nu va fi condamnat”. Nu mai este nevoie să spun! În același spirit Hartung citează Sanhedrinul (curtea supremă evreiască), care exonerează de vină pe cineva care, ipotetic, a omorât din greșeală un israelit încercând săucidă un animal sau un necredincios. Această mică șaradă morală ridică o problemă interesantă. Ce se întâmplă dacă respectivul aruncă cu o piatră într-un grup de nouă necredincioși și un israelit, și are ghinionul să-l omoare tocmai

¹⁷ S-ar putea să nu înțelegeți sensul expresiei „sfinți vizitatori” [text., *tribulation saints*]. Nu vă omorâți cu firea; aveți lucruri mai bune de făcut.

pe acesta? Dificilă chestiune! Răspunsul este însă pregătit: „Atunci, nevinovăția sa va reieși din faptul că majoritatea erau necredincioși.” Hartung folosește multe dintre citatele biblice cu referire la cucerirea de către Moise, Iosua și Judecători a țării promise, pe care le-am folosit și eu în acest capitol — având grijă să subliniez faptul că persoanele religioase nu mai gândesc astăzi în modul biblic. Pentru mine, acest lucru a demonstrat faptul că principiile noastre morale, indiferent că sunt religioase sau nu, provin dintr-o altă sursă; iar această altă sursă, indiferent care ar fi ea, stă la dispoziția noastră, a tuturor, indiferent de prezența religiei sau de lipsa ei. Hartung ne spune despre un teribil studiu realizat de un psiholog israelian, George Tamarin. Tamarin a prezentat la mai mult de o mie de elevi israelieni, cu vârste între opt și paisprezece ani, relatarea bătăliei de la Ieriho din cartea lui Iosua:

Iosua a spus poporului: Strigați, pentru că Dumnezeu v-a dat orașul. Iar orașul și tot ce se află în el trebuie să fie dat Domnului pentru a fi distrus... însă tot argintul și aurul, și vasele din bronz și fier, sunt sfinte înaintea Domnului, și trebuie să intre în visteria Domnului. Și au distrus complet tot ce era în oraș, bărbații și femeile, tinerii și bătrânii, boii, oile și măgarii, cu tăișul sabiei... Și au ars orașul în foc, și tot ce era în el; numai argintul și aurul, și vasele de bronz și fier le-au pus în visteria Casei Domnului.

Tamarin le-a pus copiilor o întrebare simplă: „Credeți că Iosua și israeliții au procedat corect, sau nu?”. Copiii trebuiau să aleagă între A (acord total), B (acord parțial), și C (dezacord total). Rezultatul a fost polarizat: 66 la sută și-au dat acordul total, 26 la sută dezacordul total, în timp ce destul de puțini, 8 la sută, s-au situat la mijloc cu un acord parțial. Iată trei răspunsuri tipice din grupa A:

După părerea mea, Iosua și Fiii lui Israel au acționat așa cum trebuie, și iată și motivele: Dumnezeu le promisese lor pământul și le dăduse permisiunea de a-l cuceri. Dacă nu s-ar fi comportat astfel, sau nu ar fi ucis pe toată lumea, atunci ar fi existat pericolul ca Fiii lui Israel să fie asimilați printre goyim.¹⁸

¹⁸ Deși, inițial, în context biblic, termenul evreiesc *goy* (pl., *-im*) face referire generică la neam, fiind folosit și relativ la evrei, cu timpul el a căpătat o conotație peiorativă cu referire la cei de altă credință decât cea iudaică. (*N. trad.*)

După părerea mea, Iosua a avut dreptate să facă ceea ce a făcut, un motiv fiind acela că Dumnezeu i-a poruncit să extermine poporul pentru ca triburile lui Israel să nu se mai poată asimila printre ei și să deprindă căile lor rele.

Iosua a procedat bine, deoarece oamenii care locuiau acolo erau de altă religie, iar atunci când Iosua i-a omorât a șters de pe fața pământului acea religie.

De fiecare dată, justificarea oferită masacrului comis de Iosua este religioasă. Chiar și cei din categoria C, care au optat pentru dezacordul total, au procedat, în unele cazuri, la fel, din diferite alte rațiuni religioase. De exemplu, o fată nu a fost de acord cu cucerirea orașului Ieriho de către Iosua deoarece, pentru a face acest lucru, a trebuit să intre în el:

Cred că este un lucru rău pentru că arabii sunt necurați și, dacă cineva intră într-un teritoriu necurat, va deveni și el necurat și, astfel, va avea parte de același blestem.

Alți doi, care de asemenea nu au fost de acord, au ales astfel pentru că Iosua a distrus totul, inclusiv animalele și proprietățile, în loc să le păstreze ca pradă pentru israeliți:

Eu cred că Iosua nu a procedat cum trebuie, pentru că ar fi trebuit să păstreze animalele pentru ei.

Eu cred că Iosua nu a procedat cum trebuie, pentru că ar fi putut lăsa proprietățile din Ieriho; dacă nu le-ar fi distrus, ele ar fi fost ale israeliților.

Înțeleptul Maimonide, adesea citat pentru erudiția lui, nu are nici un dubiu cu privire la poziția lui în această chestiune: „Distrugerea a șapte nații este o poruncă pozitivă, după cum se spune: *Să îi ucizi cu temeinicie*. Dacă cineva nu omoară atâția cât îi stă în putere, acela încalcă o poruncă negativă care spune: *Să nu lași în viață nimic care are suflare*”.

Spre deosebire de Maimonide, copiii din experimentul lui Tamarin erau suficient de tineri pentru a fi inocenți. Probabil că viziunile sălbatice cărora le-au dat expresie erau cele ale părinților lor, sau ale

grupului cultural în care fuseseră crescuți. Presupun că

este posibil ca și copiii palestinieni, crescuți în aceeași țară sfâșiată de război, ar avea păreri similare, dar în direcția opusă. Aceste considerații mă umplu de deznădejde. Ele par a ilustra imensa putere a religiei de a dezbină oamenii și de a întări dușmăniile istorice și vendete ereditare și, în mod special, a rezultatelor creșterii copiilor în mediul religios. Nu pot să nu remarc faptul că două dintre cele trei citate ale lui Tamarin, din grupul A, menționau relele asimilării, în vreme ce al treilea accentua importanța uciderii oamenilor pentru a le oblitera religia.

Pentru acest experiment Tamarin a avut și un alt grup, de control, fascinant. Un număr de 168 de copii israelieni a primit același text din cartea lui Iosua, având însă înlocuit numele lui Iosua cu „generalul Lin”, și cel de Israel cu „un regat chinez de acum 3 000 de ani”. Rezultatele experimentului au fost, de această, dată inverse. Numai 7 la sută au aprobat comportamentul generalului Lin, 75 la sută nefiind de acord cu el. Cu alte cuvinte, atunci când din ecuație a fost eliminată loialitatea față de iudaism, majoritatea copiilor a fost de acord cu judecățile morale pe care le împărtășesc cei mai mulți dintre oameni. Acțiunea lui Iosua a fost, de fapt, un genocid barbar. Însă, din perspectivă religioasă, totul arată altfel. Iar diferențierea începe de timpuriu în viață. Ceea ce a făcut deosebirea dintre condamnarea de către copii a genocidului și aprobarea lui, a fost religia.

În cea de a doua parte a lucrării, Hartung trece la Noul Testament. Pentru a oferi doar un scurt rezumat al tezei lui, Isus a fost adept al aceleiași morale de grup care era obișnuită în Vechiul Testament — cuplată cu ostilitatea față de cei din afara grupului. Isus a fost un evreu loial. Cel care a inventat ideea translării Dumnezeului evreiesc la *neamuri* a fost Paul. Hartung spune acest lucru mult mai brutal decât mine: „Isus s-ar fi răsucit în mormânt dacă ar fi aflat că Paul i-a dat planul porcilor”.

Hartung s-a distrat bine și cu Apocalipsa, care este, cu siguranță, una dintre cele mai bizare cărți ale Bibliei. Se presupune că a fost scrisă de Sf. Ioan și, după cum arată *Ken's Guide to the Bible*, dacă epistolele sale pot fi considerate ca fiind scrise de un Ioan care a „fumat iarbă”, Apocalipsa este scrisă de un Ioan care a luat LSD.¹⁹ Hartung atrage atenția asupra a două versete din Apocalipsa, în

¹⁹Smith(1995).

care numărul celor „însemnați*” (ceea ce anumite secte, precum Martorii lui Iehova, interpretează ca însemnând „mântuiți”) este limitat la 144 000. Opinia lui Hartung este aceea că toți aceștia trebuie să fi fost evrei: 12 000 din cele 12 triburi ale lui Israel. Ken Smith merge și mai departe, evidențiind faptul că cei 144 000 de aleși nu „s-au pângărit cu femeii”, ceea ce, probabil, înseamnă că nici unul dintre ei nu poate *fi* femeie. Exact ceea ce era de așteptat.

Distractiva lucrare a lui Hartung conține mai multe lucruri interesante. O recomand încă o dată, și o rezum printr-un citat:

Biblia reprezintă un proiect de moralitate de grup, completată cu instrucțiuni pentru genocid, înrobirea grupurilor exterioare și dominație mondială. Biblia nu este, însă, nocivă în virtutea obiectivelor ei și nici chiar a glorificării crimei, cruzimii și violului. Multe lucrări antice fac același lucru — de exemplu, Iliada, saga islandeză, povestirile vechilor sirieni și inscripțiile mayașe. Nimeni nu afirmă, totuși, că Iliada reprezintă fundamentul moralității. Aici este problema. Biblia se vinde și se cumpără ca ghid pentru modul în care trebuie să-și trăiască oamenii viața. Și este, de departe, cel mai mare bestseller al tuturor timpurilor.

Și, ca să nu credeți că exclusivismul iudaismului tradițional este unic printre religii, iată încrezătoarea versificație a unui imn de Isaac Watts (1674-1748):

Doamne, datorez doar Harului Tău, Și
nu-ntâmplării precum alții, C-am fost
născut în rasa creștinească Și nu păgân
sau vre-un evreu.

Ceea ce mă nedumerește la aceste versuri nu este exclusivismul lor *per se*, ci logica lor. De vreme ce mulți alții au fost născuți în alte religii decât cea creștină, cum hotărăște Dumnezeu care popor trebuie să primească o asemenea favoare la naștere ? De ce l-a preferat pe Isaac Watts și pe aceia pe care el i-a avut în vedere atunci când a cântat acest imn ? Și, înainte de a fi fost conceput Isaac Watts, care a fost natura entității preferate ? Aceste ape sunt adânci, dar poate nu și pentru o minte orientată spre teologie. Imnul lui Isaac Watts amintește de cele trei rugăciuni zilnice pe care evreii ortodocși și conservatori (dar nu și cei reformați) sunt învățați să le recite:

„Binecuvântat ești Tu pentru că nu m-ai făcut goy". „Binecuvântat ești Tu pentru că nu m-ai făcut femeie." „Binecuvântat ești Tu pentru că nu m-ai făcut rob."

Fără nici o îndoială că religia reprezintă o forță divizoare, aceasta fiind una dintre principalele acuzații la adresa ei. Se spune, pe bună dreptate, că războaiele și conflictele între grupuri religioase sau secte, sunt, adesea, bazate pe neînțelegeri teologice. Atunci când în Ulster un protestant paramilitar ucide un catolic, el nu își șoptește sieși „Omoară-l pe nenorocitul de transsubstanțialist, mariolatru și arzător de tămâie!" Mai curând el va răzbuna moar-

tea unui alt protestant, omorât de un alt catolic, probabil în decursul unei vendete care continuă de generații. Religia nu este decât o *etichetă* pentru dușmănia și răzbunarea dintre grupuri, nu mai rea decât alte astfel de etichete, cum ar fi culoarea pielii, limba, sau echipa de fotbal favorită, atâta doar că ea este mai ușor accesibilă atunci când celelalte nu sunt.

Sigur că tulburările din Irlanda de Nord sunt politice. De fapt, acolo au loc represiuni economice și politice, ale unui grup și ale celuilalt, încă de secole. Este adevărat că există resentimente și nedreptăți care au prea puțin de-a face cu religia — atâta doar că, și acesta este un lucru important și trecut adesea cu vederea, fără religie nu ar fi existat etichete care să hotărască cine trebuie reprimat și cine răzbunat. Problema adevărată a Irlandei este aceea că etichetele au fost moștenite de-a lungul a multe generații. De catolici, ai căror părinți, bunici și străbunici au mers la școli catolice, și-au trimis copiii la aceleași școli. De protestanți, ai căror părinți, bunici și străbunici au mers la școli protestante, și-au trimis copiii la aceleași școli. Două grupări de oameni care au aceeași culoare a pielii, vorbesc aceeași limbă, se bucură de aceleași lucruri, dar, după cât de adâncă este scindarea lor istorică, ar putea ține, la fel de bine, de două specii diferite. Însă, fără religie și fără o educație segregată pe rațiuni religioase, diviziunea, pur și simplu, nu ar fi existat. Din Kosovo în Palestina, din Irak în Sudan, din Ulster în subcontinutul indian, priviți cu luare aminte la fiecare regiune de pe glob și veți găsi dușmănie încăpățânată și violență între grupuri rivale. Deși nu vă pot garanta că veți descoperi religiile ca etichete proeminente, există, totuși, șanse reale.

În India, în perioada partiției, au fost masacrate mai mult de un milion de persoane în încăierările care au avut loc între hinduși și

musulmani (plus alte cincisprezece milioane dislocate din locurile lor de baștină). În afara celor religioase, alte etichete care să fie aplicate celor care trebuiau uciși nu au existat. Recent, atunci când a scris articolul intitulat „Religia, ca întotdeauna, este otrava din sângele Indiei", Salman Rushdie a fost îndemnat de o recrudescență a masacrelor în India.²⁰ Iată paragraful său de încheiere:

Ce este de respectat la toate acestea, sau la toate acele crime care sunt comise aproape zilnic în lume în numele de temut al religiei ? Cât de bine, și cu ce rezultate fatale, ridică religia totemuri, și cât de dornici suntem să ucidem pentru ele! Și, după ce am făcut-o de destule ori, sentimentul de inutilitate care rezultă din aceasta face ca totul să fie mai ușor atunci când o luăm de la capăt. Astfel că problema Indiei se dovedește a fi problema lumii întregi. Ceea ce s-a petrecut în India s-a petrecut în numele lui Dumnezeu. Numele problemei este Dumnezeu.

Nu neg faptul că puternicele înclinații ale omenirii către loialitatea de grup precum și ostilitatea față de cei din afara grupului nu ar exista și în absența religiei. Fanii echipelor de fotbal adverse reprezintă un astfel de fenomen. Chiar și suporterii echipelor de fotbal se aliniază, câteodată, de-a lungul unor demarcații religioase, așa cum se întâmplă cu echipele Glasgow Rangers și Glasgow Celtic. Limbile, cum este cazul Belgiei, rasele și triburile, în mod special în Africa, pot constitui exemple importante de diviziune. Însă religia amplifică și exacerbează efectele negative în cel puțin trei-moduri:

- Etichetarea copiilor. Copiii sunt descriși ca fiind „copii catolici", sau „copii protestanți" etc, încă de la o vârstă fragedă, oricum mult prea devreme pentru ca ei să fi putut hotărî singuri în privința convingerii lor religioase (voi reveni la tema abuzului de acest tip în capitolul nouă).
- Școli separate. Tot de la o vârstă fragedă, copiii sunt educați împreună cu membrii grupului religios, separat de copiii ale căror familii aderă la o altă religie. Nu este exagerată afirmația

²⁰ *Guardian*, 12 March 2002: <http://books.guardian.co.uk/departments/politics/philosophyandsociety/story/0,,664342,oo.html>.

că, în Irlanda de Nord, tulburările vor dispărea în cadrul unei singure generații, dacă se va aboli segregarea școlară.

- Tabuuri împotriva „căsătoriei în afară”. Acest lucru perpetuează confruntările ereditare și vendetele prin faptul că împiedică amestecarea grupurilor rivale. Intermariajul, dacă ar fi permis, ar conduce în mod natural la stingerea dușmăniilor.

Satul Glenarm, din Irlanda de Nord, este reședința contilor de Antrim. La un moment dat în istoria recentă, contele de atunci a făcut ceva de negândit: s-a căsătorit cu o catolică. Imediat, în toate casele din Glenarm, au fost trase obloanele în semn de doliu. O astfel de oroare față de „căsătoria în afară” este, de asemenea, răspândită și printre evreii religioși. Câțiva dintre copiii israelieni citați mai înainte au menționat groaznicele pericole ale „asimilării” ca argument al susținerii lui Iosua în bătălia de la Ierihon. Atunci când persoanele de religii diferite se căsătoresc, acest lucru este grijuliu descris, de către ambele părți, ca fiind o „căsătorie mixtă”, și adesea au loc lungi dispute cu privire la partea în care să fie crescuți copiii. Pe când eram un copil încă, și mai țineam făclia pâlpâitoare a Bisericii Anglicane, îmi amintesc de faptul că am fost nedumerit când am aflat de regula după care, atunci când un romano-catolic se căsătorește cu un anglican, copiii vor fi întotdeauna crescuți drept catolici. De ce preotul fiecărei denominațiuni insista asupra acestei condiții am putut înțelege imediat. Ceea ce nu am putut însă înțelege, și nu pot nici acum, a fost asimetria. De ce preotul anglican nu răspundea cu regula echivalenței? Doar pentru că este mai bine educat, presupun. Fostul meu capelan și „padre” de la Betjeman era, pur și simplu, o persoană prea cumsecade.

Sociologii au făcut anchete statistice privind homogamia religioasă (căsătoria în aceeași religie) și heterogamia (căsătoria cu cineva de religie diferită). Norval D. Glenn, de la Universitatea din Texas, a adunat un număr de astfel de studii până în 1978 și le-a analizat laolaltă.²¹ El a ajuns la concluzia că în rândurile creștinilor există o tendință semnificativă către homogamia religioasă (protestanții se căsătoresc cu protestanți iar catolicii cu catolici, acest lucru

²¹ N. D. Glenn „Interreligious marriage in the USA: Patterns and recent trends, *Journal of Marriage and the Family* 44: 3, 1982, 555-66.

mergând dincolo de efectul vecinătății), însă, la evrei, acest lucru se manifestă în mod deosebit. Dintr-un total de 6 021 respondenți căsătoriți, 140 s-au identificat ca evrei, iar dintre aceștia 85,7 la sută s-au căsătorit cu evrei. Acest procent este mult mai mare decât cel așteptat în ceea ce privește căsătoriile homogame. Desigur, nu reprezintă o noutate pentru nimeni. Evreii practicanți sunt temeinic sfătuiți împotriva „căsătoriei în afară”, iar acest tabu reiese din glumele evreiești despre mamele care își avertizează băieții în privința blondelor shiksas care așteaptă să-i prindă în mreje. Iată trei declarații tipice în acest sens, venite din partea unor rabini americani:

- „Refuz să officiez căsătorii interreligioase.”
- „Officiez atunci când cuplurile își declară intenția de a-și crește copiii ca evrei.”
- „Officiez doar în cazul în care cuplurile consimt la consiliere premaritală.”

Rabinii care sunt de acord să officieze împreună cu un preot creștin sunt rari și foarte căutați.

Chiar dacă religia nu a făcut prin ea însăși nici un alt rău, divizarea nemotivată și voită, susținerea cultivată a tendinței naturale a omului de a favoriza relațiile în interiorul grupului și a respinge pe cele din afară, ar fi îndeajuns pentru a o defini ca putere semnificativă a răului în lume.

ZEITGEIST-UL MORAL

Acest capitol începe prin a arăta că noi nu ne bazăm principiile morale pe cărțile sfinte — chiar și aceia dintre noi care sunt religioși — indiferent de credința pe care am putea-o avea. Atunci, cum hotărâm ce este bine și ce este greșit? Indiferent cum răspundem acestei întrebări, există un consens cu privire la ceea ce considerăm de fapt a fi bine și rău — consens care prevalează într-un mod surprinzător. Acest consens nu are nici o legătură evidentă cu religia. Totuși, el se extinde asupra majorității persoanelor religioase, indiferent dacă acestea *consideră*, sau nu, că principiile lor morale provin din scriptură. Cu excepții notabile, precum talibanii afgani și echivalentul lor creștin din America, multe persoane aderă la același consens larg, liberal, de principii etice. Majoritatea dintre noi

nu provoacă suferințe inutile; credem în libertatea cuvântului și o respectăm chiar dacă nu suntem de acord cu ceea ce se spune; ne plătim impozitele; nu înșelăm, nu ucidem, nu comitem incest, nu facem altora lucruri pe care nu am vrea ca aceștia să ni le facă nouă. Unele dintre aceste bune principii pot fi găsite în cărțile sfinte; însă, îngropate alături, zac multe altele pe care nici o persoană decentă nu și-ar dori să le urmeze, iar cărțile sfinte nu furnizează nici un fel de reguli pentru a distinge între principiile demne de urmat și principiile rele.

O modalitate de a ne exprima etica consensuală ar fi „Noile Zece Porunci”. Diferite persoane și instituții au încercat acest lucru. Semnificativ este că rezultatele sunt relativ asemănătoare între ele, producând ceva caracteristic timpului în care respectivii se întâmplă să trăiască. Iată un set de zece noi porunci actuale, pe care le-am găsit întâmplător pe un website ateist.²²

- Nu face altora ceea ce nu vrei să-ți facă ei ție.
- În orice faci, străduiește-te să nu provoci rău.
- Nu trece cu vederea răul și nu te reține de la a face dreptate, ci fii întotdeauna gata să ierți greșeala recunoscută și regretată în mod sincer.
- Trăiește viața cu bucurie și uimire.
- Caută întotdeauna să înveți ceva nou.
- Probează toate lucrurile; verifică întotdeauna ideile cu faptele și fi gata să renunți chiar și la cea mai de preț credință dacă toate acestea nu sunt în conformitate cu ele.
- Nu încerca niciodată să cenzurezi disputa sau să te izolezi de ea; întotdeauna respectă dreptul celorlalți de a nu fi de acord cu tine.
- Formează-ți păreri independente bazate pe propriul tău raționament și pe propria experiență; nu te lăsa condus orbește de alții.
- Îndoiește-te de toate.

²² <http://www.ebonmusings.org/atheism/new10c.html>.

Aceasta mică colecție nu reprezintă munca vreunui mare înțelept, profet sau etician profesionist. Nu este vorba decât de o persoană oarecare de pe internet, care încearcă să rezume principiile actuale pentru o viață bună prin comparație cu Cele Zece porunci biblice. Aceasta nu a fost decât prima listă pe care am găsit-o când am introdus într-un motor de căutare „Noile zece porunci", și în mod intenționat nici nu am căutat mai departe. Ideea este că aceasta reprezintă genul de listă pe care orice persoană obișnuită și decentă de astăzi, ar face-o. Nu toată lumea va întocmi exact aceeași listă. Filosoful John Rawls, de exemplu, ar putea include ceva de felul: „întotdeauna alcătuiește-ți regulile ca și când nu ai ști dacă vei fi în fruntea sau la coada listei". Un exemplu practic al principiului lui Rawls îl reprezintă un sistem folosit de către populația inuită pentru împărțirea hranei: persoana care taie carnea primește ultima bucată.

În varianta mea îmbunătățită a Celor Zece Porunci, le păstrez pe cele de mai sus și mai adaug câteva:

- Bucură-te de viața ta sexuală atâta timp cât ea nu aduce daune nimănui și lasă-i și pe alții să se bucure de a lor în intimitate, indiferent de înclinațiile lor, care nu te privesc pe tine.
- Nu face deosebiri și nu oprima în funcție de sex, rasă, sau, în măsura în care acest lucru este posibil, de specie.
- Nu îți îndoctrina copiii. învață-i cum să gândească singuri, cum să evalueze ceea ce este evident și cum să te contrazică.
- Dă viitorului valoare pe o scară a timpului mai lungă decât a ta proprie.

Ignorați micile deosebiri de prioritate. Ideea este că noi toți, la o scară mare, am progresat din vremurile biblice. Sclavia, care era normală în Biblie și de-a lungul celei mai mari părți a istoriei, a fost abolită în țările civilizate în secolul 19, acum toate națiunile civilizate acceptă ceea ce era refuzat cu vehemență până în anii 1920, anume ca votul femeii să fie egal cu cel al bărbatului, la alegeri sau într-un juriu. În societățile luminate actuale, categorii care, în mod evident, nu include, de exemplu, Arabia Saudita, femeile nu mai sunt considerate proprietate, ca în vremurile biblice. Orice sistem juridic modern l-ar fi condamnat pe Avraam pentru abuz împotriva copilului. Iar dacă și-ar fi dus la îndeplinire planul de a-l sacrifica

pe Isaac atunci l-am fi condamnat pentru crimă cu premeditare. Totuși, conform cu obiceiurile timpului său, conduita lui a fost întru totul de admirat, deoarece a ascultat porunca lui Dumnezeu. Religioși sau nu, noi toți ne-am schimbat în mod substanțial atitudinea în privința a ceea ce este corect și ceea ce este greșit. Ce anume constituie natura acestei schimbări și ce o determină ?

În orice societate se manifestă un consens oarecum misterios, care se schimbă de-a lungul deceniilor și pentru care nu este pretențioasă folosirea termenului împrumutat din germană *Zeitgeist* (spiritul timpului). Am afirmat că votul femeilor este acum universal în democrațiile lumii, însă, în realitate, această reformă a avut loc la o dată uimitor de recentă. Iată câteva date la care femeile au primit drept de vot:

Noua Zeelandă	1893
Australia	1902
Finlanda	1906
Norvegia	1913
Statele Unite	1920
Marea Britanie	1928
Franța	1945
Belgia	1946
Elveția	1971
Kuweit	2006

Răspândirea acestor date pe durata secolului 20 arată mișcarea *Zeitgeist-ului*. O altă problemă este atitudinea față de rasă. La începutul secolului 20 aproape oricine din Marea Britanie și din multe alte țări, ar fi fost considerat, după standardele actuale, drept rasist. Multe persoane albe considerau că persoanele de culoare, în categoria cărora ar fi înglobat atât africani cât și grupuri fără nicio legătură din India, Australia și Melanezia, erau inferioare albilor în aproape toate privințele, cu excepția favorabilă a simțului ritmului. Eroul echivalent al lui James Bond în anii 1920 era veselul și mondenul Bulldog Drummond. Într-unui dintre romane, *The Black Gang*, Drummond se referă la „evrei, străini, și alți nespălați”. În scena culminantă a romanului *The Female of the Species*, Drummond este deghizat în personajul Pedro, servitorul de culoare al unui mare răufăcător. Pentru momentul dezvoltării identității lui Pedro

ca fiind însuși Drummond, atât către cititor cât și către răufăcător, el ar fi putut spune: „Crezi că eu sunt Pedro, dar de fapt sunt de fapt marele tău dușman, Drummond, înnegrit”. Dar, el alege cuvintele următoare: „Nu toate bărbile sunt false, însă orice negru pute”... „Drăguță, barba asta nu e falsă și nici negru' asta nu pute. Așa că, bag seamă, undeva, ceva e-neregulă”. Am citit cartea în anii 1950, la trei decenii după ce a fost scrisă, și încă era posibil pentru un băiat ca mine să se înfioreze la desfășurarea acțiunii, și să nu bage de seamă rasismul. Astăzi, așa ceva ar fi de neconceput.

După standardele timpului său, Thomas Henry Huxley a fost un liberal luminat și progresist. Însă timpurile lui nu erau ale noastre, așa că, în 1871 el a scris cele ce urmează:

Nici un bărbat rațional, cunoscător al realității, nu poate crede că un negru obișnuit poate fi egal, și cu atât mai puțin superior, unui bărbat alb. Și, chiar dacă așa ceva ar fi adevărat, este pur și simplu de necrezut că atunci când toate dizabilitățile lui ar fi înlăturate, iar fâlcoasa noastră rudă ar beneficia de șanse egale, fără a se bucura de vreun privilegiu sau de vreo autoritate superioară, el va fi capabil să concureze cu succes cu rivalul sau cu creier mai mare și maxilar mai mic, într-o întrecere care să necesite gândire și nu mestecat. Cel mai înalt loc în ierarhia civilizației, cu siguranță, nu va fi la îndemâna verilor noștri întunecați la culoare.²³

Este un lucru comun faptul ca istoricii de valoare nu judecă declarațiile din trecut după standardele timpului în care trăiesc ei. Abraham Lincoln, ca și Huxley era un progresist, și, cu toate acestea, părerile sale în probleme rasiale par retrograde și rasiste față de ale noastre. Iată-1 într-o dezbateră din 1858 cu Steven A. Douglas:

Pot spune, deci, că nu sunt și nici nu am fost vreodată în favoarea dobândirii în niciun fel a egalității sociale și politice a raselor albă și neagră. Nu sunt și nici nu am fost vreodată în favoarea transformării negrilor în votanți și jurați, nici pentru ca ei să dețină funcții, sau să se căsătorească cu persoane albe; și pot spune, în plus, că există între rasele albă și neagră o diferență fizică, care, cred că va împiedica întotdeauna cele doua rase să

²³ Huxley (1871).

trăiască laolaltă în condiții de egalitate socială și politică. Și, cu toate că nu pot trăi în felul acesta, de vreme ce stau împreună, ar trebui să existe o poziție superioară și una inferioară, iar eu, la fel ca orice alt bărbat, sunt pentru desemnarea poziției superioare a rasei albe.²⁴

Dacă Huxley și Lincoln s-ar fi născut și ar fi fost educați în vremurile noastre, ar fi fost printre primii care să se crispeze împreună cu noi, toți ceilalți, față de sentimentele lor victoriene și tonul onc-tuos. Eu îi citez numai pentru a ilustra modul în care *Zeitgeist-ul* avansează. Dacă până și Huxley, una dintre marile minți liberale ale veacului său, și chiar Lincoln, care i-a eliberat pe sclavi, pot spune astfel de lucruri, gândiți-vă numai la ceea ce trebuie să fi fost în capul victorianului *mediu*. Mergând înapoi în secolul 17, este binecunoscut faptul că Washington, Jefferson și alți bărbați ai Secolului Luminilor au deținut sclavi. *Zeitgeist-ul* merge însă mai departe, astfel încât este inevitabil ca, uneori, să-l considerăm ca venind de la sine și să uităm că schimbarea este un fenomen real și de sine stătător.

Există numeroase alte exemple. Atunci când marinarii au debarcat pentru prima oară în insulele Mauritius și au văzut blândește păsări Dodo nu le-a trecut prin cap nimic altceva decât să le omoare cu bâtele. Nici măcar nu au intenționat să le mănânce, nefiind apreciate ca gustoase. Probabil că a izbi niște păsări lipsite de apărare, blânde și nezburătoare cu bâta în cap le dădea doar ceva de făcut. Astăzi, un astfel de comportament ar fi de neconceput iar dispariția unui echivalent modern al păsării Dodo, chiar și accidental, ca să nu mai vorbim ucise intenționat de către om, este privită ca o tragedie.

O astfel de tragedie, după standardele climatului cultural actual, a reprezentat-o extincția lupului tasmanian, *Thylacinus*. Aceste creaturi reprezentative care sunt acum deplânse au avut pusă o răscumpărare pe capul lor până în anul 1909. În romanele victoriene despre Africa, „elefantul”, „leul” și „antilopa” (atenție la singular) sunt vânați, și în consecință ceea ce îi faci vânatului fără nicio ezitare este să-l împuști. Nu pentru hrană. Nu pentru autoapărare. Pentru

²⁴ <http://www.classic-literature.co.uk/american-authors/19th-century/abraham-lincoln/the-writings-of-abraham-lincoln-04/>.

„sport". Însă astăzi *Zeitgeist-ul* s-a schimbat. „Sportivi", bogați și sedentari încă mai împușcă animale sălbatice africane de la adăpostul unui Land Rover luându-le acasă capetele împăiate. Însă pentru aceasta ei trebuie să plătească scump și sunt în mare măsură disprețuiți pentru ceea ce fac. Conservarea naturii și conservarea mediului au devenit valori acceptate cu același statut moral care altă dată era acordat respectării Sabatului și respingerii chipurilor cioplite.

Săltăreții ani șazeci sunt legendari pentru modernismul lor liberal, însă la începutul aceluia deceniu, avocatul acuzării din procesul pentru obscenitate privitor la romanul *Lady Chatterley's Lover* a putut totuși să întrebe juriul: „Ați fi de acord ca tinerii voștri fii și tinerele voastre fiice — deoarece fetele pot citi la fel de bine ca și băieții (Puteți crede ca a spus așa ceva ?) — să citească această carte ? Este o carte pe care ați accepta-o în casa dumneavoastră?" Este o carte pe care v-ați dori să o citească soția sau servitorii dumneavoastră? Această ultimă întrebare retorică reprezintă o ilustrare particulară extraordinară a vitezei cu care se schimbă *Zeitgeist-ul*.

Invazia americană din Irak este larg condamnată din cauza victimelor în rândul civililor, și cu toate acestea cifrele sunt incomparabil mai mici decât cele din cel de-al Doilea Război Mondial. Acest lucru pare a indica un standard în permanentă schimbare cu privire la ceea ce este acceptabil din punct de vedere moral. Donald Rumsfeld care astăzi ne pare atât de odios și lipsit de sensibilitate, ar fi dat impresia unui liberal cu inima frântă dacă ar fi făcut aceleași afirmații în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Ceva s-a schimbat în deceniile care au urmat. S-a schimbat ceva în noi toți, iar această schimbare nu are nicio legătură cu religia. Dacă se întâmplă ceva, este în ciuda religiei și nu datorită ei.

Schimbarea se manifesta într-o direcție recunoscută pe care mulți dintre noi ar aprecia-o ca fiind o îmbunătățire. Chiar și Adolf Hitler, considerat peste tot ca ducând răul într-un teritoriu necunoscut nu ar fi rezistat în timpul lui Caligula sau a lui Gînghis Han. Fără nicio îndoială că Hitler a ucis mai mulți oameni decât Gînghis, însă el a avut la dispoziție tehnologia secolului 20. Oare Hitler a găsit satisfacție, așa cum se spune despre Gînghis, în a-și privi victimele „scăldate în lacrimi. Apreciem nivelul de răutate al lui Hitler după standardele actuale, iar *Zeitgeist-ul* moral a evoluat din vremea lui Caligula, la fel ca și tehnologia. Hitler pare excepțional de rău numai în funcție de standardele ceva mai blânde al vremii noastre.

De-a lungul vieții am auzit foarte mulți oameni folosind porecle și stereotipuri naționale: broscari, macaronari, nemțâlăi, jidani, cioare, gălbejiți, tuciurii. Nu pretind că aceste cuvinte au dispărut, însă în cercurile educate ele sunt disprețuite. Termenul de „negru” chiar dacă nu are intenția de a insulta, poate fi folosit pentru datarea unui fragment de proză engleză. Prejudecățile într-adevăr dezvăluie data când a fost scris ceva. La vremea sa un respectat teolog de la Cambridge, A.C. Bouquet a putut să-și înceapă capitolul despre islam din lucrarea sa *Comparative Religion* cu aceste cuvinte: „Semitul nu este un monoteist natural așa cum se presupunea pe la mijlocul secolului 19. El este un animist.” Obsesia rasei, ca opusă culturii, și folosirea singularului („semitul” ... este un animist) pentru reducerea pluralității unui întreg popor la un singur tip nu sunt șocante conform niciunor standarde. Ele indică însă schimbarea *Zeitgeist-ului*. Niciun profesor de teologie de la Cambridge și nimeni altcineva nu ar mai folosi astăzi acești termeni. Aceste indicii subtile ale schimbării obiceiurilor ne spun că Bouquet scria nu mai târziu de mijlocul secolului 20. De fapt, în anul 1941.

Să mergem înapoi alte patru decenii, și schimbarea standardelor devine evidentă. Am citat *New Republic* a lui H. G. Wells într-o carte precedentă, și voi face același lucru din nou, deoarece ea reprezintă o izbitoare ilustrare a ceea ce vreau să demonstrez:

Și cum va trata Noua Republică rasele inferioare ? Cum va proceda ea cu negrii ?... cu omul galben ?... cu evreul ?... cu acele roiuri de oameni negri, și bruni, și alb-murdari, și galbeni, care nu se potrivesc cu noul sistem de eficiență ? Ei bine, lumea este lume și nu o instituție caritabilă, și consider că aceștia trebuie să se ducă... Iar sistemul etic al bărbaților Noii Republici, sistemul etic care va domina statul mondial, va fi alcătuit astfel încât să privilegieze în primul rând procrearea a ceea ce este de calitate, eficient, și frumos în omenire — trupuri frumoase și puternice, minți limpezi și puternice... Metoda pe care a urmat-o natura pentru a alcătui lumea, prin care slăbiciunea a fost împiedicată să propage slăbiciune... este moartea... Bărbații Noii Republici... vor deține un ideal care va face uciderea meritorie.

Acestea au fost scrise în 1902, Wells fiind apreciat la vremea lui drept un progresist. În 1902, astfel de gânduri, deși nu acceptate

larg, ar fi fost un bun subiect de discuție la un dîneu. Cititorii moderni, dimpotrivă, se crispează îngroziți atunci când văd astfel de cuvinte. Noi trebuie să înțelegem faptul că Hitler, pe cât a fost de odios, așa după cum ne pare nouă astăzi, nu se situa prea mult în afara *Zeitgeist-ului* vremii sale. Iată cât de repede se schimbă *Zeitgeist-ul* — deplasându-se în paralel, pe un front larg, de-a lungul întregii lumi educate.

De unde provin aceste schimbări concertate și constante în conștiința noastră socială ? Nu este de datoria mea să dau un răs-puns. Pentru ceea ce mă interesează este suficient faptul că ele, cu siguranță, nu provin din religie. Dacă sunt nevoit să propun o teorie, aș aborda-o de-a lungul următoarelor traiectorii. Trebuie să explicăm de ce schimbarea *Zeitgeist-ului* moral este sincronizată la un număr atât de mare de oameni, și mai trebuie să-i explicăm orientarea relativ constantă.

Pentru început, cum se sincronizează la atât de multe persoane ? Ea se răspândește de la o minte la alta prin conversații în localuri publice și la dînee, prin cărți și recenzii, prin ziare și emisiuni, și, astăzi, prin intermediul internetului. Schimbările în climatul moral Sunt semnalate în editoriale, în emisiuni la radio, în discursuri politice, în textele comicilor și în scenariile telenovelelor, în legile votate în parlamente și în interpretările pe care le dau judecătorii acestora. O modalitate de a descrie toate acestea ar fi în termenii modificării frecvențelor genelor culturale din bagajul genetic cultural, însă nu voi urma această pistă.

Unii dintre noi trenează în urma valului de schimbare a *meitgeist-ului* moral, în vreme ce alții ne aflăm puțin înaintea lui. Însă Bei mai mulți dintre noi, cei din secolul douăzeci și unu, ne aflăm adunați împreună și cu mult înaintea omologilor noștri din Evul Mediu, sau din vremea lui Avraam, sau chiar față de recentii ani 1920. Valul continuă să se deplaseze și chiar și un avangardist dintr-un secol anterior (T. D. Huxley este un exemplu evident) se va afla cu mult în urma codașilor unui secol mai târziu. Desigur că (înaintea nu este reprezentată de o pantă lină, ci de un zig-zag șerpuitor. Există reculuri temporare, precum cel pe care îl suferă Statele Unite din pricina guvernării de la începutul anilor 2000. Pe termen lung însă, tendința către progres este negreșită și va continua.

Ce îi determină orientarea consecventă ? Nu trebuie să trecem cu vederea rolul jucat de către lideri individuali, care, în avans față

de vremea lor, se ridică și ne determină să mergem alături de ei. În America, idealurile egalității rasiale au fost susținute de către lideri politici de calibrul lui Martin Luther King, ca și artiști, sportivi și alte figuri publice și modele demne de urmat precum Paul Robeson, Sidney Poitier, Jesse Owens și Jackie Robinson. Emanciparea sclavilor și cea a femeilor datorează mult liderilor carismatici. Unii dintre aceștia au fost religioși, iar alții nu. Unii dintre cei religioși au făcut respectivele fapte bune pentru că erau credincioși. În alte ocazii, credința a fost doar incidentală. Deși Martin Luther King a fost creștin, el și-a extras filosofia sa de nesupunere civilă nonvio-lentă direct de la Gandhi, care nu era.

Apoi, mai există educație avansată și, în mod deosebit, o înțelegere crescândă a faptului că fiecare dintre noi împărtășește propria umanitate cu membrii altor rase sau ai celuilalt sex — ambele, idei profund nebiblice care provin din biologie, în mod special din evoluție. Un motiv pentru care negrii și femeile, iar în Germania nazistă evreii și țigani, au suferit un tratament rău, este acela că nu au fost percepuți ca fiind pe deplin umani. Filosoful Peter Singer, în *Animal Liberation*, se dovedește a fi cel mai elocvent susținător al opiniei conform căreia trebuie să trebem la o stare post-specie, în care tratamentul uman să fie conferit tuturor speciilor care posedă capacitatea cerebrală de a-l aprecia. Poate că acest lucru dezvăluie direcția în care se va deplasa *Zeitgeist-ul* în secolele care urmează. Acest lucru ar reprezenta o extrapolare naturală a reformelor de început, cum ar fi abolirea sclaviei și emanciparea femeii.

Dacă aș explica mai departe cauza care face *Zeitgeist-ul* să se deplaseze în modul în care o face, larg și concertat, mi-aș depăși nivelul de psiholog și sociolog amator. Pentru ceea ce doresc eu, este suficientă observația că, în mod obiectiv, el se deplasează, iar acest lucru nu este antrenat de religie — și cu certitudine că nu de scriptură. Probabil că nu este vorba despre o singură forță, precum gravitația, ci de un concurs complex de forțe disparate, precum cel care susține legea lui Moore cu referire la creșterea exponențială a puterii calculatoarelor. Indiferent care ar fi cauza, manifestarea fenomenului de progresie a *Zeitgeist-ului* este mai mult decât suficientă pentru a șubrezi opinia conform căreia avem nevoie de Dumnezeu pentru a fi buni, sau pentru a putea decide ce anume este bun.

HITLER ȘI STALIN NU AU FOST ATEI ?

Zeitgeist-ul se poate deplasa, și o poate face într-o direcție generală progresivă, dar, așa după cum am spus, mișcarea este sinuoasă și nu lină, cunoscând și unele întoarceri alarmante. întoarceri ieșite din comun, profunde și teribile, ocazionate de dictatori ai secolului douăzeci. Un lucru important este acela de a separa intențiile diabolice ale unor oameni precum Hitler și Stalin, de puterea imensă pe care au exercitat-o. Am notat deja faptul că ideile și intențiile lui Hitler nu au fost evident mai diabolice decât cele ale lui Caligula — sau ale unor sultani otomani, ale căror fapte sunt descrise în cartea lui Noel Barber, *Lords of the Golden Horn*. Hitler a avut la dispoziție armele secolului douăzeci, precum și tehnologia comunicațiilor. Fără nici o îndoială că Hitler și Stalin au fost, după orice standarde, persoane spectaculos diabolice.

„Hitler și Stalin au fost ateii. Ce aveți de spus despre acest lucru?” Această întrebare vine după aproape fiecare lectură publică pe 'subiectul religiei, și în cele mai multe dintre interviurile de la radio. Ea este pusă într-un mod provocator, lansând cu indignare două presupozii: (1) nu numai că Hitler și Stalin erau ateii, ci (2) au comis ororile pe care le-au comis *deoarece* au fost ateii. Prima presupunere este valabilă în ceea ce îl privește pe Stalin și îndoielnică în privința lui Hitler. Dar ea este oricum irelevantă, pentru că cea de a doua presupozie este falsă. Cu siguranță ea este ilogică dacă este considerată ca provenind din prima. Chiar dacă am accepta faptul că Hitler și Stalin aveau în comun ateismul, ei aveau și mustață, la fel ca Saddam Hussein. Și ce dacă ? întrebarea care ne interesează nu este aceea dacă indivizii răi, sau buni, au fost ateii sau credincioși. Nu ne ocupăm cu numărarea și clasificarea celor răi. Faptul că pe cataramele naziștilor scria „Gott mit uns” [Dumnezeu este cu noi] nu dovedește nimic — cel puțin nu fără o discuție amplă. Ceea ce este important nu e ateismul lui Hitler și Stalin, ci dacă ateismul *influențează* în mod sistematic oamenii să facă lucruri rele. Nu există nici cea mai mică dovadă în acest sens.

S-ar părea că, fără urmă de îndoială, Stalin a fost ateu. El a urmat un seminar ortodox, mama lui exprimându-și în permanență dezamăgirea că nu s-a făcut preot, așa cum a dorit ea — lucru care, după Alan Bullock, îl amuza foarte tare pe Stalin.²⁵ Probabil că din cauza

²⁵Bullock (1991).

pregătirii sale pentru preoție, maturul Stalin dorea să distrugă Biserica Ortodoxă Rusă, creștinismul și, în general, religia. Nu există însă nicio dovadă că brutalitatea lui era motivată de ateism. Același lucru este valabil și referitor la pregătirea sa religioasă anterioară, doar dacă nu cumva aceasta nu l-ar fi învățat să prețuiască credinți absolută, autoritatea neclintită și credința că scopul scuză mijloacele.

Legenda conform căreia Hitler a fost ateu a fost cultivată asiduu, atât de mult încât foarte mulți oameni cred acest lucru fără nici o îndoială, ea fiind mereu și sfidător articulată de către susținătorii religiei. Adevărul este departe de a fi limpede. Hitler s-a născut într-o familie catolică și a mers în copilărie la școli și biserici catolice. Evident că acest lucru nu poartă în sine nici o semnificație, el putând denunța aceasta la fel cum a făcut Stalin cu ortodoxia lui rusă după ce a părăsit seminarul teologic din Tbilisi. Hitler nu și-a denunțat însă niciodată catolicismul și există indicii că el a rămas credincios de-a lungul întregii sale vieți. Chiar dacă nu mai era catolic, se pare că a păstrat o credință într-un fel de providență divină. De exemplu, în *Mein Kampf* el declară că atunci când a auzit vestea declanșării Primului Război Mondial „M-am lăsat în genunchi și am mulțumit cerului din toată inima mea pentru bunăvoința de a-mi fi permis să trăiesc astfel de vremuri”.²⁶ Aceasta se petrecea, totuși, în 1914, pe când el avea doar douăzeci și cinci de ani. Poate că s-a schimbat după aceea ?

În 1920, pe când Hitler avea treizeci și unu de ani, apropiatul său Rudolf Hess, mai târziu adjunctul lui, a scris într-o scrisoare adresată Primului-Ministru al landului Bavaria că „Îl cunosc personal pe Herr Hitler foarte bine, și îi sunt apropiat. Are un caracter neobișnuit de onorabil și plin de o profundă bunătate, este religios și un bun catolic”.²⁷ Sigur că se poate spune că, de vreme ce Hess a greșit atât de mult în privința „caracterului onorabil” cât și a „profundeii bunătăți”, poate că a greșit și în privința „bunului catolic”! Cu mare greutate Hitler poate fi descris în vreo privință ca „bun”, ceea ce îmi amintește de argumentul cel mai îndrăzneț și comic

²⁶ Bullock (2005).

²⁷ <http://www.ffrf.org/ftoday/1997/march97/holocaust.html>. Acest articol al lui Richard E. Smith a fost inițial publicat în *Freethought Today* March 1997 și conține un mare număr de citate relevante din Hitler și alți naziști, oferind și sursele respective. Dacă nu se menționează altceva, citatele mele provin din articolul lui Smith.

totodată pe care l-am auzit în favoarea faptului că Hitler a fost ateu. Parafrazând, Hitler a fost un om rău iar creștinismul ne învață bunătatea, deci Hitler nu putea fi creștin! Observația lui Goering la adresa lui Hitler „Numai un catolic putea unifica Germania!" presupun că trebuie să fi făcut referire la cineva crescut catolic și nu credincios catolic.

Într-un discurs din 1933, la Berlin, Hitler a spus: „Suntem con-vinși că poporul are nevoie și pretinde această credință. De aceea, am preluat lupta împotriva mișcării ateiste, și aceasta nu numai prin declarații teoretice: am obliterat-o!"²⁸ Acest lucru ar putea indica faptul că Hitler, la fel ca mulți alții, „credea în credință". Însă, în 1941, el îi spune adjutantului său, generalul Gerhard Engel, „Voi rămâne, pentru totdeauna, catolic".

Chiar și dacă nu ar fi fost un creștin sincer, ar fi fost cu totul ieșit din comun ca Hitler să nu fi fost influențat de lumea tradiție creștină a blamării evreilor ca ucigași de Cristos. În 1923, într-un discurs la Munchen, Hitler a spus că „Primul lucru de făcut este de a salva Germania de evrei, care ruinează economia țării noastre... Noi vrem să ferim Germania de suferința morții pe Cruce, așa după cum a pățit Celălalt".²⁹ În cartea *Adolf Hitler: The Definitive Biography*, John Toland descrie poziția religioasă a lui Hitler în perioada „soluției finale":

în continuare membru marcant al Bisericii Romei, în ciuda respingerii ierarhiei acesteia, el ducea cu sine învățătura prin care evreul l-a ucis pe Dumnezeu. De aceea, de vreme ce nu reprezenta decât acțiunea mâinii răzbunătoare a lui Dumnezeu, exterminarea a putut avea loc fără nici o mustrare de conștiință — atâta vreme cât se făcea impersonal, fără cruzime.

Ura creștinilor față de evrei nu este doar o tradiție catolică. Martin Luther a fost un antisemit virulent. În cadrul Dietei din Worms el a spus că „Trebuie alungați din Germania toți evreii". Și tot el a scris o carte, „*On the Jews and Their Lies*", care l-a influențat în mod deosebit pe Hitler. Luther îi descrie pe evrei drept „pui de vipere", aceeași expresie fiind folosită și de Hitler într-un discurs din 1922, în care a repetat de câteva ori faptul că este creștin:

²⁸ http://homepages.paradise.net.nz/mischedj/ca_hitler.html.²⁹

Bullock(2005:96).

Simțirea mea creștină mă îndreaptă către Domnul și Mântuitorul ca luptător. Mă îndreaptă către omul care, odată, în singurătate, înconjurat doar de câțiva dintre cei care îl însoțeau, i-a arătat pe evrei așa cum sunt și i-a îndemnat pe oameni să lupte împotriva lor, și care era adevărul lui Dumnezeu, cel mai mare nu în suferință ci ca luptător. Cu nețărmurită dragoste de creștin și om citesc fragmentul care ne spune cum Domnul s-a ridicat în sfârșit cu toată tăria lui și a luat biciul pentru a alunga din Templu puii de viperă și năpârcile. Cât de măreață a fost lupta lui pentru lume, împotriva otrăvii evreiești. Astăzi, după două mii de ani, cu cea mai profundă emoție îmi dau seama că din cauza aceasta a trebuit El să-Și verse sângele pe Cruce. În calitate de creștin nu pot să mă las înșelat, ci trebuie să fiu un luptător pentru adevăr și dreptate... și dacă există ceva care ar putea demonstra că procedăm corect, aceasta este suferința care crește pe zi ce trece. Iar în calitatea mea de creștin am o datorie și față de propriul meu popor.³⁰

Este greu de știut dacă Hitler a luat expresia „pui de vipere” de la Luther sau de la Matei 3, 7, așa după cum, probabil, a făcut-o Luther. Iar în ceea ce privește tema persecutării evreilor ca parte a voinței lui Dumnezeu, Hitler revine la ea în *Mein Kampf*: „De aceea, astăzi cred că acționez în conformitate cu voința Creatorului Atotputernic: *apărându-mă împotriva evreilor, lupt pentru lucrarea Domnului*”. Aceasta era în 1925. A repetat-o într-un discurs în Reichstag, în 1938, afirmând de-a lungul carierei sale lucruri asemănătoare.

Astfel de citate trebuie echilibrate cu altele, din *Table Talk*, în care Hitler exprimă păreri anticreștine virulente, după cum relatează secretara lui. Cele care urmează datează din 1941:

Cea mai grea lovitură pe care a îndurat-o omenirea a fost apariția creștinismului. Bolșevismul reprezintă copilul ilegitim al creștinismului. Ambele sunt invenții ale evreului. Minciuna deliberată în ceea ce privește religia a fost introdusă în lume de către creștinism...

Discursul lui Adolf Hitler din 12 aprilie 1922, în Baynes (1942), 19-20.

Motivul pentru care lumea antică era atât de pură, luminoasă și liniștită a fost acela că nu cunoscuse cele două mari nenorociri: variola și creștinismul.

În cele din urmă, nu avem nici un motiv de a ne dori ca italienii și spaniolii să se elibereze de drogul creștinismului. Să fim noi singurul popor care este imunizat împotriva bolii.

Table Talk are multe citate de felul acesta, care echivalează adesea creștinismul cu bolșevismul, făcând câteodată o analogie între Karl Marx și Sf. Paul, fără a neglija faptul că ambii au fost evrei (în mod bizar, Hitler a avut tot timpul convingerea absolută că Isus nu a fost evreu). Este posibil ca, de prin 1941, Hitler să fi cunoscut un fel de deconvertire sau de dezamăgire față de creștinism. Sau, poate că a fost doar un oportunist mincinos, ale cărui cuvinte nu pot fi crezute în nici una dintre direcții ?

Se poate afirma că, în ciuda propriilor afirmații precum și ale celor asociați cu el, Hitler nu era credincios ci doar exploata în mod cinic religiozitatea audienței. Poate că era de aceeași părere cu Napoleon, care spunea: „Religia este un lucru excelent pentru a-i menține liniștiți pe oamenii de rând”, și cu Seneca: „Religia este privită de către oamenii de rând ca adevărată, de către cei înțelepți ca falsă, iar de conducători drept folositoare”. Nu se poate nega faptul că Hitler ar fi fost capabil de o astfel de atitudine nesinceră. Dacă acesta a fost motivul principal pentru care a pretins că este o persoană credincioasă, acest lucru este bun pentru a ne reaminti că Hitler nu și-a dus la îndeplinire atrocitățile de unul singur. Teribilele fapte în sine au fost duse la îndeplinire de către soldați și (ofițerii lor, dintre care mulți erau cu siguranță creștini. Ipoteza pe care o dezbatem, menită a explica presupusa nesinceritate a religiozității lui Hitler, se bazează pe creștinismul poporului german. Sau, poate că Hitler a considerat că trebuie să afișeze o simpatie pentru creștinism, pentru că altfel regimul lui nu ar fi primit sprijinul pe care l-a primit din partea Bisericii. Acest sprijin s-a vădit în mai puține feluri, inclusiv în refuzul permanent al papei Pius al XII-lea de a lua poziție împotriva naziștilor — lucru foarte deranjant pentru Biserica actuală.

În egală măsură, creștinismul lui Hitler a fost sincer, sau s-a prefăcut pentru a dobândi cooperarea creștinilor germani și a Bisericii

Catolice. În ambele situații însă, cu greu ar putea fi relele regimului său atribuite ateismului.

Nici chiar atunci când se exprima împotriva creștinismului, Hitler nu renunțase la folosirea unui limbaj providențial: un misterios agent care, după cum credea el, îl alesese pentru o misiunea divină de a conduce Germania. Uneori îl numea Providență, alteori Dumnezeu. După *Anschluss* [anexarea Austriei], pe când Hitler se întorcea triumfător în Viena, în 1938, discursul lui triumfal făcea referire la Dumnezeu în formulă providențială: „Cred că Dumnezeu a fost acela care a trimis un băiat de pe-aici în Reich, 1-a făcut să crească mare și să ajungă conducătorul națiunii, pentru ca el să-și poată aduce patria la Reich”.³¹

Atunci când a scăpat tentativei de asasinat de la München, în noiembrie 1939, Hitler a pus aceasta pe seama Providenței, care a intervenit pentru a-i salva viața prin modificarea programului: „Acum sunt pe deplin mulțumit. Faptul că am părăsit Bürgerbräukeller mai devreme decât de obicei reprezintă o manifestare a intenției Providenței de a mă lăsa să-mi ating scopul”.³² După această tentativă eșuată de asasinat, arhiepiscopul Münchenului, cardinalul Michael Faulhaber, a dat dispoziție ca în catedrală să se țină un *Te Deum*, „Pentru a mulțumi Providenței divine în numele arhidiecezei noastre pentru fericita salvare a Fuhrerului”. Unii dintre oamenii lui Hitler, cu sprijinul lui Goebbels, nu s-au dat în lături de a transforma nazismul într-o adevărată religie. Ceea ce urmează, provenind de la liderul uniunii sindicatelor germane, are aerul unei rugăciuni și chiar măsura Rugăciunii Domnești creștine (Tatăl Nostru) sau a Crezului:

Adolf Hitler! Numai cu tine suntem uniți! Vrem să ne reînnoim jurământul acum: pe acest pământ noi credem numai în Adolf Hitler. Credem că național-socialismul este singura credință mântuitoare a poporului nostru. Credem că este în ceruri un Domn Dumnezeu, care ne-a creat, care ne conduce, care ne îndrumă și care în mod evident ne binecuvântează. Și mai credem că acest Domn Dumnezeu ni l-a trimis pe Adolf Hider, pentru ca Germania să poată deveni un fundament pentru veșnicie.³³

³¹ Bullock (2005, 43).

³² Acest citat și următorul sunt din articolul lui Anne Nicol Gaylor privitor la religia lui Hitler, <http://www.ffrf.org/ftoday/back/hitler.html>.

³³ http://www.contra-mundum.org/schirmacher/NS_Religion.pdf.

Stalin a fost ateu, iar Hitler probabil că nu a fost; dar, chiar și dacă ar fi fost, ideea de bază a dezbaterii despre Stalin/Hitler este una foarte simplă. Ateii, ca indivizi, pot comite răul, dar nu o fac în numele ateismului. Stalin și Hitler au comis rele extreme în numele marxismului dogmatic și doctrinar, și, respectiv, al unei teorii eugenice neștiințifice, nebunești, colorată cu dezlănțuiri sub-wagneriene. Războaiele religioase sunt purtate în numele credinței. Și au fost îngrozitor de frecvente în decursul istoriei. Nu îmi amintesc de nici un război purtat în numele ateismului. De ce? Un război trebuie să fie motivat de lăcomie economică, de ambiție politică, de prejudecăți etnice sau rasiale, de un profund resentiment sau răzbunare, sau de credința patriotică în destinul unei nați-uni. Și mai credibilă ca motivație pentru război este credința de nezdruncinat că religia proprie este singura adevărată, întărită de o carte sfântă care condamnă în mod explicit pe toți ereticii și susținătorii unei alte credințe, și promite în mod clar soldaților lui Dumnezeu că vor intra direct în raiul martirilor. Ca de atâtea ori, Sam Harris nimereste la fix în *The End of Faith*:

Pericolul credinței religioase este acela că permite unor ființe omenеști altminteri normale, să culeagă fructele nebuniei și să le considere ca *sfinte*. Deoarece fiecare nouă generație de copii este deprinsă că afirmațiile religioase nu trebuie justificate la fel ca celelalte, civilizația continuă să fie asediată de armatele absurdului. Chiar acum, ne ucidem între noi din pricina unei literaturi vechi. Cine ar fi putut crede că ceva într-atât de absurd poate fi cu putință ?

Pe de altă parte, cine ar merge la război pentru *lipsa* credinței ?

8

CE ESTE IN NEREGULĂ CU RELIGIA? DE CE ATÂTA OSTILITATE?

Religia a convins oamenii că exista un om invizibil—care trăiește în cer—care veghează la tot ceea ce faci, minut de minut și zi de zi Omul invizibil are o listă specială de zece lucruri, pe care vrea să nu le faci. Iar dacă faci vreunul dintre aceste zece lucruri, are un loc anume, plin cu foc și fum, ardere, tortură și durere, unde te va trimite ca să stai și să suferi, să arzi, să te îneci și să plângi pentru totdeauna, până la sfârșitul timpurilor... Dar El te iubește!

GEORGE CARLIN

Prin natura mea, eu nu cred în confruntare. Nu consider că formula adversarială este potrivită pentru atingerea adevărului și refuz cu regularitate invitațiile de participare la dezbateri organizate. Odată, am fost invitat la o dezbatere cu arhiepiscopul de atunci al Yorkului, la Edinburgh. M-am simțit onorat și am acceptat. După dezbatere, fizicianul credincios Russell Stannard a publicat în cartea sa *Doing Away With God?* o scrisoare pe care o scrisese ziarului *Observer*:

Domnule, sub jubilentul titlu „Dumnezeu iese pe locul al doilea în fața Majestății Științei”, redactorul dumneavoastră de știință a relatat (tocmai în Duminica Paștelui) modul în care Richard Dawkins „a produs răni intelectuale grave” arhiepiscopului de York, într-o dezbatere de știință și religie. Ni se spune despre „atei zâmbitori și radioși”, și „Leii 10, Creștinii 0”.

Stannard a blamat ziarul *Observer* pentru a nu fi relatat o altă întâlnire, între el și mine, împreună cu episcopul de Birmingham și

distinsul cosmolog Sir Hermann Bondi, de la Royal Society, care *nu fusese* aranjată ca dezbateri-confruntare, și care avusese un rezultat mult mai constructiv. Nu pot decât să fiu de acord cu implicita sa critică la adresa formulei de dezbateri-confruntare. În mod special, din motive pe care le-am expus în *The Devils Chaplain*, nu particip niciodată la dezbateri cu creaționiștii.¹

În ciuda neplăcerii provocate de competițiile gladiatorice, se pare că am dobândit, cumva, o reputație de agresivitate față de religie. Colegi care sunt de acord că nu există Dumnezeu, că nu trebuie să fii credincios pentru a fi moral și că putem explica originea religiei și a moralității în termeni nonreligioși, vin cu toate acestea către mine, nedumeriți. De ce ești atât de ostil? Ce e rău, de fapt, cu religia? Face chiar atât de mult rău încât trebuie să ducem o adevărată luptă împotriva ei? De ce să nu ne vedem de ale noastre și ei de ale lor, după cum facem cu zodiile, energia cristalelor și cercurile de pe câmpuri? Nu sunt toate acestea niște nonsensuri inofensive?

Trebuie să reiterez faptul că ostilitatea pe care eu, și alți atei, o manifestăm, ocazional, contra religiei se limitează la vorbe. Nu voi bombarda pe nimeni, nu voi decapita, lapida, arde pe rug, răstigni și nu voi intra cu avioane în zgârie-norii nimănui, doar din cauza unei controversate teologice. De obicei, însă, interlocutorul meu nu lasă lucrurile la acest nivel. El poate să continue prin a spune că „Ostilitatea nu vă face să fiți un ateu fundamentalist, la fel de fundamentalist pe cât sunt și aiurii din *Bible-Belt-ul*² american?” Simt nevoia să elimin această acuzație de fundamentalism, deoarece devine deranjant de frecventă.

FUNDAMENTALISM ȘI SUBVERSIUNEA ȘTIINȚEI

Fundamentații știu că au dreptate pentru că au citit adevărul într-o carte sfântă și cunosc dinainte că nimic nu îi va clinti din credința. Adevărul cărții sfinte reprezintă o axiomă și nu rezultatul

¹ Nu am îndrăzneala de a refuza pe motivul oferit de către unul dintre cei mai distinși colegi ai mei, ori de câte ori un creaționist încearcă să pună la cale o dezbateri cu el (nu îi voi da numele, însă cuvintele sale trebuie citite cu accent australian): „Ar da foarte bine pe CV-ul dumneavoastră; nu atât de bine, însă, și pe al meu”.

² Centura Bibliei — termen, inițial peiorativ (Bible and Lynching Belt), creat în anii 1920 de către un ziarist american, cu referire la statele religioase fundamentale din sudul și sud-estul Statelor Unite. (*N. trad.*)

unui proces rațional. Cartea este adevărată, iar dacă dovezile par a o contrazice, atunci ele trebuie înlăturate și nu cartea. Dimpotrivă, ceea ce cred eu, ca om de știință (de exemplu, evoluția), cred nu pentru că am citit o carte sfântă, ci pentru că am studiat mărturiile. Este cu totul altceva. Cărțile despre evoluție sunt credibile nu pentru că ar fi sfinte. Ele sunt credibile deoarece prezintă cantități uriașe de mărturii încrucișate. În principiu, oricine le citește le poate și verifica. Atunci când o carte de știință greșește, cineva va descoperi acest lucru, iar greșeala va fi corectată în cărțile următoare. Această deschidere nu este valabilă și în privința cărților sfinte.

Filosofii, cei amatori și cu puțină învățătură, și în special cei infectați de „relativismul cultural”, ar putea încerca la acest punct o diversiune deja uzată: credința omului de știință în *dovadă* reprezintă prin ea însăși o credință fundamentalistă. M-am ocupat în altă parte de acest lucru, așa că acum nu voi face decât să mă repet, pe scurt. Cu toții credem în dovezi, indiferent de ceea ce profesăm sub umbrela amatorismului filosofic. Dacă, să spunem, aș fi acuzat de o crimă și procurorul mă întreabă dacă este adevărat că am fost în Chicago în noaptea crimei, nu pot să scap de răspuns printr-o eschivă filosofică: „Depinde de ceea ce înțelegeți prin *adevărat*”. Și nici cu un argument antropologic: „Numai în sensul dumneavoastră științific occidental se poate spune că am fost *în* Chicago. Bon-golezii posedă un concept diferit de *în*, după care ești cu adevărat *în* numai dacă ești uns ca bătrân ales, îndreptățit să prizeze scrot uscat de țap”.³

Poate că oamenii de știință sunt fundamentaliști atunci când vine vorba de definirea, într-un mod cumva abstract, a înțelesului noțiunii de „adevăr”. Însă, cu toții facem același lucru. Nu sunt mai fundamentalist atunci când spun că evoluția este adevărată, decât atunci când spun că este adevărat că Noua Zeelandă se află în emisfera sudică. Credem în evoluție pentru că este sprijinită de dovezi, și am abandona-o imediat dacă o nouă știință ar respinge-o. Nici un fundamentalist adevărat nu ar face o astfel de afirmație.

De asemenea, este ușor de confundat fundamentalismul cu pasiunea. Pot părea pasionat atunci când susțin evoluția în fața unui fundamentalist creaționist, dar acest lucru nu se întâmplă din cauza unui fundamentalism propriu, rival. El se întâmplă pentru că

³ Din „What is True?”, cap. 1-2, Dawkins (2003).

dovezile în sprijinul evoluționismului sunt deosebit de puternice, iar pe mine mă tulbură foarte tare faptul că oponentul meu nu vede acest lucru — sau, de cele mai multe ori, refuză să-l vadă pentru că vine în contradicție cu cartea lui sfântă. Pasiunea mea se aprinde și mai tare atunci când mă gândesc cât de mult *pierd* bieții fundamentaliști, precum și cei pe care îi influențează aceștia. Adevărurile evoluției, laolaltă cu multe alte adevăruri științifice, sunt într-atât de fascinante și frumoase; ce păcat este să mori ratându-le pe toate! Sigur că aceasta mă face să fiu pasionat. Cum s-ar putea altfel? Încredințarea mea în evoluție nu este însă fundamentalism, și nu este nici credință religioasă, și aceasta pentru că știu ce trebuie pentru a mă răzgândi, ceea ce aș face cu bucurie dacă ar apărea dovezile necesare.

Și se întâmplă. Am mai spus povestea unui respectat conducător de la departamentul de zoologie din Oxford, un om în vârstă, pe vremea când încă eram încă student. Ani de zile a crezut cu ardoare, și a predat, faptul că aparatul Golgi (un aspect microscopic al interiorului celulei) nu exista în realitate: era fabricat, o iluzie. În fiecare zi de luni, după-amiaza, exista obiceiul ca întregul departament să asculte prezentarea unei lucrări de cercetare susținută de un lector invitat. Într-o zi, invitatul a fost un biolog celular american, care a prezentat dovezi absolut convingătoare că aparatul Golgi era real. La sfârșit, bătrânul păși în mijlocul sălii, strânse mâna americanului și spuse, cu pasiune: „Dragă colega, vreau să-ți mulțumesc. Am greșit în toți acești cincisprezece ani”. Am aplaudat cu frenezie. Nici un fundamentalist nu va spune așa ceva, niciodată. În practică, nu ar face-o nici toți oamenii de știință. Însă, toți aceștia îl declară ca ideal al lor — nu ca politicienii, de exemplu, care, probabil, ar condamna această răzgândire. Amintirea acestei întâmplări încă îmi provoacă un nod în gât.

Ca om de știință, mă opun religiei fundamentaliste pentru că ea corupe în mod activ inițiativa științifică. Ea ne învață să nu ne răzgândim și să nu dorim să cunoaștem lucruri interesante care ne Stau, tuturor, la dispoziție. Ea subminează știința și secătuiește intelectul. Cel mai trist exemplu pe care îl cunosc este cel al geologului american Kurt Wise, care este acum director la Center for Origins Research de la Bryan College, în Dayton, statul Tennessee. Nu din întâmplare acest colegiu poartă numele lui William Jennings Bryan, procuror al profesorului de științe John Scopes, din așa numitul „Proces al maimuțelor”, care a avut loc în Dayton

În 1925. Wise și-ar fi putut împlini visul de a deveni profesor de geologie la o universitate adevărată, una al cărei motto ar fi putut fi „Gândește critic”, și nu oximoronicul afișat pe situl de la Bryan „Gândește critic și biblic”. El a obținut o diplomă reală în geologie, la Universitatea din Chicago, urmată de alte două grade mai înalte, în geologie și paleontologie la Harvard (nici mai mult nici mai puțin), unde a studiat cu Stephen Jay Gould (nici mai mult nici mai puțin). A fost foarte bine calificat, și un tânăr om de știință promițător, bine plasat pe drumul visat de a ajunge să predea științi și să facă cercetare la o universitate cum se cuvine.

Apoi, a venit tragedia. Ea a venit nu din afară, ci din interiorul propriei sale minți, în mod fatal șubrețită și slăbită de o educații familială fundamentalistă, care îi pretindea să creadă că Pământul -subiectul educației primite la Chicago și Harvard — are mai puțin de zece mii de ani. Era mult prea inteligent ca să nu recunoască ciocnirea frontală dintre credința lui și știința pe care o posedă, iar acest conflict mental l-a făcut din ce în ce mai nervos. Într-o zi, nu a mai putut suporta tensiunea și a rezolvat chestiunea cu ajutorul unor foarfece. A luat o Biblie și a decupat din ea toate versetele care ar fi trebuit să cadă dacă viziunea științifică ar fi fost adevărată. La capătul acestui exercițiu brutal de corect și totodată extenuant, a mai rămas atât de puțin din Biblia lui încât,

Am încercat pe cât am putut, și nici chiar cu ajutorul marginilor intacte ale Scripturii nu a fost posibil să iau Biblia fără să o rup în două. A trebuit să hotărâsc între evoluție și Scriptură. Fie Scriptura era adevărată și evoluția greșea, fie evoluția era adevărată și trebuia să arunc Biblia... Atunci, acolo, în acea noapte am acceptat Cuvântul lui Dumnezeu și am respins tot ceea ce ar fi putut vreodată să i se opună, inclusiv evoluția. Odată cu aceasta, cu mare durere, mi-am aruncat pe foc toate visurile și speranțele legate de știință.

Mi se pare foarte trist; dacă povestea aparatului Golgi m-a mișcat până la lacrimi, provocându-mi admirație și exultare, povestea lui Kurt Wise este pur și simplu jalnică și demnă de milă. Lovitura adusă carierei și fericirii sale în viață a fost dată de propria persoană, în mod inutil; i-ar fi fost foarte simplu să evite această situație. Nu trebuia decât să arunce Biblia. Sau să o interpreteze din punct de vedere simbolic ori alegoric, așa cum procedează teologii.

În schimb, el a procedat ca un fundamentalist și s-a dezis de știință, dovezi și rațiune, dezicându-se totodată de visurile și speranțele sale. Caz unic, probabil printre fundamentalisti, Kurt Wise este cinstit — într-un mod răvășitor, dureros și șocant. Ar putea primi Premiul Templeton; s-ar putea să fie singurul beneficiar sincer. Wise aduce la suprafață ceea ce se petrece în secret dedesubt, în mințile fundamentalistilor în general, atunci când se întâlnesc cu dovezi științifice care le contrazic credințele. Ascultați această perorație:

Deși există și rațiuni științifice pentru a accepta un Pământ tânăr, eu sunt adept al creației recente, deoarece astfel înțeleg Scriptura. După cum le-am împărtășit și profesorilor mei cu ani în urmă, pe când eram la facultate, dacă toate dovezile universului vor fi contra creaționismului, atunci voi fi primul care le va accepta; dar voi continua să fiu creaționist, deoarece aceasta este ceea ce pare să indice Cuvântul lui Dumnezeu. Aceasta trebuie să fie poziția mea.⁴

Deși pare a-1 cita pe Luther, când și-a pironit tezele pe ușa bisericii din Wittenberg, bietul Kurt Wise îmi amintește mai mult de Winston Smith în 1984, pe când se străduia cu disperare să creadă că doi și cu doi fac cinci, deoarece atât a spus Fratele cel Mare că face. Winston, pe de altă parte, fusese torturat. Gândirea dublă a lui Wise nu provine din imperativul torturii fizice, ci din imperativul — care, după unii, nu poate fi negat — credinței religioase: indiscutabil, o formă de tortură mentală. Sunt ostil religiei și pentru ceea ce i-a făcut lui Kurt Wise. Și dacă a făcut așa ceva unui geolog educat la Harvard, gândiți-vă numai ce poate ea face altora, mai puțin dotați și mai slab înarmați.

Fundamentalismul religios este pus pe ruina educației științifice a mii de minți tinere, nevinovate, bine intenționate, și dornice de învățătură. Poate că religia „ponderată”, nonfundamentalistă, nu face acest lucru. Dar ea pregătește lumea pentru fundamenta-lism prin aceea că învață copiii, de la vârste fragede, că a crede fără nici un dubiu este o virtute.

⁴ Ambele citate din Wise provin din contribuția lui la cartea *In Six Days*, apărută în 1999, o antologie de eseuri scrise de creaționiștii adepți ai teoriei Pământului tânăr.

PARTEA ÎNTUNECATĂ A ABSOLUTISMULUI

Într-un capitol anterior, pe când încercam să explic schimbarea *Zeitgeist-ului*, am menționat consensul larg al persoanelor liberale, luminate și de bun-simț. Am făcut atunci edulcorata prezumție că „noi” toți aderăm la acest consens, unii mai mult și alții mai puțin, gândindu-mă la cei mai mulți dintre cititorii prezumtivi ai acestei cărți, indiferent că sunt credincioși sau nu. Desigur, însă, că nu toată lumea aderă la un consens (și nici nu va simți nevoia să-mi citească cartea). Trebuie recunoscut faptul că absolutismul nu este nici pe departe mort. El ghidează mințile multor oameni de astăzi, cel mai periculos în lumea musulmană și în incipienta teocrație americană (se poate consulta cartea *American Tbeocracy*, a lui Kevin Phillips). Un astfel de absolutism aproape întotdeauna este rezultatul credinței de tip religios, și constituie un motiv principal pentru ideea că religia reprezintă o forță a răului în lume.

Una dintre cele mai feroce pedepse ale Vechiului Testament este cea pentru blasfemie. Ea este încă în vigoare în unele țări. Secțiunea 295-C a Codului Penal pakistanez prevede pedeapsa cu moartea pentru această „crimă”. Pe 18 august 2001, Dr. Younis Shaikh, doctor în medicină și conferențiar, a fost condamnat la moarte pentru blasfemie. Principala sa crimă a fost aceea de a fi spus studenților lui că profetul Mohammed nu a fost musulman înainte să fi inventat această religie, la vârsta de patruzeci de ani. Unsprezece dintre studenți l-au denunțat autorităților pentru această „infracțiune”. Legea blasfemiei este invocată în Pakistan cu precădere împotriva creștinilor, precum Augustin Ashiq „Kingri” Masih, condamnat la moarte în Faisalabad, în 2000. Lui Masih, creștin fiind, nu i s-a permis să se căsătorească cu iubita lui deoarece ea era musulmană și, incredibil, legea pakistaneză (și cea islamică) nu permite căsătoria unei femei musulmane cu un bărbat de altă credință. Atunci el a încercat să se convertească la islam, dar a fost acuzat că face acest lucru din motive imorale. Din relatarea pe care am citit-o nu reiese limpede dacă aceasta a constituit crima lui capitală, sau ceva ce ar fi spus privitor la moralitatea proprie a profetului. Oricum, cu siguranță că nu a fost tipul de infracțiune care i-ar fi adus pedeapsa cu moartea în nicio țară a lumii ale cărei legi nu se bazează pe bigotism religios.

În 2006, în Afganistan, Abdul Rahman a fost condamnat la moarte pentru că s-a convertit la creștinism. A omorât pe cineva, a rănit pe cineva, a produs vreo pagubă ? Nu! Tot ceea ce a făcut a fost să se răzgândească. Interior și privat, el s-a răzgândit. *Gândea* într-un fel care nu era pe placul partidului care conducea țara. Iar acesta nu era Afganistanul talibanilor, ci Afganistanul „eliberat” al lui Hamid Karzai, sprijinit de către coaliția condusă de americani. În cele din urmă, Rahman a scăpat de execuție, dar numai pe motiv de sănătate mintală, și numai după o puternică presiune internațională. A găsit azil în Italia, pentru a nu fi ucis de către zeloșii dornici de a-și împlini datoria islamică. Prevederea pedepsei cu moartea pentru apostazie este, încă, articol în *constituția* Afganistanului „eliberat”. Rețineți că apostazia nu se referă la prejudicii fizice aduse persoanelor sau proprietății. Este, pur și simplu, o crimă mentală, pentru a folosi terminologia lui George Orwell din *1984*, pedeapsa pentru aceasta fiind, sub legea islamică, moartea. Pentru a da un exemplu în care sentința a fost executată, pe 3 septembrie 1992, în Arabia Saudită, Sadiq Abdul Karim Malallah a fost decapitat public, după ce fusese condamnat legal pentru apostazie și blasfemie.⁵

Am avut la un moment dat o întâlnire televizată cu Sir Iqbal Sacranie, amintit în primul capitolul ca lider „moderat” al musulmanilor din Marea Britanic. L-am provocat la discuție pe tema pedepsei cu moartea pentru apostazie. S-a sucit și s-a răsucit, dar nu a fost capabil nici să îi nege existența și nici să o respingă. A tot încercat să schimbe subiectul, afirmând că reprezintă un amănunt lipsit de importanță. Acesta este omul care a fost făcut cavaler de către guvernul britanic, pentru meritul de a fi promovat bune „relații interconfesionale”.

Dar să nu lăsăm creștinismul pradă automulțumirii. Nu mai târziu de 1992, în Marea Britanie, John Willim Gott a fost condamnat la nouă luni de muncă silnică pentru blasfemie: îl comparase pe Isus cu un clown. Aproape de necrezut, dar crima de blasfemie încă se mai află în referințele legale ale Marii Britanii⁶, iar în 2005, un

⁵ Warraq(1995:175).

⁶ Încarcerarea lui John William Gott pentru a-l fi numit pe Isus clown este menționată în *The Indypedia*, publicată de *Independent*, 29 April 2006. Tentativa de dare în judecată a BBC pentru blasfemie este în știrile BBC din 10 ianuarie 2005, http://news.bbc.co.uk/1/hi/entertainment/tv_and_radio/4161109.stm.

grup creștin privat, a încercat să dea în judecată pentru blasfemie BBC-ul pentru a fi transmis *Jerry Springer, the Opera*⁷.

În Statele Unite, sintagma „American Taliban” [taliban american] abia aștepta să apară — o căutare rapidă pe Google arătând mai mult de o duzină de situri care o folosesc.⁸ Citatele de pe aceste situri, provenind de la lideri religioși americani și politicieni care beneficiază de sprijin religios, ne aduc aminte de bigotismul îngust, de răutatea crudă, lipsită de inimă, a talibanilor afgani, a ayatollahului Khomeini și a autorităților wahabite din Arabia Saudită. Pagina web numită „The American Taliban” constituie o sursă remarcabil de bogată în citate revoltătoare și totodată trăsnete, începând cu primul loc, deținut de o anume Ann Coulter, care, după cum m-au asigurat colegii americani, nu este o făcătură inventată de cei de la *The Onion*⁹: „Ar trebui să le invadăm țările, să le ucidem conducătorii și să-i convertim la creștinism”.¹⁰ Alte aseme-

»
»
nea perle se referă la congressmanul Bob Dornan, „Nu folosiți termenul *gay* decât dacă este acronimul de la *Got Aids Yet?*”, generalul William G. Boykin, „George Bush nu a fost ales de majoritatea votanților din Statele Unite, ci a fost numit de către Dumnezeu” — și una mai veche, referitoare la faimoasa politică a mediului a Secretarului de Stat pentru probleme interne al lui Ronald Reagan: „Nu mai trebuie să protejăm mediul, pentru că a doua venire a lui Cristos este aproape”. Talibanii afgani și și talibanii americani constituie bune exemple despre ceea ce se întâmplă atunci când oamenii iau în serios, și în literă, scripturile. Ei ne oferă o imagine îngrozitoare a ceea ce trebuie să fi fost viața în teocrația Vechiului Testament. Cartea *The Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America*, a lui Kimberly Blaker, reprezintă un expozeu privind pericolul pe care îl reprezintă talibanii creștini (prezenți nu sub acest nume).

⁷ Spectacol muzical-satiric, inspirat dintr-un cunoscut show TV. (n. trad.)

⁸ La ora actuală, există peste două milioane de referințe, (n. trad.)

⁹ Sit satiric american de știri. (n. trad.)

¹⁰ http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.

CREDINȚA ȘI HOMOSEXUALITATEA

Sub conducerea talibană, pedeapsa oficială pentru homosexualitate în Afganistan era execuția prin îngroparea de viu, prin metoda pră-vălirii unui zid peste victimă. „Crima” propriu zisă fiind un act privat, petrecut între adulți care consimt și nu fac rău nimănui, este din nou emblematică pentru absolutismul religios. Propria mea țară nu are de ce să fie mândră. Homosexualitatea privată a constituit o crimă în Marea Britanie până în 1967. În 1954, matematicianul britanic Alan Turing, candidat alături de John von Neumann la titlul de părinte al computerului, s-a sinucis după ce a fost condamnat pentru infracțiunea penală de comportament homosexual în particular. Turing nu a fost executat prin prăvălirea unui zid asupra lui, cu tancul. Lui i s-au oferit două opțiuni, între doi ani de închisoare (vă imaginați cum l-ar fi tratat ceilalți deținuți) și un tratament cu hormoni injectabili despre care se spunea că echivalau cu castrarea chimică, și i-ar fi provocat creșterea sânilor. Alegerea lui finală a fost un măr pe care îl injectase cu cianură.¹¹

Ca minte cheie în descifrarea codului german Enigma, fără nici o îndoială că Turing a adus o contribuție mai mare la înfrângerea naziștilor decât Eisenhower sau Churchill. Mulțumită lui Turing și colegilor lui din programul Ultra, de la Bletchley Park, generalii aliați de pe front aveau capacitatea de a cunoaște planurile germane cu mult timp înainte de a fi implementate. După război, atunci când rolul lui Turing nu mai era un secret, el ar fi trebuit făcut cavaler și sărbătorit ca inteligență a națiunii. În loc, acest geniu blând, excentric și bâlbâit a fost distrus pentru o „infracțiune”, comisă în cadru privat, care nu a produs vreun rău nimănui. Din nou, mâna de neconfundat a moralistului fundamentat pe credință manifestă o ardoare deosebită pentru ceea ce fac oamenii la ei acasă.

Atitudinea pe care o manifestă „talibanii americani” față de homosexualitate este tipică pentru absolutismul religios. Să-1 ascultăm pe reverendul Jerry Falwell, fondator al Liberty University: „SIDA nu reprezintă numai pedeapsa lui Dumnezeu pentru homosexuali; ea este o pedeapsă pentru o societate care tolerează homosexualii”.¹² Primul lucru pe care l-am observat cu privire la

¹¹ Hodges (1983).

¹² Acest citat și cele care mai urmează în această secțiune sunt de pe situl American Taliban deja menționat.

la împiedicarea cercetării medicale care ar putea salva, cu siguranță, multe vieți.¹⁶ Motivul evident pentru respingerea pedepsei cu moartea îl reprezintă respectul față de viața omului. Din 1976, când Curtea Supremă a Statelor Unite a respins interzicerea pedepsei cu moartea, statul Texas este răspunzător pentru mai mult de o treime din execuțiile care au avut loc în totalul celor cincizeci de state ale Uniunii. Iar Bush, ca guvernator al Texasului, a autorizat mai multe execuții decât oricare alt guvernator din istoria acestui stat, ajungând la o medie de una la nouă zile. Poate că nu își făcea decât datoria respectând legile respectivului stat?¹⁷ Dar ce ne facem atunci cu autorul faimosului reportaj de la CNN, Tucker Carlson, el însuși un suporter al pedepsei cu moartea, care a fost șocat de imitația „umoristică” a unei femei încarcerate pe culoarul morții, care pleda pentru suspendarea execuției, făcută de George Bush: „Vă rog,” se smiorcăia Bush strâmbându-și buzele pentru a imita disperarea femeii, „nu mă omorâți”.¹⁸ Poate că femeia ar fi fost privită cu ceva mai multă înțelegere dacă ar fi arătat că, odată, a fost și ea un embrion. Contemplarea embrionilor pare a avea un efect ieșit din comun asupra multor oameni ai credinței. Maica Tereza, în discursul de primire a Premiului Nobel pentru Pace, a afirmat că „Cel mai mare distrugător al păcii este avortul”. *Ce anume ?!* Cum este posibil ca o femeie care are o judecată atât de aberantă să fie luată în serios, orice ar spune, ca să nu mai vorbim de a fi luată în serios pentru un Premiu Nobel ? Oricine este tentat de a se lăsa dus de nas de ipocrizia pietistă a Maicii Tereza ar trebui să citească cartea lui Christopher Hitchens *The Missionary Position: Mother Tereza in Theory and Practice*.

Întorcându-ne la talibanii americani, să-1 ascultăm pe Randall Terry, fondatorul organizației pentru intimidarea medicilor care practică avortul, numită Operation Rescue: „Atunci când eu, sau cei ca mine, mergem prin țară, ați face bine să o luați la goană, pentru

¹⁶ A se vedea Mooney (2005). De asemenea Silver (2006), care mi-a parvenit când această carte era gata, prea târziu pentru a mai putea fi discutată pe larg, așa cum mi-aș fi dorit.

¹⁷ Pentru o analiză interesantă privind ceea ce face ca statul Texas să fie diferit în această privință: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/execution/readings/texas.html>.

¹⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Karla_Faye_Tucker.

că o să vă găsim, o să vă judecăm și o să vă executăm. Vorbesc cât se poate de serios. Voi face astfel încât judecarea și condamnarea lor să fie parte din misiunea mea". Inspirația creștină a lui Terry se vede cu claritate și în alte declarații:

Nu vreau decât să lăsați să vă scalde un val de intoleranță. Nu vreau decât să lăsați să vă scalde un val de ură. Da, ura este bună... țelul nostru este o națiune creștină. Avem datoria biblică, suntem chemați de către Dumnezeu pentru aceasta, să cucerim această țară. Nu vrem egalitate. Nu vrem pluralism. Țelul nostru trebuie să fie simplu. Trebuie să avem o națiune creștină construită pe legea lui Dumnezeu, pe Cele Zece Porunci. Fără regrete.¹⁹

Această ambiție de a realiza ceea ce nu poate fi numit altfel decât un stat fascist creștin este cu totul tipică pentru talibanii americani. Ea este o imagine aproape în oglindă a statului fascist islamic, atât de puternic dorit de alții, în alte părți ale lumii. Randall Terry nu posedă încă putere politică. Însă nici un observator al scenei politice americane la momentul scrierii acestei cărți (2006) nu își poate permite să fie prea optimist în acest sens.

Un consecvențialist sau un utilitarist ar putea aborda problema avortului într-un mod diferit, încercând să pună în balanță suferința. Embrionii suferă? (Probabil că nu, devreme ce sunt avortați mai înainte de a avea un sistem nervos: și chiar și dacă este destul de dezvoltat pentru a avea un sistem nervos, el va suferi cu siguranță mult mai puțin în comparație cu o vită adultă într-un abator.) Suferă femeia gravidă, sau familia ei, dacă ea nu avortează? Foarte posibil că da, și, de fiecare dată, dat fiind că embrionului însuși îi lipsește sistemul nervos, nu ar trebui ca sistemul bine dezvoltat al mamei să facă alegerea?

Nu se poate nega faptul că un consecvențialist ar putea avea o bază pentru a se opune avortului. El ar putea oferi argumente prezumtive (deși, în acest caz, eu nu aș face-o). Se poate ca embrionii să nu sufere, însă o cultură care tolerează luarea vieții omenești riscă să depășească măsura — unde se va ajunge? La infanticid?

¹⁹ Sursa acestor citate ale lui Randall Terry o constituie același sit American Taliban.

Regulile determinative cunosc un adevărat Rubicon la momentul nașterii, și oricine își poate da seama că un alt astfel de moment, plasat mai devreme în dezvoltarea embrionară, este greu de găsit. De aceea, argumentele prezumtive ne pot determina să acordăm momentului nașterii mai multă semnificație decât i-ar da un utili-tarism interpretat strict.

Și argumentele împotriva eutanasiei pot fi formulate în termeni prezumtivi. Să ne imaginăm un citat dintr-un filosof moralist: „Dacă li se va permite medicilor să pună capăt agoniei pacienților aflați în fază terminală, primul lucru pe care îl vei observa va fi acela că fiecare se va înghesui cu bunica la doctor ca să îi ia banii. Noi, filosofii, poate că ne-am dezvoltat din absolutizarea lucrurilor, însă societatea are nevoie de disciplina conferită de reguli absolute precum „Să nu ucizi”, pentru că, altfel, nu ar ști unde să se oprească. În anumite circumstanțe, absolutizarea, din toate motivele posibile într-o lume neideală, conduce la *consecințe* mai bune decât consecvențialismul! De exemplu, noi, filosofii, am putea depune toate strădaniile teoretice pentru a interzice mâncarea oamenilor — cei care sunt deja morți și nerevendicați de familie, cum ar fi, să spunem, vagabonzii călcați de mașină. Însă, din rațiuni prezumtive, tabuul absolut împotriva canibalismului este mult prea valoros pentru a renunța la el”.

Argumentele prezumtive ar putea fi considerate o modalitate prin care consecvențialistii pot readuce o formă de absolutism indirect. Însă inamicii religioși ai avortului nu se deranjează cu argumente de tip prezumtiv. Pentru ei, problema este mult mai simplă. Un embrion este un „bebeluș”, a-l ucide constituie o crimă, și asta este tot — aici se încheie discuția. De la această poziție absolutistă decurg multe lucruri. Pentru început, trebuie să înceteze cercetarea celulelor stern embrionare, în ciuda uriașului potențial pentru știința medicală, deoarece implică moartea celulelor embrionare. Inconsecvența se vede atunci când realizezi că societatea acceptă deja fertilizarea in vitro, în care medicii stimulează femeia pentru a produce un surplus de ovule, pentru a fi fertilizate în afara organismului. Pot fi produși până la doisprezece zigoți viabili, dintre care doi sau trei sunt implantați în uter. Așteptarea este ca din aceștia să se poată dezvolta unul sau doi. În consecință, fertilizarea in vitro omoară produsul concepției în două stadii de procedură, iar societatea nu are, în general, vreo problemă cu acest lucru. De

douăzeci de ani, fertilizarea in vitro a fost procedura standard de aducere a bucuriei în cuplurile fără copii.

Totuși, absolutiștii religioși pot avea probleme cu fertilizarea in vitro. Ziarul *Guardian* din 3 iunie 2005 a publicat o poveste bizară sub titlul „Cupluri creștine răspund chemării de a fi salvați embrionii abandonati de fertilizarea in vitro”. Povestea se referă la o organizație numită Snowflakes [Fulgi de zăpadă], care vrea să „salveze” embrionii înlăturați de clinicile de specialitate. „Am simțit chemarea Domnului de a încerca să dăm unuia dintre acești embrioni -acești copii — șansa de a trăi”, a declarat o femeie din statul Washington, al cărei al patrulea copil a rezultat din această „neașteptată alianță pe care creștinii conservatori au făcut-o cu lumea bebelușilor din eprubetă”. îngrijorat de alianță, soțul femeii a consultat pe unul dintre bătrânii bisericii, care l-a sfătuit că „Dacă vrei să eliberezi sclavii, trebuie câteodată să faci un târg cu negustorul de sclavi”. Mă întreb ce ar spune acești oameni dacă ar ști că, oricum, majoritatea embrionilor concepuți astfel sunt avortați în mod spontan. Poate că acest lucru ar fi considerat un fel de „control decalitate” natural.

Un anume tip de minte religioasă nu poate vedea diferența morală dintre omorârea unei grupări microscopice de celule și omorârea unui medic pe de-a-ntregul dezvoltat, pe de altă parte. În acest sens, am amintit deja de Randall Terry și „Operation Rcsuc”. Mark Juergensmeyer, în înfiorătoarea sa carte *Terror in the Mitul of God*, publică o fotografie a reverendului Michael Bray împreună cu prietenul lui reverendul Paul Hill, ținând un banner pe care scrie „Este greșit să oprești uciderea bebelușilor nevinovați ?” Amândoi arată bine, ca niște tineri de carieră, zâmbitori, bine îmbrăcați casual, complet opusul unor nebuni cu luciri în ochi. Cu toate acestea, ei și prietenii lor din Army of God și-au făcut o preocupare din a incendia clinicile de avort, și nu au făcut un secret din faptul că vor să ucidă și medici. Pe 29 iulie 1994, Paul Hill a luat o carabină și l-a împușcat pe Dr. John Britton și pe garda se de corp James Bafrett în fața clinicii lui Britton din Pensacola, Florida. S-a predat apoi poliției, afirmând că l-a omorât pe doctor pentru a împiedica moartea pe viitor a „bebelușilor nevinovați”.

După cum am descoperit pe când îl interviewam într-un parc public din Colorado Springs, pentru documentarul meu de televiziune despre religie, Michael Bray apărea astfel de acțiuni, articulat

și cu întreaga sa înaltă prestață morală.²⁰ Înainte de a ajunge la chestiunea avortului, am probat dimensiunea moralității bazate pe Biblie a lui Bray punându-i câteva întrebări preliminare. I-am arătat că legea biblică pedepsește adulterinii cu lapidarea, și m-am așteptat ca să respingă acest exemplu ca fiind deplasat, însă am **fost** surprins. El a fost bucuros să accepte ca, după un proces legal, adulterinii să fie executați. Atunci i-am arătat că Paul Hill, cu ajutorul deplin al lui Bray, nu a urmat cursul unui proces ci a luat legea în propriile mâini ucigând un medic. Bray a apărat acțiunea camaradului său cleric în aceiași termeni ca si atunci când l-a inter-vievat Juergensmeyer, făcând o distincție între uciderea retributivă, să zicem a unui medic pensionar, și uciderea unui medic ca măsură preventivă împotriva „uciderei cu regularitate a bebelușilor”. I-am spus atunci că, indiferent cât de sinceră, fără îndoială, ar fi fost credința lui Paul Hill, societatea s-ar prăvăli într-o anarhie teribilă dacă fiecare ar invoca convingerile personale pentru a lua legea în propriile mâini, mai curând decât să asculte de legea țării. Nu ar fi fost mai normal să se urmeze parcursul democratic pentru schimbarea legii? Bray mi-a replicat: „Păi, aceasta este problema atunci când nu avem o lege care să fie o lege autentică reală; atunci când avem legi fabricate de oameni pe loc, după mintea fiecăruia, așa după cum s-a văzut în cazul așa-numitei legi a dreptului la avort, care a fost impusă oamenilor de către judecători...”. Am intrat apoi într-o controversă privind constituția americană, și de unde vine legile. Atitudinea lui Bray față de aceste chestiuni s-a dovedit a fi foarte asemănătoare cu cea a militanților musulmani rezidenți în Marea Britanie care se declară în mod public ca nefiind obligați decât de legea islamică, și nu de legile democratice ale țării lor adoptive.

În 2003, Paul Hill a fost executat pentru uciderea doctorului Britton și a gărzii sale de corp, spunând că ar face-o din nou pentru a-i salva pe cei nenăscuți. Așteptând senin să moară pentru cauza lui, el a declarat într-o conferință de presă că „Cred că statul, executându-mă, mă va face martir”. Protestatarilor antiavort de dreapta li s-au alăturat, într-o nesfântă alianță, oponenții de stânga ai pedepsei cu moartea, care l-au somat pe guvernatorul Floridei

²⁰ Militanții pentru libertatea animalelor care amenință cu violența împotriva oamenilor de știință care folosesc animale pentru cercetarea medicală pretind același înalt interes moral.

Jeb Bush să „oprească martiriul lui Paul Hill”. Eu au adus argumentul plauzibil că omorârea judiciară a lui Hill va încuraja de fapt producerea mai multor crime, adică exact efectul opus celui urmărit prin pedeapsa cu moartea. Pe tot parcursul drumului până la camera de execuție, Hill a zâmbit în permanență spunând: „Mă aștept la o mare răsplată în rai... Mă pregătesc de slavă”.²¹ El a mai sugerat ca alții să preia violența lui cauză. Anticipând atacuri de răzbunare pentru „martiriul” lui Paul Hill, poliția a intrat în alertă mărită în momentul execuției, iar câțiva indivizi aflați în legătură cu acest caz au primit scrisori de amenințare însoțite de gloanțe.

Toată această afacere pornește de la o simplă diferență de percepție. Există oameni care, din cauza convingerilor lor religioase, consideră că avortul este o crimă și sunt gata să omoare la rândul lor pentru a apăra embrionii, pe care ei aleg să-i numească „bebeluși”. Pe de altă parte, există cei care susțin avortul din convingere, fiind fie de altă credință fie nereligioși, având în plus coordonate morale consecventialiste. Si ei se consideră idealști, oferind în conștință servicii medicale pacienților nevoiași, care, altfel, ar fi apelat la diferiți șarlatani. Ambele tabere îi consideră pe ceilalți drept criminali sau susținători ai crimei. Și ambele părți sunt la fel de convinse că au dreptate.

O purtătoare de cuvânt a unei alte clinici de avort l-a descris pe Paul Hill ca pe un psihopat periculos. Însă oamenii ca el nu se consideră astfel, ci se consideră persoane bune, morale, conduse de Dumnezeu. Nici eu nu cred că Paul Hill a fost un psihopat. Doar o persoană foarte credincioasă. Periculos, da, dar nu psihopat. Periculos de credincios. În lumina credinței lui, Hill a fost pe deplin moral și îndreptățit să-l împuște pe Dr. Britton. Ce nu a funcționat bine la Hill a fost credința în sine. Atunci când l-am întâlnit, nici Michael Bray nu mi-a atras atenția ca psihopat. De fapt, chiar mi-a plăcut de el. Am considerat că este un om sincer și deschis, tăcut, precaut, mințea sa fiind însă, din nefericire, răpită de nonsensul otrăvit al religiei.

Aproape toți oponenții avortului sunt profund credincioși. Susținătorii avortului, indiferent că sunt credincioși sau nu, sunt susceptibili a urma, conștient sau nu, o linie filosofică morală consecventialistă — evocând, probabil, întrebarea lui Jeremy Bentham

„Pot aceștia să *sufere* ?”. Paul Hill și Michael Bray nu au sesizat nici o diferență morală între a ucide un embrion și a ucide un medic, exceptând faptul că, pentru ei, embrionul este un „bebeluș” neprihănit și nevinovat. Consecvențialiștii observă, însă aici o uriașă diferență. Un embrion timpuriu are sensibilitatea și aspectul unui mormoloc. Medicul este o persoană adultă conștientă, cu speranțe, iubiri, aspirații, temeri, o cantitate mare de cunoaștere umană, capacitate emoțională profundă, foarte probabil o soție distrusă și copii rămași orfani, poate că și părinți în vârstă care plâng după el.

Paul Hill a provocat o suferință adâncă și de lungă durată unor ființe al căror sistem nervos este capabil să sufere. Victima lor nu a făcut așa ceva. Este cert faptul că embrionii timpurii, neavând sistem nervos, nu suferă. Iar dacă embrionii avortați mai târziu, având sistem nervos, pot suferi, deși orice suferință este regretabilă, ei nu suferă pentru că sunt *umani*. Nu există nici un motiv care să ne facă să credem că embrionii umani, la orice vârstă, suferă mai mult decât embrionii de vacă sau de oaie, la același stadiu de dezvoltare. Și există suficiente motive de a considera că toți embrionii, umani sau nu, suferă mai puțin decât o vită adultă la abator, în mod special un abator ritual, unde, din considerente religioase, ea trebuie să fie pe deplin conștientă atunci când i se taie, ceremonial, gâtul.

Este greu de măsurat suferința,²² iar amănuntele pot fi discutabile. Acest lucru nu afectează însă ideea mea, care se referă la deosebirea dintre consecvențialiștii seculari și filosofii morale absolutiste religioase.²³ O școală de gândire se preocupă de suferința embrionilor. Alta vrea să știe dacă aceștia sunt umani. Mora-liștii religioși pot fi auziți dezbătând chestiuni precum „Când devine persoană un embrion aflat în dezvoltare — o persoană umană ?” Mora-liștii seculari se pot întreba „Nu contează dacă este *uman* (ce poate însemna acest lucru pentru o mică aglomerare de celule ?); la ce vârstă devine capabil de a *suferi* orice fel de embrion, din orice specie ?”

²² M. Stamp Dawkins (1980).

²³ Ceea ce nu epuizează, desigur, toate posibilitățile. O substanțială majoritate a creștinilor americani nu adoptă o atitudine absolutistă în privința avortului, fiind în favoarea dreptului de a alege. De exemplu, Religious Coalition for Reproductive Choice [Coaliția Religioasă pentru Dreptul la Reproducere]: www.rcrc.org/.

MAREA EROARE BEETHOVEN

Următoarea mișcare în acest șah verbal a celor care resping avortul este, de obicei, următoarea. Ideea nu este dacă un embrion uman poate sau nu suferi în prezent. Ideea rezidă în *potențialul* lui. Avortul îl privează de dreptul de a fi o ființă umană deplină în viitor. Acest lucru este exemplificat de un argument retoric a cărui prostie extremă constituie singura apărare față de acuzația de nesinceritate. Mă refer la Marea Eroare Beethoven, care se prezintă sub câteva forme. Următoarea versiune este atribuită de către Peter și Jean Medawar²⁴, în cartea *The Life Science*, lui Norman St. John Stevas (acum, Lord St. John), membru al parlamentului britanic și activist proeminent romano-catolic. La rândul lui, acesta a preluat-o de la Maurice Baring (1874-1945), un binecunoscut convertit romano-catolic și apropiat al catolicilor înrăiți G. K. Chesterton și Hilaire Belloc. A fost prezentată sub forma unui dialog ipotetic între doi medici:

—Vreau părerea ta în privința întreruperii sarcinii. Tatăl a fost sifilitic, mama tuberculoasă. Dintre cei patru copii născuți, primul a fost orb, al doilea a murit, al treilea este surdo-mut, iar al patrulea tuberculos. Tu, ce ai fi făcut ?

—Aș fi întrerupt sarcina.

—în acest caz, l-ai fi omorât pe Beethoven.

Internetul este plin cu așa numite situri prolife care repetă această poveste ridicolă, schimbând cu frenezie, uneori, premisele. Iată o altă variantă: „Dacă ai cunoaște o femeie care are deja opt copii, dintre care trei sunt surzi, doi orbi, unul retardat mental (totul din cauză că ea a avut sifilis), ai fi de acord să faci un avort ? L-ai omorî, atunci, pe Beethoven”.²⁵ Această redare a poveștii îl mută pe marele compozitor de pe locul al cincilea la naștere pe cel de al nouălea, ridică numărul celor născuți surzi la trei și al celor orbi la doi, și oferă sifilisul mamei în locul tatălui. Cele mai multe dintre cele patru zeci și trei de situri web pe care le-am găsit atunci când am făcut cercetarea cu privire la variantele povestirii, o atribuie nu lui Maurice Baring ci unui anumit profesor L. R. Agnew,

²⁴ Sir Peter Medawar a câștigat Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină în 1960. ²⁵ <http://www.warroom.com/>.

de la UCLA Medical School (Facultatea de Medicină a Universității California — Los Angeles), care a prezentat această dilemă studenților lui și apoi i-a felicitat cu cuvintele „Felicitări, tocmai l-ați omorât pe Beethoven!” îi acordăm lui L. R. Agnew beneficiul dubiului în ceea ce privește existența sa — este uimitor cum apar aceste legende urbane! În ceea ce mă privește, nu îmi pot da seama dacă Baring este inițiatorul legendei, sau dacă ea a fost creată mai târziu.

Nu există nicio îndoială că a fost inventată. Ea este cu totul falsă. Adevărul este că Ludwig van Beethoven nu a fost nici al cincilea și nici al nouălea copil al părinților săi. El a fost cel mai mare — mai precis, cel de al doilea copil, însă fratele lui a murit de mic, după cum se întâmpla în mod obișnuit în acele vremuri, și nu a fost, din cât se cunoaște, nici orb, nici surdomut și nici retardat mental. Nu există nici o dovadă că vreunul dintre părinți ar fi avut sifilis, deși este adevărat faptul că mama lui a murit de tuberculoză. Se întâmpla frecvent pe atunci.

De fapt, aceasta este o legendă urbană în toată regula, o făcătură răspândită deliberat de către persoane care au acest interes. Cu toate acestea, faptul că nu este altceva decât o minciună este complet lipsit de importanță. Chiar dacă nu ar fi fost o minciună, argumentul care decurge de aici ar fi fost unul prost. Peter și Jean Medawar nu au nevoie să se îndoiască cu privire la adevărul poveștii pentru a arăta falsitatea raționamentului: „Gândirea din spatele acestui mic și odios argument este incredibil de distorsionată, deoarece, în afara cazului în care se sugerează vreo legătură cauzală între o mamă tuberculoasă, un tată sifilitic și nașterea unui geniu muzical, lumea nu este în mai mare pericol de a rămâne fără Beethoven din cauza avortului decât ar fi prin abținere sexuală”.²⁶ Descalificarea laconică și disprețuitoare a acestui argument de către cei doi Medawar este incontestabilă (pentru a împrumuta din narațiunea uneia dintre povestirile scurte ale lui Roald Dahl, o decizie la fel de întâmplătoare de a *nu* avea un avort, în 1888, ni l-a dat pe Adolf Hitler). Pentru a pricepe, însă, despre ce anume este vorba, este nevoie de o inteligență medie, sau, poate de un grad de libertate față de un anume tip de educație religioasă. Din toate cele patruzeci și trei de situri „prolife” care citează o versiune a legendei cu Beethoven, pe care le-a afișat căutarea mea pe Google în

²⁶ Medawar and Medawar (1977).

momentul scrierii acestei cărți, nici măcar unul nu a observat lipsa de logică a acestei argumentații. Fiecare dintre acestea (de altfel, toate erau situri religioase) au înghițit falsul cu cârlig, fir și plută cu tot. Unul chiar l-a creditat pe Medawar (scris Medawar) ca sursă. Atât de dornici au fost acești oameni să creadă într-un fals argument care se potrivea bine cu credința lor, încât nici nu au băgat de seamă că soții Medawar l-au menționat numai pentru a-l descalifica.

După cum soții Medawar au fost pe de-a-ntregul îndreptățiți să arate, concluzia logică la argumentul „potențialului uman” este aceea că ori de câte ori ratăm ocazia unui raport sexual, lipsim un suflet omenesc de darul existenței. Fiecare refuz al unei oferte de copulație de către o persoană fertilă este totuna cu uciderea unui potențial copil! Chiar și opoziția la un viol poate fi reprezentată drept ucidere a unui potențial copil (de altfel, există destui susținători ai campaniilor „prolife” care ar refuza avortul chiar și unei femei care a fost brutal violată). După cum se vede, argumentul Beethoven este, într-adevăr, bazat pe o logică proastă. Incredibila lui idiotie este rezumată cel mai bine de superbul cântec „Every sperm is sacred”, interpretat de către Michael Palin împreună cu un cor de sute de copii, în filmul Monty Python *The Meaning of Life* (dacă nu l-ați văzut, vă rog să o faceți). Marea Eroare Beethoven reprezintă un exemplu tipic de harababură logică, în care intrăm dacă mintea ne este tulburată de absolutismul de inspirație religioasă.

Observați că „prolife” nu înseamnă deloc *proviața*, ci înseamnă, de fapt, *proviața umană*. Acordarea de drepturi speciale unice celulelor de *Homo Sapiens* este foarte greu de reconciliat cu faptul evoluției. Desigur că acest lucru nu îi va îngrijora pe acei mulți militanți antiavort care nu înțeleg că evoluția, de fapt, *există*. Aș vrea să prezint pe scurt acest raționament pentru acei militanți antiavort care ar putea fi ceva mai puțin ignoranți în materie de știință.

Ideea evoluției este foarte simplă. *Umanitatea* celulelor unui embrion nu poate pretinde nici un statut moral discontinuu, absolut. Nu poate, din cauza continuității noastre evolutive cu cimpanzeii și, mai departe, cu fiecare specie de pe planetă. Pentru a vizualiza acest lucru, să ne imaginăm că o specie intermediară, de exemplu *Australopithecus afarensis* a reușit să supraviețuiască și a fost descoperit într-o zonă izolată din Africa. Ar fi aceste creaturi considerate „umane”, sau nu? Pentru un consecventalist ca mine nu există un răspuns, deoarece nimic nu provoacă întrebarea. Este

suficientă fascinația și onoarea de a întâlni o nouă „Lucy”.²⁷ Pe de altă parte, pentru a aplica principiul moral al atribuirii oamenilor unui statut unic și special, *deoarece sunt oameni*, absolutistul trebuie să răspundă acestei întrebări. Dacă situația devine critică, absolutiștii probabil că vor fi nevoiți să apeleze la procese precum cele din Africa de Sud, de pe vremea apartheidului, pentru a stabili dacă un anumit individ trebuie *considerat om*.

Chiar dacă s-ar putea da un răspuns neechivoc în ceea ce îl privește pe *Australopithecus*, continuitatea graduală, care este un aspect de neevitat al evoluției biologice, ne spune că trebuie să existe ceva intermediar, suficient de apropiat de „frontieră” pentru a estompa principiul moral distrugându-i caracterul absolut. O cale mai bună de a spune acest lucru este aceea că, în cadrul evoluției, nu există frontiere. Iluzia frontierei este creată de faptul că intermediarii evolutivi se întâmplă să fie dispăruți. Desigur, se poate spune că oamenii sunt mult mai capabili de suferință decât alte specii. Acest lucru poate fi adevărat și, în virtutea lui, am putea să-i conferim omului, în mod legitim, un statut special. Continuitatea evolutivă arată, însă, că nu există o diferențiere *absolută*. Discriminarea morală absolută este subminată devastator de existența evoluției. O conștientizare a acestui fapt ar putea să evidențieze totuși unul dintre principalele motive ale creaționiștilor de a se opune evoluției: teama de ceea ce ei consideră că ar fi consecințele morale ale acesteia. Ei greșesc făcând acest lucru, și este ciudat să te gândești că un adevăr despre lumea reală poate fi răsturnat de considerații privind aspirațiile morale.

CUM HRĂNEȘTE FANATISMUL „MODERAȚIA” ÎN CREDINȚĂ

Ilustrând partea întunecată a absolutismului am menționat creștinii americani care aruncă în aer clinici de avort, și talibanii afgani, a căror listă de cruzimi, în special față de femei, o găsesc prea dureroasă pentru a o reda. Aș fi putut să mă extind asupra Iranului, sub

²⁷ Nume inspirat, se spune, de „Lucy in the sky with diamonds” a grupului Beatles, dat de către descoperitorii fragmentelor celui mai complet schelet de până acum aparținând speciei de hominid *Australopithecus afarensis*, găsite în anul 1974 în Etiopia. (*N. trad.*)

regimul ayatollahilor, ori asupra Arabiei Saudite condusă de prinții dinastiei Ibn Saud, unde femeile nu au voie să conducă un autovehicul și au probleme chiar și dacă ies din casă fără a fi însoțite de o rudă masculină (care, ca o concesie, poate fi și un copil mic). Pentru o expunere tulburătoare privind tratamentul femeii în Arabia Saudita și în alte teocrații actuale, se poate consulta cartea lui Jan Goodwin *Prince of Honour*. Johann Hari, unul dintre editorialiștii cei mai energici ai ziarului londonez *Independent*, a scris un articol al cărui titlu vorbește de la sine: „Cea mai bună metodă de subminare a jihadului este provocarea unei revolte a femeilor musulmane”.²⁸

Sau, întorcându-mă la creștinism, aș fi putut să-i citez pe acei creștini americani „extatici” a căror puternică influență asupra politicii americane în Orientul Mijlociu este guvernată de credința provenită din Biblie că Israelul are un drept de la Dumnezeu asupra tuturor pământurilor Palestinei.²⁹ Unii dintre acești creștini extatici merg și mai departe și tânjesc după un război nuclear, pentru că îl interpretează ca pe „Armagedon”, care, în conformitate cu bizara și totuși uimitor de populara lor interpretare a Cărții Revelației, va grăbi cea de a doua venire a lui Cristos. Nu aș putea să adaug nimic la teribilul comentariu al lui Sam Harris din a sa *Letter to a Christian Nation*:

De aceea, nu este exagerat să afirm că, dacă orașul New York ar fi înlocuit brusc de o minge de foc, un procent semnificativ din populația americană ar vedea în ciuperca atomică un semn încurajator, pentru că i-ar face să creadă că cel mai bun lucru care s-ar putea întâmpla vreodată este pe cale să se petreacă: întoarcerea lui Cristos. Ar trebui să ne sară în ochi faptul că astfel de credințe nu ne prea pot ajuta să ne facem un viitor durabil — social, economic, al mediului înconjurător sau geopolitic. Imaginați-vă consecințele dacă vreun membru marcant al guvernului Statelor Unite ar crede cu adevărat că lumea este aproape de sfârșit, iar acesta va fi unul de factură divină. Faptul că aproape jumătate din populația Americii crede acest lucru, pur și simplu pe baza unei dogme religioase, ar trebui să fie alarmant în plan moral și intelectual.

²⁸ Articolul lui Johann Hari, publicat în *Independent*, 15 July 2005; el poate fi găsit la: <http://johannhari.com/archive/article.php?id=640>.

²⁹ Village Voice, 18 May 2004: <http://www.villagevoice.com/news/0420.perlstein,53582,1.html>.

Există, deci, persoane plasate în afara „*Zegeist-ului* moral” de propria credință religioasă. Aceștia reprezintă ceea ce eu am numit 1 partea întunecată a absolutismului religios, ei fiind numiți, adesea, / extremiști. Ideea mea este însă aceea că până și un climat religios j blând furnizează un mediu în care extremismul înflorește în mod natural.

În iulie 2005, Londra a fost victima unui atac sinucigaș concertat cu bombe: trei în metrou și una într-un autobuz. Nu la fel de rău precum atacul din 2001 împotriva World Trade Center, și cu siguranță că nu tot atât de neașteptat (Londra era pregătită pentru așa ceva încă de când Blair ne-a făcut, fără să vrem, parteneri voluntari ai invaziei lui Bush în Irak) — și totuși, exploziile din Londra au îngrozit Marea Britanie. Ziarele erau pline de presupuneri cu privire la ce anume i-a făcut pe cei patru tineri să se arunce în aer luând cu ei o mulțime de oameni nevinovați. Ucigașii erau cetățeni britanici, amatori de cricket, politicoși, pe scurt, exact genul de tineri a căror companie ar fi putut face plăcere.

De ce au făcut ceea ce au făcut acești tineri iubitori de cricket ? Spre deosebire de omologii lor palestinieni sau kamikaze din Japonia, sau Tigrii Tamili din Sri Lanka, aceste bombe umane nu se așteptau ca îndureratele lor familii să fie laudate, îngrijite sau sprijinite cu pensii de martir. Dimpotrivă, unele dintre rudele lor au trebuit să se ascundă. Unul dintre bărbați și-a făcut în mod ires-ponsabil văduvă soția însărcinată și și-a lăsat orfan copilul mic. Acțiunea acestor trei tineri nu a fost altceva decât un dezastru, nu numai pentru ei și pentru victimele lor, ci și pentru propriile lor j familii și întreaga comunitate musulmană din Marea Britanie, aflată acum în regres. Ceea ce poate motiva la persoane altfel decente și normale o astfel de nebunie, este credința religioasă. Din nou, cel care punctează ideea cu o percepție dură este Sam Harris, luându-1 drept exemplu pe Osama bin Laden, liderul Al-Qaida (care, de alt-fel, nu are nimic de-a face cu bombele din Londra). De ce și-ar dori cineva să distrugă World Trade Center și pe toți cei aflați înăuntru ? A-1 numi pe bin Laden „diabolic” înseamnă a eluda responsabilitatea pe care o avem de a furniza un răspuns corect unei întrebări de o asemenea importanță.

Răspunsul la această întrebare este evident — fie și numai pentru că el a fost articulat cu răbdare, până la greață, de către bin Laden

însuși. Răspunsul este că astfel de oameni precum bin Laden cred de fapt ceea ce spun că cred. Ei cred în adevărul literal al Coranului. De ce și-au dat viața nouăsprezece bărbați din clasa mijlocie, bine educați, pentru privilegiul de a ucide mii dintre vecinii noștri ? Deoarece ei au avut convingerea că pentru o astfel de faptă vor merge direct în paradis. Este ceva rar să poți explica comportamentul uman într-un mod atât de complet fi pe deplin satisfăcător. De ce am ezitat atât până să acceptăm această explicație ?³⁰

Respectata jurnalistă Muriel Gray, de la ziarul *Herald*, din Glasgow, face la data de 24 iulie 2005 aceleași observații, cu referire la atentatele de la Londra.

Toată lumea a fost învinovățită, de la duoul George W. Bush și Tony Blair la lipsa de acțiune a „comunităților” musulmane. Însă, întotdeauna a fost limpede faptul că nu exista decât un loc unde se poate identifica vinovăția. Cauza întregii acestei mizerii, tulburări, violențe, terori și ignoranțe este, desigur, religia însăși, și chiar dacă pare ridicol să afirmi o stare de fapt atât de evidentă, realitatea este aceea că autoritățile și media fac tot posibilul pentru pretinde că nu este așa.

Politicienii noștri occidentali se feresc să menționeze religia, preferând să-și caracterizeze lupta drept una împotriva „terorii”, ca și cum teroarea ar fi un fel de spirit sau forță cu voință și minte proprie. Sau, îi caracterizează pe teroriști ca fiind motivați de „răul” pur. Aceștia nu sunt, însă, motivați de rău. Orice am crede noi, motivația lor, ca și cea a ucigașilor creștini de medici care practică avortul, provine din ceea ce cred ei că reprezintă o urmare dreaptă a căilor pe care le arată religia lor. Aceștia nu sunt niște psi-hotici, ci idealiști religioși, raționali, aflați în acord cu ceea ce îi

motivează. Ei consideră că acțiunile lor sunt corecte nu din cauza

vreunei idiosincrazii autoreferențiale, și nu din cauză că ar fi posedați de Satan, ci pentru că au fost crescuți din leagăn să aibă o credință totală și neechivocă. Sam Harris îl citează pe un terorist sinucigaș care și-a ratat acțiunea, și care a declarat că ceea ce l-a împins să ucidă israelieni a fost „dragostea de martiriu... Nu am vrut să

³⁰ Harris (2004 29).

răzbun nimic. Am vrut doar să fiu un martir". Pe 19 noiembrie 2001, *The New Yorker* a prezentat un interviu luat de Nasra Hassan unui alt atentator sinucigaș care și-a ratat obiectivul, un tânăr palestinian politicoș, în vârstă de douăzeci și șapte de ani, identificat ca S. Declarația lui este atât de elocvent poetică în ceea ce privește atracția paradisului, așa după cum este aceasta predicată de către liderii religioși moderați, încât merită să fie redată pe larg:

L-am întrebat ce reprezintă atracția martiriului. — Forța spiritului ne atrage în sus, în vreme ce forța lucrurilor materiale ne atrage în jos — a spus el. Cineva înclinat spre martiraj devine imun față de atracția materială. Planificatorul nostru ne-a întrebat ce se întâmplă dacă operațiunea eșuează, iar noi i-am răspuns că, oricum, vom merge să-l întâlnim pe profet și pe cei care sunt cu el, *inșallah*. Pluteam, înotam practic în sentimentul că suntem pe cale să intrăm în veșnicie. Nu aveam nici un fel de îndoieli. Făcusem un jurământ pe Coran, în prezența lui Allah, o promisiune de a nu ezita. Promisiunea jihadului se numește *bayt al-ridwan*, după grădina Paradisului rezervată profeților și martirilor. Știu că mai sunt și alte cai ale jihadului. Aceasta este, însă, dulce — cea mai dulce. Orice operațiune de martiraj, dacă este făcută pentru Allah, doare mai puțin decât o ciupitură de fânțar.

S mi-a arătat o casetă video care arăta planificarea finală a operațiunii, în imaginile de slabă calitate i-am văzut pe el și pe alți doi tineri angrenați într-un schimb ritual de întrebări și răspunsuri pe tema gloriei aduse de martiriu...

Apoi, tinerii și planificatorul lor și-au împreunat mâinile drepte pe Coran. Planificatorul i-a întrebat: „Sunteți gata? Mâine veți fi în Paradis.”³¹

Dacă eram în locul lui S aș fi fost tentat să-i spun planificatorului: „Atunci, de ce nu faci *tu* asta? De ce nu execuți *tu* misiunea sinucigașă și să o apuci pe drumul cel mai scurt către Paradis?” Ceea ce este greu de înțeles pentru noi este că, mă repet pentru că este important, *acești oameni cred ceea ce spun*. Mesajul important este acela că trebuie să considerăm ca vinovată religia în sine și nu

³¹ Nasra Hassan, „An arsenal of believers” [Un arsenal de credincioși], *New Yorker*, 19 Nov. 2001 — http://www.bintjbeil.com/articles/en/011119_hassan.html.

extremismul religios — de parcă ar putea exista un fel de pervertire a religiei adevărate, reale și decente. Voltaire a avut dreptate: „Cei care te pot face să crezi absurdități te pot face și să comiți atrocități”. La fel și Bertrand Russell: „Mulți mai degrabă ar muri decât să gândească. Ceea ce se și întâmplă”.

Atâta vreme cât acceptăm principiul că credința de tip religioi trebuie respectată pur și simplu pentru că este credință religioasă, este dificil să nu-i respecti pe Osama bin Laden și pe atentatorii sinucigași. Alternativa la aceasta, una într-atât de evidentă încât nu mai trebuie susținută, este de a abandona respectul automat față de credința religioasă. De aceea fac tot ceea ce îmi stă în putere pen-tru a-i avertiza pe oameni împotriva credinței însăși, nu numai împotriva așa-numiților „extremiști”. Învățăturile religiei „moderate”, deși nu sunt în ele însele extremiste, reprezintă o invitație liberă la extremism.

Trebuie spus că nu este nimic deosebit în credința de tip religioi. Și dragostea de țară de tip patțiotic, sau cea de grup etnic, pot aduce propriile forme de extremism, nu-i așa ? Sigur că da, după cum a fost cazul cu luptătorii kamikaze japonezi sau cu Tigrii Tamili din Sri Lanka. Credința de tip religios este o surdină deosebit de puternici a calculelor raționale, care, de obicei, pare a le întrece pe toate cele-lalte. Cred că lucrul acesta se întâmplă din cauza ușoarei și atrăgătoare promisiuni că moartea nu reprezintă sfârșitul, iar raiul martirului este în mod special mai minunat. Mai este însă și pentru că, în parte, descurajează prin propria sa natură întrebările.

Creștinismul, la fel de mult ca și islamul, îi învață pe copii că credința oarbă este o virtute. Nu trebuie să susții ceea ce crezi. Dacă cineva spune că ceva face parte din *credința* lui, acest lucru trebuie obligatoriu respectat, fără nici o discuție, de către restul societății, indiferent că este de aceeași credință sau de alta, sau fără niciuna; respectat până când, într-o bună zi, se manifestă printr-un masacru oribil precum distrugerea World Trade Center sau atentatele de la Londra sau Madrid. Apare, după aceea, un cor de dezaprobări venite din partea clericilor și ale „conducătorilor comunității” (de fapt, cine i-a ales ?), care stau la coadă pentru a explica cum extremismul reprezintă o pervertire a credinței „adevărate”. Cum ar putea fi vorba despre o pervertire a credinței dacă credința, lipsită fiind de o justificare obiectivă, nu posedă nici un standard demonstrabil care să poată fi pervertit?

Cu zece ani în urmă, Ibn Warraq, în excelenta lui carte *Why I Am Not a Muslim*, a demonstrat un lucru similar din punctul de vedere al unui profund cunoscător al islamului. Un bun titlu alternativ al cărții lui Warraq ar fi putut fi *The Mith of Moderate Islam*, de fapt, titlul unui recent articol (30 iulie 2005) din ziarul londonez *Spectator*, scris de către un alt specialist, Patrick Sookhedo, director al Institute for the Study of Islam and Christianity. „De departe majoritatea musulmanilor își trăiește în prezent viața fără a recurge la violență, deoarece Coranul este precum o selecție mixtă. Dacă vrei pace, găsești versete pașnice. Dacă vrei război, găsești versete belicoase.”

Sookhedo continuă cu explicarea modului cum cercetătorii isla-miști, pentru a putea lucra cu foarte multele contradicții pe care le-au găsit în Coran, au dezvoltat principiul derogării pentru cazurile în care versetele mai noi nu se potrivesc cu cele mai vechi. Din nefericire, pasajele pașnice ale Coranului sunt în cea mai mare parte timpurii, datând din vremea când Mahomed era la Mecca. Versetele belicoase datează de ceva mai târziu, după fuga lui la Medina. Rezultatul este că:

Mantra „islamul înseamnă pace” este depășită de circa 1 400 de ani. Numai timp de 13 ani islamul nu a reprezentat decât pace, și numai pace... Pentru musulmanii radicali de astăzi, la fel ca și pentru juriștii medievali care au dezvoltat islamul clasic, ar fi mai corectă afirmația „islamul înseamnă război”. Unul dintre cele mai radicale grupuri islamiste britanice, al-Ghurabaa, a declarat în ajunul atentatelor londoneze că „Orice musulman care neagă faptul că teroarea este o componentă a islamului este un kafir.” Kafir înseamnă necredincios (respectiv nonmusul-man), termen deosebit de insultător...

Este posibil ca tinerii sinucigași să nu fi provenit nici de la periferia societății musulmane britanice și nici să fi urmat vreo interpretare excentrică, extremistă, a credinței, ci să fi provenit din însuși miezul comunității musulmane, motivați de o interpretare obișnuită a islamului ?”

Mai general, și lucrul acesta se aplică și creștinismului, ceea ce este deosebit de dăunător este practica de a-i învăța pe copii că credința este o virtute prin ea însăși. Credința reprezintă un rău exact pentru că nu pretinde vreo justificare și nici nu produce vreun argument. A-i învăța pe copii că credința oarbă este o virtute

îi pregătește — ținând cont și de alte anumite ingrediente care nu sunt greu de găsit — să crească pentru a deveni potențiale arme mortale ale viitoarelor jihaduri sau cruciade. Imunizați împotriva fricii prin promisiunea unui paradis al martirilor, credinciosul veritabil merită un loc în istoria armamentului, alături de arc, calul de luptă, tanc și bomba cu fragmentare. Dacă ar fi învățați să pună întrebări și să cugete privitor la credințele lor, în loc să fie învățați despre virtutea superioară a credinței oarbe, ar fi o miză foarte bună cea a lipsei de atentatori sinucigași. Atentatorii sinucigași fac ceea ce fac pentru că au fost învățați în școlile religioase că datoria față de Dumnezeu primează în fața altor priorități, și că martirajul pentru el va fi răsplătit în grădinile Paradisului. Iar *această* lecție nu au învățat-o neapărat de la instructori extremiști fanatici care i-au aliniat în madrasuri, așezați pe rânduri și dând ritmic din căpșoa-rele lor nevinovate în timp ce memorau fiecare cuvânt din cartea sfântă precum niște papagali demenți. Credința poate fi foarte, foarte periculoasă, iar implantarea ei intenționată în mințile vulne rabile ale unor copii nevinovați este un lucru extrem de greșit. În capitolul care urmează ne orientăm către copilăria însăși, precum și către violarea copilăriei de către religie.

COPILĂRIA, ABUZUL SI FUGA DE RELIGIE

*În fiecare sat există o făclie: învățătorul;
dar și un stingător: preotul.*

VICTOR HUGO

Voi începe cu o povestioară din Italia secolului nouăsprezece. Nu vreau sugerez faptul că astăzi s-ar mai putea întâmpla ceva atât de oribil. Însă modul de gândire pe care îl lasă să se întrevadă este, din păcate, actual, în ciuda faptului că amănuntele nu mai sunt. Această tragedie umană a secolului nouăsprezece așterne o lumină crudă asupra atitudinii actuale a religiei în ceea ce îi privește pe copii..

În 1858, Edgardo Mortara, copilul în vârstă de șase ani al unui părinte evrei, a fost ridicat de către poliția papală la ordinele Inchiziției. Edgardo a fost luat cu forța de lângă mama sa înlăcrimată și tatăl îndurerat și dus la Catehemenat (casa unde erau convertiți evreii și musulmanii), la Roma, pentru a fi crescut ca romano-catolic. Cu excepția unor scurte vizite, supravegheate îndeaproape de câțiva preoți, părinții lui nu l-au mai revăzut niciodată. Această poveste ne este spusă de către David I. Kertzer, în remarcabila sa carte *The Kidnapping of Edgardo Mortara*.

Povestea lui Edgardo nu a fost câtuși de puțin neobișnuită în Italia acelor vremuri, motivul acestor răpiri de către preoți fiind mereu același. De fiecare dată copilul fusese botezat în secret, de regulă de către o doică romano-catolică, Inchiziția aflând ulterior despre botez. Era o componentă centrală a sistemului de credință romano-catolic ca, odată ce un copil a fost botezat, indiferent că ajungea un act clandestin și neformal, el să se transforme în mod irevocabil într-un creștin. În lumea lor mentală, a permite unui „copil creștin” să stea cu părinții lui evrei nu reprezenta o opțiune, această poziție fiind menținută cu încăpățănare, și sinceritate totodată,

împotriva unei revolte mondiale. Această revoltă generalizată a fost negată de către ziarul catolic *Civiltà Cattolica*, ca fiind datorată forței internaționale a evreilor bogați — sună cunoscut, nu-i așa ?

În afară de publicitate, povestea lui Edgardo Mortara a fost una dintre multe altele. De el avusese grijă Anna Morisi, o tânără catolică analfabetă în vârstă de paisprezece ani. Edgardo s-a îmbolnăvit, iar ea s-a speriat că o să moară. Crescută în credința că un copil mort nebotezat se va chinui pentru totdeauna în iad, ea a cerut sfatul unei vecine catolice care a învățat-o cum să facă un botez de necesitate. S-a întors acasă, a aruncat puțină apă pe capul micului Edgardo și a spus: „Te botez în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh”. Și asta a fost tot. Din acel moment, Edgardo a devenit în mod legal creștin. Când, după ani, preoții Inchiziției au aflat despre cele întâmplate, au acționat prompt și hotărât, fără să se gândească la consecințele tragice ale acțiunii lor.

Uimitor pentru un rit care ar putea avea o semnificație uriașă asupra întregii familii, Biserica Catolică permitea (și permite în continuare) oricui să boteze pe oricine altcineva. Cel care botează nu trebuie să fie preot. Nici copilul, sau părinții, sau oricine altcineva, nu trebuie să fie de acord cu botezul. Nu trebuie semnat nimic. Nimic nu trebuie să fie dovedit cu martor. Tot ceea ce trebuie este o stropitură cu apă, câteva cuvinte, un copil neajutorat și o bonă spălată catehetic pe creier. De fapt, nu este nevoie decât de ultima, pentru că, presupunând că copilul este prea mic pentru a fi martor, cine știe ce s-a întâmplat ? Un colegă americană, care a fost crescută catolică, îmi scrie: „Obişnuiam să ne botezăm păpușile. Nu îmi amintesc să-mi fi botezat când eram mică prietenii protestanți, dar cu siguranță că așa ceva s-a întâmplat și se întâmplă și astăzi. Ne-am făcut păpușile niște mici catolice, le-am dus la biserică, le-am dat Sfânta împărtășanie etc. Am fost spălate pe creier pentru a deveni, mai încolo, bune mame catolice”.

Dacă și fetele din secolul nouăsprezece erau precum corespondenta mea de azi, este de mirare faptul că nu au fost și mai multe cazuri precum cel al lui Edgardo Mortara. Totuși, astfel de astfel de povești au fost deranjant de frecvente în Italia secolului nouăsprezece, lucru care te face să te întrebi ceva evident. De ce angajau evreii din Statele Papale servitori catolici, dacă exista acest risc îngrozitor ? De ce nu se îngrijeau să-și angajeze servitori evrei ? Din nou, răspunsul nu are nimic de-a face cu religia. Evreii aveau

nevoie de servitori care să poată munci sâmbăta. Bineînțeles că se putea avea încredere că o servitoare evreică nu îți va boteza copilul, însă ea nu putea aprinde focul sau face curățenie în casă sâmbăta. De aceea, multe dintre familiile evreiești din Bolognia, care își puteau permite servitori, angajau catolici.

M-am abținut în mod intenționat, în această carte, de la a intra în amănuntele ororilor cruciadelor, ale conchistadorilor, sau ale inchiziției spaniole. Oameni cruzi și răuvoitori se pot găsi în orice secol și la fiecare credință. Această poveste a inchiziției italiene și atitudinea ei față de copii este, însă, în mod special ilustrativă pentru gândirea religioasă ca și pentru răul pe care îl provoacă *tocmai* pentru faptul că este religioasă. În primul rând, este vorba despre ideea ieșită din comun că o stropitură cu apă și o scurtă incantație verbală pot schimba în totalitate viața unui copil, trecând înaintea consimțământului parental, consimțământului propriu al copilului, propria sa fericire și starea sa psihologică de bine... peste orice ar putea bunul-simț să aprecieze ca fiind important. Cardinalul Antonelli a dat glas acestor lucruri într-o scrisoare către Lionel Rothschild, primul evreu britanic membru al parlamentului, care scrisese un protest privitor la răpirea lui Edgardo. Cardinalul i-a răspuns că nu are nici o putere de a interveni, și a adăugat: „Poate că este momentul potrivit să observăm că, chiar dacă chemarea naturii este puternică, încă și mai puternice sunt îndatoririle sacre ale religiei”. Asta, cam spune totul, nu-i așa?

În al doilea rând, este vorba despre faptul că preoții, cardinalii și Papa par în mod real a nu fi priceput răul pe care l-au făcut lui Edgardo Mortara. Deși acest lucru depășește orice limită a înțelegerii, ei au crezut în mod sincer că îi fac un bine luându-l de lângă părinții lui și dându-i o creștere catolică. Ei s-au simțit datori să-l *protejeze*! Un ziar catolic din Statele Unite a apărat poziția Papei în cazul Mortara susținând că era de neconceput ca un guvern creștin „să lase un copil creștin să fie crescut de un evreu” și, invocând libertatea religioasă, „libertatea unui copil de a fi creștin și de a nu fi forțat să fie evreu... Protecția asigurată de Sfântul Părinte copilului față de tot fanatismul feroce al necredinței și bigotismului, este cel mai grandios spectacol moral pe care l-a putut vedea lumea de secole”. Se poate să fi existat vreo flagrantă folosire mai greșită a unor termeni precum „forțat”, „obligat”, „feroce”, „fanatism” și „bigotism”? Și totuși, există toate indiciile că acești

susținători ai catolicismului, de la Papă în jos, au considerat în mod sincer că ceea ce făceau era corect: absolut corect din punct de vedere moral, și pentru binele copilului. Iată forța tendinței generale, „moderate”, a religiei de a suci judecata și a perverti decența umană. Ziarul *Il Cattolico* a fost cu adevărat nedumerit de eșecul larg pe care l-a înregistrat mărinimoasa favoare pe care i-a făcut-o Biserica lui Edgardo Mortara salvându-l de familia lui evreiască:

Cei dintre noi care se gândesc puțin mai serios la problemă, fi pot compara condiția unui evreu — lipsit de o Biserică adevărată, de un rege și fără de țară, împrăștiați și mereu străini oriunde ar trăi, și mai mult, notorii pentru pata cu care sunt însemnați ca ucigași ai lui Cristos... — vor înțelege imediat cât de important este acest avantaj temporal pe care Papa l-a obținut pentru copilul Mortara.

În al treilea rând, este vorba despre presupuziția celor care *știu*, fără nici o dovadă, că credința pe care o au de la naștere este cea adevărată, toate celelalte fiind niște aberații sau, de-a dreptul, falsuri. Citatele de mai sus oferă exemple ilustrative despre acest tip de atitudine a părții creștine. Ar fi de-a dreptul incorect să punem, de această dată, cele două părți pe același nivel, însă este o ocazie bună pentru a arăta că soții Mortara l-ar fi putut recăpăta înapoi imediat pe Edgardo dacă ar fi acceptat propunerea preoților de a se boteza și ei. Edgardo a fost furat din cauza unei stropituri cu apă și a câtorva vorbe lipsite de sens. Într-atât este de găunoasă este gândirea unei minți îndoctrinate religios, încât nu ar fi trebuit decât alte două stropituri cu apă pentru a da înapoi întregul proces. Pentru unii dintre noi, refuzul părinților nu reprezintă decât o încăpățănare fără motiv. Pentru alții, poziția lor principială îi plasează pe lungă listă a martirilor tuturor religiilor, de-a lungul timpului.

„Fii bun mașter Ridiey și fă-ți datoria: astăzi, cu harul lui Dumnezeu, vom aprinde în Anglia o asemenea flacăra încât sunt sigur că nu va fi stinsă niciodată.”¹ Fără nici o îndoială că există cauze nobile pentru care merită să mori. Cum au putut, însă, martiri precum

¹ Ultimele cuvinte adresate de către Hugh Latimer, episcop de Worcester și martir protestant, prietenului său Nicholas Ridiey, în timp ce se aflau, amândoi, pe rug, pentru a fi arși, în Anglia secolului al șaisprezecelea. (*N. trad.*)

Ridley, Latimer și Cranmer să se lase arși în loc să-și abandoneze micul lor protestantism pentru marele catolicism — contează, într-adevăr, atât de mult de la ce capăt începi un ou fiert ? Într-atât de mare, sau admirabilă dacă aceasta vă este voia, a fost încăpățânarea gândirii lor religioase, încât soții Mortara nu au fost capabili să accepte ocazia oferită de ritul lipsit de sens al botezului. Nu ar fi putut să-și încrucișeze degetele, sau să șoptească „nu*”, în timpul botezului ? Nu, nu ar fi putut, pentru că fuseseră crescuți într-o religie de tip moderat, și au luat, de aceea, toată această șaradă în serios. În ceea ce mă privește nu mă gândesc decât la bietul Edgardo, născut fără să vrea într-o lume dominată de gândirea religioasă, prins fără vină într-un foc încrucișat, devenit orfan în urma unui act de bunăvoință, dar, pentru un copil, de o cruzime zdrobitoare.

Urmând aceeași temă, în al patrulea rând se găsește presupunerea că un copil de șase ani ar putea fi considerat ca având o religie, indiferent că aceasta este evreiască, creștină, sau oricare alta. Cu alte cuvinte, ideea că botezând un copil aflat în necunoștință de cauză îl poate trece de la o religie la alta, dintr-o mișcare, pare o absurditate — cu siguranță, însă, că nu este mai puțin absurdă decât etichetarea unui copil mic ca aparținând unei anumite religii. Ceea ce conta pentru Edgardo nu era religia „lui” (era prea mic pentru a-și exprima opinii religioase) ci dragostea și grija părinților și a familiei, el fiind privat de toate acestea de către preoți celibatari a căror grotescă cruzime nu a fost întrecută decât de insensibilitatea crasă față de simțămintele umane — insensibilitate care apare cu prea mare ușurință la mințile deturnate de credință.

Chiar și fără o răpire fizică, etichetarea copiilor ca fiind posesori de credințe pe care ei sunt prea mici pentru a le înțelege, nu reprezintă tot o formă de abuz ? Cu toate acestea obiceiul persistă până în ziua de astăzi, aproape fără a fi pus la îndoială. A-l pune la îndoială este principala mea intenție în acest capitol.

ABUZUL FIZIC ȘI MENTAL

Abuzul preoților asupra copiilor este astăzi înțeles ca referin-du-se la abuzul sexual, și mă simt obligat de la început să aduc toată problema abuzului sexual la proporția reală și să o înlătur. Unii dintre noi au observat că trăim o perioadă de isterie pedofilă, o stare psihologică de grup care amintește de vânătoarea de vrăjitoare

din Salem din 1692. În iulie 2000, *News of the World*, reputat a fi, în ciuda unei competiții strânse, cel mai dezgustător ziar din Marea Britanie, a organizat o campanie „numește și fă de rușine* care mai avea puțin și se transforma în incitare la acțiuni violente împotriva pedofililor. Locuința unei pediatre, medic de spital, a fost atacată de un grup de „cetățeni responsabili” care nu cunoșteau diferența dintre un pediatru și un pedofil.² Isteria publică privind pedofilia a atins proporții epidemice și i-a adus pe părinți în pragul panicii. Eroii copilăriei, întruchipați în copiii de azi, sunt acum lipsiți de libertatea de mișcare care făcea, odată, deliciul vârstei (când riscul real în ceea ce privește maltratarea nu era, probabil, mai mic decât acum).

Este drept că la momentul campaniei ziarului *News of the World* spiritele fuseseră aprinse de o crimă odioasă, motivată sexual, a unei fetițe în vârstă de opt ani, care fusese răpită în Sussex. Oricum, este o nedreptate clară să arunci asupra tuturor pedofililor o răzbunare potrivită unei minuscule minorități care sunt și ucigași. Toate cele trei școli cu internat unde am fost înscris aveau profesori a căror afecțiune pentru băieței depășea limitele unui comportament obișnuit. Lucru într-adevăr reprobabil. Cu toate acestea, dacă după cincizeci de ani aceștia ar fi fost hăituiți de „cetățenii responsabili” sau de avocați ca ucigași de copii, m-aș fi simțit obligat să le iau apărarea, chiar dacă am fost victimă a unuia dintre ei (o experiență stânjenitoare, dar, altfel, fără urmări).

Biserica Romano-Catolică a generat o parte importantă a acestui oprobriu retrospectiv. Din toate motivele posibile, Biserica Romano-Catolică îmi displace. Însă, și mai mult îmi displace nedreptatea, și nu mă pot reține de la a mă întreba dacă această instituție nu a fost demonizată pe nedrept sub acest aspect, în mod deosebit în Irlanda și America. Presupun că ipocrizia preoților, a căror viață profesională este dedicată în principal dezvoltării sentimentului de vinovăție cu referire la „păcat”, este responsabilă pentru o parte din resentimentele publicului. Apoi, mai este și abuzul de încredere din partea unei persoane cu autoritate, pe care copilul a fost învățat încă de mic să o respecte. Astfel de lucruri trebuie să ne determine cu atât mai mult să nu ne grăbim cu aprecierile. Trebuie să fim conștienți de extraordinara putere a minții de a produce amintiri false, în mod deosebit atunci când este asistată de către terapeuți

---

² Știre transmisă de BBC News, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/wales/901723.stm>.

lipsiți de scrupule și avocați mercenari. Psihologul Elizabeth Loftus a demonstrat un mare curaj față de interese mânat de sete de răzbunare atunci când a demonstrat cât este de ușor să elaborezi amin-tiri în întregime false, dar, care, par victimei a fi întrutotul reale, la fel ca unele adevărate.³ Într-atât de contraintuitive sunt ele, încât un juriu poate fi cu ușurință indus în eroare de o mărturie sinceră, și totuși falsă.

În cazul specific al Irlandei, chiar și fără abuzul sexual, brutalitatea dovedită de către organizația Christian Brothers⁴ [Frații Creștini], care răspunde de educația unei proporții semnificative a țării, este legendară. Același lucru se poate spune și despre maicile, adesea crude până la sadism, care conduc multe dintre școlile de fete din Irlanda. Infama instituție Magdalene Asylums, care a fost subiectul filmului lui Peter Mullan *The Magdalene Sisters*, a activat până în 1996. După patruzeci de ani, nu știi dacă este mai greu să te redresezi după biciuiri sau după alinările cu notă sexuală, avocații continuând să ceară despăgubiri pentru victimele care nu au reușit să facă pace cu trecutul îndepărtat. A trecut timpul peste hârjonelile comise în sacristie — peste unele a trecut atât de multă vreme încât presupusul făptaș este probabil mort și în consecință incapabil de a-și prezenta versiunea. în întreaga lume, Biserica Catolică a plătit compensații de mai mult de un miliard de dolari.⁵ Aproape că ai compătimi-o, până când îți amintești de unde le vin banii.

Odată, în timpul sesiunii de întrebări de după o lectură la Dublin, mi s-a cerut părerea despre mult publicatele cazuri de abuz sexual ale preoților catolici din Irlanda. Am răspuns că, fără nici o îndoială, indiferent cât de oribil ar fi abuzul sexual, urmările sale sunt indiscutabil mai mici decât daunele psihologice provocate copilului prin creșterea lui în calitate de catolic, în primul rând. A fost o remarcă spontană făcută în focul dezbaterii și, de aceea, am fost surprins să văd că a fost urmată de un ropot de aplauze entuziaste, venite din partea unei audiențe irlandeze (compusă, este drept, din intelectualitatea Dublinului, nereprezentativă, probabil,

³ Loftus and Ketcham (1994).

⁴ A se vedea în acest sens John Waters în ziarul *Irish Times*, <http://oneinfour.org/news/news2003/roots/>.

⁵ Associated Press, 10 June 2005, <http://www.rickcross.com/reference/clergy/clergy426.html>.

pentru marea majoritate a locuitorilor). Mi s-a amintit însă de acel moment ceva mai târziu, când am primit o scrisoare de la o femeie americană de peste patruzeci de ani, care fusese crescută ca romano-catolică. La vârsta de șapte ani, mi-a spus ea, i s-au întâmplat două lucruri neplăcute. Mai întâi, a fost abuzată sexual de preotul paroh, în mașina acestuia. Apoi, aproximativ în aceeași perioadă, o prietenă de școală, care a murit într-un mod tragic, s-a dus în iad deoarece era protestantă. Cel puțin așa a înțeles pe atunci corespondenta mea din doctrina oficială a Bisericii părinților ei. Ca persoană adultă, părerea ei a fost că, din cele două exemple de abuz asupra copilului comise de către Biserica Romano-Catolică, unul fizic și altul mental, cel de al doilea a fost, de departe, cel mai grav. Ea a scris:

Faptul că am fost pipăită de preot nu mi-a lăsat decât impresia (cu mintea unui copil de 7 ani) de „bleah”, în vreme ce gândul că prietena mea s-a dus în iad mi-a produs o frică rece, nemăsurată. Nu mi-am pierdut somnul din cauza preotului, însă am petrecut multe nopți îngrozită de faptul că oamenii la care țineam vor merge în iad. Am avut coșmaruri.

Desigur că mângâierea sexuală din mașina preotului a fost relativ blândă în comparație cu durerea și dezgustul resimțit de un băiat de altar sodomizat. Astăzi, se spune că Biserica Catolică nu mai face atâta caz de iad ca altădată. Acest exemplu, însă, arată faptul că abuzul psihologic al copilului poate să-l întrecă pe cel fizic. Despre Alfred Hitchcock, marele specialist în arta cinematografică a înspăimântării oamenilor, se spune că, odată, pe când mergea cu mașina prin Elveția, a arătat brusc cu degetul pe geam și a spus: „Aceasta este cea mai înspăimântătoare imagine pe care am văzut-o vreodată!” Era vorba despre un preot care vorbea cu un băiețel în timp ce își ținea mâna pe umărul lui. Hitchcock a scos capul afară și a strigat: „Fugi, copilule! Fugi ca să scapi cu viață!”

„Bețele și pietrele pot să-mi rupă oasele, dar vorbele nu-mi fac nimic.”⁶ Acest adagiu este adevărat atâta vreme cât *nu îl crezi* cu

⁶ „Sticks and stones can break my bones, but words can never hurt me.” Proverb cu același înțeles moralizator ca și vorba românească: „Am zis cu gura, nu am dat cu parul”. (N. trad.)

adevărat. Dacă, însă, întreaga ta educație și tot ceea ce ai auzit de la părinți, profesori și preoți, te-a făcut să *crezi cu adevărat* și fără nici o îndoială că cei păcătoși vor arde în iad (sau orice altă prevedere doctrinară odioasă, precum aceea că o femeie este proprietatea soțului ei), este foarte probabil ca vorbele să aibă un efect mult mai lung și mai dăunător decât faptele. Sunt convins de faptul că sin* tagma „abuz împotriva copilului” nu este deloc exagerată pentru a descrie ceea ce profesorii și preoții fac copiilor atunci când îi încurajează să creadă în pedeapsa cu iadul veșnic pentru păcatele nemărturisite.

În documentarul de televiziune *Root of All Evil?*, la care am făcut deja referire, am intervievat un număr de lideri religioși, fiind criticat pentru că aș fi ales numai extremiști americani și nu persoane respectabile, moderate, precum arhiepiscopii.⁷ Pare a fi o critică întemeiată — atâta doar că, în America secolului 21, ceea ce *pare* a fi extremism din afară, este, de fapt, curentul principal. De exemplu, unul dintre intervievații care a oripilat cel mai mult telespectatorii britanici a fost pastorul Ted Haggard, din Colorado Springs. Cu toate acestea, departe de a fi un extremist în America lui Bush, „Pastor Ted” este președintele celor treizeci de milioane de membri ai National Association of Evangelicals, și afirmă că i-a fost oferită favoarea de a avea în fiecare zi de luni o consultație tele-fonică cu președintele Bush. Dacă aș fi vrut să iau interviuri unor extremiști adevărați, după standardele americane, i-aș fi căutat pe „Reconstructionists”, a căror „Dominion Theology” [Teologia dominației] susține în mod deschis teocrazia creștină în America. După cum îmi scrie un coleg american preocupat de acest lucru:

Europenii trebuie să știe că aici există un bâlci itinerant de teociudați, care susțin reinstaurarea legii Vechiului Testament — uciderea homosexualilor etc. — precum și dreptul de a deține funcții publice, sau chiar de vot, exclusiv pentru creștini. Clasa mijlocie ovaționează această retorică. Dacă seculariștii nu sunt

⁷ Au fost invitați să participe Arhiepiscopul de Canterbury, Cardinalul Arhiepiscop de Westminster și Rabinul Șef al Marii Britanii. Cu toții au refuzat, fără nici o îndoială că din motive rezonabile. Episcopul de Oxford a acceptat, și s-a dovedit a fi o persoană deosebit de agreabilă și departe de a fi extremist, așa precum, cu siguranță, că ar fi fost și ceilalți.

vigilenți, dominaționiștii și reconstrucționiștii vor reprezenta, în curând, curentul principal al unei adevărate teocrații americane.⁸

Un alt interviu al meu a fost pastorul Keenan Roberts, din același stat Colorado ca și „Pastor Ted”. Țăcăneala personală a pastorului Roberts ia forma a ceea ce el numește Hell Houses. O altfel de Hell House este un loc unde, fără pic de gândire, sunt aduși copiii, de către părinți sau școlile creștine, pentru a fi speriați CU ceea ce li s-ar putea întâmpla după ce mor. Actorii ilustrează scene îngrozitoare cu anumite „păcate” precum avortul și homosexualitatea, purtând costume roșii de draci care așteaptă să se înfrupte. Acestea sunt doar preludiul la piesa de rezistență, Iadul însuși, dotat cu mirosul sulfuros al pucioasei care arde și strigătele de agonie ale celor condamnați pe vecie.

După ce am vizionat o repetiție, în care diavolul era diabolic în stilul exagerat al ticălosului din melodramele victoriene, i-am luat un interviu pastorului Roberts în prezența distribuției. Mi-a spus că vârsta optimă pentru un copil ca să viziteze o Hell House este de doisprezece ani. Lucrul acesta m-a șocat oarecum, și l-am întrebat dacă nu este îngrijorat de faptul că un copil de doisprezece ani ar putea avea coșmaruri după vizionarea unui astfel de spectacol. Mi-a replicat, cu onestitate presupun:

Aș prefera ca ei să înțeleagă că iadul este un loc unde categoric riu ar vrea să ajungă. Aș prefera ca acest mesaj să ajungă la ei la doisprezece ani decât ca acest mesaj să nu ajungă deloc și să trăiască o viață de păcate și să nu-l găsească niciodată pe Domnul Isus Cristos. Iar dacă vor avea coșmare ca rezultat al acestei

⁸ Ceea ce urmează se pare că este real, deși, inițial, ara crezut că este vorba de o farsă a celor de la *The Onion*, www.talk2action.org/story/2006/5/29/195855/959. E vorba despre un joc pe calculator produs de Left Behind, numit „Eternal Forces” [Forțele eterne]. P. Z. Myers îl rezumă astfel în excelentul lui web-site Pharyngula: „Imaginează-ți că ești infanterist, membru al unui grup paramilitar al cărui scop este să facă din America o teocrație creștină și să își implementeze propria viziune privind stăpânirea lui Cristos asupra tuturor aspectelor vieții... Te afli într-o misiune — deopotrivă militară și religioasă — de convertire sau ucidere a catolicilor, evreilor, musulmanilor, budiștilor, homosexualilor, și a oricărei alte persoane care susține separația Bisericii de Stat...”. A se vedea: http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/05/gta_meet_lbef.php; pentru recenzie: <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F1071FFD3C550C718CDDAA0894DE404482>.

experiențe, consider că există aici un bine mai important, care va fi atins în cele din urmă și împlinit în viețile lor, decât un simplu coșmar.

Presupun că, dacă crezi cu adevărat în ceea ce crede pastorul Roberts, poți considera că și intimidarea copiilor este un lucru bun.

Nu îl putem exclude pe pastorul Roberts ca fiind un extremist aiurit. La fel ca și Ted Haggard, el reprezintă curentul principal al Americii actuale. Aș fi surprins dacă ei ar putea crede precum unii dintre coreligionarii lor că se pot auzi țipetele celor condamnați dacă asculți vulcanii,⁹ și că viermii uriași care se găsesc pe fundul oceanelor reprezintă împlinirea versetelor de la Marcu 9, 43-44: „Și, dacă te smintește mâna, taie-o; este mai bine pentru tine să intri în viață ciung decât să te duci în iad cu două mâini, în focul cel nestins, unde viermele lor nu moare și focul nu se stinge”. Indiferent de cum cred ei că arată iadul, toți acești entuziaști ai focului iadului par a împărtăși satisfacția de tip *Schadenfreude*¹⁰ și auto-mulțumirea celor care știu că se numără printre cei salvați, reprezentați cu cinste de cel dintâi între teologi, Sf. Toma d'Aquino, în *Summa Theologica*: „Sfinții se pot bucura de fericirea și slava lui Dumnezeu, dar mai mult li se dă voie să vadă pedepsele celor condamnați în iad”. Cumsecade om!¹¹

Frica de focul iadului poate fi foarte reală chiar și printre persoane, altfel, raționale. După documentarul meu de televiziune despre religie, printre multele scrisori pe care le-am primit se număra și aceasta, de la o femeie în mod evident deșteaptă și corectă:

Am fost la școala catolică de la vârsta de cinci ani, și am fost îndoctrinată de maici care agitau curele, bețe și nuiiele. În timpul adolescenței l-am citit pe Darwin, și ceea ce spunea el despre evoluție a părut minții mele logice plin de sens. Totuși, am trecut prin viață suferind în permanență de o stare de conflict și o frică profundă de focul iadului, care se declanșează destul de frecvent. Am făcut ceva psihoterapie, lucru care mi-a

⁹ <http://www.av1611.org/hell.html>.

¹⁰ *Germ., plăcere bazată pe nefericirea altuia. (N. trad.)*

¹¹ De comparat cu minunata milostenie creștină a lui Ann Coulter: „Îi provoc pe toți coreligionarii mei să-mi spună dacă nu râd la gândul că Dawkins arde în iad” (Coulter 2006: 268).

dat puterea și depășesc unele dintre problemele mele de început, totuși nu reușesc să scap de această frică profundă. De aceea, motivul pentru care vă scriu este acela de a vă ruga să-mi trimiteți numele și adresa psihoterapeutului pe care l-ați intervievat în emisiunea din această săptămână, care se ocupă cu astfel de probleme.

Scrisoarea ei m-a mișcat, și i-am răspuns (reprimându-mi un momentan și nedemn regret că nu există un iad în care să se ducă respectivele maici) că trebuie să se încreadă în propria rațiune ca un mare dar pe care ea — nu ca alți nefericiți — în mod evident, îl posedă. I-am sugerat că oribilitatea extremă a iadului, așa după cum este el descris de către preoți și maici, este exagerată pentru a-i compensa lipsa de credibilitate. Dacă existența iadului ar fi fost plauzibilă, era suficient, pentru a descuraja, să fie doar moderat de neplăcut. Așa, pentru a păstra ceva valoare de descurajare și a-i compensa din lipsa de credibilitate, ținând cont că este atât de improbabil să fie adevărat, el trebuie să fie prezentat ca fiind foarte, foarte, îngrozitor. De asemenea, am pus-o în legătură cu psihoterapeutul pe care l-a menționat, Jill Mytton, o femeie minunată și de o sinceritate profundă, căreia i-am luat un interviu filmat. Jill însăși a fost crescută în cadrul unei odioase secte numită Exclusive Brethren, într-atât de odioasă încât există un website, www.peebs.net, dedicat în întregime îngrijirii celor care au evadat din ea.

Jill Mytton a fost obișnuită de mică să se teamă de iad, a evadat din creștinism adultă fiind, iar acum îi consiliază și ajută pe cei care au fost traumatizați în mod asemănător în copilărie: „Dacă mă gândesc la copilărie, aceasta a fost dominată de frică. Era frica de dezaprobare în prezent, dar și de cea a veșnicei condamnări la chinurile iadului. Pentru un copil, imaginile focului iadului și ale dinților scrâșnind sunt foarte reale. Ele nu sunt deloc metaforice¹¹. Am rugat-o să-mi spună ce anume i s-a spus despre iad, pe când era copil, iar răspunsul ei a fost la fel de emoționant pe cât i-a fost și expresia feței în timpul lungii ezitări de dinaintea răspunsului: "E ciudat, nu ? După atâta timp încă mai are puterea de... a mă afecta... când... când îmi pui întrebarea. Iadul este un loc al spaimei. Este respingerea totală a lui Dumnezeu. Reprezintă judecata totală, există un foc real, există chinuri adevărate, tortură adevărată, și se prelungește la nesfârșit, astfel că nu există odihnă".

A continuat, povestindu-mi despre grupul de sprijin pe care îl conduce pentru cei care doresc să scape de o copilărie asemănătoare cu a ei, și a zăbovit asupra a cât este de greu pentru mulți dintre ei să scape: „Procesul de abandonare este extraordinar de dificil. Lași în urmă o structură socială, un întreg sistem în care, practic, ai fost crescut, lași în urmă un sistem de credințe pe care l-ai avut ani de zile. Foarte adesea renunți la familie și prieteni... Pentru ei, practic, tu nu mai ești". Am putut să fac și eu apel la propria mea experiență provenită din scrisorile primite de la oameni din America, care spun că mi-au citit cărțile și că au renunțat, apoi, la religie. Este deconcertant faptul că mulți dintre aceștia spun că nu au îndrăznit să spună acest lucru familiilor, sau că le-au spus, dar cu consecințe groaznice. Ceea ce urmează reprezintă un caz tipic. Autorul este un tânăr american, student la medicină:

Am simțit nevoia să vă scriu acest e-mail pentru că vă împărtășesc părerea despre religie, o părere care, în America, sunt sigur că vă dați seama, te izolează. Am crescut într-o familie creștină și, chiar dacă nu m-am împăcat niciodată cu religia, abia de curând am avut îndrăzneala să o spun cuiva. Această persoană a fost prietena mea care s-a arătat... îngrozită. îmi dau seama că declararea ateismului poate fi șocantă, dar pentru ea este ca și cum ar vedea acum o altă persoană, complet diferită. Nu mai poate avea încredere în mine, îmi spune, pentru că morala mea nu vine de la Dumnezeu. Nu știu dacă vom putea depăși momentul, și nu cred că vreau să mai împărtășesc și altora care îmi sunt apropiați convingerea mea, pentru că mă tem de o reacție de dezgust asemănătoare... Nu aștept de la dumneavoastră un răspuns. Vă scriu numai în speranța ca veți fi alături de mine și îmi veți înțelege frustrarea. Imaginați-vă pierderea cuiva iubit, și care vă iubește, din cauza religiei. In afară de părerea ei că acum sunt un necredincios fără Dumnezeu, suntem perfecți unul pentru celălalt. Lucrul acesta îmi amintește de remarcă dumneavoastră că oamenii fac în numele credințelor lucruri nebunești. Vă mulțumesc pentru că m-ați ascultat.

I-am răspuns acestui nefericit tânăr, arătându-i că, în vreme ce prietena lui a descoperit ceva despre el, la rândul lui și el a descoperit ceva despre ea. Oare este suficient de bună pentru el ? Eu mă îndoiesc.

Am amintit-o deja pe comediana americană Julia Sweeney și prelunga și nostima ei strădanie de a găsi în religie unele trăsături salvatoare care să o ajute să-și recupereze Dumnezeu copilăriei din fața crescânelor îndoieli ale vârstei adulte. Din fericire, demersurile ei s-au încheiat și acum ea reprezintă un admirabil model de urmat pentru tinerii atei de pretutindeni. Deznodământul show-ului ei *Letting Go of God* este, probabil, momentul cel mai mișcător din spectacol. Încercase de toate. Și, apoi...

... pe când mergeam în casă dinspre biroul aflat în curte, mi-am dat seama că, în capul meu, o voce micuță șoptește ceva. Nu prea știu de când era acolo, vocea, dar, deodată, volumul i-a crescut cu un decibel. A șoptit „Nu există Dumnezeu”. Am încercat să nu o bag în seamă. Dar volumul i-a mai crescut un pic. „Nu există Dumnezeu. Nu există Dumnezeu. Oh, Dumnezeule, nu există Dumnezeu!”... M-am înfiorat. Simțeam că o iau razna.

Apoi, m-am gândit: „Dar nu pot. Nu știu dacă *pot* să nu cred în Dumnezeu. Am nevoie de Dumnezeu. Avem o istorie împreună.”...

„Nici măcar nu știu cum să nu cred în Dumnezeu. Nu știu cum reușești tu. Cum te trezești, cum te descurci de-a lungul zilei ?” M-am simțit dezechilibrată...

M-am gândit: „Okay, calmează-te. Să probăm pentru o clipă, doar pentru o clipă, ochelarii necredinței în Dumnezeu. Doar pune-ți ochelarii *fără-Dumnezeu*, aruncă o privire scurtă împrejur, și apoi aruncă-i imediat”. Și i-am pus, și m-am uitat împrejur.

Îmi este jenă să recunosc faptul că, la început, am fost puțin buimacă. Chiar m-am gândit: „Deci, cum mai stă Pământul în cer ? Vrei să spui că doar ne avântăm prin spațiu ? Este atât de vulnerabil!” Am vrut să ies afară și să prind Pământul care îmi cădea în brațe.

Și, apoi, mi-am amintit: „Ah, da, gravitația și momentul unghiular orbital ne vor menține, probabil, mișcarea de revoluție în jurul soarelui pentru mult timp”.

Atunci când am văzut *Letting Go of God*, într-un teatru din Los Angeles, am fost foarte profund mișcat de această scenă. În mod special atunci când Julia ne-a povestit reacția părinților ei față de un articol de presă privind vindecarea ei:

Primul telefon de la mama a fost mai mult un strigăt. „Atee ?!
ATEE?!?!“

Tata a sunat și el și a spus: „Ți-ai trădat familia, școala, orașul”. De parcă aș fi vândut secrete rușilor. Amândoi au spus că nu vor mai vorbi cu mine niciodată. Tata a spus: „Nu vreau să-mi vii nici măcar la înmormântare”. După ce am închis mi-am spus în sinea mea: „Încearcă numai să mă oprești .

O parte din darul Juliei Sweeney de a te face în același timp să râzi și să plângi:

Cred că părinții mei au fost oarecum dezamăgiți atunci când le-am spus că nu mai cred în Dumnezeu, a fi ateu este, însă, cu totul altceva.

Cartea *Losing Faith in Faith: From Preacher to Atheist* [Pierderea încrederii în credință: De la predicator la ateu] a lui Dan Barker este povestea conversiei treptate de la pastor fundamenta-list și predicator itinerant dedicat, la ateul puternic și sigur pe el care este azi. Este semnificativ faptul că Barker a continuat o vreme să predice creștinismul și după ce a devenit ateu, deoarece aceasta era singura lui opțiune de carieră și se simțea prins într-un păienjeniș de obligații sociale. El cunoaște mulți membri ai clerului american care se află în aceeași situație în care a fost el, dar care nu i s-au confesat decât lui, după ce i-au citit cartea. Din cauza anticipării unei reacții teribile, aceștia nu îndrăznesc să-și afirme

ateismul nici măcar față de familie. Povestea lui Barker a avut un

»
final mai fericit. Pentru început, părinții lui au fost profund și dureros afectați. I-au ascultat, însă, argumentația liniștită și, la un moment dat, au devenit și ei atei.

Doi profesori de la o universitate din America mi-au scris, separat, despre părinții lor. Unul mi-a mărturisit că mama lui suferă permanent de grija pentru sufletul lui nemuritor. Celălalt mi-a spus că tatăl lui își dorește ca el să nu se fi născut, din cauza convingerii că el își va petrece veșnicia în iad. Este vorba aici despre profesori universitari cu o înaltă educație, siguri pe cunoștințele și pe maturitatea lor, care și-au depășit părinții nu doar în ceea ce privește religia, ci și în chestiunile intelectuale. Gândiți-vă numai ce chin trebuie să fie pentru persoane mai puțin robuste din punct de vedere intelectual, mai puțin echipate în privința educației și abilității

retorice decât ei, sau decât Julia Sweeney, care trebuie să-și susțină poziția în fața membrilor unei familii încăpățanate. Așa după cum trebuie să fi fost cazul multora dintre pacienții lui Jill Mytton.

Pe la începutul conversației noastre televizate, Jill se referise la acest tip de creștere religioasă ca o formă de abuz mental, revenind asupra problemei, am întrebat-o: „Folosești termenii abuz religios. Dacă ar fi să compari abuzul reprezentat de creșterea unui copil în credința în iad... cum consideri că ar putea fi comparat acest lucru cu trauma provocată de un abuz sexual?”. Răspunsul ei a fost: „Este o întrebare foarte dificilă... cred că, de fapt, există aici o scrie de asemănări, deoarece este vorba despre un abuz de încredere; este vorba despre negarea dreptului copilului de a se simți liber și deschis, capabil să relaționeze cu lumea într-un mod normal... este o formă de denigrare; în ambele cazuri este vorba despre o formă de negare a sinelui real”.

ÎN APĂRAREA COPILOR

Colegul meu, psihologul Nicholas Humphrey, s-a folosit pentru introducerea prelegerii susținute la Oxford în cadrul Amnesty Lecture, din 1997, de proverbul cu „bețele și pietrele”.¹² Humphrey și-a început prelegerea afirmând că acest proverb nu este întotdeauna adevărat, citând în acest sens cazul credincioșilor voodoo din Haiti, care mor la câteva zile după ce s-a aruncat asupra lor o „vrajă” malignă, după cum se pare în urma unui efect psihosomatic al groazei. S-a întrebat apoi dacă Amnesty International, beneficiara seriei de prelegeri la care contribuia și el, nu ar trebui, totuși, să susțină unele campanii îndreptate împotriva discursurilor sau publicațiilor dăunătoare. Răspunsul pe care și l-a dat singur a fost un nu categoric față de orice formă de cenzură, în general: „Libertatea cuvântului reprezintă o libertate prea valoroasă pentru a ne juca cu ea”. Apoi, însă, și-a șocat chiar și propriul crez liberal afirmând o singură excepție: cazul special al

... educației morale și religioase a copiilor și, în mod special, educația pe care o primește copilul acasă, acolo unde părinților

¹² N. Humphrey, „What shall we tell the children?”, în Williams (1998); retipărit în Humphrey, (2002).

li se permite — și chiar se așteaptă de la ei — să determine pentru copiii lor ceea ce are valoare de adevăr și fals, de bine și rău. Copiii, afirm eu, au dreptul uman de a nu li se mutila mințile prin expunerea la ideile greșite ale altor oameni — indiferent cine ar fi aceștia. În mod corespunzător, părinții nu posedă un permis de la Dumnezeu pentru a-și incultura copiii oricum vor ei să aleagă: nu au nici un drept să limiteze orizontul de cunoaștere al copiilor lor, să-i crească într-o atmosferă de dogmă și superstitie, sau să insiste ca ei să urmeze drumurile înguste ale credinței lor.

Pe scurt, copiii au dreptul de a nu-și vedea mințile îmbâcsite cu nonsensuri, iar noi, ca societate, avem datoria de a-i proteja față de așa ceva. De aceea, nu ar trebui să le permitem părinților să-și învețe copiii să creadă, de exemplu, în adevărul literal al Bibliei sau că planetele le conduc viața, mai mult decât le permitem să le zboare dinții în bătaie, sau să-i închidă în pivniță.

Desigur că o afirmație atât de dură precum aceasta întâmpină o mare doză de rezervă, pe care a și primit-o. Oare, nu opinia personală determină ce anume este un nonsens ? Proiectele științifice nu au fost contrazise de destule ori pentru a ne determina să fim ceva mai precauți ? Oamenii de știință pot considera că este un nonsens să vorbești despre astrologie și adevărul literal al Bibliei, dar există și alții care gândesc exact opusul; iar aceștia nu au dreptul să-și învețe copiii ceea ce cred ei ? Nu este, oare, o lipsă de modestie să insiști că copiii trebuie să învețe doar știință ?

Le mulțumesc părinților mei că au adoptat punctul de vedere conform căruia un copil nu trebuie învățat atât *ce* să gândească, ci *cum* să gândească. Dacă, având accesul adecvat la adevărul științei, copiii cresc și hotărăsc că Biblia este literal adevărată sau că mișcările planetelor le guvernează viața, acesta este, în definitiv, dreptul lor. Lucrul cel mai important este acela că e privilegiul *lor* să hotărască ce anume vor să gândească, și nu al părinților de a le impune acest lucru cu forța. Iar acest lucru își relevă importanța, desigur, atunci când ei devin părinții generației următoare, fiind astfel în situația de a transmite mai departe tipul de îndoctrinare care i-a modelat.

Humphrey susține că, atâta vreme cât copiii sunt mici, vulnerabili și necesită protecție, adevărata pază morală se dezvăluie prin tentativa de a anticipa ce anume ar alege ei înșiși dacă ar fi destul de mari pentru a face acest lucru. El oferă exemplul unei fete încașe

ale cărei rămășițe vechi de 500 de ani au fost descoperite înghețate pe un munte din Peru, în 1995. Antropologul care a descoperit-o a notat faptul că ea fusese victima unui sacrificiu ritual. După cum povestește Humphrey, la televiziunea americană a fost prezentat un documentar despre această „fecioară a gheții”. Telespectatorii au fost invitați...

să se minuneze de determinarea spirituală de care au dat dovadă preoții incași, și să se alătore mândriei fetei de a fi fost aleasă precum și nerăbdării ei în ultimele momente ale sacrificiului. De fapt, mesajul pe care l-a transmis acest program de televiziune a fost acela că practica sacrificiului uman a fost cu adevărat o invenție minunată — dacă vreți, un nou giuvaier în coroana multiculturalismului.

Humphrey este scandalizat, și la fel sunt și eu.

Cum este posibil ca cineva să facă o astfel de aluzie ? Cum de îndrăznesc să ne invite - pe noi, cei așezați în fața televizoarelor — să ne simțim înălțați prin contemplarea unei crime rituale: uciderea unui copil a cărui existență depinde de un grup de bătrâni ignoranți, proști și aroganți ? Cum de îndrăznesc să ne invite să descoperim binele din noi înșine privind cum se comite un act imoral față de o altă persoană ?

Din nou, cititorul cu o viziune liberală ar putea simți o strângere de inimă sau ar putea fi deranjat. Imoral cu siguranță, și prostesc totodată, dar după standardele noastre; ce se întâmplă însă cu standardele incașilor? Categorie că după standardele lor acest sacrificiu era un act moral și departe de a fi o prostie, sprijinit fiind de tot ceea ce ei considerau a fi sacru. Micuța a fost, fără îndoială, o credincioasă adevărată în religia în care a fost crescută. Cine suntem noi să folosim termeni precum „crimă”, judecându-i pe preoții incași după standardele noastre și nu după cele ale lor? Poate că această fetiță a fost fericită cu soarta ei; poate că ea credea cu adevărat că va merge direct într-un paradis veșnic, încălzit de căldura radiată de Zeul Soare. Sau, poate — după cum pare, o situație ceva mai plauzibilă — a urlat îngrozită.

Ideea lui Humphrey, și a mea totodată, este că, indiferent că fetița a fost o victimă voluntară sau nu, există motive serioase pentru

a presupune că nu ar fi făcut-o de bună voie dacă ar fi avut la dispoziție toate datele. De exemplu, să presupunem că ar fi știut că Soarele nu este, în realitate, decât o minge de hidrogen, fierbinte de peste un milion de grade kelvin, care se transformă în heliu prin fuziune nucleară, și că, inițial, nu era decât un disc de gaz din care s-a condensat sistemul solar, inclusiv Pământul... Probabil că atunci nu l-ar mai fi venerat ca pe un zeu, lucru care i-ar fi modificat și perspectiva asupra ideii și necesității de a fi sacrificată.

Preoții incași nu pot fi acuzați de ignoranță, și este, cu siguranță, o judecată prea aspră să-i considerăm proști și aroganți. Ei pot fi, totuși, făcuți vinovați pentru a-și fi impus credințele lor asupra unui copil prea mic pentru a putea hotărî singur dacă să venereze Soarele sau nu. Cel de al doilea punct al lui Humphrey este acela că realizatorii de documentare de azi, ca și noi, spectatorii lor, putem fi făcuți responsabili pentru încercarea de a vedea frumusețea în moartea acelei fetițe — „ceva care îmbogățește cultura *noastră* colectivă”. Aceeași tendință de a ridica în slăvi vechile obiceiuri etnice ale tradițiilor religioase și de a justifica în numele lor acte de cruzime apare tot mai des. Iar ea este sursa conflictului intern care frământă mințile unor persoane cumsecade, liberale, care, pe de o parte, nu pot suferi cruzimea și suferința, iar pe de alta au fost obișnuite de către postmoderniști și relativiști să respecte celelalte culturi la fel ca pe a lor proprie. Circumcizia feminină este, fără nici o îndoială, groaznic de dureroasă, distruge plăcerea sexuală a femeii (acesta fiind, probabil, și scopul ei principal), iar o jumătate dintre mințile liberale decente doresc să fie abolită această practică. Totuși, cealaltă jumătate „respectă” culturile etnice și consideră că nu trebuie să intervină dacă „ei” doresc să-și mutilizeze „propriile fete”. Desigur, însă, ideea principală este aceea că fetele „lor” își aparțin, de fapt, *lor înșile*, iar dorințele lor nu ar trebui să fie nebăgate în seamă. Este greu de răspuns la aceasta, dar, dacă fata își dorește să fie circumcisă? Având însă la dispoziție bagajul de cunoștințe al unui adult, și-ar mai dori însă așa ceva? Humphrey arată că nici una dintre femeile adulte care, într-un fel sau altul, au ratat circumcizia în copilărie, nu s-a oferit, ulterior, voluntară pentru această operație.

După o discuție despre populația amish și dreptul lor de a-și crește „proprii” copii după „propriile” tradiții, Humphrey critică aspru entuziasmul nostru de societate care

... veghează la diversitatea culturală. Deci, vreți să spuneți că, deși este greu de suportat pentru un copil amish, sau hasid, ori țigan, să fie format de către părinții lui în modul respectiv, cel puțin avem ca rezultat continuitatea acestor fascinante tradiții culturale. Civilizația noastră nu ar fi mai săracă dacă acestea ar dispărea ? Poate că, totuși, este regretabil ca cineva să fie sacrificat pentru ca noi să ne menținem diversitatea. Acesta este, însă, prețul pe care trebuie să-l plătim ca societate. Cu excepția faptului că, mă simt dator să vă reamintesc, nu noi plătim, ci *ei*.

Problema aceasta a intrat în atenția publică în 1972, când Curtea Supremă a Statelor Unite a avut pe rol un caz exemplar, respectiv Wisconsin contra Yoder, care se referea la dreptul părinților de a-și retrage copiii de la școală pe motive religioase. Populația amish trăiește în comunități închise în diferite părți ale Statelor Unite, cei mai mulți dintre membrii ei vorbind un dialect arhaic german numit Pennsylvania Dutch, evitând în mod deliberat, în măsură diferită, să folosească electricitatea, motoarele cu combustie internă, nasturii și alte manifestări ale vieții moderne. Desigur că reprezintă o atracție deosebită pentru ochiul modern o insulă de viață de secol șaptesprezece. Nu merită, oare, păstrată, pentru bogăția diversității umane ? Iar singura cale de a o păstra, desigur, este aceea de a le permite respectivilor să-și educe copiii în tradiția lor, protejându-i de influența corupătoare a modernității. Am dori să întrebăm, totuși, dacă nu cumva copiii înșiși ar avea ceva de spus în această privință ?

Atunci când, în 1972, unii părinți amish și-au retras copiii de la școală, Curții Supreme i s-a cerut să ia o hotărâre în acest caz. Ideea educației dincolo de o anumită vârstă era contrară valorilor reli-

»
gioase amish, și în mod deosebit educația științifică. Statul Wisconsin i-a chemat la tribunal pe respectivii părinți, susținând că copiii sunt privați de dreptul la educație. După ce a trecut prin toate etapele judecătii, cazul a ajuns în cele din urmă la Curtea Supremă a Statelor Unite, care a hotărât neunanim (6 la 1) în favoarea părinților.¹⁴ Punctul de vedere al majorității, elaborat de către judecătorul șef Warren Burger, cuprindea următoarele: „Așa după cum arată cele

¹³ Aparținând unuia dintre grupurile religioase tradiționaliste evrești. ¹⁴ <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/yoder.html>

declarate, școlarizarea obligatorie până la vârsta de 16 ani pentru copiii amish comportă un real pericol de subminare a comunității amish precum și a practicilor ei religioase așa cum există acestea astăzi; ei trebuie fie să-și abandoneze credința și să fie asimilați în marea societate, fie să migreze către o altă regiune mai tolerantă".

Punctul de vedere al minorității, reprezentat de către judecătorul William O. Douglas, a fost acela că trebuie consultați și copiii înșiși. Vor ei cu adevărat să-și întrerupă brusc educația ? Doresc ei cu adevărat să rămână în religia amish ? Nicholas Humphrey ar fi mers și mai departe. Chiar și dacă respectivii copii ar fi fost întrebați și și-ar fi exprimat preferința pentru religia amish, putem oare presupune că ar fi făcut același lucru și dacă ar fi fost educați și informați cu privire la alternativele aflate la dispoziție ? Pentru ca așa ceva să fie credibil, nu ar trebui să existe exemple de tineri din lumea de afară care, alegând cu picioarele, să se ofere voluntari pentru a deveni amish ? Judecătorul Douglas a continuat însă într-un mod puțin diferit. El nu a văzut nici un motiv anume pentru conferirea unui statut special vederilor *religioase* ale părinților, astfel încât ei să poată decide singuri cât de departe pot merge cu permisiunea de a-și priva copiii de educație. Dacă religia oferă un temei pentru excepții, nu ar putea exista și convingeri seculare care s-ar putea, de asemenea, califica pentru așa ceva ?

Majoritatea Curții Supreme a creionat o paralelă cu unele valori pozitive ale ordinilor monastice, a căror prezență în societate aduce fără îndoială un plus de bogăție. Există, însă, așa după cum relevă Humphrey, o diferență crucială. Călugării se oferă voluntari pentru viața monahală, în deplină libertate. Copiii amish nu s-au oferit voluntari să fie amish; s-au născut în această condiție și nu au avut de ales.

Este ceva deosebit de umilitor și inuman în privința sacrificării cuiva, în special a copiilor, pe altarul „diversității” și în virtutea conservării unei varietăți de tradiții religioase. Noi, toți ceilalți, suntem fericiți cu mașinile și computerele noastre, vaccinurile și antibioticele. Iar voi, omuleți vetusti, cu bonetele și izmenele voas-tre, șaretele trase de cai, cu dialectul vostru arhaic și cu privatele din spatele casei, voi ne îmbogățiți viețile. Bineînțeles că trebuie să vi se permită să vă țineți copiii captivi în bucla voastră temporală de secol șaptesprezece, pentru că altfel vom pierde ceva irecuperabil: o parte a minunatei diversități a culturii umane. O bucățică din

mine poate vedea ceva în acest lucru. Însă, cea mai mare parte se simte îngreșată.

UN SCANDAL ÎN EDUCAȚIE

Atunci când membra parlamentului Jenny Tonge i s-a cerut în Camera Comunelor Primului-Ministru al țării mele, Tony Blair, să explice subvenția guvernamentală acordată unei școli din nord-estul Angliei, în care, caz aproape unic în Marea Britanie, se predă creaționismul literal biblic, el a invocat „diversitatea”. Dl. Blair a replicat că ar fi păcat ca preocupările privind respectiva problemă să interfereze cu realizarea „unui sistem școlar pe atât de divers pe cât este cu putință”.¹⁵ Școala cu pricina, Emmanuel College, din Gateshead, este una dintre acele „city academies” inițiate de guvernul Blair. Donatori bogați sunt încurajați să pună la un loc o sumă de bani relativ mică (2 milioane de lire sterline, în cazul lui Emmanuel), care activează o sumă mult mai mare din banii guvernamentali (20 de milioane pentru școală, plus costurile de întreținere și salariile pe termen nelimitat), dând donatorilor și dreptul de a controla programa școlară, numirea majorității directorilor politica de admitere sau respingere a elevilor, și multe altele.

Zece procente din donațiile de la Emmanuel provin de la Sir Peter Vardy, un bogat vânzător de mașini care are onorabila dorință de a oferi copiilor de azi educația pe care și-ar fi dorit să o aibă el, la vremea lui, precum și o altă dorință, ceva mai puțin onorabilă, de a-și lăsa asupra lor amprenta lui religioasă.¹⁶ Vardy s-a încurcat din nefericire cu o clică de profesori americani fundamentaliști, condusă de Nigel McQuoid, cândva director principal la Emmanuel iar acum director general al întregului consorțiu de școli Vardy: Nivelul de înțelegere științifică a lui Nigel McQuoid poate fi apreciat după credința lui că lumea are mai puțin de zece mii de ani vechime și, de asemenea, după următorul citat: „Să crezi, însă, că am evoluat dintr-o explozie, că am fost odată maimuțe, pare de neconceput dacă te uiți la complexitatea corpului omenesc... Dacă

¹⁵ *Guardian*, 15 Jan. 2005.

¹⁶ H. L. Mencken parcă a făcut o profeție atunci când a scris: „În adâncurile inimii fiecărui evanghelist zace epava unui vânzător de mașini”.

le spui copiilor că în viața lor nu există un scop — că nu sunt decât mutații chimice — acest lucru nu le va crește respectul de sine".

Nici un om de știință nu a sugerat vreodată că un copil reprezintă „o mutație chimică”. Folosirea acestei expresii într-un astfel de context este un nonsens care denotă un analfabetism pereche cu declarațiile „episcopului” Wayne Malcom, liderul bisericii Christian Life City din Hackney, East London, care, conform cu ziarul *Guardian* din 18 aprilie 2006, „contrazice dovezile științifice ale evoluției”. Cât înțelege Malcom din dovezile pe care le contestă se poate vedea din declarația lui că „în mod clar există o absență în evidențele fosile în privința nivelurilor intermediare de dezvoltare. Dacă o broască s-a transformat în maimuță, nu ar trebui, atunci, să vedem o mulțime de brosmute ?”

Deoarece știința nu este obiectul preferat nici al lui Nigel McQuoid, să ne întoarcem către șeful catedrei sale de științe, Stephen Layfield. Pe 21 septembrie 2001, Dl. Layfield a susținut o prelegere la Emmanuel College despre „Predarea științei: O perspectivă biblică”. Textul acesteia a fost postat apoi pe un sit creștin (www.christian.org.uk). Dar nu îl veți mai găsi acolo. Christian Institute l-a scos chiar a doua zi după ce am atras atenția asupra lui într-un articol din *Daily Telegraph*, din 18 martie 2002, unde l-am supus unei diseccții critice.¹⁸ Totuși, este greu să ștergi ceva în mod permanent de pe World Wide Web. Motoarele de căutare își ating vitezele respective în parte și datorită păstrării informației *in cache*, aceasta rămânând o vreme și după ce originalul a fost șters. Un jurnalist abil, Andrew Brown, corespondentul principal pentru religie al ziarului *Independent*, a localizat cu promptitudine prelegerea lui Layfield, a descărcat-o de pe *Google cache* și a postat-o, protejată de ștergere, pe propriul lui website, <http://www.darwinwars.com/lunatic/liars/layfield.html>. Observați că termenii aleși de Brown pentru URL sunt ei înșiși amuzanți. Umorul dispare, însă, atunci când ne uităm la conținut.

Atunci când cineva a scris la Emmanuel College pentru a întreba de ce a fost scoasă prelegerea de pe sit, respectivul a primit următorul răspuns din partea școlii, pe care Andrew Brown îl redă:

¹⁷ *Times Educational Supplement*, 15 July 2005.

¹⁸ <http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2002/03/18/do1801.xml>.

Emmanuel College a fost în centrul unei dezbateri privind predarea creaționismului în școli. La nivel practic, Emmanuel College a primit un număr uriaș de semnale în presă. Acest lucru le-a solicitat tuturor directorilor colegiului o cantitate considerabilă de timp. Toți acești oameni au alte lucruri de făcut. Pentru a le veni în ajutor, am retras temporar prelegerea lui Stephen Layfield de pe situl nostru.

Desigur că oficialii școlii pot fi mult prea ocupați pentru ft explica ziariștilor poziția lor în privința predării creaționismului. De ce trebuie, însă, să înlături de pe propriul website textul unri prelegeri care face exact acest lucru, și la care ziariștii ar fi putut face referire fără să mai deranjeze, economisind astfel o mulțime dr timp? Nu! Ei au înlăturat prelegerea șefului catedrei de științe deoarece au recunoscut faptul că au ceva de ascuns. Următorul paragraf este de la începutul prelegerii:

Să spunem de la bun început adevărul că noi respingem noțiunea popularizată, probabil din greșeală, de către Francis Bacon, în secolul 17, că ar exista „două cărți” (respectiv, cartea naturii și Scripturile) care pot fi explorate separat în căutarea adevăru lui. Noi stăm fermi pe poziția care afirmă că Dumnezeu a vorbit în mod autoritar și infailibil în paginile sfintei Scripturi. Oricât de fragilă, de modă veche, sau naivă, ar părea ace această aserțiune, în mod special unei culturi moderne, lipsită de credință și amețită de TV, noi putem fi siguri că ea reprezintă un fundament suficient de robust pentru a putea clădi pe el.

Îți vine să te ciupești. Nu, nu visați. Iar acesta nu este vreun predicator într-un cort din Alabama, ci șeful catedrei de științe de la o școală în care guvernul britanic toarnă bani, și care reprezintă bucuria și mândria lui Tony Blair. Creștin devotat el însuși, Dl. Blair a deschis oficial, în 2004, una dintre adăugirile ulterioare ale flotei de școli Vardy.¹⁹ Diversitatea poate fi o virtute, însă aceasta este o diversitate care și-a pierdut controlul.

Layfield precizează comparațiile între știință și scriptură, concluzionând de fiecare dată când pare a exista vreun conflict că este

¹⁹ *Guardian*, 15 Jan. 2005, <http://www.guardian.co.uk/weekend/story/0,,1389500,00.html>.

de preferat scriptura. Observând că în curriculumul național este inclusă acum și disciplina Științele Pământului, Layfield spune: „Ar fi deosebit de util pentru cei care predau acest aspect să se familiarizeze cu lucrările de geologie a Potopului ale lui Whitcomb&Morris". Da, „geologia Potopului" înseamnă ceea ce v-ați închipuit că înseamnă. Este vorba despre Arca lui Noe. Arca lui Noe! — atunci când copiii ar putea învăța despre faptul, care te înfioară, că Africa și America de Sud au fost cândva unite și s-au separat în timp cu viteza cu care ne cresc unghiile. Iată ce spune Layfield (șeful catedrei de științe) despre potop, ca explicație recentă și rapidă pentru un fenomen care, conform cu adevăratele dovezi geologice, a durat sute de milioane de ani:

Trebuie să admitem în marea noastră paradigmă geofizică istoricitatea unui potop universal așa cum este cel arătat în Gen. 6,10. Dacă narațiunea biblică este sigură și lista genealogiilor completă (Gen. 5,1; Cron. 1; Mat. 1 și Luc. 3), trebuie să admitem că această catastrofă globală s-a petrecut în trecutul relativ recent. Efectele sale se văd, din abundență, peste tot. Dovada principală se află în rocile sedimentare depozitate de fosile, în marile rezerve de hidrocarburi (cărbune, petrol și gaz) și în „legendarele" relatări referitoare la un mare potop, comune diferitelor grupuri de populație de pe cuprinsul lumii. Fezabilitatea întreținerii pe timp de un an, până la suficiența retragere a apelor, a unei arce pline cu toate creaturile reprezentative a fost bine documentată, printre alții, de către John Woodmorrappe.

Într-un fel, acest lucru este chiar mai rău decât afirmațiile unor necunoscători precum Nigel McQuoid sau episcopul Wayne Malcom, pe care i-am citat mai sus, și aceasta deoarece Layfield are educație științifică. Iată un alt fragment uluitor:

După cum am declarat la început, creștinii, având motive foarte bine întemeiate, consideră Scripturile Vechiului și Noului Testament ca pe un ghid de încredere privind ceea ce trebuie să credem. Acestea nu sunt numai documente religioase. Ele ne oferă o relatare adevărată a istoriei Pământului, pe care, spre pierzania noastră, o ignorăm.

Implicațiile ideii că scripturile ne oferă o relatare literală a istoriei geologice îl fac pe orice teolog de valoare să se crispeze. Prietenul meu Richard Harries, episcop de Oxford, și cu mine am scris împreună o scrisoare lui Tony Blair, pe care au semnat-o opt episcopi și nouă importanți oameni de știință.²⁰ Cei nouă oameni de știință erau președintele de atunci al Royal Society (fost consilier științific principal al lui Tony Blair), secretarii pe probleme biologice și fizice de la Royal Society, Royal Astronomer (acum președinte al Royal Society), directorul de la Natural History Museum și Sir David Attenborough, care este, probabil, cel mai respectat om din Anglia. Episcopii erau unul catolic și șapte anglicani — lideri religioși de marcă de pe întreg cuprinsul Angliei. De la biroul Primului-Ministru am primit un răspuns formal și inadecvat, care făcea referire la rezultatele bune obținute în cadrul examinărilor

efectuate de școală, precum și în cadrul inspecțiilor agenției de resort, OFSTED. După cum se pare, domnului Tony Blair nu i-a trecut prin cap faptul că, dacă inspectorii OFSTED dau un raport entuziasmat despre o școală unde șeful catedrei de științe predă ideea că întregul univers a început după domesticirea câinelui, s-ar putea să fie ceva în neregulă cu standardele inspectoratului.

Probabil că cea mai neliniștitoare parte a prelegerii lui Stephen Layfield este concluzia, intitulată „Ce este de făcut?”, în cadrul căreia el ia în considerare tacticile pe care ar trebui să le folosească

²⁰ Textul scrisorii, schițat de către episcopul de Oxford, era următorul: *Dragă Domnule Prim-Ministru,*

Vă scriem ca un grup format din oameni de știință și episcopi pentru a ne exprima îngrijorarea cu privire la predarea materiilor științifice la Emmanuel City Technology College, din Gateshead. Evoluția reprezintă o teorie științifică posedând o mare capacitate de explicare, capabilă să dea seamă pentru o gamă largă de fenomene, într-un mare număr de discipline. Ea poate fi îmbunătățită, confirmată, sau chiar modificată, în funcție de apariția dovezilor. Ea nu reprezintă, așa precum a afirmat un purtător de cuvânt al colegiului, o „poziție de credință” din aceeași categorie cu povestirea biblică a creației, care deține o funcțiune diferită și un alt scop.

Problema este mai extinsă decât faptul predării la un colegiu. Se manifestă o îngrijorare crescândă cu privire la ce anume va fi predat, și cum va fi predat, în cadrul noii generații de școli confesionale propuse. Noi considerăm că trebuie strict monitorizat curriculumul acestui tip de școli, ca și cel al Emmanuel City Technical College, astfel încât să fie respectate atât disciplinele științifice cât și studiile religioase.

Cu stimă.

acei profesori care doresc introducerea creștinismului fundamen-talist în cadrul orelor de știință. De exemplu, el îi îndeamnă pe profesori să

... ia notă de fiecare dată când este menționată în mod explicit sau implicit în cadrul unui manual, al unui examen, sau de către un vizitator, o paradigmă evoluționistă sau referire la vechimea Pământului (de milioane de ani), și să evedențieze politicos subrezenia afirmației. De câte ori este posibil, noi trebuie să oferim alternativa (întotdeauna mai bună) explicației pe care o dă Biblia aceluiași lucru. Trebuie să căutăm câteva exemple din domeniile fizicii, chimiei și biologiei actuale.

Restul prelegerii lui Layfield nu este altceva decât un manual de propagandă, o sursă pentru profesorii de biologie, fizică și chimie care doresc, rămânând totuși în cadrul coordonatelor curriculare naționale, să submineze știința educației bazată pe dovezi și să o înlocuiască cu scrierile biblice.

Pe 15 aprilie 2006, James Naughtie, unul dintre cei mai experimentați prezentatori BBC, a luat un interviu radio lui Sir Peter Vardy. Principalul subiect al interviului l-a reprezentat ancheta poliției privind acuzațiile, negate de către Vardy, că guvernarea Blair a oferit mită — sub forma unor titluri de noblețe — unor persoane bogate, în încercarea de a-i determina să subvenționeze planul academiilor orășenești. Naughtie l-a întrebat pe Vardy și cu privire la problema creaționismului, Vardy negând categoric că Emmanuel promovează creaționismul de tip Pământ tânăr. Unul dintre absolvenții de la Emmanuel, Peter French, a declarat²¹ și el că „Ni s-a predat că Pământul are 6 000 de ani vechime”.²² Cine spune adevărul ? Nu știm acest lucru, însă prelegerea lui Layfield ilustrează destul de clar politica sa privind predarea științelor. Să nu fi citit Vardy manifestul foarte explicit al lui Layfield ? Să nu știe oare ce are de gând șeful catedrei lui de științe ? Peter Vardy și-a făcut averea vânzând mașini uzate. Ați cumpăra una de la el ? Și, așa

²¹ *British Humanist Association News*, March-April 2006.

²² Pentru a putea înțelege enormitatea acestei greșeli, ea este echivalentă cu a crede că distanța de la New York la San Francisco e de circa 700 de metri.

după cum a făcut Tony Blair, i-ați vinde o școală la 10 la sută din prețul ei — oferindu-vă să-i plătiți în cadrul înțelegerii și toate colturile implicate ? Să fim blânzi cu Blair și să presupunem că el, cel puțin, nu a citi prelegerea lui Layfield. Presupun că de-acum, deja, este prea mult să sperăm că ea îi va mai putea atrage atenția.

Directorul principal McQuoid a apărât ceea ce el consideră a fi deschiderea intelectuală a școlii lui, lucru remarcabil prin aroganți și gradul de automulțumire:

Cel mai bun exemplu pe care îl pot da despre cum este la noi_t este lecția de filosofie pe care am predat-o la clasa a zecea, Shaquille a spus: „Coranul este corect și adevărat”. Clare, pe de altă parte, a spus : „Nu, Biblia este adevărată”. Așa că am discutat despre asemănările din afirmațiile lor, ca și despre locurile unde nu sunt de acord. Și am ajuns la concluzia că nu pot fi amândoi de acord. Și, la un moment dat, am spus: „Îmi pare rău Shaquille, dar greșești, cea care este adevărată e Biblia”. Iar el a zis: „Îmi pare rău domnule McQuoid, greșiți, este Coranul”, După care au plecat la masă, discutând în continuare. Așa ceva, dorim. Vrem ca ei să știe ce este ceea ce cred, în ce anume cred, și să apere acest lucru.²³

Ce imagine minunată! Shaquille și Clare s-au dus la masă împreună, discutând aprins despre pozițiile lor și apărându-și fiecare credințele incompatibile. Este însă, oare, atât de minunat ? Imaginea descrisă de McQuoid nu este una mai degrabă deplorabilă? În fond, pe ce anume își bazează Shaquille și Clare argumentele? Ce dovadă convingătoare ar putea să aducă ei pentru a învinge în această viguroasă și constructivă dezbatere ? Clare și Shaquille nu au făcut decât să afirme pur și simplu superioritatea cărții fiecăruia, și atât. După cum s-a văzut, este tot ceea ce au spus, și într-adevăr, atât este de spus atunci când ai fost învățat că adevărul vine din ceea ce este scris și nu din dovezi. Clare, Shaquille și colegii lor nu au fost educați. Ei au fost trădați de școală, iar directorul acesteia a abuzat de ei, nu de trupurile ci de mințile lor.

²³ *Observer*, 22 July 2004, <http://observer.guardian.co.uk/magazine/story/0,11913,1258506,00.html>.

DIN NOU DESPRE CONȘTIENTIZARE

Acum, iată o nouă fermecătoare imagine. Mai demult, de Crăciun, ziarul meu, *Independent*, era în căutarea unei imagini de sezon și a găsit una înduioșătoare, ecumenică, de la o scenetă școlară de gen pe tema nativității. Cei trei magi erau interpretați de către, așa după cum spunea cu entuziasm explicația fotografiei, Shadbreet (sikh), Musharaff (musulman) și Adele (creștină), toți trei în vârstă de patru ani.

Fermecător? Înduioșător? Nu, nicidecum; este doar grotesc. Cum este posibil ca cineva cu scaun la cap să considere că este normal ca niște copii în vârstă de patru ani să fie etichetați cu opiniile cosmice și teologice ale părinților lor ? Pentru a înțelege acest lucru, să ne imaginăm o fotografie identică cu următoarea explicație: „Shadbreet (macroeconomist), Musharaff (monetarist) și Adele (marxistă), toți trei în vârstă de patru ani". Nu s-ar califica așa ceva pentru o serie de scrisori furioase de protest ? Cu siguranță că da. Și totuși, din cauza ciudat privilegiatului statut al religiei, nu s-a făcut auzit nici un chitait în acest caz, și nici nu s-a auzit vreodată vreunul în ocazii similare. Imaginați-vă, însă, ce indignare ar fi fost dacă explicația fotografiei era: „Shadbreet (ateu), Musharaff (agnostic) și Adele (umanist secular), toți trei în vârstă de patru ani". Nu s-ar fi putut chiar ca să fie pusă la îndoială capacitatea părinților de a-și crește copiii ? In Marea Britanie, unde nu avem o constituție care să garanteze separația Bisericii de Stat, părinții atei se lasă de obicei în voia curentului și lasă școlile să le învețe copiii religia prevalentă în cultura lor. „The-Brights.net" (o inițiativă americană care urmărește atribuirea numelui *brights* [străluciții] ateilor, în același mod în care homosexualii au fost numiți *gay*) își stabilește cu mare grijă regulile de înscriere a copiilor: „Hotărârea de a deveni un *bright* trebuie să aparțină copilului. Orice tânăr căruia i s-a spus că trebuie, sau că este obligat, să devină *bright*, NU poate fi *bright*". V-ați putea imagina o biserică sau o moschee care ia în considerare o astfel de cerință contraproductivă ? Nu ar trebui determinați, însă, să procedeze astfel ? M-am înscris la *brights*, în parte deoarece am fost curios cu adevărat să văd dacă un astfel de nume poate fi aculturat în limbaj. Nu știu, și aș vrea să știu, dacă transmutarea lui *gay* a fost intenționată sau s-a întâmplat pur și

simplic. Campania pentru *bright* a demarat cu probleme, fiind respinsă de către unii dintre atei care s-au trezit apreciați drept aroganți. Din fericire, mișcarea Gay Pride nu suferă de o astfel de falsă modestie, și poate de aceea a și avut succes.

Într-un capitol precedent am generalizat tema „conștientizării”, începând cu realizările feminisților, care ne-au făcut să băgăm de seamă de fiecare dată când auzim expresii discriminatorii. Aici vreau să ridic gradul de conștientizare într-un alt mod. Consider că trebuie să ne strâmbăm de fiecare dată atunci când auzim că un copil mic este etichetat ca aparținând uneia sau alteia dintre religii. Copiii mici sunt prea tineri pentru a hotărî asupra opiniilor lor privind originea cosmosului, a vieții sau a moralei. Răsunetul expresiei „copil creștin” sau „copil musulman” ar trebui să zgârie auzul.

Iată un reportaj din 3 septembrie 2001, al postului de radio irlandez KPFT-FM:

Eleve catolice s-au confruntat cu proteste din partea loialiști-lor²⁵ pe când încercau să intre în școala de fete Holy Cross Primary School, de pe strada Ardoyne Road, din nordul Belfastului. Ofițerii poliției regale din Ulster și soldații armatei britanice au fost nevoiți să-i înlătore pe manifestanții care încercau să blocheze intrarea în școală. Au fost ridicate bariere de protecție care să le permită copiilor accesul în ciuda manifestației de protest. Loialiștii au huiduit și au strigat insulte sectare în timpul în care părinții își conduceau copiii, unii în vârstă de numai patru ani, către școală. La intrarea principală, loialiștii au aruncat cu sticle și cu pietre.

Firește că oricine ar reacționa la chinurile acestor nefericite eleve. Eu încerc, însă, să vă determin să reacționați la fel și la ideea de a le eticheta drept „eleve catolice”. (După cum am arătat în capitolul întâi, „loialiști” este eufemismul nord-irlandez pentru protestanți, la fel precum „naționaliști” este eufemismul pentru catolici. Cei

²⁴ Dicționarul Oxford atribuie termenul *gay* jargonului folosit în închisorile americane în 1935. În 1955, Peter Wildeblood, în faimoasa sa carte *Against the Law*, a găsit de cuviință să definească *gay* ca „eufemism american pentru homo sexual”.

²⁵ Termenul „loialist” se aplică în Irlanda de Nord protestanților, loiali Londrei. (*N. trad.*)

care nu ezită a aplica astfel de etichete copiilor, o fac, însă, atunci când vine vorba despre teroriști sau grupuri protestatere de adulți.)

Societatea noastră, incluzând zona nonreligioasă, a acceptat ideea absurdă că este normal și corect să îndoctrinezi copiii mici în religia părinților lor și să le aplici etichete religioase precum „copil catolic”, „copil protestant”, „copil evreu”, „copil musulman” etc, dar nu și alte etichete, cum ar fi: copil conservator, copil liberal, copil republican, copil republican, copil democrat. Vă rog mult să deveniți conștienți de aceste lucruri și să luați atitudine de fiecare dată când observați că se întâmplă așa ceva. Un copil nu este creștin sau musulman, ci al unor părinți creștini sau musulmani. Această identificare ar fi, de altfel, și o excelentă ocazie de conștientizare oferită copiilor înșiși. Un copil căruia i se spune că este al unor „părinți musulmani” va înțelege imediat că religia este ceva ce poate fi ales sau respins, atunci când va fi destul de mare să o poată face.

Se poate discuta și despre beneficiile educaționale ale predării comparative a religiilor. Sunt sigur că propriile mele dubii au apărut atunci când, pe la nouă ani, am învățat lecția (venită din partea părinților mei și nu a școlii) că religia creștină, în care am fost crescut, nu era decât una dintre multe alte sisteme de credință incompatibile între ele. Susținătorii religiei înțeleg acest lucru, care, adesea, îi înspăimântă. După acea poveste cu sceneta de gen a nativității, din *Independent*, nici o singură scrisoare de plângere nu a fost trimisă pe adresa editorului. Singura scrisoare negativă a venit din partea organizației The Campaign for Real Education, al cărei purtător de cuvânt, Nick Seaton, a afirmat că educația multireligioasă este extrem de periculoasă deoarece „Copiii din ziua de azi sunt învățați că toate religiile au aceeași valoare, ceea ce înseamnă că a lor proprie nu reprezintă o valoare anume”. într-adevăr, chiar aceasta înseamnă. Deci, acest purtător de cuvânt poate fi îngrijorat. Cu altă ocazie, aceeași persoană a declarat: „In prezent, ideea că toate credințele sunt egale este greșită. Oricine are dreptul să considere că religia lui este superioară celorlalte, fie acesta hindus, evreu musulman sau creștin — altfel, ce rost mai are să ai o credință”.²⁶

Într-adevăr, ce rost mai are ? Și ce nonsens evident! Aceste credințe sunt reciproc incompatibile. Altfel, ce rost mai are să te gândești că credința ta este superioară ? De aceea, cele mai multe dintre ele

²⁶ <http://upegland.com/forum/index.php?showtopic=184&mode=linear>.

nu pot fi „superioare altora”. Să-i lăsăm pe copii să învețe despre diferitele credințe, să le observe incompatibilitățile, și să-și extragă singuri concluziile în privința respectivelor incompatibilități. În ceea ce privește „validitatea”, să-i lăsăm să se hotărască singuri atunci când vor fi suficient de mari pentru aceasta.

EDUCAȚIA RELIGIOASĂ CA PARTE A CULTURII LITERARE

Trebuie să admit că până și eu sunt surprins de ignoranța în ceea ce privește Biblia pe care o arată persoanele educate în deceniile mai recente. Sau, poate, nu este o problemă de perioadă. Prin 1954, după cum spune Robert Hinde în bine gândita sa carte *Why God Persists ?*, un sondaj Gallup din Statele Unite a relevat următoarele. Trei sferturi dintre catolici și protestanți nu pot numi nici măcar un singur profet al Vechiului Testament. Mai mult de două treimi nu știu cine a ținut Predica de pe Munte. Un număr important cred că Moise a fost unul dintre apostolii lui Isus. Acest lucru, repet, se întâmpla în Statele Unite, o țară mult mai religioasă decât alte părți ale lumii dezvoltate.

Biblia King James din 1611 — versiunea autorizată — conține pasaje de o deosebită valoare literară în sine, ca de exemplu Cântarea Cântărilor și sublimul Ecclesiast (despre care mi se spune că sună destul de bine și în originalul ebraic). Principalul motiv pentru care Biblia engleză trebuie să fie parte a educației noastre este acela că ea reprezintă un reper important al culturii literare. Același lucru este valabil și pentru legendele zeităților grecești și romane, despre care învățăm fără să ni se ceară să si credem în ele. Iată o scurtă listă

de expresii care apar în mod comun în engleza literară sau de conversație, de la clișee poetice la proverbe și conversație uzuală:

Creșteți și vă înmulțiți • La Răsărit de Eden • Coasta lui Adam
• Sunt eu păzitorul fratelui meu ? • Semnul lui Cain • Bătrân ca Matusalem • Un blid de linte • Și-a vândut dreptul de prim-născut • Scara lui Iacob • Haină multicoloră • în lan străin • Orb în Gaza • Grăsimea pământului • Vițelul cel gras
• Străin în țară străină • Tufișul arzător • Țară în care curg laptele și mierea • Lasă poporul meu să plece • Oale cu carne • Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte • Fii sigur că păcatul te va afla • Lumina ochilor lui • Stelele pe drumurile lor •

HIMERA CREDINȚEI ÎN DUMNEZEU

Mulțimile din Midian • Șibolet • Din ceea ce este tare a venit
dulceața • I-a lovit la șold și la coapsă • Filistin • Un om după inima
lui • Ca David și Ionatan • Cum au căzut cei puternici ?
• Mielul oii • Omul lui Belial • Jezebel • Regina din Saba •
înțelepciunea lui Solomon • Jumătatea nu mi-a fost promisă •
Și-a încins șalele • Prietenii lui Iov • Am scăpat ca prin urechile
acului • Prețul înțelepciunii este mai presus de rubine •
Leviathan • Privește la furnică lenesule, vezi ce face ea și fii
înțelept • Dacă faci economie la băștrici copilul • Un cuvânt
la timpul lui • Deșertăciunea deșertăciunilor • Pentru fiecare
este o vreme și un timp pentru fiecare scop • Cursa nu este a
celui iute, nici bătaia a celui puternic • Sunt un trandafir din
Șaron • Grădină închisă • Vulpile mici • Apa multă nu potol
lește dragostea • Faceți plugurile săbii • Îi jupoaie pe săraci •
Lupul va sta cu mielul și leopardul se va culca cu iedul • Să
mâncăm și să bem că mâine o să murim • Pune-ți casa în bună
ordine • O voce care strigă în pustiu • Nu este liniște pentru cel
viclean • Privește ochi în ochi • Șters din pământul celor vii •
Balam în Gilead • își poate schimba leopardul petele ? • Des
părțirea căilor • Daniel în groapa cu lei • Au semănat vânt și au
cules furtună • Sodoma și Gomora • Omul nu trăiește numai
cu pâine • Înapoia mea Satan • Sarea pământului • Ascunde lumina
sub obroc • Întoarce și celălalt obraz • Mai mergi o milă cu el •
Molia și rugina strică • Dă mărgăritare porcilor • Lup în piele de
oaie • Plânsetul și scrâsnirea dinților • Porc din Gadar
• Vin nou în burdufuri vechi • Scătură-ți praful de pe picioare
• Cel care nu este cu mine este împotriva mea • Judecata lui
Solomon • A căzut pe pământ pietros • Nimeni nu e profet în țara
lui • Firmiturile mesei • Semnul timpurilor • Peșteră de hoți •
Fariseu • Mormânt nou • Războaie și zvonuri despre războaie •
Servitor bun și credincios • Separă oile de capre • Mă spăl pe mâini
• Sâmbăta a fost făcută pentru om și nu omul pentru sâmbătă •
Țarina văduvei • Doctore vindecă-te pe tine • Bunul samaritean •
Oaia pierdută • Fiul rătăcitor • Un abis ne desparte • A cărui sanda
nu sunt demn să o dezleg * Aruncă primul piatra • Isus a plâns •
Nimeni nu a iubit mai mult decât el • Toma Necredinciosul •
Drumul Damascului • Moarte, unde ți-e spinul? • Un spin în carne •
Căzut din har • Bani murdari • Rădăcina tuturor relelor • Luptă
lupta cea bună • Tot trupul este ca iarba • Vasul mai slab • Eu sunt
Alfa și Omega * Armaghedon • Din adâncuri • Quo vadis? • Plouă
peste cel drept ca și peste cel nedrept.

Fiecare dintre acestea provine direct din versiunea autorizată a Bibliei King James. Cu siguranță că ignoranța în privința Bibliei va limita înțelegerea literaturii. Și nu numai a literaturii serioase. Următoarea rimă a Lordului Judecător Bowen este foarte nostimă:

Ploaia plouă peste drept Ca și peste
cel nedrept. Dar mai mult peste cel
drept, Căci cel nedrept i-a luat
umbrela.

Dar amuzamentul îți este domolit dacă nu ești de acord cu pasajul din Matei 5, 45: „... căci El face să răsară soarele peste cei răi și peste cei buni, și trimite ploaie peste cei dreپți și peste cei nedreپți”. Iar ironia subțire a dorinței exprimate de Eliza Dolittle din *My Fair Lady* ar scăpa oricui care nu știe care a fost sfârșitul lui Ioan Botezătorul:

„Thanks a lot, King”, sais I in a manner well bred,
„But all I want is 'Enry 'Iggins 'ead”.

P. G. Wodehouse este, în ceea ce mă privește, cel mai mare scriitor de comedie ușoară în limba engleză, și pot paria pe orice că jumătate din lista mea de expresii biblice se poate regăsi în paginile lui. (O căutare pe Google nu le va găsi, totuși, pe toate. Va rata titlul povestirii scurte „The Aunt and the Sluggard” [Furnica și leneșul], derivat din Pilde 6, 6.) Cărțile lui Wodehouse sunt pline de expresii biblice, care nu se regăsesc în lista de mai sus și nu sunt nici prinse în vocabular și nici în proverbe. Să ascultăm cum descrie Bertie Wooster²⁷ momentul trezirii cu o mare mahmureală: „Visasem că un nenorocit îmi înfigea cuie în cap — nu ca cele obișnuite pe care le folosea Iael, nevasta lui Heber, ci unele înroșite în foc”. Bertie era chiar foarte mândru de singura sa realizare școlară, premiul pe care îl primise odată pentru cunoașterea scripturii.

Ceea ce este adevărat pentru literatura engleză comică, este cu atât mai mult adevărat pentru literatura serioasă. Aprecierea pe care o face Naseeb Shaheen cu privire la faptul că în operele lui Shakespeare există peste o mie trei sute de referințe biblice este

²⁷ Personaj principal al lui P. G. Wodehouse.

foarte des citată și în același timp credibilă.²⁸ *Bible Literacy Report*, apărut în Fairfax, Virginia, finanțat de către notoria Templeton Foundation, furnizează numeroase exemple și menționează un număr copleșitor de profesori de literatură engleză care afirmă că cunoașterea literaturii biblice este esențială pentru înțelegerea completă a subiectului.²⁹ Fără nici o îndoială că același lucru este valabil și pentru literaturile franceză, germană, rusă, italiană, spaniolă, precum și pentru alte mari literaturi europene. Iar pentru vorbitorii de arabă și limbi indiene, cunoașterea Coranului sau a Bhagavad Gita este, de presupus, la fel de esențială pentru a aprecia pe deplin moștenirile lor culturale. În cele din urmă, pentru a completa lista, nu îl poți aprecia pe Wagner (a cărui muzică, după cum s-a spus cu ironie, este mai bună decât sună) fără să te descurci printre zeii nordici.

Dați-mi voie să nu dezvolt subiectul. Cred că am spus îndeajuns pentru a-i convinge cel puțin pe cititorii mei mai în vârstă că viziunea atee a lumii nu oferă nici o justificare pentru îndepărtarea Bibliei, precum și a altor cărți sacre, din educația noastră. Și putem, desigur, păstra un atașament cultural sentimental față de tradițiile culturale ale iudaismului, anglicanismului sau islamului, să spunem, și chiar să participăm la ritualuri religioase precum căsătoriile sau înmormântările, fără a accepta credințele supranaturale care au venit împreună cu aceste tradiții. Putem renunța la credința în Dumnezeu fără a pierde și contactul cu o prețioasă moștenire.

²⁸ Shaheen a scris trei cărți în care face, pe rând, antologia referințelor biblice din comedii, tragedii și povestiri. Totalul de 1300 este menționat de <http://www.shakespearefellowship.org/virtualclassroom/StritmatterShaheenRev.htm>.

²⁹ <http://bibleliteracy.org/Secure/Documents/BibleLiteracyReport2005.pdf>.

10

UN INTERVAL NECESAR?

Ce te poate înfiora mai mult decât să privești printr-un telescop de 2,4 m diametru la o galaxie îndepărtată, să ții în mână o fosilă de 100 de milioane de ani sau o unealtă de piatră datând de acum 500 000 de ani stând înaintea unei imense deschideri în spațiu și timp precum este Marele Canion, sau să asculți un om de știință care a privit în față, fără să clipească, creația universului ? Aceasta este știința profundă și sacră.

MICHAEL SHERMER

„Cartea aceasta umple un foarte necesar interval”. Partea amuzantă rezidă în faptul că îi înțelegem simultan cele două înțelesuri diferite. La început am crezut că este vorba de o găselniță, dar, spre surprinderea mea, am aflat că a fost folosită cu bună credință de către editori. Pentru o carte care „umple un interval necesar în literatura mișcării poststructuraliste” a se vedea: <http://www.kcl.ac.uk/kis/schools/hums/french/pgr/tqr.html>.¹ Este un deliciu faptul că această lucrare de prisos se ocupă de Michel Foucault, Roland Barthes, Julia Kristeva și alte figuri emblematice ale francofoniei de clasă.

Umple religia un interval necesar ? Se spune adesea că în creier există un spațiu intermediar în formă de Dumnezeu, care trebuie umplut — un fel de prieten imaginar, tată, frate mai mare, confesor, confident — iar această nevoie trebuie satisfăcută indiferent dacă Dumnezeu există cu adevărat sau nu. S-ar putea, însă, și ca Dumnezeu să ne bage pe gât un interval gol pe care am face mai bine să-l umplem cu altceva? Știință, poate? Artă? Prietenie? Umanism? Iubire în această lume reală, lăsând deoparte alte vieți de dincolo

¹ URL-ul este valid doar în forma <http://www.kcl.ac.uk/>. (N. trad.)

de mormânt? Dragoste de natură, sau ceea ce marele entomolog E. O. Wilson a numit *biofilie* ?

La un moment sau altul, despre religie s-a crezut că poate împlini în viața omului patru roluri esențiale: de explicare, de iertare, de convingere și inspirator. Istoric vorbind, religia și-a dorit să *explice* existența noastră precum și natura universului în care ne aflăm. Acest rol este acum preluat complet de către știință, de acest aspect ocupându-mă în capitolul patru. Prin *convingere*, înțeleg instrucțiunile morale privind modul nostru de comportare, lucru de care m-am ocupat în capitolele șase și șapte. Nu m-am ocupat deocamdată de *consolare* și *inspirație*, de care se va ocupa acest capitol din urmă. Ca deschidere la problema consolării vreau să încep cu un fenomen specific copilăriei, cel al „prietenului imaginar”, despre care cred că are afinități cu credința de tip religios.

BINKER

SSf-

[PRIETENUL IMAGINAR]

U, ăt

< >

Presupun că Christopher Robin nu credea că Piglet și Winnie-the-Pooh chiar vorbeau cu el.² Se petrecea, însă, altceva în cazul lui Binker ?

Binker, după cum îi spun eu, e un secret al meu,
 Și el e motivul că nu sunt singur mereu.
 În camera mea, sau când stau pe trepte,
 În orice fac eu, Binker știe să aștepte.
 Oh, tata-i deștept, e-un om foarte deștept,
 Mama e bună de când este lumea,
 Iar bona e bona și eu îi spun Nona —
 Dar ei nu pot să-l vadă pe Binker.
 Binker vorbește pentru că l-am învățat;
 Uneori chițăie cam caraghios,
 Iar, alteori, răspunde c-un răget înfundat...
 Și-atunci trebuie s-o fac eu, pentru că el, mereu, are gâtul umflat.
 Oh, tata-i deștept, e un om foarte deștept,
 Iar mama mea știe de toate și tot,
 Iar bona e bona și eu îi spun Nona —
 Dar ei nu pot să-l vadă pe Binker.

² Personaje din povestirile pentru copii *Winnie the Pooh*. (N. trad.)

Bînker e ca leul atunci când fugim prin parc;
 Binker e ca tigrul atunci când stăm ascunși sub pat;
 Binker e ca un elefant. Iar de plâns, el nu plânge mai deloc...
 Sau, mă rog, ca oricare altul, de-i intră clăbucul în ochi.
 Oh, tata e tata, e-un om de genul „tata”,
 Iar mama e-o mamă ca niciuna alta,
 Iar bona e bona și eu îi spun Nona...
 Dar ei nu sunt ca Binker.
 Binker nu-i un lacom dar îi place să pape,
 Așa că le spun, când primesc ceva dulce:
 „Oh, Binker vrea ciocolată, deci, pot primi încă o bucată ?”
 Și-o mănânc eu pentru el, căci el are dinții de lapte.
 Mi-e tare drag de tata, dar el n-are timp de joacă,
 Mi-e tare drag de mama, dar, uneori, e plecată;
 E drept, când vrea să-mi pieptene părul, mă văd adesea cu bona...
 Dar Binker e Binker, și el știe să aștepte.

A. MILNE, *Now We An Sti?*

Este fenomenul prietenului imaginar o iluzie de ordin superior o categorie diferită de cea a creațiilor imaginare din copilărie ? Propria mea experiență nu este de mare ajutor. La fel ca mulți alți părinți, mama a ținut un carnetel în care nota cuvintele mele copilărești, în plus față de pretențiile simple (acum sunt omul din lună... un accelerator... un babilonian), am fost un copil îndrăgostit în mod evident de creațiile imaginare de gradul al doilea (sunt O bufniță care crede că este o moară de apă), care puteau avea și caracter reflexiv (sunt un băiețel care crede că este Richard). Niciodată nu am crezut că sunt într-adevăr vreunul dintre acele lucruri, ceea ce cred că se potrivește în mod obișnuit cu jocul de-a prefacerea. Nu am avut însă un Binker. Dacă ar fi să credem mărturisirile lor ca adulți, cel puțin o parte dintre copiii normali care au avut prieteni imaginari credeau că aceștia există cu adevărat și, în unele situații, aceștia erau chiar văzuți ca niște halucinații foarte realiste. Cred că fenomenul prietenului imaginar din copilărie ar putea fi un bun model pentru înțelegerea credinței de tip teist a adulților. Nu știu dacă psihologii l-au studiat din acest punct de vedere, însă ar putea constitui o cercetare foarte valoroasă. Însoțitor și confident, un Binker pe viață: cu siguranță că acesta este unul dintre rolurile

³ Text reprodus cu permisiunea A. A. Milne Estate.

pe care le joacă Dumnezeu — un interval care, dacă Dumnezeu ar pleca, ar rămâne gol.

Un alt copil, o fetiță, avea un „omuleț purpuriu” care îi părea a fi o prezență reală și vizibilă, și care se manifesta printr-o sclipire a aerului însoțită de un sunet ca de clopoțel. O vizita mereu, în mod special atunci când se simțea singură, însă cu o frecvență din ce în ce mai mică pe măsură ce ea creștea. Intr-o anumite zi, chiar înainte de a merge la grădiniță, omulețul a venit la ea anunțat de sunetele obișnuitei fanfare de clopoței și i-a spus că nu o să o mai viziteze de atunci înainte. Acest lucru a întristat-o, însă omulețul purpuriu i-a spus de-acum a crescut mare și nu o să mai aibă nevoie de el. Acum trebuie să plece, ca să poată avea grijă de alți copii. Și i-a promis că se va întoarce dacă, vreodată, va avea *cu adevărat* nevoie de el. Și chiar a făcut acest lucru, după mulți ani, într-un vis, atunci când ea trecea printr-o criză personală și încerca să ia o hotărâre în ceea ce privea viața ei: ușa dormitorului se deschise deodată, și a apărut un cărucior cu cărți împins de nimeni altul decât omulețul purpuriu. Ea a interpretat acest lucru ca pe un îndemn de a merge la facultate — lucru pe care l-a făcut și nu a regretat mai târziu. Povestea aceasta aproape că îmi provoacă lacrimile, și mă aduce totodată pe cât de aproape se poate de înțelegerea rolului consolator și consiliator pe care îl joacă dumnezeii imaginari în viața oamenilor. Cu toate că nu există decât în imaginație, dar părăndu-le atât de reali copiilor, ei conferă alinare și sfaturi de folos. Și, poate chiar mai mult: prietenii imaginari, ca și dumnezeii imaginari, au timpul și răbdarea de a se devota în totalitate atenției celui care suferă. În plus, sunt mult mai ieftini decât psihiatrul și consilierul profesionali.

Dumnezeii, în rolul lor de sfătuitori și consolatori, au evoluat, oare, printr-un fel de „pedomorfism” psihologic din prietenii imaginari ai copilăriei? Pedomorfismul reprezintă păstrarea la vârstă adultă a unor caracteristici juvenile. Căinii pekinezi au figuri pedo-morfe, în sensul că adulții arată la fel ca puii. Acesta este un aspect bine cunoscut în evoluție, acceptat pe scară largă ca un factor important și în dezvoltarea unor caracteristici umane precum fruntea bombată și maxilarele scurte. Evolutionistii ne descriu ca mai-mute juvenile, și este dincolo de orice îndoială faptul că cimpanzeii și eorilele tinere arată trăsături mai omenești decât adulții. S-ar putea ca la început religia să fi evoluat ca o amânare graduală, de-a lungul generațiilor, a momentului când copilul renunță la prietenul

imaginar ? — la fel cum s-a întâmplat cu încetinirea în decursul evoluției a aplatizării frunții și a protuberantei maxilare.

Pentru echilibru, cred că ar trebui să luăm în considerare și cealaltă posibilitate. În loc să fi evoluat dumnezeii din prietenii imaginari ancestrali, nu s-ar putea să fi evoluat prietenii imaginari din dumnezeii ancestrali ? Acest aspect mie mi se pare a fi mai puțin probabil. M-am gândit asupra lui pe când citeam cartea psihologului american Julian Jaynes *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, o lucrare la fel de ciudată pe cât o sugerează titlul ei. Este una dintre acele cărți care fie nu valorează nimic, fie este opera unui geniu împlinit, dar nimic între acestea două! Probabil prima variantă, dar nu pariez.

Jaynes observă că mulți oameni își percep procesul de gândire ca pe un dialog între „sine” și altcineva aflat în cap. Astăzi, noi înțelegem că ambele „voci” ne aparțin — sau, dacă nu, suntem considerați bolnavi mintal. Este ceea ce i s-a întâmplat, episodic, lui Evelyn Waugh. Niciodată zgârcit la vorbe, Waugh a spus unui prieten: „Nu te-am văzut de mult, dar, oricum, am văzut puțini lume pentru că, știi, am înnebunit”. După ce s-a făcut bine, Waugh a scris un roman intitulat *The Ordeal of Gilbert Pinfold* care descrie perioada sa halucinatorie și vocile pe care le auzea.

Ideea lui Jaynes este aceea că, anterior anului 1000 î.Cr., oamenii, în general, nu erau conștienți de faptul că cea de a doua voce -vocea personajului Gilbert Pinfold din romanul amintit — vine din ei înșiși. Ei credeau că aparțineau vreunui zeu: Apollo, Astarte sau Yahweh, sau, mai degrabă poate, unor zeități minore ale căminului care dădeau sfaturi sau porunci. Jaynes chiar a localizat vocile acestor zei în emisfera cerebrală opusă celei care controlează vorbirea audibilă. Pentru Jaynes, „desființarea minții bicamerale” a reprezentat o tranziție istorică. Este acel moment din cursul istoriei când

oamenii au început să înțeleagă faptul că vocile pe care credeau că le au erau, de fapt, interne. Jaynes merge până acolo încât să considere acest moment drept zorii apariției conștiinței umane.

Există o veche inscripție egipteană care se referă la zeul creator Ptah, în care diferiți alți zei sunt descriși ca variații ale „vocii” sau „limbii” acestuia. Traducerile moderne resping însă literalismul „voce” și interpretează „concepții obiectivate ale minții (lui Ptah)”. Jaynes respinge asemenea lecturi pretențioase și preferă să ia în considerare înțelesul literal. Zeii nu erau altceva decât voci halucinatorii »

care vorbeau în mințile oamenilor. Jaynes chiar sugerează faptul că zeii au evoluat din amintirile oamenilor despre regi morți, care, este un fel de a spune, și-au menținut controlul asupra supușilor prin vocile lor imaginare prezente în mințile acestora. Indiferent că găsiți această teză plauzibilă sau nu, lucrarea lui Jaynes este suficient de interesantă pentru a fi menționată într-o carte despre religie.

Acum, să vedem ce se întâmplă dacă, împrumutând de la Jaynes, construim o teorie prin care dumnezeii și prietenii imaginari sunt înrudiți din punct de vedere al dezvoltării, și invers, din punct de vedere al teoriei pedomorfismului. Ajungem la ideea că desființarea minții bicamerale nu a avut loc brusc, la un moment dat în istorie, ci a reprezentat o retragere progresivă către copilărie, până la momentul în care vocile și aparițiile halucinatorii se vedeau a nu fi reale. Inversând ipoteza pedomorfiei, zeitățile halucinatorii au dispărut mai întâi din minte, apoi au fost retrase către perioada copilăriei, până astăzi, când supraviețuiesc doar sub forma fenomenului prietenilor imaginari. Problema acestei teorii este aceea că ea nu explică persistența dumnezeilor la vârsta adultă, astăzi.

Ar fi bine să nu îi considerăm pe zei ca fiind strămoșii prietenilor imaginari, sau invers, ci să încercăm să vedem ambele opțiuni ca produse secundare ale aceleiași predispoziții psihologice. Dumnezeii și prietenii imaginari au în comun puterea de a aduce alinare și de a furniza o platformă realistă pentru a experimenta idei. Nu ne-am îndepărtat astfel prea departe de teoria din capitolul cinci despre religie ca produs psihologic secundar.

CONSOLAREA

A venit timpul să ne confruntăm cu importantul rol pe care îl joacă Dumnezeu în a ne aduce alinare — și, pentru a pune ceva în loc dacă el nu există, disputa privind valorile umane. Multe persoane, care sunt de acord că Dumnezeu, probabil, nu există, și că nu este nevoie de el pentru moralitate, vin totuși cu ceea ce ei consideră a fi un atu: presupusa *nevoie* emoțională și psihologică de divinitate. Oamenii se întreabă ce pui în loc dacă scoți religia? Ce le poți oferi pacienților muribunzi, celor îndurerăți de moartea cuiva, singuraticelor Eleanor Rigby⁴ cărora Dumnezeu le este singurul prieten?

⁴ Subiectul și totodată titlul unei piese a grupului Beatles. (*N. trad.*)

Primul lucru care poate fi oferit ca răspuns este ceva care nu mai are nevoie să fie exprimat. Puterea religiei de a oferi consolare nu o face mai adevărată. Chiar și făcând o uriașă concesie — am demonstra concludiv că a crede în Dumnezeu este un lucru absolut esențial stării de confort psihologic și emoțional a omului iar toți ateii nu ar fi altceva decât niște nevrotici disperați atrași către sinucidere de o nepotolită angoasă cosmică — nimic din toate acestea nu ar putea contribui, nici măcar cu foarte puțin, la dovedirea faptului că credința de tip religios este adevărată. Ele ar putea fi doar dovezi în sprijinul dorinței de a te convinge pe tine însuți de existența lui Dumnezeu, chiar dacă el nu ar exista. După cum am spus deja, în cartea *Breaking the Speli*, Dennet face o distincție între credinți în Dumnezeu și credința în credință, respectiv acea credință care induce convingerea că este de dorit să crezi: „Cred, Doamnei Ajută necredinței mele!” (Marcu 9, 24). Credinciosul este încurajat să practice credința, indiferent că este convins sau nu. Probabil că dacă repeți ceva de suficiente ori, vei ajunge în cele din urmă să fii convins de adevăr. Cred că știm cu toții persoane care îmbrățișează ideea credinței de tip religios și resping orice atac la adresa ei, admițând, cu greu, totodată că ei înșiși nu cred.

De când am aflat de distincția lui Dennett, am găsit nenumărate ocazii de a o folosi. Nu este o exagerare afirmația că majoritatea ateilor pe care îi cunosc își ascund ateismul sub o față pioasă. Ei înșiși nu cred în nimic supranatural, dar păstrează o vagă sensibilitate față de credința irațională. Cred în credință. Este uimitor cât de mulți oameni nu pot face diferența între „x este adevărat” și „este de dorit ca oamenii să creadă că x este adevărat”. Sau, poate că nu își dau seama de eroarea logică și apreciază adevărul ca fiind neimportant în raport cu sentimentele umane. Eu nu vreau să minimalizez sentimentele. Dar, haideți să lămurim despre ce anume vorbim: simțăminte sau adevăr? Ambele pot fi importante, însă nu sunt unul și același lucru.

Oricum, ipotetica mea concesie a fost extravagantă și greșită. Nu am nici o dovadă în sensul că ateii ar prezenta vreo tendință generală către deznădejde, nefericire și angoasă. Unii dintre ateii sunt fericiți. Alții se simt mizerabil. La fel de mizerabil se simt și unii creștini, evrei, musulmani, hinduși sau budiști, în vreme ce alții sunt fericiți. S-ar putea să existe mărturii statistice cu privire la relația dintre fericire și credință (sau necredință), dar mă îndoiesc

de faptul că ar avea o mare relevanță, într-un *sens* sau în altul. Mai degrabă m-ar interesa să aflu dacă există vreun motiv real de depresie în cazul unei vieți fără Dumnezeu. Voi încheia această carte afirmând că întrebarea de mai sus reprezintă de fapt o subapreciere a faptului că cineva poate trăi o viață fericită și împlinită în lipsa religiei supranaturale. Dar, mai întâi, trebuie să analizez pretențiile religiei de a oferi consolare.

Conform *Shorter Oxford Dictionary*, consolarea reprezintă alinarea sentimentului de regret sau de disconfort mental. Voi împărtși consolarea în două tipuri:

1. *Consolare fizică directă.* O persoană blocată peste noapte în munte își poate găsi consolarea în confortul cald oferit de un mare câine St. Bernard, fără a uita, desigur, butoiușul cu băutură de la gâtul acestuia. O fetiță care plânge ar putea găsi consolare în îmbrățișarea unor brațe puternice care o cuprind și în vorbele întremătoare șoptite la ureche.
2. *Consolare prin descoperirea unui lucru anterior neapreciat, sau a unei modalități anterior necunoscute de a aprecia fapte existente.* O femeie al cărei soț a fost ucis în război poate găsi consolare aflând că acesta a lăsat-o însărcinată, sau că respectivul a murit ca un erou. Putem să găsim consolare și prin descoperirea unei noi căi de a privi o situație. Un filosof scoate în evidență faptul că nu este nimic special în faptul că un om bătrân moare. Copilul care a fost odată a „murit” cu mult timp în urmă, nu subit, ci crescând mare. Fiecare dintre cele șapte vârste ale omului descrise de către Shakespeare „moare” prin transformarea lentă în următoarea. Din acest punct de vedere, momentul final în care un om își dă duhul nu diferă de „morțile” lente din cursul vieții sale.⁵ O persoană care nu se bucură de perspectiva propriei morți poate considera această viziune drept consolatoare. Sau poate că nu, dar, oricum, ea reprezintă un exemplu de consolare prin reflecție. O alta este respingerea fricii de moarte de către Mark Twain: „Nu mă tem de moarte. Am fost mort miliarde și miliarde de

⁵ Din memorie, atribui aceste cuvinte filosofului Derek Parfitt, de la Oxford. Nu i-am analizat în amănunt originea deoarece îl folosesc doar ca exemplu ocazional de consolare filosofică.

ani mai înainte de a mă fi născut și nu m-a deranjat cu absolut nimic". Aproximarea acesteia nu schimbă în nici un fel faptul că moartea este inevitabilă. Ni s-a oferit, însă, o modalitate diferită de a privi această inevitabilitate, pe care o putem considera consolatoare. Nici Thomas Jefferson nu s-a temut de moarte, și se pare că el nu a luat în considerație nici un fel de posibilitate a unei vieți după moarte. După cum ne spune Christopher Hitchens, „Pe măsură ce zilele i se împrăștau, Jefferson le-a scris prietenilor lui de mai multe ori că privește sfârșitul care se apropie fără speranță și fără frică. Aceasta nu putea însemna altceva decât că, în termenii cei mai exacti, el nu era creștin”.

Intelectele robuste sunt pregătite pentru tăria declarației lui Bertrand Russell din eseu din 1925 intitulat „What I Believe”:

Cred că atunci când voi muri am să putrezesc și nimic din ego-ul meu nu va supraviețui. Nu sunt tânăr și iubesc viața. Totuși, disprețuiesc ideea de a tremura de frică la gândul anihilării. Fericirea nu este mai puțin fericire din cauză că se va sfârși, și nici cugetarea și dragostea nu își pierd valoarea din cauză că nu sunt veșnice. Mulți oameni s-au prezentat cu mândrie pe eșafod; mândria aceea trebuie să ne fie lecție despre adevărata poziție a omului în lume. Chiar dacă fereastra deschisă a științei ne-a făcut la început să tremurăm după căldura intimă a miturilor umanizante tradiționale, în cele din urmă aerul proaspăt învigoarează, iar spațiile mari au o splendoare anume a lor.

Atunci când am citit acest eseu al lui Russell, în biblioteca scolii, pe la vârsta de șaisprezece ani, m-am simțit inspirat, deși, apoi, am uitat de el. Probabil că în *A Devils Chaplain* i-am adus un inconștient omagiu atunci când am scris:

În această viziune a vieții, sumbră și rece așa după cum se întrevede pe sub acoperământul protector al ignoranței, există ceva mai mult decât măreție. Este profund întremător să știi că poți sta drept, primind în față vântul tare al înțelegerii lucrurilor — „Winds that blow through starry ways” a lui Yates.

Cum se compară religia cu știința în furnizarea acestor două tipuri de consolare ? Dacă ne uităm mai întâi la primul tip de consolare, este într-un totuș plauzibil ca brațele puternice ale lui Dumnezeu, chiar dacă sunt pur imaginare, să poată aduce alinare în exact același mod în care ar face-o brațele unui prieten, sau un câine St. Bernard cu butoiușul lui cu alcool în jurul gâtului. Și medicina poate oferi, de asemeni, alinare, de obicei ceva mai eficient decât băutura.

Privind acum la cel de al doilea tip de consolare, nu este greu de acceptat faptul că religia poate fi extrem de eficientă. Oameni prinși în situații cauzate de dezastre naturale, ca de exemplu un cutremur, mărturisesc frecvent că și-au găsit alinare în gândul că totul nu este decât o parte din planul lui Dumnezeu: nu este nici o îndoială că în decursul timpului vor apărea lucruri bune. Dacă cineva se teme de moarte, cu siguranță că credința sinceră într-un suflet nemuritor îi poate aduce alinare — aceasta, desigur, doar dacă nu are impresia că va merge în iad sau în purgatoriu. Credințele false pot aduce consolare la fel de bine ca și cele adevărate, desigur că până în momentul deziluziei. Acest lucru este valabil și pentru credințele nonreli-gioase. Cineva care are un cancer terminal se poate simți consolată de către un medic care îl minte spunându-i că este vindecat, în aceeași măsură în care se simte altcineva care s-a vindecat cu adevărat. Credința sinceră și din toată inima în viața de după moarte este încă și mai imună la dezamăgire decât credința într-un medic mincinos. Desigur că minciuna medicului funcționează numai până când simptomele devin evidente. Cine crede, însă, în viața de după moarte, nu poate fi decepționat niciodată.

Sondajele arată că aproximativ 90 la sută din populația Statelor Unite consideră că va supraviețui propriei morți. Nu pot să nu mă *întreb*, totuși, câți dintre ei cred acest lucru cu adevărat, în inima inimii lor. Iar dacă sunt sinceri, nu ar trebui să se comporte precum abatele din Ampleforth? Atunci când cardinalul Basil Hume i-a spus acestuia că o să moară, abatele s-a bucurat pentru el cu cuvintele : „Felicitări! O veste foarte bună! As fi vrut să vă însoțesc”.⁶ Se pare că abatele era cu adevărat un credincios sincer. Această povestire ne atrage *însă*, atenția tocmai pentru că este într-atât de rară și

⁶ Relatare BBC News: http://news.bbc.co.Uk/1/hi/special_report/1999/06/99/cardinal_hume_funeral/376263.stm.

neșteptată încât aproape că ne face să râdem — cam în aceeași manieră în care o caricatură înfățișa un tânăr gol goluț care purta o pancardă pe care scria „Make Love not War”, alături fiind o tracă-toare care exclama: „Ei, asta da sinceritate!” De ce nu toți creștinii și musulmanii spun ceva asemănător cuvintelor abatelui atunci când aud că un prieten este pe moarte ? De ce o credincioasă, atunci când aude de la medic faptul că mai are de trăit doar câteva luni, nu zâmbește fremătând de bucuria așteptării de parcă ar fi câștigat o vacanță în Seychelles ? „De-abia aștept!” De ce aceia care o vi zitează la pat nu o copleșesc cu mesaje pentru cei duși mai demult ? „Trăim mite-i unchiului Robert dragostea mea, când o să te vezi cu el..

De ce, atunci când sunt în prezența unui muribund, persoanele religioase nu vorbesc astfel ? Se poate ca ei să nu creadă cu adevărat în tot ceea ce pretind ? Sau, poate, cred, dar le este frică de *procesul* morții ? Și pe bună dreptate, devreme ce specia noastră este singura căreia nu i se permite să meargă la veterinar pentru a-i fi curmat chinul. În acest caz, însă, care este motivul pentru care cei mai vehemenți dintre oponenții eutanasiei și ai sinuciderii asistate pro» vin dintre persoanele religioase? Referitor la exemplele „abatele din Ampleforth” sau „vacanță în Seychelles”, de mai sus, nu v-ați fi așteptat ca persoanele religioase să fie cel mai puțin susceptibila de a se agăța atât de jalnic de viața pământească? Și totuși, este izbitor faptul că, atunci când dai de cineva care se opune cu ardoare uciderii din milă sau sinuciderii asistate, poți paria oricât că se va dovedi a fi o persoană religioasă. Motivul oficial ar putea fi acela că orice fel de ucidere este un păcat. Dar, de ce trebuie să fie astfel din moment ce consideri cu sinceritate că grăbești drumul către rai ?

Dimpotrivă, opinia mea în ceea ce privește sinuciderea asistată pornește de la mai sus citata observație a lui Mark Twain. A fi mort nu poate fi diferit de a fi nenăscut — voi fi exact așa cum am fost pe vremea lui William Cuceritorul, sau a dinozaurilor, sau a trilobiților. Nu este în acest lucru nimic de temut. Însă procesul morții, în funcție de noroc, poate fi dureros și neplăcut — genul de experiență din care am deprins obișnuința de a fi protejat printr-o anestezie generală, ca atunci când facem o operație de apendicită. Dacă animalul de companie vă moare în chinuri, ați fi condamnat pentru cruzime în cazul în care nu i s-ar administra o anestezie generală din care să nu își mai revină. Însă, dacă același serviciu caritabil l-ar face medicul dumneavoastră în cazul în care ați fi

muribund și ați suferi, acesta riscă să fie judecat pentru crimă. Când voi muri, mi-ar plăcea ca viața să-mi fie luată printr-o anestezie generală, exact ca și cum ar fi un apendice bolnav. Nu mi se va acorda, însă, acest privilegiu, deoarece am ghinionul să mă fi născut ca membru al speciei *Homo Sapiens*, și nu al *Canis Familiaris*, de exemplu, ori *Felis Catus*. Aceasta, cel puțin în cazul în care nu mă mut într-un loc mai luminat precum Elveția, Olanda sau statul american Oregon. De ce oare sunt atât de rare astfel de locuri luminate ? De cele mai multe ori, din cauza religiei.

Totuși, nu ar fi o diferență între înlăturarea unui apendice și înlăturarea vieții? Nu tocmai — nu și dacă, oricum, urmează să mori. Și nici dacă posezi o credință sinceră în viața de după moarte. Dacă ai o astfel de credință, moartea nu reprezintă decât o trecere de la o viață la alta. Iar dacă trecerea este dureroasă, nu trebuie să ți-o dorești a fi fără anestezie, mai mult decât ți-ai dori o operație fără anestezie. Doar aceia dintre noi care percep moartea ca pe ceva terminal și nu tranzitiv se pot opune eutanasiei sau sinuciderii asistate. Și, cu toate acestea, cei care suferă suntem noi ceilalți.⁷

În aceeași idee, iată observațiile unei surori șefă pe care o cunosc, și care are o viață de experiență în conducerea unei case de bătrâni, unde moartea este un fapt la ordinea zilei. În decursul anilor, ea a observat că persoanele care se tem cel mai tare de moarte sunt cele religioase. Observația ei trebuie substanțiată statistic, însă, presupunând că are dreptate, ce se petrece oare ? Indiferent de ce ar fi vorba, nu este ceva care să afirme puterea de alinare în fața morții pe care o are religia.⁸ În ceea ce îi privește pe catolici, poate că ei se tem de purgatoriu? Cardinalul Hume și-a luat la revedere de la prieteni cu aceste cuvinte: „Atunci, la revedere. Ne vedem în purgatoriu, cred". Cred că avea, atunci, în ochii lui blânzi, o sclipire sceptică.

⁷ Un studiu cu privire la atitudinea în fața morții, inițiat printre atei americani, a evidențiat următoarele: 50 de procente și-au dorit la moarte o comemorare a vieții lor; 99 de procente sprijineau sinuciderea asistată de medic pentru *cei* care doresc așa ceva, și 75 la sută și-o doreau; 100 la sută nu doreau nici un fel de contact cu personal medical care promovează religia. A se vedea http://nursestoner.com/my_search.html.

⁸ Un prieten australian a formulat următoarele pentru a descrie tendința religiozității de a crește odată cu vârsta: „Vă înghesuți la sfârșit?"

Doctrina purgatoriului ne oferă o perspectivă absurdă a modului în care funcționează mintea teologică. Purgatoriul este un fel de insulă Ellis⁹ divină, o antecameră de felul hadesului, în care merg sufletele ale căror păcate nu sunt suficiente pentru a ajunge în iad, ci au nevoie doar de o verificare și o purificare mai înainte de a fi primite zona liberă de păcat a raiului. În epoca medievală, Biserica obișnuia să vândă „indulgențe”, contra unor sume de bani. Aceste sume contau pentru numărul de zile scăzute din purgatoriu, iar Biserica emitea literalmente (și cu o prezumțiozitate de necrezut) certificate semnate care specificau numărul de zile care fuseseră reduse prin cumpărare. Biserica Romano-Catolică este o instituție pentru cîștigurile căreia se pare că a fost inventată special expresia „venit murdar”. Și, dintre toate veniturile ei provenite din jecmă-neală, vânzarea indulgențelor trebuie să figureze printre cele mai mari șmecherii din istorie, un fel de echivalent medieval al escro-cheriei nigeriene de pe internet, dar mult mai de succes.

Nu mai departe de 1903, papa Pius al X-lea încă mai putea cuantifica numărul de zile de reducere de la purgatoriu de care beneficia fiecare treaptă ierarhică: cardinalii două sute, arhiepiscopii o sută, episcopii de-abia cincizeci. La vremea lui, deja, indulgențele nu mai erau vândute direct pe bani. Nici chiar în Evul Mediu banii nu erau singura monedă în care îți puteai cumpăra eliberarea condiționată din purgatoriu. Puteai plăti în rugăciuni, fie ale tale personale, înaintea morții, fie ale altora în numele tău, după moarte. Iar banii puteau cumpăra rugăciuni. Dacă erai bogat, îți puteai face provizii pentru suflet, pentru veșnicie. Colegiul meu de la Oxford, New College, a fost fondat în anul 1379 (pe atunci era „nou”) de către unul dintre cei mai mari filantropi ai veacului, William of Wykeham, episcop de Winchester. Un episcop medieval putea deveni un fel de Bill Gates al timpului, controlând echivalentul unei autostrăzi informatice (către Dumnezeu) și adunând astfel bogății imense. Dioceza lui era deosebit de mare, iar Wykeham și-a folosit averea și influența pentru a înființa două instituții de învățământ, una în Winchester și una în Oxford. Pentru Wykeham era importantă educația, dar, după cum ne spune istoria oficială a New College, publicată în 1979 pentru a marca cel de al șaselea centenar,

⁹ Referire la insula pe care erau triați emigranții înainte de a fi admiși în Statele Unite. (*N. trad.*)

scopul fundamental al colegiului era acela de „întreprindere cu rol de intermediere pentru răposatul lui suflet. El a furnizat pentru serviciul la capelă zece capelani, trei diaconi și șaisprezece coriști, și a dispus ca, în cazul în care veniturile colegiului scad, aceștia să fie păstrați". Wykeham a lăsat treburile colegiului în mâinile unei Societăți, un corp autoelectiv care a funcționat unitar timp de șase sute de ani. Este de presupus că ne-a încredințat misiunea de a continua rugăciunile pentru sufletul lui de-a lungul veacurilor.

Astăzi, colegiul are doar un capelan¹⁰ și nici un diacon, iar șuvoiul multiseclar de rugăciuni pentru Wykeham în purgatoriu s-a diminuat până la un susur de doar două pe an. Coriștii, însă, merg din bine în mai bine, iar muzica pe care o fac este cu adevărat magică. Chiar și eu, în calitate de membru al respectivei Societăți, simt o urmă de vinovăție în legătură cu testamentul nerespectat. În termenii epocii sale, gestul lui Wykeham echivala cu ceea ce face un bogat al zilelor noastre care plătește o mare sumă de bani unei companii de criogenie, care garantează congelarea corpului și păstrarea lui ferită de cutremure, tulburări civile, război nuclear și alte pericole, până când, în viitor, știința medicală va ști cum să-l dezghețe și să-i vindece boala de care a murit. Încălcăm noi, membrii Societății, contractul cu fondatorul nostru? Dacă da, atunci suntem într-o companie bună. Sute de binefăcători medievali au murit crezând că moștenitorii lor, bine plătiți pentru acest lucru, se vor ruga pentru ei, aflați în purgatoriu. Nu pot să nu mă întreb câte dintre comorile medievale de artă și arhitectură nu și-au avut originea ca plăți pentru veșnicie, în testamente acum încălcate.

Însă, ceea ce mă fascinează la doctrina purgatoriului sunt *dovezile* pe care le invocă teologii în sprijinul ei — dovezi într-atât de spectaculos de subțiri, încât fac și mai comică firava încredere cu care este ea creditată. Articolul despre purgatoriu din *Catholic Encyclopedia* are o secțiune intitulată „dovezi". Aceasta este dovada esențială pentru existența purgatoriului: dacă cei morți ar fi mers simplu în rai sau în iad pe baza păcatelor lor de pe Pământ, nu ar mai fi avut nici un rost rugăciunile pentru ei. „Căci, de ce să te mai rogi pentru cineva care a murit dacă nu există credința în puterea salvatoare a rugăciunii pentru aceia care sunt dați la o parte din fața Domnului." Și ne rugăm pentru cei morți, nu-i așa ? Deci,

¹⁰ Femeie — oare ce o fi zicând episcopul William despre acest lucru ?

purgatoriul trebuie să existe, pentru că, altfel, rugăciunile noastre nu ar mai avea nici un rost! Quod erat demonstrandum! Acesta este un exemplu serios de ceea ce poate trece drept raționament într-o minte teologică.

Acest tip de răspuns fără nici o legătură cu întrebarea este reflectat, la o scară mai mare, de aspectul, comun, al argumentului consolării. Acesta afirmă că trebuie să existe Dumnezeu, pentru că, dacă nu ar exista, viața ar fi goală, inutilă, fără sens, un adevărat pustiu de nimicnicie și inutilitate. Logica acestui argument cade însă de la prima încercare. Poate că viața *este* goală. Poate că rugăciunile noastre pentru cei morți *sunt* într-adevăr inutile. A presupune opusul presupune și luarea în considerare a adevărului concluziei pe care dorim să o dovedim. Silogismul este circular, în mod evident. Viața fără soția ta poate fi, într-adevăr, de nesuportat, goală și pustie, însă, din nefericire, acest lucru nu o împiedică pe respectiva să fie, totuși, moartă. Există ceva infantil în prezumția că altcineva (părinții, în cazul copiilor, Dumnezeu în cazul adulților) este responsabil de a-ți conferi sens și înțeles vieții proprii. Este o copilărie ca, după ce îți sucești singur glezna, să te uiți imediat împrejur pentru a găsi pe cineva de dat în judecată. Altcineva este răspunzător de buna mea stare, și tot altcineva trebuie făcut vinovat pentru că m-am rănit. Oare, în spatele „nevoii” de Dumnezeu, să se afle un infantilism asemănător? Ne întoarcem la Binker?

Dimpotrivă, viziunea cu adevărat adultă este aceea că viața noastră este pe cât de lipsită de sens, sau plină și minunată, pe cât ne-o facem singuri. Și ne-o putem face, într-adevăr, foarte frumoasă. Dacă știința ar putea oferi o consolare de ordin nematerial, atunci ea se confundă cu tema mea finală, inspirația.

INSPIRAȚIA

Dacă metoda de argumentare pe care o voi folosi pare mai curând retorică decât logică, este doar o chestiune de gust sau de apreciere personală. Am mai făcut-o și altă dată, și la fel au făcut-o și alții, printre exemplele cele mai recente fiind Cari Sagan în *Pale Blue Dot*, E. O. Wilson în *Biophilia*, Michael Shermer în *The Soul of Science* și Paul Kurtz în *Affirmations*. În *Unweaving the Rainbow* am încercat să arăt cât de norocoși suntem că trăim, dat fiind faptul că marea majoritate a celor care ar putea fi, potențial, trași la sorți de

combinația loteriei ADN, nu se nasc de fapt. Pentru noi, cei care avem norocul de a ne afla aici, am exemplificat scurttimea vieții prin lumina unui laser care se târâie pe o uriașă riglă a timpului. Tot ceea ce se găsește înaintea sau după această lumină este învăluit în întunericul trecutului mort, sau în cel al viitorului necunoscut. Suntem extrem de norocoși a ne afla în zona luminoasă. Oricât de scurt ar fi momentul nostru sub soare, dacă irosim numai o secundă, sau ne plângem că este insipid sau (precum copiii) plictisitor, acest lucru poate fi considerat o insultă grosolană la adresa acelor triliarde cărora nu li se va oferi viața niciodată ? După cum au spus-o mulți atei, mai bine decât mine, faptul că știm că nu avem decât o singură viață ar trebui să facă totul mult mai de valoare. Viziunea atee afirmă deopotrivă viața și îmbunătățirea acesteia, în același timp nefiind grevată de autoamăgire, de gândirea fantezistă sau de auto-compătımirea celor care consideră că viața le datorează ceva. După cum spunea Emily Dickinson:

Faptul că nu se va întoarce niciodată
Face ca viața să fie atât de dulce.

Iar dacă eliminarea lui Dumnezeu va produce un gol, oamenii vor găsi diferite modalități de a-l umple. Modul meu cuprinde o doză bună de știință, un demers onest și sistematic de a afla adevărul despre lumea reală. Eu văd acest efort uman de înțelegere a universului ca pe o construcție a unui model. Fiecare dintre noi construiește în minte un model al lumii în care ne găsim. Modelul minimal este cel de care au avut nevoie strămoșii noștri pentru a putea supraviețui. Softul de simulare a fost pus la punct de către selecția naturală, și se potrivește cel mai bine lumii familiare

strămoșilor noștri din savanele Africii: o lume tridimensională de obiecte materiale de mărime medie, care se deplasează cu viteze relative potrivite unul față de celălalt. Ca un neașteptat bonus, creierele noastre se dovedesc a fi suficient de puternice pentru a suporta și un model mult mai complex decât cel mediocru, utilitarist, de care au avut nevoie strămoșii pentru a supraviețui. Rezultate ale acestui bonus sunt arta și știința. Pentru a ilustra puterea pe care o are știința de a deschide mintea și a satisface psihicul, dați-mi voie să conturez o ultimă imagine.

VĂLUL VĂLURILOR

Unul dintre cele mai nefericite spectacole pe care le putem vedea astăzi pe străzile noastre este acela al femeii, înfășurată din cap până în picioare într-un văl negru fără formă, care privește lumea printr-o mică deschizătură. Burka nu este doar un instrument de oprimare a femeii și de încorsetare a libertății și frumuseții ei, și nu numai un exemplu de cruzime grosolană masculină și de supunere feminini forțată. Aș vrea să folosesc îngusta deschizătură din văl drept lim-bol pentru altceva.

Ochii noștri văd lumea printr-o deschizătură similară în spectrul magnetic. Lumina vizibilă nu este decât o mică fantă străluci toare în vastitatea întunecată a unui spectru care se întinde de la undele radio în capătul lung, la razele gamma în capătul scurt. *Cât* de îngustă anume este ea, e greu de apreciat, iar reprezentarea ei constituie o provocare. Să ne imaginăm o uriașă burka neagră care are o deschizătură standard de aproximativ doi centimetri și jumătate. Dacă dimensiunea acesteia de deasupra deschizăturii ar reprezenta capătul undelor scurte ale spectrului invizibil, iar partea de sub deschizătură pe cel al undelor lungi, cât de mare ar trebui să fie această burka pentru a cuprinde o fantă de doi centimetri și jumătate la o scară corespunzătoare realității? Dimensiunile despre care vorbim sunt atât de mari încât este dificil să fie reprezentate sensibil fără ajutorul tabelor logaritmice. Capitolul final al unei astfel de cărți nu este, totuși, locul potrivit pentru a ne juca cu logaritmii, dar mă puteți crede pe cuvânt că ar fi vorba de vălul vălurilor. Deschizătura de doi centimetri și jumătate ar fi caraghios de mică în comparație cu kilometrii și kilometrii de văl negru reprezentând partea invizibilă a spectrului, de la undele radio din partea de jos a veșmântului, și până la razele gamma aflate în vârful capului. Ceea ce face știința pentru noi este să lărgescă această fereastră. Și o deschide atât de tare încât încorsetantul veșmânt negru dispare aproape complet, expunându-ne simțurile aerului tare al libertății

Telescoapele optice folosesc lentile și oglinzi pentru a scana cerurile, și ceea ce văd ele nu reprezintă decât stelele care radiază în îngusta bandă a lungimilor de undă pe care o numim lumină vizibilă. Alte telescoape, însă, „văd” în raze X sau în unde radio, și ne prezintă o bogăție de ceruri alternative. La o scară mai mică, camere de luat vederi care folosesc filtre potrivite pot „vedea” în

ultraviolet, putând fotografia astfel flori care arată pentru ochii insectelor ca o ciudată gamă de linii și puncte care par a fi „proiectate”, și care, fără ajutor, nu pot fi observate de către ochii noștri. Ochii insectelor au o deschidere spectrală cu o dimensiune similară cu a noastră, însă deplasată ușor către partea superioară; sunt orbi la roșu, dar văd dincolo de acesta, în ultraviolet (în „grădina ultravioletă”¹¹), lucru pe care noi nu îl putem face.

Metafora fantei de lumină care se lățește spectaculos într-un spectru larg este de folos și în alte ramuri ale științei. Trăim aproape de centrul unui muzeu de magnitudini cavernos, receptând lumea prin organe de simț și sisteme nervoase echipate pentru a percepe și înțelege numai un ordin mic de mărime de dimensiuni, care se mișcă în zona vitezelor mijlocii. Suntem familiarizați cu obiecte care se situează într-o plajă de la câțiva kilometri (vederea de pe vârful unui munte) la aproximativ o zecime de milimetru (vârful unui ac). Dincolo de această plajă chiar și imaginația ne este, cumva, handicapata, și avem nevoie de ajutorul instrumentelor și al matematicii — pe care, din fericire, putem învăța să le folosim. Plaja de dimensiuni, distanțe, sau viteze, cu care este obișnuită imaginația noastră reprezintă o bandă minusculă, plasată în mijlocul unei uriașe game de posibilități, pornind de la dimensiunile ciudățeniilor cuantice ale scării einsteiniene, și până la scara cosmologică.

Imaginația noastră este slab echipată pentru a putea face față distanțelor aflate în afara înguste zone cu care suntem familiarizați din moși strămoși. Încercăm să vizualizăm un electron ca pe o mică bilă învârtindu-se pe o orbită în jurul unei aglomerări de bile mai mari care reprezintă protonii și neutronii. Însă realitatea nu este deloc aceasta. Electronii nu sunt asemănători unor bile mici. Ei nu arată ca nimic din ceea ce am putea recunoaște. Nici măcar ce anume reprezintă termenul „asemănător” nu putem ști atunci când încercăm să zburăm către orizonturile mai îndepărtate ale realității. Imaginația noastră nu este echipată pentru a putea pătrunde în învecinată lume cuantică. Nimic din ceea ce se află la această scară

¹¹ [Eng. „The Ultraviolet Garden”] „The Ultraviolet Garden” a fost titlul uneia dintre cele cinci prelegeri ținute în cadrul Royal Institution Christmas Lectures, transmise de BBC sub titlul generic „Growing Up in the Universe”. Seria completă de prelegeri este disponibilă la www.richarddawkins.net, situl Richard Dawkins Foundation.

nu se comportă în modul în care se comportă materia percepută așa după cum am evoluat noi să o percepem. Nu putem să facem față nici obiectelor care se mișcă cu viteze apropiate de cea a luminii. Bunul-simț ne trădează, deoarece el a evoluat într-o lume unde nimic nu se mișcă foarte repede, și nimic nu este nici foarte mic și nici foarte mare.

Biologul J. B. S. Haldane a scris în încheierea vestitului său eseu „Possible Worlds” că „Acum, bănuiala mea este aceea că universul nu numai că este mai bizar decât presupunem... Bănuiesc faptul că în cer și pe pământ se află mai multe lucruri decât visează, sau care pot fi vizate de orice filosofie”. Apropo, cred că monologul din Hamlet la care Haldane face aluzie aici este, de obicei, înțeles greșit. Accentul normal este pe „ta”:

În ceruri și pe pământ, Horatio, se află mai multe lucruri
Decât visează filosofia *ta*.

Fragmentul acesta este adesea citat pompos în ideea că Horatio îi reprezintă pe raționaliștii superficiali și sceptici de pretutindeni. Unii cercetători pun, însă, accentul pe „filosofie”, înmuindu-l pe „ta”:,.... decât îți visează *filosofia*”. Pentru ceea ce ne interesează aici diferența este irelevantă, atâta doar că cea de a doua inter-pretare se potrivește cu „orice filosofie” a lui Haldane.

Cel căruia i-a fost dedicată cartea de față și-a câștigat existența din ciudățeniile științei, pe care le-a interpretat comic. Cele ce urmează sunt extrase din același discurs de la Cambridge din 1998, din care am mai citat: „Faptul că trăim la fundul unui puț gravitațional, pe suprafața unei planete acoperite de gaz care se învâрте în jurul unei mingi de foc nucleare la o depărtare de o sută treizeci și cinci de milioane de kilometri, și considerăm acest lucru ca fiind *normal*, este, în mod evident, o indicație despre cât de strâmbă ne este perspectiva”. Acolo unde scriitorii de SF, pentru a ne stimula dorința de mister, s-au folosit de bizareriile științei, Douglas Adams ne-a făcut să râdem (cine a citit *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy* se poate gândi, de exemplu, la „drumul infinitei impro-babilități”). Fără îndoială că cel mai bun răspuns la unele dintre ciudatele paradoxuri ale fizicii moderne este râsul. Alternativa fiind, cred, plânsul.

Mecanica cuantică, piscul înalt al realizărilor științifice ale secolului douăzeci, face predicții remarcabil de corecte cu privire la lumea reală. Richard Feynman i-a asemănat precizia cu aceea de a previziona o distanță comparabilă cu cea a Americii de Nord cu o acuratețe echivalentă cu grosimea unui fir de păr uman. Acest succes previzional pare să indice faptul că teoria cuantică trebuie să fie, cumva, adevărată; la fel de adevărată precum tot ceea ce cunoaștem, incluzând chiar și cele mai pământești și de bun-simț lucruri. Și, cu toate acestea, *ipotezele* pe care trebuie să le ia în considerație pentru a furniza respectivele predicții sunt atât de misterioase încât însuși Feynman a fost împins să remarce (există diferite variante ale citatului acesta, din care am ales ceea ce mi se pare mai apropiat): „Dacă crezi că înțelegi teoria cuantică... nu înțelegi teoria cuantică”.¹²

Într-atât de bizară este teoria cuantică încât fizicienii trebuie să recurgă la una sau alta dintre „interpretările” paradoxale ale acesteia. „Recurg” este termenul corect. David Deutsch, în *The Fabric of Reality*, adoptă interpretarea teoriei cuantice prin ideea „lumilor multiple”, poate pentru că cel mai rău lucru care se poate spune despre aceasta este că e exagerat de *ineficientă*. Ea postulează dezvoltarea rapidă și în număr mare a unor universuri care coexistă în paralel și sunt reciproc nedetectabile, cu excepția înguste deschideri practicate de către experimentele mecanicii cuantice. În unele dintre aceste universuri sunt deja mort. Într-o minusculă minoritate aveți mustață verde. Și așa mai departe.

Alternativa numită „Interpretarea Copenhaga” este la fel de exagerată — dar nu și de ineficientă, ci doar năuticitor de paradoxală. Erwin Schrodinger a ironizat-o prin parabola pisicii. Pisica lui Schrodinger este închisă într-o cutie prevăzută cu un mecanism care o va omorî, acționat de un eveniment mecanic-cuantic. Înainte de a deschide capacul cutiei, nu putem ști dacă pisica este moartă. Bunul-simț ne spune că respectiva pisică nu poate fi decât fie moartă, fie vie. Interpretarea Copenhaga contrazice însă bunul-simț: tot ceea ce există mai înainte de a deschide cutia reprezintă o probabilitate. În momentul în care am deschis-o însă, funcția de undă se prăbușește și suntem confrunțați cu un eveniment singular: pisica

¹² O remarcă asemănătoare îi este atribuită lui Niels Bohr: „Cine nu este șocat de teoria cuantică nu a înțeles-o”.

moartă sau pisica vie. Până să fi deschis cutia, ea nu era nici vie și nici moartă.

Interpretarea aceluiași eveniment pe modelul „lumilor mulți” ple” spune că în unele universuri pisica este moartă, în timp ce în altele este vie. Nici una dintre interpretări nu satisface, totuși, bunul nostru simț, sau intuiția. Fizicienilor de tip macho nu le pasă însă. Ceea ce contează este că matematica lucrează, iar predicțiile sunt exemplificate experimental. Cei mai mulți dintre noi suntem, totuși, prea slabi ca să le urmăm. Se pare că *avem nevoie* de o formă de vizualizare a ceea ce se petrece „de fapt”. Am înțeles că, inițial, Schrodinger propusese experimentul cu pisica pentru a da în vileag ceea ce considerase a fi absurditatea interpretării Copenhaga.

Biologul Lewis Wolpert crede că bizareria fizicii moderne reprezintă doar vârful aisbergului. În general, știința, în mod diferit de tehnologie, violentează bunul-simț.¹³ Iată în acest sens un exemplu preferat: de fiecare dată când beți un pahar cu apă, există șansa să înghițiți cel puțin o moleculă care a trecut prin vezica lui Oliver Cromwell. Nu este vorba aici decât de teoria elementară a probabilității. Numărul de molecule dintr-un pahar îl depășește enorm pe cel al tuturor paharelor pline din lume. Deci, de fiecare dată când bem un pahar cu apă, privim o proporție destul de mică de molecule de apă existente în lume. Desigur că nu există nimic deosebit în legătură cu Cromwell sau cu vezicile. Oare nu tocmai ați inspirat un atom de azot care a fost cândva expirat de către cel de al treilea iguanodon de pe ramura din stânga a palmierului? Nu vă bucurați că trăiți într-o lume în care nu numai că sunt posibile astfel de conjuncturi, dar aveți și privilegiul de a înțelege de ce anume? Și, totodată, să puteți explica în mod public aceste lucruri oricui altcuiva, nu ca pe opinia sau credința dumneavoastră, ci ca pe ceva pe care ei, în momentul în care vă vor înțelege raționamentul, se vor simți dator să accepte? Poate că acest lucru reprezintă un aspect al ceea ce a intenționat să spună Carl Sagan atunci când a explicat motivul pentru care a scris cartea *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. „A nu explica știința mi se pare un lucru pervers. Atunci când ești îndrăgostit simți nevoia de a o spune lumii. Această carte este o declarație personală, care reflectă dragostea mea de o viață pentru știință”.

¹³ Wolpert (1992).

Evoluția vieții, însăși existența acesteia într-un univers care ascultă de legile fizicii pare foarte surprinzătoare — sau ar putea fi, pentru că surpriza este o emoție care poate exista numai într-un creier care este rezultat al acestui proces. Deci, există un sens antropic, în cadrul căruia existența noastră nu ar trebui să pară surprinzătoare, îmi place să cred însă că vorbesc în numele tovarășilor mei umani, afirmând că, cu toate acestea, ea este total surprinzătoare.

Să ne gândim la acest lucru. Pe o planetă, probabil singura planetă din întregul univers, molecule care nu ar alcătui în mod obișnuit nimic mai complex de o bucată de piatră, se adună la un loc în bucăți de mărimea pietrelor care prezintă o asemenea uluitoare complexitate încât sunt capabile să alerge, să sară, să înoate, să zboare, să vadă, să audă, să prindă și să mănânce alte asemenea bucăți de complexitate animată; capabile, în unele cazuri, chiar să gândească, să simtă, și să se îndrăgostească de alte asemenea bucăți de materie complexă. În general, înțelegem acum cum se petrece acest lucru, însă numai de prin 1859. Înainte de 1859, așa ceva ar fi părut, într-adevăr, extrem de neobișnuit. Astăzi, grație lui Darwin, este doar foarte neobișnuit. Darwin a sfâșiat burka, dând drumul unui șuvoi de înțelegere a acestei noutăți năucitoare și puteri de a ridica spiritul omenesc, probabil fără precedent — dacă nu luăm în calcul înțelegerea de către Copernic a faptului că Pământul nu era centrul universului.

Odată, marele filosof al secolului douăzeci Ludwig Wittgenstein a întrebat un prieten: „Spune-mi, de ce au considerat mereu oamenii că Soarele se rotește în jurul Pământului, în loc să considere că Pământul se rotește?” La care, prietenul respectiv i-a replicat: „Păi, evident, pentru că *pare* că Soarele se rotește în jurul Pământului”. Wittgenstein a răspuns: „Păi, cum ar fi trebuit să pară, dacă Pământul ar fi fost cel care se rotește?” Uneori, mă folosesc în prelegeri de această remarcă a lui Wittgenstein, în speranța că audiența va izbucni în râs. În schimb, aceasta tace uimită.

În mica lume în care au evoluat creierele noastre, obiectele mici sunt mai susceptibile de a se mișca decât cele mari, percepute drept fundal al mișcării. Pe măsură ce lumea noastră se rotește, obiectele care par mai mari datorită apropierii de noi — munți, arbori și clădiri, terenul însuși — se mișcă sincronizat, între ele și față de observator, în raport cu corpuri cerești precum Soarele și stelele. Creierul nostru

evoluat proiectează iluzia mișcării asupra lor, mai degrabă decât asupra munților și arborilor din fundal.

Vreau să urmăresc acum ideea, pe care am menționat-o mai sus, cu privire la faptul că modul în care percepem noi lumea și motivul pentru care considerăm că unele lucruri sunt mai ușor de înțeles iar altele mai greu, este acela că *creierele noastre sunt ele însele niște organe evoluate*: niște computere de bord care au evoluat pentru a ne fi de ajutor în actul supraviețuirii într-o lume (ar trebui al folo-sesc sintagma „lume potrivită”) în care obiectele care au importanță în supraviețuire nu sunt nici prea mari și nici prea mici; O lume în care obiectele fie sunt nemișcate, fie se mișcă încet în com-parație cu viteza luminii, și unde improbabilul poate fi considerat, fără probleme, imposibil. Deschizătura din burka noastră mentală a fost îngustă doar pentru că *nu a avut nevoie* să fie mai largă pentru a-i ajuta pe strămoșii noștri să supraviețuiască.

Știința ne-a învățat, contraintuitiv, că lucrurile care par solide, precum cristalele și rocile, sunt, în realitate, compuse aproape numai în întregime din spațiu vid. Reprezentarea familiară a atomului înfățișează nucleul acestuia ca pe o muscă în mijlocul unui stadion. Următorul atom se află alături de acesta. Deci, până și cea mai tare, solidă, și densă rocă este alcătuită „în realitate” aproape în întregime numai din spațiu vid, întrerupt de particule minuscule atât de îndepărtate una de cealaltă încât nici nu ar trebui să mai conteze. Atunci, de ce arată rocile ca și cum ar fi solide, tari și impenetrabile ?

Nu voi încerca să-mi imaginez cum ar fi răspuns Wittgenstein acestei întrebări. Eu, ca biolog evoluționist, voi răspunde, însă, astfel. Creierele noastre au evoluat pentru a ne ajuta trupurile să se descurce în lume la o scară corespunzătoare lor. Noi nu am evoluat pentru a naviga prin lumea atomilor. Dacă am fi făcut-o, probabil că creierele noastre *ar fi* perceput pietrele ca fiind pline cu spațiu gol. Mâinile noastre le simt tari și impenetrabile deoarece nu pot pătrunde în ele. Iar motivul pentru care nu pot pătrunde nu are legătură cu dimensiunile și separația particulelor care constituie materia. El are de-a face cu câmpurile de forță asociate acestor particule care sunt separate de spații mari, ale materiei „solide”. Pentru creierele noastre este de folos să *construiască* noțiuni ca soliditate și impenetrabilitate, deoarece ele ne ajută să ne ghidăm corpurile

printr-o lume în care obiectele pe care le numim solide nu pot ocupa același spațiu în același timp.

Este cazul pentru puțină destindere comică, din *The Men who Stare at Goats*, de Jon Ronson:

Aceasta este o poveste adevărată. Suntem în vara lui 1983. Generalul-maior Albert Stubblebine III stă la biroul său din Arlington, Virginia, și se uită la peretele pe care sunt atârinate numeroasele sale decorații și merite. Ele deslușesc o lungă și merituoasă carieră militară. El este șeful spionajului militar al Statelor Unite, având sub comandă șaisprezece mii de soldați... Privește dincolo de decorații la zidul însuși. Există ceva ce știe că trebuie făcut, deși gândul la acest lucru îl înfricoșează. Se gândește la alegerea pe care trebuie să o facă. Poate să rămână în biroul lui, sau se poate duce în cel vecin. Aceasta este alegerea lui. Și a făcut-o. Va merge în biroul de alături... Se ridică, iese din spatele biroului și începe să pășească. Se gândește: „Oare, din ce o fi făcut atomul ?” „Spațiu!” Grăbește pasul. „Din ce oi fi făcut eu ?”, se gândește el. „Din atomi!” Aproape că a început să alerge. „Din ce este făcut, în general, zidul?”, se gândește. „Atomi! Tot ceea ce trebuie să fac este să unesc spațiile...” După care, generalul Stubblebine se izbește cu nasul de zidul biroului. „La naiba!”, gândește el. Generalul Stubblebine este derutat de eșecul permanent de a trece prin zid. Ce se întâmplă cu el că nu-i reușește ? Poate că are prea multe pe cap pentru a mai putea atinge nivelul de concentrare necesar. Însă, nu are nici o îndoială asupra faptului că, într-o bună zi, capacitatea de a trece prin ziduri va fi ceva obișnuit în arsenalul culegerii de informații. Iar atunci când acest lucru se va întâmpla, nu va aduce el, oare, o lume fără războaie? Cine va mai vrea să se pună cu o armată care poate face așa ceva ?!

Generalul Stubblebine este descris, pe situl organizației pe care o conduce acum, la vârsta pensiei, împreună cu soția lui, în mod corect ca fiind un „gânditor neconvențional”. Organizația este numită Health Freedom USA și este dedicată „suplimentelor (vitamine, minerale, aminoacizi etc.) ierburilor, remediilor homeopatice, medicinei nutriționale și hranei curate (necontaminate de pesticide, ierbicide, antibiotice), fără ca vreo corporație (folosind mijloacele coercitive ale guvernului) să vă dicteze ce fel de dozaie sau trata-

mente vă este permis să folosiți". Nu există nici o mențiune privind prețioasele fluide corporale.¹⁴

Evoluând în „lumea potrivită”, ne vine ușor să înțelegem intuitiv idei precum aceasta: „Atunci când un general-maior se deplasează, cu acea viteză medie cu care se deplasează general-maiorii precum și alte obiecte din lumea potrivită, și lovește un obiect solid din lumea potrivită, cum ar fi un perete, înaintarea lui este oprită în mod dureros”. Creierile noastre nu sunt echipate pentru a înțelege ce înseamnă să fii un neutrino care trece printr-un perete, prin vastele interstiții care alcătuiesc „în realitate” acel perete. Și nici puterea noastră de înțelegere nu poate face față la ceea ce se petrece atunci când lucrurile se mișcă cu viteze apropiate de cea a luminii,

Intuiția neasistată a omului, evoluată și educată în lumea potrivită, încă are probleme de a înțelege ceea ce ne spune Galileo, și anume că o ghiulea de tun și o pană, dacă nu ar exista frecarea cu aerul, ar atinge solul în același timp dacă ar fi aruncate dintr-un turn înclinat. Și aceasta deoarece, în lumea potrivită, frecarea aerului este mereu prezentă. Dacă am fi evoluat în condiții de vid, neam fi așteptat ca ghiuleaua de tun și pana să atingă solul simultan, Noi am evoluat ca locuitori ai lumii potrivite, lucru care ne limitează capacitatea imaginativă. Fereastra îngustă din burka noastră ne permite, exceptând cazul în care suntem dăruiti în mod special iau deosebit de bine educați, să vedem doar lumea potrivită.

Într-un sens, supraviețuirea noastră ca animale are loc nu numai în cadrul lumii potrivite, ci și în microlumea atomilor și a electroni” lor. Impulsurile nervoase cu care realizăm procesul gândirii fi imaginației depinde de activitățile din microlume. Totuși, în ceea ce îi privește pe strămoșii noștri sălbatici, nicio acțiune sau decizie pe care au trebuit să o ia nu a fost însoțită de o înțelegere a micro-lumii. Dacă am fi fost bacterii, împinse în permanență de mișcările termice ale moleculelor, situația ar fi fost diferită. Ca locuitori ai lumii potrivite suntem, însă, mult prea masivi pentru a putea percepe mișcarea browniană. La fel, viața ne este dominată de gravitație, dar suntem aproape neștiutori în ceea ce privește delicata

¹⁴ www.healthfreedomusa.org/aboutus/president.shtml. Iar pentru ceea ce pare a fi un portret caracteristic al generalului Stubblebine, a se vedea www.mindcontrolforums.com/images/Mind94.jpg.

forță a tensiunii de suprafață. Totuși, o micuță insectă inversează ordinea, simțind tensiunea de suprafață oricum numai delicată nu.

În *Creation: Life and How to Make It*, Steve Grand este aproape vituperant față de preocuparea noastră pentru materie. Avem această înclinație de a gândi că numai „lucrurile” solide, materiale, sunt „cu adevărat” lucruri. „Undele” fluctuației electromagnetice în vid ne par „ireale”. Oamenii de știință victorienii considerau că undele trebuie să fie ca niște valuri „într-un” mediu material. Nefi-înd cunoscut un astfel de mediu, ei au inventat unul și l-au numit eter luminiscent. Noi ne simțim confortabil cu materia „reală” numai pentru că strămoșii noștri au evoluat în lumea potrivită, unde materia reprezintă un concept folositor.

Pe de altă parte, chiar și noi, locuitorii lumii potrivite, putem observa că un vârtej este un „lucru” asemănător cu realitatea unei pietre, chiar dacă materia care îl constituie se schimbă în permanență. Pe o câmpie pustie din Tanzania, la umbra vulcanului sacru al masai-lor Ol Donyo Lengai, există o mare dună formată din cenușa unei erupții care a avut loc în 1969. Forma ei de semilună este sculptată de vânt. Ceea ce este, însă, minunat, este aceea că ea *se deplasează* fizic. Ea este, cu un termen tehnic, un barchan (pronunțat bahkahn). Întreaga dună se deplasează într-o direcție vestică cu o viteză de aproximativ 17 metri pe an. Își menține forma de semilună și înaintează în direcția coarnelor. Vântul bate nisipul în susul pantei mai line. Apoi, fiecare granulă de nisip care atinge vârful se rostogolește, la vale, în partea cealaltă, către partea închisă a semilunii.

De fapt, un barchan este mai „lucru” decât un val. Un val *pare* că se mișcă orizontal pe suprafața mării, însă moleculele de apă se mișcă, de fapt, vertical. La fel și undele audio se deplasează de la sursă la ascultător, însă nu și moleculele de aer — în care ar fi un vânt și nu un sunet. Steve Grand arată că dumneavoastră și cu mine suntem, mai curând, unde decât „lucruri” stabile. El face citiorului invitația de a reflecta....

asupra unei experiențe din copilărie. Ceva ce vă puteți aminti cu claritate, ceva ce puteți vizualiza, simți, poate chiar mirosi, ca și cum ați fi cu adevărat de față. În fond, ați fost acolo la momentul respectiv, nu-i așa ? Cum altfel v-ați putea aminti ? Dar, iată care este bomba: nu ați fost de față. Nici măcar un singur atom din ceea ce sunteți astăzi nu a fost acolo, atunci... Materia se

scurge dintr-un loc în altul și, pentru moment, vă alcătuieste pe dumneavoastră. Indiferent ce anume sunteți, nu sunteți materia care vă alcătuieste. Dacă acest lucru nu vă face pielea de găină, mai citiți odată până când se face, pentru că este important.

„În realitate” nu este o expresie pe care să o folosim cu obișnuita ușurință. Dacă un neutrino ar fi avut un creier care să fi evo-luat în urmași de dimensiunea unui neutrino, ne-ar spune că pietrele sunt „în realitate”, în cea mai mare parte, alcătuite din spații goale. Noi posedăm creiere care au evoluat în urmași de dimensiuni mijlocii, care nu puteau să se deplaseze prin pietre, astfel că, „în realitate”, în ceea ce ne privește, reprezintă o realitate în care pietrele sunt solide. Pentru un animal, „în realitate” reprezintă ceea ce îi trebuie creierului lui pentru a-l ajuta la a supraviețui. Și, deoarece în lumi atât de diferite trăiesc specii diferite, va exista o uimitoare varietate de „în realitate”.

Ceea ce observăm din lumea reală nu este realitatea ca atare, ci un *model* al ei, reglat și ajustat prin informații senzoriale - un model construit astfel încât să ne fie folositor pentru interacțiunea cu lumea reală. Natura acestui model depinde de ce fel de animal suntem. Un animal zburător are nevoie de un model diferit de lume față de unul mergător, cățărător sau înotător. Prădătorii au nevoie de un model diferit de lume față de cel de care are nevoie prada, chiar dacă lumile lor se suprapun în mod necesar. Creierul unei maimuțe trebuie să posedă softul capabil să simuleze un labirint tridimensional de ramuri și trunchiuri. Creierul unui bar-cagiu din Flatlandul lui Edwin Abbott nu are nevoie de un soft 3D, devreme ce trăiește pe suprafața plată a iazului.¹⁵ Softul necesar construcției modelului lumii al unei cârțițe va fi adaptat folosirii în subteran. Un șoarece-cârțiță probabil că are un soft asemănător CU cel al cârțiței. Însă o veveriță, deși este tot un rozător precum șoare-cele-cârțiță, este posibil să aibă un soft dedicat reprezentării lumii mai apropiat de cel al maimuței.

În *The Blind Watchmaker*, ca și în alte locuri, am presupus că liliecii pot „vedea” în culori cu urechile. Modelul de lume de care

¹⁵ Referire la romanul lui Edwin Abbott Abbott *Flatland: A Romance of Many Dimensions*, apărut în 1884, în care narațiunea se desfășoară într-un context ambiental geometric bidimensional. (*N. trad.*)

are nevoie un liliac pentru a putea naviga prin trei dimensiuni pentru a prinde insecte, trebuie să fie, cu certitudine, asemănător cu cel de care are nevoie rândunica pentru a face exact același lucru. Faptul că liliacul se folosește de ecou pentru a-și actualiza permanent variabilele modelului său, în timp ce rândunica utilizează lumina, nu este decât de ordin incidental. Părerea mea este că liliacul se folosește de tonuri de „roșu” sau „albastru”, să zicem, respectiv texturi acustice percepute, diferite, ale suprafețelor, ca identificare internă pentru aspecte diferite ale ecoului, la fel cum și rândunica se folosește de tonuri pentru a identifica diferitele lungimi de undă ale luminii. Ideea este aceea că natura modelului depinde de felul în care va fi *acesta folosit*, și nu de tipul senzorial implicat. Lecția liliacului este aceasta. Forma generală a modelului mental, opusă variabilelor introduse permanent de către nervii senzoriali, reprezintă o adaptare la modul de viață al animalului, nu mai puțin decât aripile, picioarele și coada.

În articolul despre „lumile posibile” la care m-am referit mai sus, J. B. S. Haldane are de spus ceva relevant cu privire la animalele a căror lume este dominată de miros. El a observat faptul că câinii pot distinge doi acizi grași volatili foarte asemănători, respectiv acidul caprilic și cel caproic, diluați în proporție de unu la un milion. Diferența, între cei doi acizi este aceea că lanțul molecular al acidului caprilic este mai lung cu doi atomi de carbon decât lanțul molecular al acidului caproic. Haldane presupune că un câine poate plasa acizii „în ordinea greutateii lor moleculare prin intermediul mirosului, la fel precum omul poate așeza corzile unui pian în ordinea lungimii prin intermediul notelor fiecăreia”.

Mai există un acid gras, anume acidul capric, care este la fel ca celelalte două, cu excepția faptului că mai are încă doi atomi de carbon în lanțul său. Un câine care nu s-a întâlnit niciodată cu acidul capric, probabil că nu va avea vreo problemă în a-și imagina mirosul lui decât am avea noi în a ne imagina o trompetă care cântă o notă și mai înaltă decât cea mai înaltă pe care am auzit-o vreodată. Mie mi se pare foarte rezonabilă presupunerea că un câine, sau un rinocer, se poate folosi de mirosuri ca de niște vibrații armonice. Poate că există și lipsă de armonie. Sau poate că nu există melodii propriu-zise, deoarece acestea sunt alcătuite din note care încep sau încetează brusc, cu mare precizie, ceea ce nu se întâmplă cu

mirosurile. Sau, poate că rinocerii și câinii percep mirosul în culori. Argumentul ar fi același ca și la liliac.

Repet, percepțiile pe care noi le numim culori sunt unelte folosite de creierele noastre pentru a identifica deosebirile importante din lumea exterioară. Percepția tonală, ceea ce filosofii numesc *qualia*¹⁶, nu are o legătură intrinsecă cu lumina propriu-zisă a unor anumite lungimi de undă. Ea este un fel de etichetă internă aflată la dispoziția creierului atunci când acesta își construiește modelul realității exterioare, pentru a putea decela ceea ce este deosebit de important pentru animalul în cauză. În cazul nostru, al oamenilor, sau în cel al păsărilor, acest lucru se referă la lungimi de undă diferite. În cazul liliacului, după cum am spus, poate fi vorba de ecourile diferite ale diverselor suprafețe, sau texturi, cum ar fi, poate, roșu pentru lucios, albastru pentru catifelat, verde pentru rugos. Și, de ce nu ar putea fi vorba de mirosuri în cazul câinelui sau al rinocerului? Capacitatea de a ne imagina lumile complet străine ale unui liliac, rinocer, gândac de apă, sau cârțițe, reprezintă unul dintre privilegiile pe care știința le oferă atunci când trage de pânza neagră a burkăi noastre pentru a ne arăta gama extinsă a ceea ce există în lume pentru plăcerea noastră.

Metafora lumii potrivite, cu privire la gama redusă de fenomene pe care ne permite să le vedem îngusta deschizătură a burkăi noastre, se aplică și altor spectre, sau scări. Putem alcătui o scară a improbabilităților, care să aibă aceeași fereastră îngustă prin care să acționeze intuiția și imaginația. La unul dintre capetele spectrului improbabilităților se află evenimentele pe care le numim imposibile. Miracolele sunt genul de evenimente extrem de improbabile. O statuie a madonei ne poate face cu mâna. Atomii care alcătuiesc structura cristalină vibrează cu toții înainte și înapoi. Deoarece sunt atât de mulți, și pentru că nu există o preferință de comun acord în ceea ce privește direcția mișcării, mâna, așa după cum am văzut în privința lumii potrivite, stă înțepenită ca o stană de piatră. Totuși, jucăușii atomi din mână *ar putea*, cu toții, *din întâmplare*, să se deplaseze în aceeași direcție, în același timp. O dată, și încă o dată... În această situație mâna se va mișca, și o vom vedea cum ne face semn. S-ar putea întâmpla așa ceva, însă șansele împotriva sunt

¹⁶ Experiențele conștiente, mentale, inefabile, diferite de cele senzoriale, fizice, deși provenite din acestea. (*N. trad.*)

într-atât de mari, încât, dacă ați fi început să scrieți acel număr la începutul universului, nu i-ați fi adăugat îndeajuns de multe zerouri. Capacitatea de a calcula astfel de șanse, puterea de a cuantifica cvasiimposibilul în loc de a ne descuraja total, reprezintă un nou exemplu privind binefacerile eliberatoare ale spiritului uman pe care le oferă știința.

Evoluția în cadrul lumii potrivite ne-a echipat destul de prost pentru a putea face față evenimentelor improbabile. Însă, pe întinderea uriașă a spațiului astronomic, ori în cea a timpului geologic, evenimente care par imposibile în lumea potrivită se pot dovedi inevitabile. Știința deschide fereastra îngustă prin care suntem obișnuiți să vedem spectrul posibilităților. Putem, prin calcul și raționament, să vizităm zone de posibilitate care, altădată, păreau a fi dincolo de limite sau locuite de balauri. Ne-am folosit de această deschidere în cadrul capitolului al patrulea, unde am luat în considerare improbabilitatea originii vieții și felul cum, dacă i se dă planetei destul timp să se joace, poate avea loc chiar și un eveniment chimic aproape imposibil; și am mai luat în considerare și gama posibilelor universuri, fiecare posedând propriul set de legi și constante, precum și necesitatea antropică de a ne regăsi într-unui dintre foarte puținele locuri prietenoase.

Oare cum trebuie să interpretăm aserțiunea lui Haldane „mai ciudat decât am putea crede” ? Mai ciudat decât poate fi, *în principiu*, presupus? Sau, pur și simplu, mai ciudat decât de putem închipui, date fiind limitările uceniciei evolutive în cadrul lumii potrivite, a creierului nostru ? Am putea, oare, prin antrenament și practică, să ne emancipăm față de constrângerile lumii potrivite și să ne sfășiem burka neagră pentru a dobândi un fel de înțelegere intuitivă — și matematica potrivită — a celor foarte mici, ca și a celor foarte mari și a celor foarte rapide ? Sincer, nu cunosc răspunsul, dar mă înfioară gândul că trăiesc vremuri când omenirea forțează limitele înțelegerii. Poate chiar vom descoperi că nu există, de fapt, limite.

Richard Dawkins-Dumnezeu o amagire
Richard Dawkins-Dumnezeu o amagire